

VI. ÉVFOLYAM.

1929.

3—4. SZÁM.

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZERKESZTI
DR. GYÖRGY LAJOS



CLUJ-KOLOZSVÁR
LAPKIADÓ NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
1929.

TARTALOM:

TANULMÁNYOK:

Dr. Gyárfás Elemér: A püspökválasztási jog a gyulafehérvár—fogarasi görög-katolikus egyházmegyében — — — — —	193
Dr. Balogh Arthur: A kisebbségi jogok kérdése a román jogi irodalomban — — — — —	225
Dr. Varga Béla: A fausti és a karamazovi lélek — — — — —	230
Steuer János: A székely-kérdés választóján (II.) — — — — —	241
Dr. Biró Vencel: Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus — — — — —	253
Dr. Kántor Lajos: Odobescu magyar vonatkozású ismeretlen levelezése — — — — —	274
Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kézíratos énekeskönyvei — — — — —	281
Dr. Juhász Kálmán: A Gellért-legenda — — — — —	305
Bányai János: Acicularia s Neritina a Homoródmenti szarmata-képződményekben — — — — —	320

SZEMLE:

Dr. Kristóf György: Erdély Széchenyi Istvánja — — — — —	323
Blédy Géza: A magyar nyelv és irodalom a kolozsvári egyetemen (1921/22—1929/30). — — — — —	338

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

Kelemen Lajos: Szentmártoni Bodó János halála ideje — — — — —	344
Dr. Kristóf György: Szigligeti Szökött katonája románul — — — — —	346
Dr. György Lajos: A weinsbergi asszonyok mondájának régi magyar változatai — — — — —	347
Dr. György Lajos: Petrarca két anekdotája irodalmunkban — — — — —	348
Dr. Bitay Árpád: Elkészült az angol nyelv nagy szótára — — — — —	350
Dr. Bitay Árpád: A görög nyelv nagy szótára — — — — —	350
Tompek József: A XIII. ikerlégió munkavezetői Apulumban — — — — —	351

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE:

A filozófia, esztétika, pszichológia, pedagógia, irodalomtörténet, nyelvészet, etnográfia, statisztika, jogtudomány, történet és művelődéstörténet köréből 71 könyv és tanulmány ismertetése — — — — —	353—378
--	---------

KRITIKAI SZEMLE:

Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. *Dr. Rajka Lászlótól, Herepei Jánostól és Dr. Balogh Ernőtől.* 379. l. — *Dr. Balogh Arthur:* A kisebbségek nemzetközi védelme. *Dr. Sulyok Istvántól.* 394. l. — *Dr. Balázs András:* Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez. 1919—1929. *Dr. Biró Venceltől.* 395. l. — *Bartók Gyöngy:* A „rendszer“ filozófiai vizsgálata. *Dr. Tavasz Sándortól.* 397. l. — *Nagy József:* A fejlődés eszméje. *Dr. Tavasz Sándortól.* 398. l.

BIBLIOGRAFIA:

Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről — — — — —	400
--	-----

RESUMÉ:

Német nyelvű kivonat: — — — — —	433
---------------------------------	-----

A PÜSPÖKVÁLASZTÁSI JOG

a gyulafehérvár–fogarasi görög katolikus egyházmegyében

Írta: Dr. GYÁRFÁS ELEMÉR

A *Gasparri* államtitkár és *Goldiș* kultuszminiszter által XI. Pius pápa és I. Ferdinánd király nevében 1927. május 10-én Rómában megkötött és I. Mihály király nevében 1929. június 11-én szentesített konkordátum V. és VI. szakaszai szabályozzák a Románia területén lévő katolikus püspökségek betöltésének módját.

Az V. szakasz 1. §-a kimondja, hogy a Szentszék és a királyi kormány közös megegyezésével engedélyezett kivételektől eltekintve, a püspökjelölteknek *román állampolgároknak* kell lenniök; a 2. § pedig szószerint így rendelkezik:

„A Szentszék kinevezésük előtt jelezni fogja a kinevezendő személyeket a királyi kormánynak, hogy közös megegyezéssel megállapíttassék, vajjon nincsenek-e ellenük politikai természetű kifogások.“

A konkordátum VI. szakasza pedig kimondja, hogy „a püspökök egyházmegyéik átvétele előtt“ hűségesküet tesznek a királynak a megállapított formula szerint.

Ha a román konkordátum fentidézett rendelkezéseit most már az egyetemes egyházjog szempontjából az új Codex Juris Canonici idevonatkozó kánonjainak alapulvételével vizsgáljuk, úgy a következőket kell megállapítanunk:

1. A román konkordátum fentidézett rendelkezései a Codex Juris Canonici 329. canonja 2. §-ában leszögezett azon általános jogelv alapján jöttek létre, hogy a püspököket a pápa nevezi ki („Eos libere nominat Romanus Pontifex“).

2. A konkordátum V. szakaszának 2. §-ában foglalt ama kikötés, hogy a „kinevezendő“ személyek a kormánnyal közlendők s ez politikai szempontból ellenük kifogásokat emelhet, kétségtelenül korlátozza a pápának a 329. canon 2. §-ában írt *szabad* kinevezési jogát, elvitázhatatlanul lehetővé teszi, hogy a püspöki kinevezéseknél politikai befolyások érvényesüljenek, s főként alkalmas lehet arra, hogy sok esetben a legérdemesebb és leghívatottabb férfiak a püspöki széktől

elüttessenek. Így ez a kikötés az egyház magasabb érdekei szempontjából joggal kifogásolható. Az a befolyás, melyet a királyi kormány részére az V. szakasz 2. §-a biztosít, mindazonáltal aránytalanul szűkebb körű, mint az a jog, melyet e tekintetben a „*ius eligendi, praesentandi seu designandi*“ megjelölés alatt a 331. canon 2. §-a és a 332. canon 1. §-a értelmében a Szentszék más helyeken különböző testületeknek, uralkodóknak, kormányoknak vagy egyes személyeknek engedélyezett, ma is érvényben fenntart, s aminő volt pl. az apostoli magyar király kinevezési joga.

3. A konkordátum VI. szakasza, mely a „*püspököket*“ — tehát már nem kinevezendő vagy beiktatandó személyeket, hanem *tényleges* püspököket — arra kötelezi, hogy egyházmegyéik *átvétele előtt* a királynak az előírt forma szerint hűségesküt tegyenek, kétségtelenül szintén bizonyos fokú korlátozás, de különösen román állampolgár püspökök részéről — s az V. szakasz 1. §-a szerint, kivételes esetektől eltekintve, a püspököknek ilyeneknek kell lenniök — lényegesnek vagy súlyosnak nem mondható. A szövegből világos, hogy az illetők már *e hűségeskü letétele előtt is valóságos püspökök* s a VI. szakaszban szabályozott aktust semmi esetre sem lehet olyan institutióknak vagy investitióknak tekinteni, mely előfeltétele volna a püspöki hatalom gyakorlásának, mint volt a középkorban a gyűrű és pásztorbot átadásával a világi fejedelmek által eszközölt investitió s amely módon vezeti be Románia királya ma is hivatalába a román görög-keleti egyház püspökeit. A hűségeskü elmulasztása vagy az ezzel való késlekedés miatt tehát az illető nem nélkülözi a püspöki joghatóságot, a potestas ordinaria-t, hanem csupán az államhatalom támogatását.

A fenti elvi szempontok leszögezése mellett megállapíthatjuk, hogy román konkordátum — gyakorlatilag adott esetben igen súlyossá válható, de elvileg lényegtelen — két koncessziótól, az előzetes információtól s az utólagos hűségeskütől eltekintve, *a püspöki székek betöltésének jogát a pápának biztosítja.*

A konkordátum azonban csak a Szentszék és a román királyi kormány közötti jogviszonyt szabályozza s a pápa püspökkinevezési joga a konkordátum révén *csak az államhatalommal szemben* rendeztetett.

Nem tartalmaz azonban a konkordátum semmiféle intézkedést arra nézve, hogy egyes püspöki székek betöltésére

nézve tovább fog-e gyakoroltatni az a választási, bemutatási vagy kijelölési jog, melyet bizonyos testületek a mai Erdély területén a multban gyakoroltak.

A Codex Juris Canonici erre nézve a legmértányosabban rendelkezik, s bár elvül felállítja a 329. canon 2. §-ában a pápa szabad kinevezési jogát, de emellett messzemenően respektálja s több izben is körülírja az e tekintetben a multban szerzett jogokat. Az idevonatkozó rendelkezések a következők:

329. canon, 3. §. *Si cui collegio concessum sit ius eligendi Episcopum, servetur praescriptum can. 321.* (Ha valamely testületnek engedélyezve van a püspök-választás joga, akkor is betartandók a 321. canon rendelkezései.)

331. canon, 2. §. *Etiam electus, praesentatus vel quoquomodo ab illis designatus, qui privilegio a Sancta Sede concessio, eligendi, praesentandi seu designandi gaudent, debet memoratis qualitatibus pollere.* (Az is, akit megválasztanak, bemutatnak vagy kijelölnek azok, kik a Szentszéktől nyert kedvezmény folytán a választás, bemutatás vagy kijelölés jogát élvezik, a fentemlített tulajdonságokkal kell, hogy birjon.)

332. canon 1. §. *Cuilibet ad episcopatum promovendo, etiam electo, praesentato vel designato a civili quoque Gubernio, necessaria est canonica provisio seu institutio etc.* (Bárkinek, ki püspökségre előlép, akkor is, ha választották, bemutatták vagy a polgári kormány által kijelölték is, szükséges a kánoni bevezetés, illetve beiktatás stb.)

Az idézett szövegekből nyilvánvaló, hogy az új egyházi törvény is elismeri a püspöki székek betöltése körül a multban gyakorolt szerzett jogokat, s bár elvül a pápa szabad kinevezési jogát állítja fel, a 331. canon 2. §-ából kitetszően a jövőre nézve is nyitva hagyja azt a lehetőséget, hogy az Apostoli Szentszék kedvezményképpen akár polgári kormányoknak, akár más testületeknek vagy egyes személyeknek erre különböző módozatok mellett több-kevesebb befolyást engedélyezhessen.

A román konkordátum, midőn az államhatalomnak a „kinevezendő személyekkel“ szemben gyakorolható kifogásolási jogát szabályozza, teljes hallgatásba burkolózik a tekintetben, hogy a Szentszék milyen módozatok és eljárások út-

ján választja ki azokat a „kinevezendő személyeket“, kiknek nevét az V. szakasz 2. §-a értelmében a román kormánnyal közölni köteles.

Ez a hallgatás kétségtelenül tudatos s azt jelenti, hogy a Szentszék e tekintetben teljes szabad kezét akart magának biztosítani, illetve ebből a kiválasztási eljárásból eleve ki akarta zárni a politikai hatalom minden befolyását és ellenőrzését.

Ezt bizonyítja az is, hogy az éppen most megkötött más új konkordátumokban a püspöki kar s az illető káptalan különböző módokon folynak be a legalkalmasabb személy kiválasztásába.

A gyakorlatban ez természetesen elkerülhetetlen is, s a Szentszék óvatosságát ismerve, elképzelhetetlen, hogy a kormánnyal való közlésre kiszemelt személyek alkalmasságára nézve előzetes tájékozódás ne történjék az erre hivatott és illetékes összes tényezőknél, s még ha ezt a Szentszék initiative el is mulasztaná megtenni, kétségtelenül mindezeknek módjukban és jogukban áll, sőt adott esetben kötelességük is lehet, hogy a Szentszékkel kívánságukat informative közöljék.

Ha semmiféle történeti jog sem támogatná tehát egyes nagyfontosságú testületek befolyását a püspök-utód kijelölésére, akkor is módjukban volna ezeknek ilyen irányban saját kezdeményezésből is tájékoztatni a Szentszékét a legnagyobb fontosságú kérdésben.

A konkordátum és a Codex Juris Canonici idézett szövegeinek vizsgálata azonban kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy *azok a testületek, melyek a múltban ilyen jogot gyakoroltak, ezt a jövőben is csorbítatlanul megtartják; ettől őket sem az új egyházi törvénykönyv, sem a konkordátum meg nem fosztotta.*

Gyakorlatilag tehát kizárólag e testületek öntudatoságán mulik, hogy széküresedés esetén történeti jogukra támaszkodva, azt a megváltozott államjogi helyzetben is foganatba vegyék, bölcs körültekintéssel érvényesítsék, ezzel körülbástyázzák s a jövőre is biztosítsák.

A püspökválasztási jog Erdélyben.

A romániai katolikus egyházmegyék közül kettőnél találjuk meg a múltban a püspökválasztási jog tényleges

gyakorlatát. Egyik az erdélyi római katolikus Státus hármas kandidálási joga, a másik a *gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus püspökség*, majd *érsekség* egyházmegyei zsinatának főpásztorválasztási joga.

Az előbbi kérdés — bármily nagyfontosságú legyen is s bármily közelről érintsen is minket — nem tartozik e tanulmány keretébe. Nálam hívatottabb és nagyobb történelmi felkészültségű íróra vár e probléma pragmatikus feldolgozása, kinek ideje és módja van arra, hogy e kérdésre vonatkozólag oknyomozó kutatásokat is végezzen. Sem 1848, illetve 1867 előtt a bécsi kormánynak, sem 1867 után a budapesti kormányoknak nem volt tetszetős és rokonszenves az erdélyi katolikus Státusnak ez az ősi joga, melyet a feledés homályában láttak volna legszívesebben. Sajnos, a kormányoknak e felfogása többé-kevésbé visszhangra és pártolásra talált az akkori jozefinista, majd liberális eszmékkel telített közvélemény egyházellenes hangulatában is, úgy hogy a Státus püspökválasztó jogának alapos történelmi és jogi feldolgozását ma is még sajnálatosan nélkülözzük. Én legalább nem ismerek ilyen összefoglaló munkát, s úgy hiszem, hogy e jog történelmi kifejlődésének és későbbi háttérbe szorulásának részletei csak új kutatások alapján rekonstruálhatók. A közkezen forgó könyvek közül Bochkor mellett főként a nagy Veszely Károlynak *Az erdélyi róm. kath. püspöki megye autonómiája* című, Gyulafehérvárt 1893-ban megjelent örökbecsű adatgyűjteménye I. kötetének 107—115. lapjain találtam erre vonatkozólag rendszeres feldolgozást, mely sokban hiányos és hézagos ugyan, de mégis kiinduló utmutatással szolgálhat a probléma kutatójának.

Ezzel szemben a gyulafehérvár—fogarasi görög-katolikus püspöki, majd érseki megye zsinatának választási, illetve kijelölési jogát az erdélyi román görög-katolikusok legkiválóbb történészei és egyházjogászai a legnagyobb alaposággal és a legszélesebb körű történelmi adatgyűjtéssel dolgozták föl, új meg új érvekkel támogatták minden egyes alkalommal, midőn e jog gyakorlása aktuálissá vált vagy vitássá tétetett, úgy hogy nekem, ki ezidőszertint levéltári kutatásokat nem tudok folytatni, módomban áll mégis e román egyházi írók munkái alapján teljesen felderített történelmi és tisztázott jogi alapon mutatni be e kérdést — tudtommal elsőízben — az erdélyi magyar közönségnek, mely azt sajnós, egyáltalában nem ismeri, holott ennek ismerete a sa-

ját jogai érvényesítésének szempontjából is elsőrendű fontos-
ságú, sőt bizonyos tekintetben az utóbbi ennek egyenes függ-
vénye.

Amig ugyanis a mult századvégi egyházellenes vagy leg-
alább is hitközömbös erdélyi magyar közvélemény semmi kü-
lönös sérelmet sem látott abban, hogy az erdélyi püspöki szék
betöltésére nézve a kormány befolyása lassan túlsúlyba ke-
rült, addig a görög-katholikus románok féltékenyen őrizték
— már csak a budapesti kormányokkal szemben elfoglalt
politikai álláspontjukra is tekintettel. — ősi kandidálási jo-
gukat, s a leghatározottabban ellene szegültek azoknak a
meg-megújuló kísérleteknek, melyekkel a kormányok e jogot
vitassá tenni igyekeztek. Törekvéseiket annyiban teljes siker
is koronázta, hogy — bár a kormány fenntartotta ellentétes
elvi álláspontját — a gyakorlatban mégis minden egyes szék-
üresedésnél respektálta kandidálási jogukat, míg az erdélyi
katholikus Státus hasonló joga 1829. óta szünetelt.

Nem férhet tehát kétség ahhoz, hogy a gyulafehérvári—
fogarasi érseki főegyházmegye papsága, a szakadatlan gya-
korlatra támaszkodva is, joggal igényelheti, hogy választási
joga az új egyházi törvénykönyv s a konkordátum által te-
remtett változott közjogi helyzetben is tiszteletben tartassék.
Mint hogy azonban ez a jog *ugyanazokon a történelmi és
jogi alapokon nyugszik és épült föl, mint az erdélyi katholi-
kus Státus hasonló joga*, nyilvánvaló, hogy a quod uni jus-
tum, alteri aequum elv alapján *az előbbi jog elismerése*
esetében joggal az utóbbi sem tagadható meg.

Az erdélyi katolikus Státus püspökválasztási jogának
tisztázása és érvényesítése szempontjából is elsőrendű fon-
tosságú tehát, hogy a gyulafehérvár—fogarasi görög-katholi-
kus főegyházmegye eme jogának kifejlődését és gyakorlásá-
nak módjait közelebbről megismerjük.

Az erdélyi románok püspökei az unió előtt.

Amily felderítetlen és vitás általában az erdélyi romá-
nok elhelyezkedése s egész középkori története, ép oly ellen-
tétes és tisztázatlan középkori egyházi szervezetük kérdése is.

A nacionalista román írók — különösen a görög-keletiek
— előszeretettel állítgatták, hogy a románoknak az egész kö-
zépkoron át, — sőt a merészebb fantáziájuk szerint, a római
korig visszanyulóan — kialakult rendszeres hierarchiájuk

lett volna Erdélyben, metropolitával s több suffraganeus püspökkel. Az újabb kutatások megcáfolták ezt a tetszetős elméletet, illetve bebizonyították, hogy az Erdélyben feltételezett román hierarchiának történeti alapjai ki nem mutathatók, holott nyilvánvaló, hogy ha ilyen hierarchia tényleg létezett volna, annak nyomai — tatár és török dúlások dacára — teljesen el nem tűnhettek volna.

Az újabb történeti kutatások a következő román püspökségek létezését mutatták ki:

1. Nagy István moldvai fejedelem, ki Mátyás király adományából Küküllővár és Csicsóvára uradalmát bírta, az utóbbi birtoka területén, a szamosmegyei *Vád* községben levő kolostorban püspökséget alapított 1475 körül. Ennek öt püspökét ismerjük 1523-tól 1556-ig, míg 1559-ben, mikor a moldvai fejedelmek elveszítik szamosvölgyi birtokaikat, végleg nyoma vész a vádi püspökségnek is. Bár adatok nincsenek rá, de minden valószínűség szerint a moldvai fejedelmek töltötték be ez idő alatt a püspöki széket.

2. II. Ulászló király 1507-ben az öt Budán meglátogató Radul havasalföldi vajdának és utódainak adományozta a fehérmegyei Aldiód községet és egyik hasonló nevű utóda, Radu de la Afumați, 1522-ben megszerezte ehhez még az alvinci kastélyt és uradalmat is. Ezek alapíthatták *Felgyógyon* a görög-keleti kolostort, mely állítólag már az ő idejünkben püspökség volt. Tényleg csak egy felgyógyi román püspökről van konkrét adat Izabellának egy 1557-ben kelt oklevelében, mellyel a királynő *hinevez* felgyógyi püspöknek bizonyos Christoforust (*Episcopatum claustrii Fel-Diod... eidem Christoforo duximus dandum*). E püspökség további sorsáról hallgat a krónika.

3. Erdélynek a reformációhoz való csatlakozása után ismételt kísérletek történtek arra, hogy a reformációnak a románokat is megnyerjék. A szászok tették az első kísérleteket s Brassóban román nyelvű lutheránus könyveket nyomattak számukra. Minthogy azonban a magyar többség a kálvinizmushoz csatlakozott, ebben az irányban történt az első komoly és bizonyos fokig sikerült kísérlet a románok áttértetésére is. 1564-ben egy Szentgyörgyi György nevű kálvinista román „választott püspök-superintendens” tűnik fel, ki Tövisen székelt, bevezette a román istentiszteleti nyelvet s feladata volt — János Zsigmondnak egy 1567. október 2-iki rendelete szerint — az „evangeliumi igazságot” hirdetni a

románok között, kiket, ha nem hallgatnak „egyházuk fejére“, a fejedelem büntetéssel fenyegetett meg. Úgy e „választott püspök superintendens“, mint utódai, Tordasi Pál (1569—1577) és Tordasi Mihály (1577—1582), a protestáns olvnek megfelelően *választás* és ezt követő fejedelmi megerősítés *útján kerültek a püspöki székebe*, ami azt mutatja, hogy a románoknak e korban legalább is annyi kálvinista-jellegű papjuk lehetett, amennyit a választás formása megkívánt.

4. A kálvinista román „választott püspök-superintendens“-ekkel szemben, kik megtartották ugyan a görög ritust, de a hitelvekben a kálvinista hitvallást hirdették, természetesen erőteljes reakció támadt az akkor szláv-bizánci befolyás alatt álló görög egyház részéről.

Moise havasalföldi fejedelem Zamfira nevű leánya e korban Erdélyben, Hátszeg vidékén lakott és ott nagy fekvőségekkel birt, melyeket valószínűleg édes atyja esérébe szerzett a Felgyógy és Alvinc körüli uradalmakért. A román történetírók ezért neki tulajdonítják a hunyadmegyei *Szilváson* felállított u. n. *prislop-i kolostor* s az ebből kifejlődő *szilvási görög-román püspökség* 1557 körüli alapítását. Az első ismert szilvási román püspöknek, *Eftimie* szerzetesnek, 1571 október 5-én megengedi Báthory István fejedelem, hogy hitsorsosait meglátogassa s nekik saját ritusa szerint szolgáljon, egy évre rá pedig, 1572. szeptember 12-én, őt a maga részéről is *egyenesen kinevezi püspöknek*.

Báthory Istvánnak ez az intézkedése szakítás volt azzal az eddig követett rendszerrel, mellyel az erdélyi fejedelmek kálvinista „választott püspököket“ akartak a románokra ráerőszakolni. E rendszer további fenntartása a katolikus Báthory Istvánnak nyilvánvalóan nem állott érdekében, sőt érzelmileg is közelebb állónak ítélhette saját hitéhez az apostoli tradícióju görög egyházat, melynek hierarchikus megszerveződését éppen ezért nem volt oka akadályozni. E vallásos szempontok mellett bizonyára befolyásolta a Báthory István elhatározását az a 2.500 forintos kölcsön is, melyet Zamfira fejedelemasszonytól élvezett s amelynek ellenében a fejedelem neki adományozta 1575-ben a szilvási kolostor közelében levő sztrigysszentgyörgyi uradalmat.

Báthory István konciliáns politikáját követte fivére és utóda Kristóf is, kinek uralkodása alatt 1579-ben a tordai országgyűlés 3. artikulusa kimondotta, hogy *a román papok válasszanak maguknak román püspököt*, akit akarnak, ha

meghal a mostani püspökük, és a *fejedelem* erősítse meg azt, akit ők maguktól választanak. Ezen a jogi alapon állott azután az egész fejedelmi korban a görög-keleti román püspökség. A püspököt a *papság választotta* s a *fejedelem* megerősítette, valójában *kinevezte*. Felszentelését vagy Havasalföldön vagy Szerbiában nyerte el.

5. A szilvási püspöki székhely Báthory által megvetett alapokon 1599-ig állott fenn, mikor az utolsó szilvási püspök, Ioan de Prislop, áttette székhelyét *Gyulafehérvárra*, hol Vitéz Mihály havasalföldi vajda, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek a törökök elleni szövetségese, a fejedelemmel 1595-ben kötött szerződés alapján görög-keleti kolostort és templomot alapított. Midőn Vitéz Mihály 1599. október 28-án s sellemberki esatában legyőzte Báthory Endre biboros-fejedelmet s maga ült Erdély trónjára, székvárosába helyezte át Ioan de Prislop görög-keleti püspök székhelyét is a hunyadmegyei Szilvásról s itt székelték a románok püspökei 1717-ig.

A Bocskay Istvánnal kezdődő protestáns fejedelmek korában természetesen ismét több kísérlet történt arra nézve, hogy a románokat a kálvinizmusnak megnyerjék vagy legalább ahhoz közelebb hajlítsák. A kifejezetten kálvinista „választott püspök-superintendens“ azonban Tordasi Mihállyal 1582-ben végleg letűnik s a görög-keleti hierarchia legalább is annyira megszilárdultnak látszik, hogy ilyen kísérlettel többé nem találkozunk. Találunk azonban különféle fejedelmi rendeleteket, sőt országgyűlési végzéseket is, melyek több-kevesebb mértékben függő helyzetbe juttatják a gyulafehérvári görög-keleti román püspököt, a „vladikát“ — mint előszeretettel nevezték — a kálvinista szuperintendenssel szemben. Közülük különösen a híres Geleji Katona István fejtett ki nagy buzgóságot. Befolyása alatt az akkor hatalmateljében lévő I. Rákóczi György fejedelem tekintélyével Ștefan Simion Simionovici püspök megerősítésekor 1643-ban messzemenő engedményeket vívtak ki, nemcsak egyházkormányzati, hanem hitelvi téren is, anélkül azonban, hogy néhány elmagyarosodott román nemes családtól eltekintve, a kálvinizmus a románság körében mélyebb gyökereket tudott volna verni. Az elért eredmények is csak időlegesek voltak. Midőn II. Rákóczi György 1656-ban Serban havasalföldi és Ștefan moldvai vajdákkal szövetséget kötött, bizonyára e szövetségre való tekintettel a megüresedett püspöki székhelynek 1656 december 28-án Sava Brankovici-csal való betöltésekor

már lényegesen enyhébb feltételeket szabott a fejedelem, bár ez a püspök-jelölt is előzetes vizsgát tett le Csulai György református szuperintendens előtt. Még Apaffi Mihálynak 1662-ben Daniel püspököt megerősítő diplomájában is e kikötést találjuk:

„iuxta morem per Episcopos valachicos, antecessores suos, iam receptum, *Episcopo orthodoxae religionis subiaceat, conditionesque Episcopis valachicis praescribi solitas in omnibus punctis sancte et illibate teneatur observare* — (az elődei, az oláh püspökök által már elfogadott szokás szerint az orthodox vallásu püspököknek — a kálvinista szuperintendensnek — legyen alárendelve és az oláh püspököknek szokás szerint előírt feltételek minden pontját szentül és tántoríthatatlanul köteles megtartani).“

Mindezek azt mutatják, hogy a fejedelmi megerősítés nem volt csupán formalitás, hanem időnként többé-kevésbé súlyos előfeltételek teljesítésétől tétetett függővé, bár jogilag az erdélyi törvényhozás elismerte a papság püspökválasztó jogát, melyet az Approbata Constitutio Tit. VIII. art. 1. alatt a következőkben kodifikált:

„az oláh egyházi rendek ehhez tartsák magukat:

I. Püspököt a fejedelemtől kérjenek, *olyat, akit egyenlő tetszésekből az oláh papok alkalmasnak esmérnek*; kit, ha a fejedelmek illendőnek ítélnék lenni, úgy adjanak confirmatiót reá, mind a fejedelmek hűségére, s mind az ország javára és egyéb szükséges dolgokra nézendő conditiók és módok szerint.“

Végigtekintve az önálló fejedelemség korszaka alatti jogfejlődésen, lassan kibontakozni s megerősödni látjuk a román hierarchiát, mely a moldvai és havasalföldi vajdák által erdélyi birtokaikon alapított kolostorokból s az e helyeken ugyancsak ő általuk kinevezett püspökökből fejlődik ki. Látjuk, hogy az erdélyi autonom szellem hatása alatt a román egyházba is bevezetett választási jog gyakorlatba vétele mint söpri el valósággal a reájuk oktrojált kálvinista „választott püspök-szuperintendenseket“, s látjuk azt is, hogy az egyszerű megszerzett választási jog birtokában az erdélyi román papság miként tudja a fejedelmek kondíciói s a szuperintendensek előzetes vizsgálatai dacára megőrizni ősi hitét. A protestáns befolyás végeredményében csak a román nép addig teljesen háttérbe szorított nyelvének a hitoktatásban, pré-

dikációban és istentiszteletben való érvényesülésére gyakorolt érezhető hatást.

A román papságnak az Approbatákban nagylelkűen kodifikált püspökválasztási joga *szilárd pillér* e jogfejlődésben, melyet *öntudatosan erősítenek és építenek tovább* a következő évtizedek változatos eseményei között *egyházuk függetlenségének és nemzeti kultúrájuknak védőbástyájává*.

Unió a katolikus egyházzal.

A Habsburgház uralmának Erdélyre való kiterjesztése után az erdélyi román papság, püspökével Athanáziusszal az élén, egyházmegyei zsinatra ült össze Gyulafehérvárt s ott 1698 október 7-én kimondották az uniót, a katolikus egyház kebelébe való visszatérést, a görög rítus érintetlenül hagyása mellett. Az uniót kimondó s Athanáziusz püspök és 38 esperes által aláírt okmány kifejezetten kiköti és fenntartja a román papságnak az Approbaták I. R. Tit. 8. art. 1-ben biztosított püspökválasztási jogának a katolikus egyház kebelében való szabad gyakorlatát is, a következő szavakkal:

„És a mi tisztelt püspökünket, Athanáziuszt, haláláig senkinek se legyen hatalma püspöki székéből ki-mozdítani. Sőt éppen, ha bekövetkeznék az ő halála, álljon szabadságában a zsinatnak, hogy *akit választ, az legyen a püspök*, akit a Pápa Őszentsége és a magas császár erősítsen meg s az Őfelsége hatalma alatt álló patriarcha (a biboros hercegprimás) szenteljen föl stb.“

A gyulafehérvári zsinatnak az uniót kimondó határozatát a maga részéről is rövidesen elfogadta s ezzel szentesítette I. Lipót 1699 február 16-iki diplomájában, melyet az erdélyi országgyűlés — megkisérelt huzavona után — 1699 szeptember 8-án publikált, beiktatott s ezzel törvényerőre emelt.

Az 1698 október 7-iki dokumentum s az azt megerősítő diploma újabb s az eddiginél erőteljesebb alátámasztása a püspökválasztási jognak. Míg az Approbaták még csak arról beszélnek, hogy „püspököt *a fejedelemtől kérjenek* olyant, kit *egyenlő tetszésükből* alkalmasnak esmérnek“, addig e határozat már világosan kiköti, hogy a zsinat *azt választassa, akit akar*. Jogilag a helyzet nem változott; előbb is megvolt a választás s ezután is megmaradt a fejedelmi megerősítés. Szembeszökő azonban a változás a szövegezésben, mely az

Approbatákban még a fejedelem jogait, az uniós határozatban ellenben a zsinatét hangsúlyozza ki erőteljesen.

Az 1698. október 7-iki zsinati határozat lényegében ugyanazt az álláspontot juttatja kifejezésre, mely az erdélyi románok *Zaconic* nevű törvénykönyvében már jóval az unió előtt a következő szövegezéssel volt lefektetve:

„A mi román püspökiünk megválasztása itt Erdélyben a király kegyelméből és akaratából történik, mely dolgot engedélyeztek nekünk a rég elhunyt királyok, hogy ha szükséges, összehívassanak az összes esperesek s a többi papok közül is egyesek s az egész zsinat akaratából, mindnyájan egyszavazatban egyesülve, így *válasszák meg azt, akit ha a király is úgy ítéli, hogy érdemes reá, meg fog erősíteni a püspökségben.*“

Összevetve ezt a szöveget az 1698. október 7-iki zsinati határozattal, láthatjuk, hogy az unió megkötésénél a román papság miként igyekezett a saját választási jogát minél erőteljesebben hangsúlyozni s lehetőleg szabaddá és korlátlaná tenni.

Az 1698. október 7-iki zsinati határozattal és I. Lipót 1699. február 16-iki diplomájával azonban még nem zárultak le teljesen az uniós tárgyalások s Athanaziusz püspöknek székében való megerősítése s a pápa által való elismerése még mindig hiányzott. Ezért Athanaziusz 1700. szeptember 5-ére újból zsinatot hívott össze Gyulafehérvárra, melyen ismét s még erőteljesebben és világosabban leszögezték a hatholikus egyházzal való egyesülésüket, kérve, hogy ennek ellenében a katholikus egyház papságának és hiveinek összes jogaiban részesüljenek. Ezt a határozatot Athanaziusz püspökön kívül 54 esperes írta alá 1563 pap nevében. *A püspökválasztási jogról ebben a második határozatban nem történik említés.*

Az 1700. szeptember 5-iki zsinat határozatával Athanaziusz püspök maga utazott föl Bécsbe s ott hosszas tárgyalások után kieszközölte I. Lipót 1701. március 19-én kelt második diplomáját, mely rendszeresen szabályozza az unióra lépő görög katholikus románok politikai és egyházi jogviszonyait. Minket e diploma 12. artikulusa érdekel, mely kimondja, hogy a püspöki szék betöltése céljából *a császárnak három jelölt hozandó javaslatba, kik közül a császár egyet kiválaszt és kinevez.*

„... in futura vacantia, tres personas, pro dignitate episcopali aptas et idoneas nostrae Majestati Regiae proponant, et quem eligere ex his, et denominare dignabimur, ille si episcopali dignitate... gaudere voluerint, collationes, seu donationes... a nemine, sed a Nobis impetrabunt, ab aliis vero impetrata praesentium per vigorem nullius tenebuntur esse vigoris.“

(„Jövő székiüresedések esetén, három, a püspöki méltóságra alkalmas és megfelelő személyt javasoljanak a mi királyi Felségünknek s akit mi ezek közül kiválasztani és kinevezni méltóztatunk, az illető, ha a püspöki méltóságot... élvezni akarja, az átruházást vagy adományt... senki mástól, csak mi tőlünk nyerheti el, amit pedig másoktól nyert volna el, az a jelen okmány erejénél fogva semmiféle hatállyal sem bírhat.)

Az 1701. március 19-iki második Diploma Leopoldianum a fentiekből kitetszően már lényegesen szűkebbre szorítja a püspökválasztási jogot. Ez az okmány hozza be először a *hármaskandidálás* elvét az eddig követett rendszerrel szemben. Míg a zsinat eddig csak *egy* jelölt mellett foglalt állást, illetve valójában *megválasztotta* püspökét, kit az uralkodó utólag megerősített vagy e megerősítést tőle megtagadta, addig az új rendszer szerint a papságnak csak kandidálási joga marad s a betöltés valójában az uralkodó kinevezésével történik.

A következő fejezetben azt fogjuk megvizsgálni, hogy az 1698-tól napjainkig terjedő korszakban esetenként miként gyakorolta az erdélyi román görög katolikus papság püspökválasztó jogát.

A gyakorlat erőpróbája.

Az első gyulafehérvári román görög katolikus püspök, Anghel Athanaziusz, 1713. augusztus 19-én halt meg, s pár héttel később, 1713. szeptember 9-én, már összeült a püspökválasztó egyházmegyei zsinat. Ez egyhangúlag megválasztotta utódjának *Frantz Vencelt*, ki Athanaziusz püspöknek 14 éven át volt titkára s cseh eredete dacára jól megtanulta a román nyelvet s nagyon rokonszenves volt a román papság körében. A zsinat a választást a következő szavakkal jelen-

tette be az esztergomi érseknek: „Unitis tandem *omnium votis* iudicavimus pro successore proponendum D. Wenceslaum Frantz.“ Mint látható tehát, az 1713. évi egyházmegyei zsinat nem tartotta magát az 1701. március 19-iki második diploma 12. artikulusához: *nem három személyt jelölt, hanem egy személyt választott* és hozott megerősítésre javaslatba. Talán ez a körülmény, talán az a meggondolás, hogy mindjárt az első alkalommal egy román eredetű ember kinevezése az unió sikerét veszélyeztetné, talán egyéb szempontok is arra indították a bécsi udvart, hogy a választás megerősítését elodázza azzal az ürüggyel, hogy a zsinat túlkorán tartatott meg Athanasiusz püspök halála után s így azon nem tudtak az összes választó-jogosultak megjelenni.

A megerősítés elmaradása nyugtalanságot keltett az erdélyi román papság és a nép körében. Az unió ellenzői már azt hirdették, hogy a bécsi udvar egyszerűen elkobozza püspökválasztó jogukat s megkérdésük nélkül fogja az utódot kinevezni. E nyugtalanító hírek hatása alatt *Mihail Puiu és Stefan Raț világi gondnokok* 1714. december 13-án levelet irtak az esztergomi érseknek, melyben egyebek közt a következőkre figyelmeztetik: „*Sane non esset cautum ipsis episcopum obtrudere; sed secundum iam citatum elementissime collatum privilegium caesareum propriae eorum electioni comittere.*“ (Nem volna helyes püspököt erőszakolni rájuk, hanem a már idézett kegyelmes császári privilegium értelmében megengedhető volna nekik, hogy maguk válasszák meg.) Az udvart úgy látszik meggyőzte ez az előterjesztés, melyet támogatott az erdélyi románság közhangulata is s így 1716-ban ismét összeült az egyházmegyei zsinat, mely egyhangú határozattal megválasztotta püspöknek *Pataky Jánost*, vagyis *ezuttal is csak egy személyt*, és nem hozott három jelöltet javaslatba a császárnak. Pataky Jánost VI. Károly császár még ugyanebben az 1716. évben ki is nevezte gyulafehérvári görög katolikus püspöknek. Minthogy a pápai megerősítés öt évvel később, 1721. május 18-án következett be, csak 1723-ban szentelték püspökké Horvátországban a kőrösi gör. kath. püspök közreműködésével.

A pápai megerősítés késlekedésének az volt az oka, hogy időközben Gyulafehérváron visszaállították az ősrégi latin püspökséget, melynek első püspöke, Mártonffy György, kifogásolta Rómában, hogy az ő székvárosában még egy katholi-

kus püspök székeljen. A kérdés akként nyert megoldást, hogy a régi fejedelmi birtokból adott adományozással a császár föllállította 1717-ben a *fogarasi* görög katolikus püspöki székhelyet. Ezt az intézkedést a pápa 1721. február 23-án kelt bullájával szentesítette s így Pataky János megerősítését függőben tartotta addig, míg ez a kérdés végleges rendezést nyert.

Pataky János már új székvárosa, Fogaras közelében, Alsószombatfalván halt meg 1727. október 29-én. A bekövetkezett széküresedést a bécsi udvar felhasználta arra, hogy a püspökválasztási jogot intencióinak megfelelően újból szabályozza s az elvileg már 1701-ben deklarált, de gyakorlatban figyelmen kívül hagyott *hármaskandidálást tényleg bevezesse*. VI. Károly császár 1728. április 17-én új diplomát adott ki, melyben e kérdésre vonatkozólag a következőképpen rendelkezik: „*Quem in finem benigne indulimus et volumus, ut clerus ille unitus, in certo loco et termino per Vos ipsi competenter praefigendo, confluat triaque subjecta apta, idonea et qualitibus ad id necessariis rite ac debite praedita e confluxu suo, penes clementissimam instantiam suam Nobis pro benigna electione et nominatione Nostra humillime proponat*“. (Mely célból kegyesen megengedjük és akarjuk, hogy az egyesült papság az általuk meghatározandó helyen és időben összegyűlvén és *három* alkalmas, megfelelő és az ehhez szükséges tulajdonságokkal rendelkező *személyt* a saját köréből alázatosan *javasoljon* nekünk az általunk kegyesen eszközendő választás és kinevezés céljából.) E diploma szövege már világosan jelzi a megváltozott, illetve a bécsi udvar által megváltoztatni szándékolt jogi helyzetet s szemben az 1698. október 6-iki zsinati határozattal, mely a *választás* jogát a papságnak kívánta fenntartani, már másodízben használja az 1701. március 19-iki diploma terminológiáját, mely szerint a papság csak *proponál*, az *electio* és *nominatio* jogát az uralkodó gyakorolja. Károly császár fenti diplomája alapján ült össze Gyulafehérvárt 1728. június 4-én a püspökválasztó egyházmegyei zsinat, hol elsőízben képviseltette magát az uralkodó is császári- királyi biztos által. E tisztséggel Antalfi János erdélyi latin püspök bizatott meg.

A zsinat ezúttal tényleg alkalmazkodott a királyi leírat-hoz. Fitter Ádám jezsuita befolyása alatt ellenkezés és zavar nélkül *három alkalmas személyt hozott az uralkodónak ja-*

vaslatba, kik közül a legtöbb szavazatot nyert *Ioan Inocentiu Klein-t* az uralkodó 1729. február 25-én ki is nevezte s 1730. szeptember 13-án a pápa is megerősítette. Alatta helyeztetett át a püspöki székhely Fogarasról *Balázsfalvára*.

Klein püspök, kinek érdekes történeti szereplése külön méltatást igényelne, 1751-ben lemondott püspöki székéről s az 1751. november 4-én összegyűlt egyházmegyei zsinat — most már bevált és réginek tekintett szokás szerint — három személyt hozott az uralkodónak javaslatba, *Petru Paul Aron*, *Grigorie Maior* és *Silvestru Caliani* személyében. Az uralkodó a három jelölt közül püspökké kinevezte *Petru Paul Aront*, ki mint Klein püspök vikáriusa, ennek 1744-ben történt eltávozása óta hét éve már tényleg kormányozta az egyházmegyét.

Petru Paul Aron meghalt 1764. március 9-én, az egyházmegyei zsinat összeült ugyanezen év június 30-án s ezen a szavazatok négy jelölt között a következőképpen oszlottak meg: *Grigorie Maior* kapott 90 szavazatot, a lemondott *Klein püspök* 72-öt, *Silvestru Caliani* 16-ot és *Atanasiu Rednic* 9-et. Az udvar figyelmen kívül hagyta a lemondott Klein püspökre leadott szavazatokat, őt nem is tekintette jelöltnek s a fennmaradt három jelölt közül a *legkevesebb* szavazatot nyert *Atanasiu Rednic* nyerte meg a kinevezést, aki 1772. május 2-án bekövetkezett haláláig kormányozta az egyházmegyét.

Atanasiu Rednic halála után 1772. augusztus 15-én ült össze a zsinat, melyen a szavazatok a következőképpen oszlottak meg: *Grigorie Maior* kapott 100 szavazatot, *Ignatie Dorobant* és *Jacob Aron* között oszlottak meg a többi szavazatok. *Grigorie Maior* tehát ezúttal már harmadszor került bele a kandidációba. Az első alkalommal, az 1751-iki zsinaton elért szavazatai arányát nem ismerjük, az 1764. és 1772-iki választásokon ellenben ő kapta a *legtöbb* szavazatot. Így egészen indokolt volt, hogy az első választástól számított huszonegyedik évben, 1772. október 27-én, két évtizedes várakozás után végre tényleg ő neveztetett ki püspökké.

Grigorie Maior tíz évi kormányzás után az 1782. aug. 12-iki zsinaton könnyek között lemondott püspöki székéről s a zsinat helyette javaslatba hozta az uralkodónak *Dorobant Ignácot* 63 szavazattal, *Jacob Aront* 57 szavazattal és *Bob Jánost* 37 szavazattal. A két első jelölt azonos volt az előző

választásokon szereplőkkel, ami mutatja a román papság konzervatív felfogását s egyben a jelöltek egyéni kiválóságát is, hogy a közbizalmat két cikluson át is megőrizhették. Az uralkodó a három jelölt közül a *legkevesebb* szavazatot nyert *Bob Jánost* nevezte ki püspökké.

A legtöbb szavazatot nyert Dorobant Ignác azonban szintén rövidesen püspöki székbe került, amennyiben az uralkodó őt nevezte ki az 1777-ben felállított nagyváradai görög katolikus püspökség élére. Ebben a minőségében ő volt az, aki a híres *Supplex Libellus Valachorum* elnevezésű emlékiratot Bécsbe juttatta, melynek tárgyában azután a fentti Bob János balázsfalvi püspök folytatott Adamovici szebeni görög keleti püspökkel együtt Bécsben hosszabb tárgyalásokat.

Bob János püspök közel egy félszázadon át kormányozta Balázsfalváról egyházmegyéjét, 1782-től 1830. október 2-án, 91 éves korában bekövetkezett haláláig. Elhunytá után csak két évre, 1832. május 15-én ejtetett meg az új választás, melyen *Leményi János* 179 szavazatot, *Alpini Izidor* 20 szavazatot és *Pop Teodor* 8 szavazatot kapott. Az uralkodó a három jelölt közül *legtöbb* szavazatot nyert *Leményi Jánost* nevezte ki 1832. augusztus 23-án. Leményi püspöknek a mozgalmas 1848—49-es időkben tanúsított magatartása és szereplése közismert. Olyan helyzetekbe került és olyan feladatok elé állították, melyeknek lehetetlenség volt megfelelnie, s így kényszerítve érezte magát arra, hogy püspökségéről lemondjon.

Leményi püspök lemondása után 1850. szeptember 30-án ült össze a püspökválasztó zsinat, melyen *Alexandru Ștercă Șuluț* 96 szavazatot, *Constantin Alutan* 79 szavazatot és *Constantin Papfalvi* 12 szavazatot kapott. Az uralkodó 1850. november 18-án püspökké kinevezte a legtöbb szavazatot nyert *Ștercă Șuluțot*. Alig egy hónappal Alexandru Ștercă Șuluț kinevezése után, 1850. december 12-én, megjelent az a császári pátens, mely a gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus püspökséget *érseki rangra emeli*, felállít két új püspökséget Lugoson és Szamosujváron s ezeket a már 1777-ben létesített nagyváradai püspökséggel együtt a Balázsfalván székelő gyulafehérvár-fogarasi érseknek rendeli alá, *az egész egyházi tartományt pedig kiveszi az esztergomi érsek joghatósága alól*. Az óvatos és körültekintő Szentszék három évi tanácsko-

zás és tájékozódás után, IX. Pius pápa 1853. november 26-án kelt „Ecclesiam Christi“ kezdetű bullájával hozzájárult az új egyházi rendezéshez, mely így véglegessé vált.

A választási jog az érseki tartományban

A dolog természete szerint e gyökeres átalakulás kapcsán fölvetődött az a kérdés is, hogy *miként történjék az ujonnan létesített érseki tartományban a püspöki székek betöltése*. Analogiául szolgált a nagyváradi görög katolikus püspökség esete, melynek 1777-ben történt felállítása alkalmával az uralkodó „erectionis titulo“ és az apostoli magyar király joga alapján minden ellenmondás nélkül maga eszközölte a kinevezést. Az az értekezés, melyet az új érseki tartomány létesítése tárgyában Szcitovszky esztergomi érsek és Erdélyi János nagyváradi görög katolikus püspök bevonásával 1850-ben Bécsben tartottak, ebben a kérdésben egyhangulag arra az álláspontra helyezkedett, hogy *az érsek-metropolitát s a lugosi és szamosújvári két új püspököt közvetlenül maga a császár nevezze ki* addig is, míg a későbbi esetekre ez a kérdés a jövőben szabályoztatni fog. Mint látható tehát, az értekezés tagjainál nem hiányzott az a szándék, hogy az érseki tartomány felállítása kapcsán megszüntessék a választási jogot és *bevezessék a korlátlan királyi kinevezést*. A választási jog szempontjából szerencsés véletlen volt az, hogy ugyanekkor üresedésben állott a gyulafehérvár-fogarasi püspöki szék, sőt ennek betöltésére 1850. szeptember 30-án már gyakorolta is kandidálási jogát az egyházmegyei zsinat, melynek intencióival mindenben megegyező volt az, hogy a császár a fenti értekezés állásfoglalására támaszkodva 1850. november 18-án *Şterca Şuluţot* nevezte ki balázsfalvi érseknek.

A problémát 1850-ben azonban csak megkerülték, de meg nem oldották. Ha az udvarhoz közelálló körök azt hitték, hogy az átalakulással ki lehet törülni az erdélyi román görög katolikus papság emlékezetéből és öntudatából az ősi választói jogot, úgy e feltevésükben csalódtak. *Şterca Şuluţ*nak 1867. szeptember 7-én bekövetkezett halálával a probléma ismét felvetődött és megoldásra várt. Az akkor már alkotmányos magyar kormányra hárult az a nehéz feladat,

hogy érvényre juttassa az abszolút kormánynak 1850-ben elhatározott, de nyíltan végre nem hajtott, sőt egyenesen el-leplezett szándékát és az ősi választási jog figyelmen kívül hagyásával királyi kinevezés útján töltesse be a megürült balázsfalvi érseki széket.

Az érseki egyházmegye vezetői azonban féltékeny gond-
dal örködtek ősi joguk fölött, s már két héttel az érsek halála
után 1867. szeptember 23-án, felség-folyamodványt nyujtot-
tak be az erdélyi kormányzék útján, melyben az egyházmegye
papsága részére a múltban gyakorolt választási jog érintet-
etlen tiszteletbentartását kérték. Egyidejűleg azonban meg-
küldték ezt az emlékiratot a pápai nunciushoz s a nagyvá-
radi, lugosi és szamosújári görög katolikus püspöknek is
azzal a kéréssel, hogy azt saját részükről is támogassák.
Ugyanakkor az egyes espereskerületek korona-gyűléseken
követelték az ősi jog respektálását s e korona-gyűlések jegy-
zőkönyveit 1867. november 4-én ugyancsak a kormányzék út-
ján fölterjesztették Ófelségéhez. Mint látható tehát, a kápta-
lan és az egyházmegye vezetői *a legnagyobb agilitással ini-*
ciative széleskörű mozgalmat indítottak veszélyeztetett ősi
joguk védelme érdekében.

A kormánynak tényleg az volt a szándéka, hogy az ön-
álló erdélyi román görög katolikus érseki tartomány felállítá-
sakor leszögezett — bár nem publikált, sőt leplezett — elv
alapján a megüresedett érseki széket a választás, illetve je-
lölés mellőzésével *kinevezés útján* tölti be és erre meg is volt
a jelöltje *Vancea János*, akkori szamosújvári püspök szemé-
lyében.

A beindított akció s különösen a papságnak 1867. no-
vember 4-én beterjesztett felség-folyamodványa azonban még
is gondolkodóba ejtette a kormányt. Három nappal ennek be-
nyújtása után, 1867. november 7-én, Péchy Manó erdélyi ki-
rályi biztos indokoltnak látta kérdést tenni a kormány által
az érseki székre kiszemelt Vancea János szamosújvári püs-
pökhöz, hogy vajjon a görög katolikus románok tényleg
annyira ragaszkodnak a választási joghoz, hogy annak meg-
tagadása esetén keserűség és általános elégedetlenség tá-
madna-e, s hogy vajjon politikai és egyházi szempontból he-
lyes és indokolt volna-e nekik e választási jogot jövőre is en-
gedélyezni. Az a válasz, melyet Vancea János szamosújvári
püspök e kérdésre adott akkor, mikor már bizalmas úton

tuftára adták, hogy a kormány őt óhajtja a választás mellőzésével balázsfalvi érsekké kinevezni, klasszikus példája lesz mindig annak az önzetlen, sőt egyenesen önmegtagadó emelkedettségnek, mellyel e kiváló egyházi férfiú az adott nehéz helyzetben kisebbségi népének és egyházának érdekeit föléje helyezte a saját egyéni érvényesülésének. Vancea János püspök gondolkodás és halogatás nélkül már november 10-én nyomban válaszolt a királyi biztosnak. Figyelmen kívül hagyva saját egyéni érdekeit s a királyi biztos figyelmeztetéseit, erős lélekkel és teljes határozottsággal azt válaszolta, hogy az elhunyt érsek temetésénél szerzett személyes tapasztalatai és a román görög katolikusoknak azóta a sajtóban és a nyilvánosság előtt, valamint bizalmasan tett kijelentései alapján az a meggyőződése, hogy valamennyien kivétel nélkül ragaszkodnak a választási joghoz olyannyira, hogy attól való megfosztásukat *a legsúlyosabb sérelemnek tekintenek s ez általános elégedetlenséget keltene.* A második kérdésre pedig azt válaszolta, hogy úgy politikai, mint egyházi szempontból helyes és indokolt volna érintetlenül hagyni a választási jogot, ami megnyugtatóná a kedélyeket s ez egyaránt érdekében áll az államnak és az egyháznak.

Vancea János püspöknek e határozott és öntudatos állásfoglalása eldöntötte a kérdést. Eötvös József magyar kultuszminister, kinél a román parlamenti képviselők szintén ismételten közbenjártak a választás engedélyezése érdekében, meggyőződött róla, hogy a román görög katolikusok feltétlenül ragaszkodnak a választási joghoz, miért is ilyen értelemben tett az uralkodónak előterjesztést. Előterjesztésére, az ő ellenjegyzése és felelőssége mellett, 1868. február 27-én királyi kézirat jelent meg, melyben az uralkodó hozzájárult ahhoz, hogy a megüriült érseki szék betöltésére nézve a választási jog gyakoroltassék, de ez a hozzájárulás *csak kifejezetten erre az egy adott esetre engedélyeztetett és az uralkodó világosan fönntartotta magának a jövőre nézve kinevezési jogát,* hangsúlyozva, hogy a jelen eset a jövőre kihatással nincsen.

E királyi leirat alapján 1868. augusztus 11-én összeült az érsek-választó zsinat, melyen fölolvasták a kultuszministernek az uralkodó döntését tartalmazó leiratát s ez ott a legélesebb hangú megvitatás tárgyává tétetett. A zsinat azonban nem elégedett meg a kritikával, hanem a sérelmesnek ítelt

intézkedéssel szemben erőshangú határozatot hozott, melyet tanulságosnak itélek teljes szövegében ideiktatni:

„A zsinat, Ófelsége iránti teljes alattvalói hűsége és ragaszkodása s az alkotmányos kormány iránti tisztelete mellett, *ünnepélyesen tiltakozik Isten és a világ előtt az ellen, hogy a papságnak a gyulaféhérvár-fogaraszi metropolitai székre emelendő érsek megválasztására vonatkozó joga megtámadtassék, csorbítottassék vagy elkoboztassék*, mert az érsekmegyei papságnak ez a joga történeti jog, mely az egyházi és hazai jogon alapszik, a szokás és a gyakorlat pedig zavartalanul és megszakítás nélkül folyik nemesak a római egyházzal 1700-ban kötött szent uniót megelőző időből, de ezen unió óta is az összes kormány formák alatt egészen a jelenlegi választásig: — Ó császári és királyi felsége pedig dicsőséges megkoronázása alkalmával esküt tett az egyházak és nevezetesen a törvény által elismert egyházak és vallások jogainak és kiváltságainak megtartására és felemelt karral való megvédésére. A kultuszminiszter úr önagyméltóságának a mi szent és elvitathatatlan jogunk gyakorlatába való beavatkozását illetően pedig, alázatosan kérjük, hogy Önagyméltósága jövőre *kiméljen meg minket hasonló beavatkozásoktól*, melyekre nézve csak a mi egyházi szervezetünk és figyelmünk s az eddigi gyakorlat irhat elő nekünk szabályokat.“

E jegyzőkönyvi határozaton kívül ugyanezen a napon a zsinat felség-folyamodványt is intézett az uralkodóhoz, melyben egyebek között következőket mondja:

„Papságunk és népünk teljes melegséggel ragaszkodik ehhez a szent jughoz és mert szilárd meggyőződése, hogy ez nem sérti azokat a felségjogokat, amelyeket Ófelsége dicső elődei a letűnt időkben, mint apostoli királyok, szereztek: alattvalói ragaszkodással hűséggel és tántorithatlan bizalommal kéri, hogy kegyelmesen tartsa meg egyházunknak ezt a szent jogát a jövőre is.“

Talán felesleges is mondani, hogy az egyházmegyei zsinatnak e határozatára és a felség-folyamodványra válasz nem

érkezett. Hiszen egy helyeslő válasz egyenes megtagadása lett volna a királyi leiratnak, mely az abszolút kormány által megszögezt elvi alapon bocsáttatott ki, de már az alkotmányos miniszter felelősségével; a zsinati határozat helytelenítése viszont ismét felkavarta volna azt az elégedetlenséget, melyet a kormány a választás engedélyezésével lecsendesíteni igyekezett.

Az 1868. augusztus 11-iki első érsekválasztó zsinaton egyébként a szavazatok a következőképpen oszlottak meg: *Vancea János* szamosujvári püspök kapott 59 szavazatot vagy is a legtöbbet s így a zsinat bizalma dokumentálta a választási jog kérdésében elfoglalt gerinces álláspontjának helyességét, de egyben azt is, hogy a kormány helyes érzékkel ajándékozta meg őt bizalmával. *Timoteu Cipariu*, a híres történet-tudós kanonok kapott 49 szavazatot és *Joan F. Negruț* 36 szavazatot. Az uralkodó 1868. november 21-én a megürült metropolitai székbe a legtöbb szavazatot nyert *Vancea János* eddigi szamosujvári püspököt nevezte ki s ezzel a probléma — egyidőre legalább — nyugvópontra jutott.

Az érseki főegyházmegye papsága azonban *Vancea János* érseksége alatt szükségesnek látta a jövőre nézve körülbástyázni a veszélyeztetett és 1868-ban a királyi leirat értelmében csak erre az egy esetre engedélyezett választási jogot. *Vancea János* érsek kormányzása alatt két tartományi zsinatot hívott össze, melyek mindegyike foglalkozott a papság választási, illetve kandidálási jogával. Az 1872-ben tartott I. tartományi zsinat a II. cím III. fejezet alatt az érseki szék megüresedése esetére a következő rendelkezéseket hozta:

„Ha a metropolita püspöki szék üresedésbe jut, a suffraganeus püspökök legidősebbike köteles az érseki főhatósággal és a tartomány többi püspökeivel egyetértésben gondoskodni az érseki szék betöltéséről, *vezetni a választást*, megvizsgálni a megválasztottak alkalmasságát és *előterjeszteni a javaslatot* az üresedésben lévő metropolitai szék betöltésére.“

Ugyanezen tartományi zsinat más helyeken szabályozza azt, hogy a kanonokok és esperesek személyesen, a parochusok pedig képviselő útján „*részt vesznek a főpásztor választásában egyházunk szokásai szerint.*“ Az 1882-ben tartott II. tartományi zsinat pedig ugyancsak rendelkezéseket tartal-

maz a püspökválasztási jogra nézve s közelebről megjelöli azokat a személyeket, kik ezt személyesen gyakorolhatják.

Az 1872. és 1882. évi tartományi zsinatok határozatait Vancea érsek felterjesztette Rómába, *megszerezte ezekhez az apostoli Szentszék jóváhagyását*, s így ezzel azt erőteljesen körülbástyázta a jövőre, biztosítva e jóváhagyás által Róma támogatását, ha e jog ismét vitássá tétetnék.

Lehetetlen az elismerést megtagadni attól az öntudatos, szívós és tervszerű akciótól, mellyel az erdélyi román görög katolikusok, élükön egyházi vezetőikkel, ősi választási jogukat ilyen nehéz körülmények között sikeresen megvédelmezték.

A probléma azonban ismét napirendre került, midőn Vancea János érsek 1892. július 31-én örök-álmra hunyta le szemeit. Aktuálissá tette az a körülmény, hogy a már hivatkozott 1868. február 27-iki királyi leirat a választási jogot csak arra az *egy esetre* engedélyezte s későbbre érintetlenül fenntartotta a királyi kinevezés igényét. Az érseki főegyházmegye vezetői ezuttal is erőteljes akcióba kezdtek. Az érsekség hivatalos lapjában, az *Unirea*-ban tartalmas cikkekben világította meg különösen a kiváló dr. Bunea Ágoston kanonok a püspökválasztási jog történeti és jogi alapjait s ugyanakkor nem mulasztották el, hogy *Budapesten, Bécsben és Rómában* illetékes férfiak útján minden rendelkezésre álló eszköz fölhasználásával elejét vegyék az 1868. évi jogfosztó kísérlet megismétlésének. E fáradozásaik teljes sikerre is vezettek. Bunea Ágostonnak ez alkalommal írt cikkei valóságos apologiai remekművek s az általa fölhozott érvek közül ma is különös meggondolást érdemel az a szempont, hogy egy főpásztor kinevezése soha sem történik előzetes kandidálás nélkül. Ha az egyedül hívatott egyházmegyei papságnak nem áll jogában és módjában ezt a kandidálási jogot gyakorolni, úgy illetéktelen tényezők s elsősorban a politikai kormányok által kandidált személyek kerülnek előtérbe. Egyenesen klasszikus az a párhuzam, melyben Bunea Ágoston szembeállítja az egyházmegyei papság és a politikai kormány által való kandidálás előnyeit és hátrányait.

„Ha a mi papságunk állít föl jelöltet, arra törekszik, hogy az érseki székbe Isten akarata szerint való, igazi főpapot ültessen. A miniszter ellenben, midőn

jelöl, arra törekszik, hogy olyan férfit tegyen érsekké, ki politikát csinál s az ő akarata szerint jár el.

A papság az ország egyetemes érdekeit tartja szem előtt, a miniszter a saját pártja érdekeit.

A papság az ő főpásztorában annak a kulturális misszióknak fáradhatatlan munkását akarja látni, melyet a mi egyesült egyházunk a román nép körében mindig betöltött; a miniszter a főpásztorban olyan férfit szeretne, ki megszakítsa a fonalát ennek a kulturális misszióknak, mely a mi egyházunknak annyi rokonszenvet szerzett a románok szívében.

A papság olyan papot akar a maga élén látni, ki soha se jusson konfliktusba a román nép jogos politikai aspirációival; a miniszter olyan embereket keres, akik ezeket a jogos aspirációkat letompítsák és elnyomják és a sovinizmus szolgálatába állanak.

A papság pásztorot akar, aki a lelkét adja egyházunk jogaiért és függetlenségéért; a miniszter olyan embert akar szerezni, aki jövőre is önkormányzattól megfosztva és a miniszteri önkénynek kiszolgáltatva hagyja egyházunkat.

Íme ezek azok az okok, melyek miatt papságunknak szilárdan kell ragaszkodnia választási jogához és arra kell törekednie, hogy visszaszerezze a tényleges választási jogot s ne csak megtartsa a kandidálás jogát.“

Az egyházmegye legtekintélyesebb főpapjainak ilyen erőteljes állásfoglalása által irányított mozgalom a dolog természete szerint nem tévesztette el hatását: a következő balázsfalvi érsek, *apsai Mihályi Viktor* a papság választási jogának szabad érvényesülése mellett jutott az érseki székhelyre. Az érsekválasztó zsinat 1893. április 16-án ült össze s azon *apsai Mihályi Viktor* 1875. óta szamosújvári püspök kapott 82 szavazatot, *Ion Micu Moldovan*, a híres „Moldovanuţ“ nagyprépost 49-et és *Jon V. Rusu* 36-ot. Az uralkodó 1894. november 9-én kinevezte balázsfalvi érsek-metropolitává *apsai Mihályi Vikort*, kit a Szentszék 1895. március 18-án megerősített.

A legutolsó érsekválasztó egyházmegyei zsinat *Mihályi Viktor* metropolita halála után 1918. május 9-én ült össze

Balázsfalván. Az egyházmegye papságának és híveinek az előző széküresedések alkalmával tanúsított öntudatos és erőteljes magatartása eredményeképpen ez alkalommal még csak szóba sem került az az eshetőség, hogy az érseki szék a papság megkérdezése nélkül töltsék be. Az akkori háborús idők s a nagy politikai feszültség mellett nem is lett volna ajánlatos ilyesmivel kísérletezni.

Az 1918. évi érsekválasztó zsinaton *Ugron Gábor* volt belügyminiszter képviselte az uralkodót, mint királyi biztos s az ő jelenlétében és vezetése alatt folyt le a választás.

Ma már talán nem követek el indiszkréciót azzal, ha megírom, hogy ez alkalommal a magyar kormány jelöltje *dr. Frențiu Valer* akkori lugosi, ma nagyváradi görög katolikus püspök volt. A kormány azonban mindössze annyi ingerenciát gyakorolt a választásra, hogy igyekezett jelöltjének a papság körében legalább annyi hivatást szerezni, hogy ez a hármas kandidációba belekerüljön, ami sikerült is, bár *Frențiu Valer* 49 szavazattal csak a harmadik helyre jutott. A szavazatok többségét *Suciu Vazul* jelenlegi érsek metropolita nyerte el, kinek 74 szavazata után második helyre került *dr. Juliu Hossu* szamosujvári püspök 58 szavazattal.

A szavazatok arányának a kormány jelöltje szempontjából ily kedvezőtlen megoszlása lehetett a főoka annak, hogy a magyar kormány késlekedett és végleg el is késett az érseki kinevezéssel. Tényleg meggondolandó volt, hogy a napról-napra kritikussabbá váló helyzetben helyes és indokolt-e a románok elégedetlenségének tápot szolgáltatni a legtöbb szavazatot nyert *Suciu Vazul* mellőzésével és a harmadik helyre szorult *Frențiu Valer* kinevezésével. Viszont ez utóbbit a magyar kormány nem szívesen ejtette el. Így az összeomlás bekövetkezett anélkül, hogy az üresedésben lévő balázsfalvi érseki szék betöltéséről gondoskodás történt volna.

A megváltozott közjogi helyzetben azután az érsekválasztó zsinat kifejezett akaratának figyelembevételével közvetlenül a Szentszék töltsé be 1919. augusztus 19-én az érseki széket a legtöbb szavazatot nyert *Suciu Vazul* jelenlegi érsek metropolita kinevezésével, ki már nem IV. Károly, hanem I. Ferdinánd király kezébe tette le a hűségesküit.

A pápai okmány óvatosan kerüli ugyan, hogy akár az apostoli magyar király kinevezési jogának megszüntetéséről, akár a gyulafehérvár-fogarasi egyházmegyei zsinat által

1918. május 16-án megejtett hármass jelölésről megemlékezék, ennek dacára *befejezett tényként elismeri* az egyházmegyei zsinat állásfoglalását azzal, hogy az okmány bevezető szavaiban Suciú Vazult gyulafehérvár-fogarasi *választott érseknek* címezi.

E nagyjelentőségű okmányt az alábbiakban szószerinti magyar fordításban közlöm:

„Benedek püspök, Isten szolgáinak szolgálja, szeretett fiunknak, Suciú Vazulnak, fogarasi és gyulafehérvári **választott érseknek**, üdvösséget és apostoli áldást! Minthogy a pásztorok örök fejedelme a mi szerénységünkre bizta azt a feladatot, hogy vezessük, igazgassuk és kormányozzuk az egész Egyházat, kötelességünk buzgósággal gondoskodni arról, hogy az összes egyházak fölé olyan egyházfők tétessenek, akik nem csak tudják, de akarják is az Ur nyáját az üdvösségre vezetni. Minthogy tehát a görög román ritusú s a római szentegyházzal egyesült fogarasi érseki egyház, mely örökidőkre föl van ruházva a gyulafehérvári címmel is, tudomásunk szerint kétségtelenül elveszítette pásztorát, gondoskodni kívánunk úgy a nevezett fogarasi és gyulafehérvári egyház, mint ennek hivei üdvösségéről s megfontolván a mi tisztelendő testvéreinknek, a római anyaszentegyház biborosainak tanácsát, Téged apostoli jogunkkal kiválasztottunk és az üresedésben lévő fenntemlített fogarasi és gyulafehérvári egyház püspökévé tettünk, Téged, ki ugyanebben az egyházmegyében születél, pápai praelatus s a filozófia és a szent teológia doktora vagy, reád bizva egyidejűleg a teljes gondoskodást, vezetést és kormányzást a lelkiekben és világiakban, az összes főpásztori jogokkal, kiváltságokkal, terhekkkel és kötelességekkel, melyek e szolgálattal járnak. Az az akaratunk továbbá, hogy teljesítve a kánonok által előírt egyéb kötelességeket is, mielőtt püspöknek szenteltetnél, tedd le a csatolt formula szerint az esküt bármely katolikus püspök előtt, aki az apostoli Szentszékkal szeretetben és egyetértésben van s akit Te óhajtasz és ezt a formulát vagy más hozzá hasonlót, általad és az illető püspök által aláírva és pecséttel ellátva, küldd el hat hónapon belül az apostoli kancelláriához. Jelen levelünkkel már most hatalmat és parancsot adunk az általad választandó püspöknek, hogy a mi nevünkben és a római szentegyház nevében bevegye tőled az esküt. Erősen

reméljük és teljes bizalmunk van abban, hogy az Ur kegyelmével a fenntemlített fogarasi és gyulafehérvári egyház, a Te főpásztori buzgóságodtól és eredményes fáradozásaidtól vezetve növekedni és virágozni fog lelkiében és anyagiakban. Kelt Rómában, Szent Péternél, az Ur 1919. esztendejében, augusztus havának 9-ik napján, pápaságunk ötödik évében.“

A választás módja.

Az előzőkben jeleztük, hogy a gyulafehérvár-fogarasi érseki tartomány felállítása alkalmából 1850-ben Bécsben tartott tanácskozáson későbbi szabályozásra hagyatott fenn az érseki szék és a püspöki székek betöltésénél követendő eljárás. Ez a szabályozás azonban késett s csak a legközelebbi székiüresedés után 1868. február 27-én kelt királyi leirat engedélyezi az érseki főegyházmegye papságának az ősi választói jog az egyetlen adott esetben való gyakorlását, s egyben jelzi, hogy a választás módozataira nézve a kultuszminiszter rendeletileg fog intézkedni. Ez a miniszteri rendelet 1868. június 6-án kelt 504. elnöki szám alatt és ez szabályozza ma is — az 1872. és 1882. évi tartományi zsinatok kiegészítő határozataival együtt — a választási jog gyakorlásának módozatait.

E szabályzat s a fenti zsinati határozatok, valamint az eddig követett gyakorlat alapján az érsekválasztó egyházmegyei zsinaton *személyes szavazati joggal* birnak a *káptalan összes tagjai* és a *káptalani jegyző*, akkor is, ha nem kanonok, továbbá a balázsfalvi tanintézetek *tanári karának két képviselője* és az *összes esperesek*. Az egyházmegyei papság a választásban *közvetett úton* vesz részt és *espereskerületenként két képviselőt* küld ki. Ezek közül az *egyik* mint az espereskerület ad hoc jegyzője szerepel, és ez ép úgy, mint az előbbi kategóriába tartozó, a zsinaton legjobb meggyőződése szerint *szabadon és minden korlátozás nélkül gyakorolja a szavazati jogot*. Az espereskerület papságának másik képviselője ellenben *kötött mandátummal küldetik ki a zsinatra*, amennyiben a kerületi papság saját kebelében szintén leszavaz az érsekjelöltre és ez a második képviselő az espereskerület papságának e szavazatát viszi magával és adja le kötelezően a zsinaton.

További érdekes probléma az, hogy *mely espereskerületek papsága jogosított a választásokon résztvenni?*

A balázsfalvi érsek voltaképpen csak a főegyházmegye püspöke s így, valójában csak a főegyházmegye papsága volna hivatva megválasztásában közreműködni. Az érsek azonban egyidejűleg az egész érseki tartomány feje is s így személyének kiválasztása közelről érinti az egész tartomány papságát. E két elvi szempont mellett két gyakorlati szempont is figyelembe volt veendő. Az egyik szempont az, hogy mindazok az espereskerületek, melyek a múltban a gyulafehérvár-fogarasi *püspöki* egyházmegyéhez tartoztak s ebben a keretben a választási jogot századokon át gyakorolták, természetesen továbbra is igényt formáltak e joghoz s abból való kizárásukat jogfosztásnak tekintették volna. A másik szempont az volt, hogy az 1777-ben felállított nagyváradi görög katolikus püspökség papsága e jogot soha sem gyakorolta s a kormánynak nem állott intenciójában ezt a privilegiumszerűleg kivételesen engedélyezett jogosítványt kiterjesztőleg magyarázni, mert hiszen ebben az esetben nemcsak az ujonnan felállított lugosi és szamosújvári, hanem a már eredetileg királyi kinevezés útján betöltött nagyváradi püspökségre nézve is ki kellett volna azt terjeszteni. Báró Eötvös József kultuszminiszter a fogas problémát úgy oldotta meg, hogy a választási jogot az érseki főegyházmegye espereskerületein kívül megadta a korábban ugyanezen egyházmegyéhez tartozó s e jogot szintén élvezett, de az új rendezéssel a lugosi egyházmegyéhez elcsatolt négy espereskerületnek és a szamosújvári egyházmegyéhez elcsatolt 29 espereskerületnek is. Így tehát a főegyházmegye 39 espereskerülete mellett a szufraganeus püspökségek 4 és 29, összesen 33 espereskerülete is részt vesz a választásban. Ez a rendezési mód is többféle anomáliát rejt magában, különösen két szempontból. Egyfelől így a voltaképpen érdekelt főegyházmegye akarát majdnem paralizálják a külső espereskerületek szavazatai, másfelől nyílt ellenmondás, hogy a kérdéses 33 idegen espereskerület papsága, mely a saját püspöke megválasztásához nem szólhat hozzá, jogot nyert a főegyházmegye főpásztorának megválasztásában.

Mindezek a nehézségek csak úgy volnának megoldhatók, ha a saját püspökük megválasztására jog adatnék a szufraganeus püspökségek papságának is, minden korlátozás és az

ősi jogra való tekintet nélkül. Ekkor is fennmaradna még azonban az a kérdés, hogy egyáltalában hozzászólhatnak-e az érsekválasztáshoz a főegyházmegyén kívüli espereskerületek.

Mikor az első balázsfalvi érsek, Șterca Șuluț halálakor ez a probléma először felvetődött, úgy a kormány, mint a Szentszék körében legrokonszenvesebbnek látszott az a megoldás, hogy a papság eddig gyakorolt választási jogának kizárásával, a keleti egyházban majdnem általánosnak mondható és a sardicai zsinat 6. canonja által kodifikált rendszernek megfelelően az *érseki tartomány püspökei gyakorolják a választási jogot és ők válasszák meg az érseket*. Ezt a módot azonban a közvélemény erőteljes ellenállása folytán a kormány kénytelen volt elejteni s így választotta a jelenlegi rendszert, mely kétségtelenül csak fél-megoldás. Ennek dacára a *quieta non movere* elvnel fogva Vancea János halála után 1892. november 12-én ismét úgy intézkedett a legfőbb kegyúr, hogy a választásnál az 1868. évben követett módozatok mellett kell eljárni s ezen elvek szerint hívatott össze az 1918. évi érsekválasztó zsinat is.

További defektusa a jelenlegi rendszernek az, hogy bár az érsekválasztó zsinat *három* jelöltet hoz kinevezésre javaslatba, a szavazás még is csak *egy* jelöltre történik s így a hármas jelölésbe könnyen belekerül olyan jelölt is, aki mellett aránylag csak elenyésző kisebbség foglalt állást. Ez a hiányosság annál kirivóbb, minél nagyobb tömege a szavazatoknak tömörül egy jelölt mellé, amint ez a legutóbbi 1918. évi választásnál is történt. Így elméletileg megtörténhetik az, hogy két szavazat kivételével az összes szavazatok egy népszerű jelöltre összpontosulnak, a fennmaradt két szavazat pedig két egészen jelentéktelen egyénre esik s ezek ennek dacára belekerülhetnek a hármas kandidációba s noha csak egyetlen szavazat esett rájuk, ezek közül lesz esetleg kinevezhető az új főpásztor. A görög katolikus vezetőemberek ezért már évtizedek óta sürgetik a választási rendszer olyatén megváltoztatását, hogy minden szavazó nem egy, hanem három jelöltre szavazzon, mely esetben kétségtelenül tökéletesebben jutna kifejezésre a zsinat akarata és kizárhatók lennének a hármas jelölésből az outsiders-jelöltek. A jövő feladata lesz, hogy ezt a problémát is rendezze.

Konkluziók.

Láttuk a kifejtettek során, hogy az Erdélyben fokozatosan kifejlődő román egyházi szervezetben miként nyert a papság befolyást a püspökválasztásra, miként ismerte el és respektálta a legnehezebb időkben is ezt a jogot az önálló Erdély törvényhozása, miként kodifikálta azt az Approbatákban s milyen változáson ment át ez a jog a különböző kormányformák alatt egészen napjainkig. Láttuk, hogy az 1867-től 1918-ig terjedő időben a budapesti magyar kormányokkal szemben milyen tudatos és szilárd elhatározottsággal védte meg és érvényesítette ezt a jogot az egész görög katolikus román közvélemény s milyen egyértelműséggel támogatták a román közvéleménynek ezt az álláspontját a legkatholikusabb román egyházi férfiak, sőt maguk a kiszemelt főpásztorok is.

Kétségtelen, hogy nem kizárólag egyházi, hanem emellett politikai, nemzeti és kulturális szempontok is vezették a román vezetőkérőfiakat ebben az állásfoglalásban, sőt aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy legtöbbjükre nézve éppen ezek az utóbbi szempontok voltak döntő jelentőségűek, bár érveléseikben mindig elsőhelyen az egyházi szempontokat emelték ki s ezeknek erőteljes hangoztatásával vívták meg sikeres harcaikat.

A legnagyobb érdeklődésünkre tarthat számot tehát az a probléma, hogy az új közjogi helyzetben, midőn Nagyrománia megalakulásával az erdélyi románok összes aspirációi teljesezésbe mentek s így nemzeti és kulturális szempontok őket többé nem befolyásolják egyházi ügyeik intézésében, a görög katolikus vezetőemberek minő álláspontra fognak helyezkedni a püspökválasztási jog kérdésében. Ragaszkodnak-e az ősi joghoz, igyekeznek-e azt a többi egyházmegyére is kiterjeszteni és a főegyházmegyében is hatékonyabbá tenni, vagy pedig eltekintenek e jog gyakorlásától és beenyugszanak abba, hogy a konkordátum alapján a Szentszék szabadon és legjobb belátása szerint töltse be az üresedésbe jövő püspöki székeket?

E kérdésben elfoglalandó álláspontjuk és követendő magatartásuk mindenestre iránymutató lesz azokra nézve is, kik hasonló történeti és jogi alapon állanak.

Megítélésünk szerint egész múltjukat tagadnák meg és

a letűnt századok alatt annyi erkölesi bátorsággal védelmeztet álláspontjuk erkölesi alapjait rontanák le, ha nem igyekeznének tradícionális ösi joguknak a megváltozott viszonyok között is érvényt szerezni.

Annak illusztrálására, hogy a múltban milyen intenzitással és erkölesi erővel foglaltak állást a görög katolikus románok a püspökválasztási jog mellett s e joguk legfőbb biztosítékaképpen milyen egyértelműséget tudtak teremteni egész közvéleményükben, álljanak itt — egyben e tanulmány gondolatmenetének méltó befejezéséül — egyik legkiválóbb főpapjuknak, a nagy emlékű Bunea Ágostonnak, az 1892 évi széküresedés alkalmával irt alábbi szavai:

„Bármily világos, alapos, régi és megtámadhatlan is a mi érsekválasztó jogunk, ezt *csak abban az esetben tarthatjuk meg a jelenben és a jövő számára, ha papságunk körében soha sem fog találkozni olyan mélyresülyedt pap, aki ezt magénérdekeiért elárulja.*

Lehetséges, hogy ellenfeleink a metropolita magas méltóságának elvakító fényét és nagy ígéreteket fognak felhasználni arra, hogy találjanak olyan embert, ki behunyja szemeit az igazság és jogosság előtt, elnémítsa a lelkiismeret szavát és így árulója legyen egyházának és egyháza szent jogainak.

Mi azonban reméljük, hogy ilyen Judáshoz hasonló emberek nem fognak találkozni a mi papságunkban és *ez a mi választói jogunk leghatalmasabb garanciája.*

Bárki is járna el így egyházunk alaptörvényei ellen, súlyos bünnel terheli meg magát Isten, az anyaszentegyház és a román nép előtt és éppen ez által bizonyítja be, hogy nem méltó a metropolitai magas méltóságra, hanem a papság s a román nemzet átkára és megvetésére.

Egy ilyen papot, aki a mi egyházi törvényeink megvetésével s az erre jogosultak meghívása nélkül venné kezébe a pásztorbotot, az egyház kizárta már előre kebeléből a tridenti zsinat szavaival, mely XXXIII. ülésében azt mondja, hogy „azok, akik csak a nép és a világi hatalom és tekintély meghívása alapján emelkednének e magas tisztségekre, nem tekin-

tendők az egyház szolgálóinak, hanem tolvajoknak és rablóknak, kik nem az ajtón léptek be az akólba.“

Valóban megállapíthatjuk, hogy az erdélyi román görög katolikus papság a századok viharai között s a legkülömbözőbb kormányformák alatt nem a meglehetősen ingtag történeti alap és szerzett jogok erejével, hanem elsősorban *szívós kitartásával, gerinces bátorságával és fegyelmezett összetartásával* tudta a főpásztori szék betöltésére a döntő befolyást magának megszerezni s minden ellenállás és elkobzási kísérlet dacára is megtartani.

A történeti alap és a szerzett jogok igen tetszetős érvek, de csak akkor reális erőtenyezők, ha ezeket a reájuk támaszkodó társadalmi osztályok vagy népcsoportok szilárd akaratára és erőteljes elhatározottsága támogatja.

A hangsúly ezeken van.

Jogok érvényesítése és megvédelmezése szempontjából döntő az elhatározottság szilárdsága s a fegyelmezettség ereje. Ha ez megvan, mindig pótolhatja a történelmi és jogi alap hiányosságait, enélkül ellenben értéktelen papirrongygyá válik az aranypecsétes diploma is.

Források:

- Josephus Benkő, Transsilvania.* Tom. I. II. Vindobonae. 1777.
Erdély országának három könyvekre osztatott Törvényes Könyve, mely Approbata, Compilata Constitutiokból és Novellaris Articulokból áll. Kolozsváratt, 1815-ben.
Nemes Erdély ország nagy fejedelemségének újabb országgyűlési végzései. D. Incze József Kolozsvártt, 1845.
Kolozvári-Óvári, 1540-1848 évi erdélyi törvények. Budapest, 1900.
R. Grandclaude, Jus Canonicum. I—III. Parisiis, 1882.
Codex Juris Canonici. Ratisbonae. 1922.
Konek-Antal, Egyházjogtan. Budapest, 1900.
Kosutány Ignác, Egyházjog. Kolozsvár, 1906.
Szemecz Emil, Katholikus autonómia. Budapest, 1897,
Bíró Béla, Kongrua és autonómia. Kolozsvár, 1902.
Dr. Augustin Bunea, Vechile episcopii românești. Blasz, 1902.
Dr. Alexandru Grama și Dr. Augustin Bunea, Cestiuni din dreptul și istoria bisericei românești unite. Blasiu. 1898.
Dr. Augustin Bunea, Autonomia bisericească. Blasz, 1903.
Az Erdélyi Katholicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925.
Dr. Augustin Bunea, Jerarchia Romanilor din Ardeal și Ungaria. Blasz, 1904.

A kisebbségi jogok kérdése a román jogi irodalomban.

Irta: dr. BALOGH ARTHUR.

A jogi irodalomnak egyetlen ága sem mutathat fel oly gyors fejlődést, minőt a kisebbségek jogának irodalma feltüntet. Aránylag igen rövid idő alatt, a megjelent munkák számát tekintve, igen tekintélyes irodalma állott elő ennek a kérdésnek. Ha a kérdés egészét rendszeresen feldolgozó művek száma nem is valami nagy, annál több az egyes részletkérdésekkel foglalkozó munkáké. Sajnos azonban, ez a számra nézve igen tekintélyes irodalom a minőség tekintetében erős kifogás alá kell, hogy essen. Áll ez nevezetesen azokra a munkákra, amelyek a kisebbségi szerződések által nemzetközi kötelezettségeket vállalt államok íróinak vagy politikai barátaiknak tollából láttak napvilágot. Ezekben a munkákban ugyanis a legteljesebb mértékben konstatálhatjuk azt a teljesen tudománytalan, a tudományt a politika szolgálatába állítani igyekvő irányzatot, amely a világháború utáni nemzetközi jogi irodalmat megmétélyezte. Ennek az irányzatnak kettős célja van. Egyfelől a nemzetközi jogszabályok tendenciózus félremagyarázásával a minimumra igyekszik a vállalt nemzetközi kötelezettségeket lehetőleg megszorítólag magyarázni. Másfelől kimutatni igyekszik azt, hogy a szerződések által kötelezett államok a legszigorubban eleget tesznek kötelezettségeiknek, sőt azon túlmenő, kedvező bánásmódot biztosítanak kisebbségeiknek. Ennek a tudománytalan eljárásnak, ennek a politizáló úgynevezett tudománynak jellemzésére elég azt felemlítenünk, hogy akadt egy cseh „jogtudós”, aki egyenesen azt állította, hogy a cseh-szlovák kisebbségi szerződés I. cikkének az a rendelkezése, amely szerint a cseh-szlovák állam köteles a szerződés 2—8. cikkeiben foglalt rendelkezéseket alaptörvényekül elismerni (olyan értelemben, hogy azokkal semminemű törvény, rendelet vagy

hivatalos intézkedés nem állhat ellentétben), elméletileg lehetetlen és gyakorlatilag jelentőség nélküli (Weyr, *System des tschechoslowakischen Staatsrechtes*. 71. lap). Más szóval a kisebbségi szerződés a cseh-szlovák államot nem kötelezi. Ehhez a minden nemzetközi jogot tagadó állásponthoz nem kell kommentár.

A mellett a nemzeti sovinizmustól elfogult, a kisebbségi kérdéssel szemben ellenséges irányzat mellett, amely Romániában tapasztalható, csak természetes, hogy a fenti kifogást a román jogi irodalommal szemben is fenn kell tartanunk. A fentebb kiemelt mindkét tendencia ebben is teljes mértékben megállapítható. A kisebbségi jogokkal foglalkozó jogtudományt itt is többnyire a politika propaganda-eszközévé igyekeznek tenni. Ez alul csak ritka kivétel van, amint a román jogi irodalom e nemű termékeinek alábbi rövid ismertetéséből erről meggyőződést szerezhethünk.

Hacman cernowitzi egyetemi tanár nemzetközi jogában (*Dreptul internațional public și privat*. 102. l.) azt a különös megállapítást teszi, hogy a román kisebbségi szerződés szerint a szerződés bizonyos rendelkezései nem tekintendők alaptörvényeknek a fentemlített értelemben. Teljesen téves megállapítás, mert a román szerződés e tekintetben nem tartalmaz eltérő rendelkezést a többi kisebbségi szerződéstől. Ugyanő szintén hangot ad a kisebbségi szerződések által kötelezett államok amaz immár elesévelt és abszolúte tarthatatlan kifogásának, hogy a kisebbségi szerződések ellenkeznek az állami szuverenitással (i. m. 107. l.).

Ugyanezt a kifogást ismétli Negulescu bukaresti egyetemi tanár közigazgatási jogi munkájában (*Tratat de drept administrativ*. 143. l.). A kisebbségi nyelvhasználat kérdésében azt az álláspontot foglalja el, hogy a kisebbségek ugyan használhatják nyelvüket az üzleti forgalomban, így cégtábláikon is, de semmi akadálya annak, hogy az ily cégfeliratok után más adót kelljen fizetniök, mint a román nyelvű feliratok után. Hogy a kisebbségi szerződés vonatkozó rendelkezésének magyarázata, természetesen a kisebbségek hátrányára, még tökéletesebb legyen, a jogegyenlőség elvének még nagyobb dicsőségére erősen helyteleníti az Állandó Közigazgatási Tanácsnak egy ezzel ellenkező értelmű döntését (i. m. 144. l.). A kisebbségi nyelveknek a bíróságok előtti használatát ugyan nem tagadja meg, de a tolmácsolás költségeit viselik a kisebbségekhez tartozók (i. m. 145. l.). Még furább az

a magyarázat, amelyet ő a kisebbségi szerződések ama rendelkezésére nézve ad, amely az állami kisebbségi iskolákra vonatkozik. Szerinte ez a rendelkezés azt jelenti, hogy a román nyelven előadandó tantárgyakon kívül lehet az illető kisebbség nyelvén is tantárgyakat előadni (i. m. 146. l.), ami ismét a kisebbségi szerződés illető rendelkezésének elcsavarása, mert ez az elemi iskolákban a kisebbségi gyermekeknek saját anyanyelvükön való tanítását egész általánosságban biztosítja és csak kötelezővé teszi az államnyelv oktatását, de ezt mint tannyelvet nem ismeri el. Vaskos tévedés az is, amikor azt mondja, hogy a Nemzetek Szövetségének minden egyes tagállama jogi hatással felléphet a kisebbségi szerződések megsértése miatt, holott ez tudvalevőleg csak a Tanács tagjainak van fenntartva (i. m. 147. l.). De jogi ferdtetés ezen felül a kisebbségi kérdést belügyi kérdésnek tekinteni (i. m. u. o.), amikor az a szerződések által kétségtelenül nemzetközi jogi kérdéssé vált.

Alexianu közjogában a kisebbségi jogokkal nem tartja érdemesnek foglalkozni. Csak annyit említ meg tévesen, hogy a román állam segíyezi a kisebbségi iskolákat. Arról persze hallgat, hogy ez nagy kivételként, eddigelé mindössze két ízben, történt meg (*Dreptul constituțional* 220. l.).

Erősen politikai tendenciájú a Budișteanu-nak francia nyelven megjelent munkája (*La condition juridique des minorités ethniques selon les derniers traités de paix*). Különben a mű alcíme mutatja, hogy a kérdésben a román álláspontot adja elő. Kiemeli, hogy a kisebbségek nem alanyai a nemzetközi jognak, emlegeti a magyar uralom jármát és a kisebbségek lojalitásának szükségét. Mosolyt keltő az a megállapítása, hogy a román magánoktatási törvényben benne van az iskolai autonómia eszméje, amelyet a román kisebbségi szerződés megígért az erdélyi székely és szász közületeknek (i. m. 37. l.). Ennyire még Angelescu maga sem ment szomorú hírű törvényének dicséretében.

Részletesebben foglalkozik a kisebbségi jogokkal Rude scu ugyancsak francia nyelven megjelent művében (*Étude sur la Question des minorités de race, de langue et de religion*). Könyve azonban szintén számos téves jogi megállapítást illetve elmagyarázást tartalmaz. Így, hogy csak néhányat említsünk a főbbek közül, a kisebbségeknek saját iskolák létesítésére vonatkozó joga szerinte csak az elemi iskolákra terjed ki (i. m. 79. l.), továbbá szerinte a kisebbségi szerződés

sekkel lekötöztetett államok el is tilthatják a kisebbségek saját iskoláit, feltéve, hogy a magánoktatást általánosságban nem engedik meg (u. o.). A kisebbségek által fenntartott iskolákról szólva nagyon liberálisnak mondja a román magánoktatási törvényt, amely szerint a tannyelvet az iskolafenntartók állapítják meg. Azt azonban elhallgatja, hogy ugyanezen törvény szerint három, illetve négy tantárgyat románul kell tanítani, amely rendelkezéssel valóban a kettős tannyelv vezetett be, a kisebbségi szerződéssel homlokegyenest ellentétben (i. m. 81. l.). Egyenesen megtévesztő szándékot kell tulajdonítanunk annak, hogy a román magánoktatási törvénynek az iskolai bizonyítványokra vonatkozó rendelkezését egy sorban említi a cseh-szlovák törvénynek, a brünni osztrák-cseh-szlovák egyezménynek és a Felső-Sziléziára vonatkozó német-lengyel egyezménynek illető rendelkezéseivel (i. m. 83. l.). Ez utóbbi rendelkezések ugyanis a kisebbségek által fenntartott iskolákat a bizonyítványok tekintetében bizonyos feltételek mellett egyenlővé teszik az állami iskolákkal, amit a román törvény nem tesz meg. Az iskolák segélye ügyében azt vallja, hogy ha az állam a kisebbségek számára iskolákat létesít, akkor nem köteles a kisebbségek által fenntartott iskolákat segélyezni (i. m. 87. l.). Erre csak azt mondhatjuk, amit a szerző az ellenkező álláspontra nézve mond: teljességgel alap nélküli állítás. A székely iskolai autonómiával kapcsolatban megállapítja, hogy a román magánoktatási törvény a kulturális fejlődés teljes szabadságát biztosítja nekik (i. m. 97. l.). Még jó, hogy nem mondja azt, hogy ezen törvény szerint tényleg meg is van ez az autonómia. Elferdíti a szerző a Nemzetek Szövetsége Tanácsának az erdélyi magyar egyházak 1925. évi petíciójára adott határozatát is, amikor ezt úgy magyarázza, hogy e szerint a kisebbségeknek nincsen feltétlen joga iskolák létesítésére és fenntartására (i. m. 147. l.), vagyis a kisebbségek csak az esetben tarthatnak fenn magániskolákat, ha a többségnek is vannak magániskolái. Az említett határozat ugyanis azt mondja, hogy a kisebbségi szerződés nem biztosítja a kisebbségi saját iskoláknak az állami iskolákkal való egyenjogúságát. Ezek után nem is kell mondanunk, hogy a szerző a kisebbségvédelmet átmeneti jellegűnek tekinti (i. m. 174. l.), amire azonban jogi alapot nem tud felhozni, aminthogy nem is lehet és politikai indokokkal igyekszik álláspontját megindokolni.

Titulescunak a párisi Académie diplomatique-ben ez évi

március 15-én tartott előadása a kisebbségi jogok természetére nézve tartalmaz meg nem álló és egymásnak is ellentmondó megállapításokat. Nem a jogász, hanem a politikus, illetve a diplomata beszél belőle, amikor a panaszeljárással foglalkozva azt állítja, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa a kisebbségi bizottság intézményének kreálásával túl lépte a szerződések kereteit (a *La Société des Nations et les minorités* című gépirásos kiadás 15—16. l.).

Teljesen eltér az eddig bemutatott munkáktól és dicséretes kivételt képez a kisebbségi jogoknak Romániában is túlnyomólag politizáló tárgyalási módja alól a Vladoiano műve (*La protection des minorités en droit international*). Csak azt kifogásolja az államoknak a nemzetközi jogban elismert egyenlősége szempontjából, hogy a kisebbségek nemzetközi védelmét nem tették általánossá, minden államra kiterjedővé, hanem csak az új és némely megnagyobbodott államra rótták e kötelezettségeket. E mellett azonban szót emel amellett, hogy ne csak a Nemzetek Szövetségének Tanácsában képviselt államok, hanem a szövetségnek minden tagállama felhívhatta jogi hatással a Tanács figyelmét a kisebbségi jogséremlerekre, sőt maguk a kisebbségek is. Egyenesen kívánja, hogy a kisebbségeket a nemzetközi jog alanyaiként ismerjék el (i. m. 119 és köv. l.). Az egyes kisebbségi jogokkal ugyan kevésbé foglalkozik, de tárgyilagossága, minden ferdítési szándéktól távol állása nem vonható kétségbe.

Amint a fentebbi rövid áttekintésből láthatjuk, a román jogi irodalomnak a kisebbségi jogok terén nem sokat köszönhetünk. De ugyanezt a politizáló, hazafias jogtudományt látjuk ebben a kérdésben, amint már mondtuk, a kisebbségi szerződésekkel kötelezett többi államokban is. Ha ez mentség, akkor mentség van bőven. De a tudomány álláspontján állva, ily mentséget természetesen nem fogadhatunk el s a politizáló tudománytól meg kell tagadnunk a tudomány nevet. Amint elfordulunk a ferdítő történetírástól, ép úgy el kell fordulnunk attól a ferdítő jogtudománytól, amely a jogszabályoknak, a jogi helyzeteknek erőszakolt, tarthatatlan magyarázatokat törekszik adni, amelyeknek jogi alapja nincsen és csak hangulatkeltésekre valók, bizonyos politikai célok szolgálatára alkalmasak.

A fausti és a karamazovi lélek.

Irta: DR. VARGA BÉLA.

Székközlő az Erdélyi Irodalmi Társaságban 1929 máj. 12-én.

A címben megjelölt két lélektípus a XIX. sz., illetve a XX.-ik század lelkét jelzi. A fausti lélek megrajzolása Goethe proféciaja a XIX. sz. szellemiségére, a karamazovi lélek Dosztojevszki belelátása a XX. század lelkületébe. Két típus, két metszete az emberi léleknek. Ennek a két metszetnek a rajzát, a grafikonját próbáljuk itt a legnagyobb vonalakban felvázolni. Amit megállapíthatunk, csak sovány vázlat, csak tapogatózás, kevés adat abban a nagy munkában, amely a századok sziveverését, szellemének lüktetését keresi.

A korszakok lelkének átalakulása, a szellemiség területhódításainak gigászi munkája mindig a válság jegyében folyik le. A fausti és a karamazovi lélek töprengése is vajudás, amely keresi az újabb megnyugtató pontot, az értékek új táblázatát. Az eszmék, az események is elkopnak idővel, kiélik magukat s fellázítják a lelket önmaga ellen. Ez a lázadás a jövő szent megfogalma. Vulkanikus területe ez a szellem életének, mikor elemi, sőt démoni erővel törnek felszínre a lelkek mélyén szunyadó erők. A lelki életnek már Leibniz és később Herbart által fölfedett dinamikus természete Dosztojevszkinél a „lenni vagy nem lenni“ problémájának elementáris küzdőterévé szélesül és mélyül befelé a forum internumban.

A lelki dráma, amely Faustban és a Karamazovokban végbemegegy, ha sok tekintetben azonos kiindulásában és általános, formai megnyilatkozásában, lényeges eltéréseket mutat tartalmi szempontból, de a fölvetett kérdések megoldása tekintetében is. A szerzők egyénisége már maga sok tekintetben megérteti velünk a különbségeket. Goethe apollói természet, aki intelligenciájának isteni erejével, az adott pillanatban mindig meg tudja ragadni a lélek pegázusainak gyepelőit, s mint Poseidon, leinti a tenger háborgó hullámain. El tudja és el akarja érni a csúcspontokat, ahol mindig nyugalom van. Dosztojevszki lelke ezzel szemben forradalmi, amely nem tud megnyugodni soha. Önti magából a megnyugvás és a megoldás lehetőségeit, mint a tűzhányó a lávát, de a nagy küzdelemben rekedtté lesz s lelki egysége foszlányokká válik. Goethe az élet ura, Dosztojevszki hajótöröttje.

De nemcsak a szerzők személyisége, hanem a faj és a kör-

nyezet hatása is megszabják az alkotásaikban megnyilvánuló két lélektípus sajátosságait. *Faust* tipikus nyugati dráma, a germán faj lelki alkatának felépítménye, a karamazovi lélek az orosz lélek, amely sem nem nyugati, de nem is keleti, hanem a kettőnek elemeiből van csodálatos módon összekovácsolva.

Feladatunkhoz híven, arra kell megfelelnünk, hogy mennyiben gazdagodott avagy szegényedett az emberi lélek képe Fausttól a Karamazovokig. Mennyiben tár fel újabb mélységeket a XX. sz. lelke a XIX. századé mellett s hogy vajjon milyenek a kilátások vagy a megoldások a jövő tekintetében. Szét kell szednünk ezt a két lelket, hogy egy újnak, erősebbnek a konturjait érthessük meg belőlük.

A zseniális pillantások megelőzik sokszor a rendszeres tudományos kutatást, illetve ez utóbbi csak jóval azután fordítja figyelmét olyan területekre, amelyek körvonalait másoknak, többnyire nem is a tudósok köréből származóknak, prófétai pillantása fedez föl. Ilyen fölfedező a lelki élet területén Dosztojevszki, aki bevilágított a nem tudatosnak, az irracionálisnak rejtelseibe. A nemtudatos, a tudatalatti — vagy nevezzük bárhogyan — az emberi szellem életének egy csak nem régen fölfedezett és méltányolt dimenziója. Az egyén lelkéből az évtizedek napjainak, éjszakáinak szűnyadó élményei és benyomásai nem tűnnek el, nem lesznek semmivé, hanem végzik a maguk lassú, órló, átalakító munkáját, míg egyszer csak a felszínre törnek. A karamazovi lélek egész szintje a nemtudatos mélységeibe van lesüllyesztve s ez a réteg a maga láthatatlan, de rettentő erejével szüntelen alakítja és formálja az élet felszínét.

A lélek tudatalatti rétegének fölfedezése előtt az irracionálisnak csak az a fajtája volt ismeretes, amely az érzékfölötti világra terjeszkedik ki, ahol eszmények teremnek, amelyek szinte utólérhetetlen magasságban lebegnek az ember felett. A transcendens eszmények e világa a vallás és a metafysika szülötte. Ma már ismerjük, vagy legalább is ismerni véljük az irracionálisnak egy másik szintjét, mely nem fölöttünk van, hanem mélyen bennünk, a lélek elburkolt, ősi ösztöneinek sziklaodujában. A fausti fejlődés az értelemnek, az intelligenciának a tökéletesedéseért sovárog. Bízik az egyéniség önerejében, mely idővel kitágíthatja a maga énjét s átöleli a világegyetem végtelenségét. Ebben a titáni harcban lépten-nyómon legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik s ez a határolt határozatlanság, korlátozott korlátlanság a problémája és tragikuma minden fausti életmegnyilvánulásnak.¹ A karamazovi lélek a megváltó gondolat keresése közben lepróbálkozik a lélek mélységeinek útalan útvesztőjébe. Befelé fordul s e közben belevegyül összhangjába az élet keserősége, a mindentátölelő szeretet vágyakozó óhajtása, amely nem az értelmi, hanem sokkal inkább az érzelmi újjászületés után sovárog. A fausti lélek az élet metafysika síkját akarja közelebb hozni, megvalósítani, a transcendens felé tör az intellektus erejével, a karamazovi lélek a tudatalatti

¹ V. ö. L. Jacobskötter, *Goethe's Faust im Lichte der Kulturphilosophie Spengler's*. Berlin 1924. 46. 1.

élet misztikus szövevényeiből akarja felhozni a bölcsek kövét. Az előbbi intellektuális és transcendens, az utóbbi misztikus és immanens. A fausti lélek uralkodó eszméje ez: *Ihn treibt die Gährung in die Ferne*. A karamazovi lelket is a vágyódás hajtja, de nem „a távolba“, hanem a lélek rejtett mélységeibe. Az előbbinek (a fausti léleknek) mozgatója: az universalizmusra való törekvés (*Wille zum Universalismus*), az utóbbinak: a szellem belső világának lehető legteljesebb föltárása (*Wille zur Seele*). Épen ez a megállapítás rávezet a két lélektípus egy másik jellegzetes vonására, amit röviden úgy fejezhetünk ki, hogy a fausti gondolkör *antropocentrikus*, a karamazovi pedig *animocentrikus*.²

A fausti gondolat a humanitás eszményének és a kultúra megvalósításának a szolgálatában áll. Ezért érdeklő az ember testi és lelki életének minden mozzanata, az ifjúság, az öregség problémája, a szépség, az asszony, a szerelem. A teljes ember teljes megvalósulása. A humanizmusnak az életfelfogása tehát antropocentrikus a szó szoros értelmében. Ez az életfelfogás ott, ahol nem tudja megtalálni a lelki összhangjának megfelelő föltételeket a maga korában, visszafordul az antik ideálhoz s a szépség és a jószág fenséges harmoniáját, a kalokagathiát akarja áfűltetni — mutatis mutandis — a XIX. sz. életbölcseletébe és életfelfogásába. A humanitás ideája, *Humboldt Sándor* megvilágítása szerint, három rész-ideában ölt testet, amelyeket ő az individualizmusban, az univerzalizmusban és a totalításban talál meg. Az individualizmus az egyén önértékének feltétlenségét jelenti, az univerzalizmus az egyén törekvéseinek beláthatatlan, határtalan területét, a totalitás pedig mindannak összességét, ami az emberben és az ember által megvalósulhat.³

A fausti gondolat továbbá egy kultúra megvalósítására törekszik. Pozitív céljai vannak, amelyeket meg akar közelíteni. Igaz, hogy ebben a törekvésben nincs megállás, nincs befejezettség és nyugalom. A kultúra megvalósítása örökös tevékenységet követel: „*Wer immer strebend sich bemüht, den können wir erlösen*“ — olvassuk a *Faust*-ban. Minden kultúra mulandó magában; ami benne halhatatlan, csak egy magasabb világban lesz eredménnyé. Ebben áll a kultúra örökkévalósága. Mégis Faust gondolatvilága egy olyan kultúrának a megvalósítása körül forog, amely végül is valamelyes megnyugvást hoz abba a nagy feszültségbe, mely a lelket mozgásban tartja. A célt el is éri, amikor reájön arra a gondolatra, hogy az egyes az összesség javáért van s csak másokkal elkövetett jócselekedeteiben találhat megnyugvást. Az új kultúra nemcsak a természetet, a művészetet, az egyházat és a történelmet nem zárja ki magából, hanem a technika áldásait is a közjólét szolgálatába állítja a mocsarak kiszárítása által. Berdjajew, Dosztojevszki egyik életírója, meg is jegyzi, hogy Faust hú kifejezője a XIX. sz. technikai kultúrájának, mely Goethe költeménye

² V. ö. Földi Mihálynak „*A Karamazov Testvérek*“ magyar fordításához írott előszavát. XXXIV. l.

³ L. Spranger. *A Humboldt u. die Humanitätsidee*.

szerint, épen a mocsarak kiszáritásával tett nagy jót az emberi-séggel.⁴

Dosztojevszki nem ellensége a kultúrának, de látja a klasz-szikus szellemből táplálkozó humanisztikus kultúrának a krízisét, — hogy ne mondjuk, csődjét, — s mert nem volt képes megnyugtatóan megoldani a lélek nagy problémáit, — nem sokat törődik vele. A kultúra — úgy a hogy mi ma gondoljuk — nem is lesz soha sem elegendő erre a feladatra. Épen azért Dosztojevszki az emberi lélekhez fordul s ennek boncolása útján akarja mintegy kianalizálni a mult század lélektani tévedéseit, hogy a tévedések öntudatosná tevésével megszabadítsa azoktól az emberi lelket. A kultúra egész fejlődése a lassu önmagunkbatérés felé mutat. Faust megáll ennek az útnak a felén, a karamazovi lélek tovább megy, igyekszik eljutni a végére. Igaz, hogy erre nem képes. A problémák a karamazovi lélekben nem záródnak le, nem jutnak a megnyúgvás pontjára, hanem tüzes vasként égetik tovább a lelket. Faust a humanizmus bölcseségével igyekszik az összes problémákat lezárni. A karamazovi lélek közelebb férkőzik a megoldáshoz, de el nem éri s így a problémákat nyitva hagyja.

Dosztojevszki tehát a lélek elemzéséhez fordul. Nem érdeklí semmi más, mint az emberi lélek. A történelem, a természet, a művészet mind-mind mellékes számára. Egyedül értékes és egyedül méltó az író tollára az, ami bent van az emberi lélekben, ami *most* van benne, ami vajudik, amitől várjuk korunk szenvedéseinek megváltását, a külső élet és a lélek belső élete között fennálló, elviselhetetlen díszharmonia megszűnését. A lélek apokalyptisétől vár eredményt s azért nem menekül a múltba, nem törődik az antik világ szépségével, harmoniájával, neki más harmonia kell, amelyet nem adhat meg semmi, csak az, ha bátran szembenézve korunk vergődésével, tudatosná tesszük a lelki élet hiányait, fogyatkozásait s igyekszünk ezen segíteni. Tévedés a XIX. század historikusának beállítása, mintha mi csak „történelmi“ korszakban élnénk. Mi a mi saját lelki szellemi életünk korszakát is éljük, mely az előbbitől sok tekintetben független.^{4a}) Nekünk megvan a magunk külön problémakörünk, melyet nem kölcsönözhetünk, nem vehetünk át sehonnan, hanem, meg kell élnünk, meg kell értenünk és irányítása szerint keresnünk a bennük rejlő nehézségek megoldásának lehetőségeit.

A karamazovi lélek főproblémája épen azért a lelkiismeret szavának megértése, a lelkiismeret megszólaltatása, melyben a kor égető és megoldásra váró kérdései megszólalnak s egyúttal a lelkiismeret szabadságának a megóvása és fenntartása minden kulturális megkötöttséggel szemben is. A karamazovi lelkiismeretből az egyén roppant felelősségének megrázó hangja csendül ki és szól hozzánk: nemcsak saját magunkért, hanem a korszakért, amelyben élünk, a társadalomért, amelynek életeszményeit megvalósítani törekszünk. A lelkiismeret kérdése Raskolnikovban van leginkább élére állítva s valósággal elpusztítja a régi embert, a megalkuvó

⁴ V. ö. N. Berdjajew, *Die Weltanschauung Dostojewskij's*. 1924. 59. l.

^{4a}) L. Berdjajew i. m. 194 l.

embert, hogy újat adjon helyébe, akit az erkölcsi törvény isteni parancsa földre sújt, hogy a lelki ember legyen úrrá rajta. A fausti lelket is megrázza a lelkiismeret ereje, de visszahúzódik a humanitás bölcséletének bástyái mögé, melyben, amint egy író igen szellemesen megjegyzi, mindig igen sok volt a szabadosság és az esztheticismus. A karamazovi lelkiismeret az embert sokkal mélyebb szakadékok fölé vezeti, ahonnan nincsen könnyen kivezető út.

A másik, az előbbivel szorosan összefüggő problémája a karamazovi léleknek a bűn és a büntudat. A bűn itt nem epizód, nem botlás vagy tévedés, melyet könnyűszerrel jóvá lehet tenni, hanem a lelki élet lényegével szorosan összefüggő hatalom. Az ember lelki életének a dinamikája a lélek isteni és démoni alkotórészeinek a győzelemért való megrendítő küzdelme, élet-halál kérdése. Dosztojevszki szerint az emberi lelkiismeret az emberi lélek halhatatlanságának soha meg nem szűnő bizonyossága. Az életnek mondhatni egyetlen problémája: mi módon lehetünk képesek arra, hogy fölverekedjük magunkat a lelki tisztasághoz. A léleknek ez a nehéz küzdelme forradalmivá teszi az egész életet s a különböző forradalmi elemek felülkerekedése vagy elnyomása szabja meg egyéb területeken való világnézeti magatartásukat.

A lelkiismereti kérdés és a büntudat, illetőleg az attól való szabadulás gondolata annyira lekötik a lélek energiáit, hogy nem jut ideje semmi egyébire. Így pl. a szerelem, a szerelem romantikája teljesen idegen a karamazovi lélektől. Faust a szerelem nagy gyönyörei és megpróbáltatásai után eljut az „Örök nőiség“ megváltó gondolatához. A karamazovi lélekben nincs semmi érzék ez iránt. A problémák komolysága és komorsága itt csirájában megakasztják a lélek virágainak kifejlődését. A karamazovi lélek, mihelyt nőről van szó, azonnal az érzékiség nehéz problémájába botlik s keresi a kivezető utat, de sohasem találja meg azt fausti módon.⁵ A lelkiismeret és az érzékiség diszharmonijája Faustot is súlyos nehézségek és problémák elé állítja, amelyeket meg is old a maga egészséges ideológiájával, az értelem erejébe, a fejlődés gondolatába vetett hitével, idealizmusával. A karamazovi lélekben mindezek a problémák egy szinttel mélyebbre kerülnek. Megoldásukat sem a fejlődés, az evolúció — ez a tipikusan fausti gondolat — sem az értelem, sem az idealizmus nem adhatja, hanem csakis a lélek teljes újjászületése és megbirkózása mindavval, ami benne démoni. A fausti lélek átlátszó, racionális problémái a karamazovi léleknél lesüllyednek az irracionális rétegbe. Itt rejtőznek a léleknek, ennek a nagy ismeretlennek azok az erői, amelyek megismerése és dinamikus erejének apokaliptikus megnyilatkozása a XIX. sz. kultúráját válságba sodorta s egészen új kilátásokat vetített eléje. A kultúra általában megy a maga útján, nem törődve avval, hogy több örömet vagy fájdalmat okoz-e. A karamazovi lélektől idegen ez a „heilige Tollheit“. Itt megakad minden az emberi lélekben s csak akkor mehet tovább, ha magával tudja vinni ezt is minden terhével és összes kincseivel együtt. A XIX.

⁵ V. ö. Berdjajew i. m. 95 l., ahol szerző azt állítja, hogy az oroszban nincs kifejlődve a szerelem romantikája, mert ez nyugateurópai sajátosság.

sz. embertömegeit és kiválóságait még túlnyomóan a történelmi hatalmak és eszmények mozgatták, a XX.-ik századot az élő és vívódó emberi lélek hatalma kell, hogy vezesse, amelynek közvetlenül kell megtalálnia maga számára az új utakat. Nem kevesebbről van itt szó, mint a kereszténységnek, a keresztény lelki életnek teljes megújulásáról, amelyet Dosztojevszki szerint a XX. századnak kell megvalósítania.

Goethe *Faustja* avval a lelki és szellemi válsággal kezdődik, amely gyógyíthatatlan betegsége az egész civilizációnak. Erre a léleknek az az állapota következik, melyet Goethe „Zweite Religiösität“-nek nevez. Mintha csak W. Jamest hallanók. James a valóságos életnek két kategóriáját különbözteti meg: egyik az egészséges, vidám kedélyű emberek vallása, a másik egészen tragikus természetű, melyből csak a megtérés, a lelki megtisztulás és emelkedettség ragadja ki az embert. Ez a kétszer születettek vallása. A kétszer születettek vallását találjuk meg a fausti és a karamazovi lélekben egyaránt, de nagy fokozati különbséggel. Az életnek tragikus megélése a karamazovi lélek lényege; annyira lényege, hogy nem is tud belőle kivergődni. A fausti lélek megtérését, lelki harmóniáját meghozza a kultúra, a tudás beláthatatlan világa, a karamazovi lélek számára azonban mindez nem jelent még megváltást. A fausti lélek még a vallásnak tisztán humanisztikus eszmévilágában él, ahol az emberi erő és akarat minden akadályon győzedelmeskedik a maga erejéből, minden külső segítség nélkül. E szerint az ideológia szerint az akarat a modern világ Istene, s érdekes Goethenek az a meghatározása, hogy modernnek lenni tulajdonképpen nem egyéb, mint az egyénnek erejét meghaladó akaratot elértemteni. A tettnek ez az evangéliuma mindenestre mélyen bele van ágyazva nála a kereszténységbe s mégis sok tekintetben igaza van Spenglernek, midőn azt mondja, hogy a fausti ember nem a kereszténységé a szó szoros értelmében, hanem ő csinált magának külön kereszténységet.⁶ Ez a fausti kereszténység azonban mégis nagyon jellemző a XIX. sz. kereszténységére, mely a végtelenség után való törekvésében sajátosan tudta egyesíteni az evangéliumi igazságot a humanummal.

A karamazovi lélek atmoszférája teljesen más. Míg a fausti kereszténység elsősorban az emberi lélek theoretikus talaján születik meg, amelyhez a praktikum, az akarat és a tett készsége csodálatosan hozzátapad, addig a karamazovi kereszténység az élet tragikus megérzésén épül föl, kimondottan a szenvedés vallása. Az örökös lelki meghasonlás, amely szinte elkerülhetetlen végzet, az isteni és a démoni polaritásából fakad, amelyet Dosztojevszki mesteri módon tud minden alkalommal feltüntetni. Az isteni és az ördögi elem szembenállása a fausti lélekben is megvan. Mefisztó azonban csak mintegy „kisérő zenéje”⁷ Faust böléségeinek s maga Faust egyáltalában nem démoni. A karamazovi lélekben azonban a démoni elem realitás a szó szoros értelmében; intenzív, élő, alkotó része az emberi léleknek épügy, mint az isteni

⁶ V. ö. Spengler, *Untergang des Abendlandes*. I. 491. l.

⁷ L. Th. Bodisco, *Dostojewskij als religiöse Erscheinung*. 28. l.

rész, s így szinte emberfeletti erő kell ahhoz, hogy az ember megszabadulhasson tőle. Nem hiába mondja Karamazov Iván akkor, amikor az ördögöt hallucinálja, hogy „te az én saját Énem megtestesülése vagy illetve Énem egyik részének megtestesülése.“ A karamazovi lélekben a harc Istenért, Jézus igazságaért és a démoni ellen a legszemélyesebb, belső, lelki ügy. Így a XIX. sz. túlnyomóan transcendens jellegű kereszténysége Dosztojevszkinél belső üggyé, tehát immanenssé lesz.

Az Istenhez való közeledésnek a XIX. században három fázisát, illetve három kifejezését találjuk meg. Egyik az, amely — mint jeleztük — a fausti lélekben tükröződik. Ez a humanizmus klasszikus mesgyéin halad. Hisz Istenben, hisz az új testamentumi kijelentésben, mert érzi, hogy a mi kultúránk története össze van forrva az új testamentummal. A vallásos hitet az emberi ideált kialakítani törekvő akarathoz is megnyilatkozni látja. Szóval keresi a kapcsolatot a mennyei hatalommal. Onnan indul ki és oda tér vissza. De emellett hisz az emberi akarat és tett mindenhatóságában, amely a maga erejéből új világot teremthet.

Ennek a tiszta, racionális humanizmusnak, mely a XIX. sz. leghívebb kifejezője, a negatív formáját alakította ki Nietzsche az emberfeletti emberben. Az Übermensch egyszerűen kirugja maga alól a humanum talapzatát, amelyen pedig végében-fokában mégis csak állania kellene akkor, amikor az emberfeletti ember mindenhatósága és korlátlan szabadsága nevében megtagad minden közösséget avval, ami a szó szoros értelmében „emberi“. A másik oldalon pedig Isten helyébe kíván lépni s így természetesen megtagadja Istent.

A kettős tagadásnak ebből a hinárjából már most csak két kivezető út lehetséges: vagy visszatérni a humanizmus magasztos ideáljaihoz, amely kiegyezéssel kecsegtet Isten és az ember között, vagy azt az utat teljesen mellőzve, egyenesen Istenhez fordulni s minden humanisztikus ideológiát félretéve, keresni és megtalálni Istent Jézuson keresztül. A karamazovi lélek leszámolás a humanizmussal, de mindenképp felett az emberfeletti emberrel. Ez a leszámolás tragikus, megrendítő, s ami leginkább lesújtó, befejezetlen. A karamazovi lélek tépelődése, önkínzása, kételyei, rettentő szenvedése, szenvedélyessége, forradalmisága, érzékisége és a tisztaság után való sóvárgása, hazugsága és őszintesége — mind ennek a nagy leszámolásnak kísérő mozzanatai, tragikus és megdöbbentő tünetei. A karamazovi lélek az emberiség és a kereszténység tragédiája. Ebből a tragédiából ugyan kicsendül a jobb jövő hangja, meglátszanak egy új lelki és szellemi kereszténység programjainak körvonalai. Azonban tény az, hogy voltaképpen csak tragédiát kapunk, maga a program belevész ebbe a tragédiába. Mert a karamazovi lélek vívódik és tönkremegy, de nem tud feleletet adni a kérdésekre, amelyek mind a Jézus kérdései is. Nem tud tisztába jönni azzal, hogy vajjon tud-e igazi keresztény lenni, aki megtagadja magát, aki elhagyja mindenét és fölveszi a Jézus keresztjét, aki áldja az ő ellenségét, aki a követ kenyérrel fizeti, aki szelíd, alázatos, önmehtagadó, aki le tudja

győzni magában a démonit, az érzékiséget, a kajánságot, az irigységet; aki tud szenvedni és aki csak szenvedni tud igazán; aki ki tudja ragadni magát mindabból, ami emberi, hogy igazán emberré legyen Jézus értelmében, Istennek embere. Mert mindezek nélkül nincs igazi kereszténység. A karamazovi lélek a valóban kereszténnyé válhatás lelki tragédiájának gigászi küzdelme.

Dosztojevszki regényalakjait szeretik két típusba sorozni. Az egyik típus az emberisten, amikor az emberen van a hangsúly, a másik az istenember típusa, ahol az Istenen van a hangsúly, s az ember mellette eltörpülő jelenség. Egyik oldalon van a szkeptícizmus, a szertelen önbizalom, az egyén izoláltsága, mely atheizmushoz s végül halálra vezet, a másik oldalon a hit, az istentelítettség, ami az élet⁸. A kereszténység jövő győzelme attól függ, hogy a lélek fejlődési processusában az ember isteni avagy emberi természete jut-e győzelemre. A lelki újjászületés, a belső, az immanens kereszténnyé levés az egyedüli kivezető út abból a reménytelen útvessztőből, amelybe az emberiség eltévedett s ezért a karamazovi lélekben elsősorban a lelki kereszténység értéke van elismerve a történetivel szemben. A lélek küzdelme isteni természetének felülkerekedéseért egyúttal az igazi, a belső szabadság megvalósulásának egyedül lehetséges módja. Az emberisten szabadság utáni törekvése végül is zsarnoksággá fajul, mely elégeti, megsemmisíti az embert. A szellem szabadsága csak Jézus követése útján lehetséges. Minden külső, hatalmi eszközzel megvalósított szabadság a szellem szabadságának megsemmisüléséhez vezet.

Még csak egy társadalmi vonatkozású jellemvonást óhajtok kiemelni a fausti illetve a karamazovi lélek strukturájából, amelynek értelmében az előbbi individualista, az utóbbi pedig ezzel ellentétben inkább kollektivistá hajlandóságú. A fausti lélek szerencséje és egyúttal tragikumja, hogy olyan egyedül áll, mint a pacsírta „in blauen Himmeln verloren“. Sok van benne abból, amit szellemi arisztokratizmusnak lehet nevezni. Lelki alkata, daca, büszkesége, mely a megismerés számára egy újabb birodalmat akar meghódítani, szinte észrevétlenül reá utalják erre az izoláltságra. Nagyon talál reá Böhm Károlynak a „nemes“ intelligenciáról adott következő jellemzése: „A nemesség — úgymond — elzárkózó és izolált, nem engedi a chablont magára huzni. A nemes nem barátkozik; sem az ösztöni indulatok, sem a szeretet, gyűlölet vagy félelem, sem a harag el nem ragadja. Csak a tiszta belátás fényét engedi belseje mélyébe hatolni. Minél magasabb az intelligencia, annál önállóbb, annál megközelíthetlenebb“.⁹ Igen, ilyen vonások határozottan vannak a fausti lélekben.

A karamazovi lélek is, kétségtelenül, elég zárkózott, izolált, mikor nagy problémáival küzd és mégis egészen más. Ez az izoláltság valami kínos, deprimáló, teljesen érzelmi, a szenvedélyek viharától túlfűtött. Egy kényszerű állapota a léleknek, amelynek következtében elvonul a világ szeme elől, holott lényege és ter-

⁸ V. ö. Theopilo Bodisco, *Dostojewskij als religiöse Erscheinung*. Berlin 1921.

⁹ *Ember és világa*. III. 183 l.

mészete szerint folytonosan csak a közösséggel törődik, át van hatva az érdeklődéstől embertestvérei sorsát illetőleg s az ő' érdekükben kívánja szellemiségének egész, legnemesebb tartalmát kialakítani. A karamazovi lélek visszavonultságában az emberiség üdvössége és megváltása remeg. Ez az a szociális vonás, amely sokkal kisebb mértékben található meg Faustnál.

Ez azonban távolról sincs semmi vonatkozásban avval, amit szocializmusnak neveznek, a szó társadalompolitikai jelentésében. Dosztojevski ezt a szocializmust élesen elítéli, mert — mint mondja — az életet racionalizálni és mechanizálni akarja s ezzel kipusztítja belőle a velőt, a lényegét és az emberi társadalmat kísérletek gépezetévé teszi. A karamazovi lelket az az érzés fűti, amely szeretné a nép minél szélesebb rétegeit egy elmélyült kereszténység segítségével minél magasabbra emelni, szenvedésétől, rabszolgaságától megmenteni nem a bolsevizmus útján, amely az embereket sok tekintetben még szerencsétlenebbekké tette, hanem a mindeneket átölelő szeretet erejével, amely mindenkiben, a legelvetemedettben is, felismeri az istenfiúság vonásait. Újabb kutatók a karamazovi léleknek ezt a vonását, melyet tipikusan oroszoknak tartanak, demofiliának, a nép szeretetének nevezik. Némelyek az orosz léleknek ebben a vonásában a visszafejlődésnek, a visszaesésnek nyomait vélik fölfedezni. Összefüggésbe hozzák azzal, hogy mivel a kultúrában való bizodalom megrendült, jelszóvá lett az, hogy „vissza a néphez“, amelyet még nem rontott meg a kultúra. E szerint a kultúrában való bizalmatlanság vezetett volna vissza a néphez, mint a romlatlan és kihasználatlan energiák ideális forrásához. *Berdjajew* (i. m. 149. l.) az orosz néplélek természetéből vezeti le a demofiliát. A kiváló oroszokból — úgymond — általában hiányzik a fölfelé csörtetés pathosza, mert az orosz fél az egyedüllétől, az elhagyatottságtól, a rideg elzárkózottságtól, inkább keresi, a népies, a kollektív élet melegségét. Felhozak példának Tolsztojt és Dosztojevskit, akiket minden ellenkező erőlködésük ellenére is lépten-nyomon lehúz magához a nép sötét, végtelen, titokzatos tengere. Ebben különbözik — úgymond — az orosz génius az nyugateurópaiktól.

Hogy valóban úgy van-e, arra nehéz megfelelnünk, hiszen egy ilyen kérdés eldöntésénél nagyon sok mindent figyelembe kell venni. Eltekintve azonban a kérdésbe való elmélyedéstől, annyit mindenesetre látnunk kell, hogy itt egy olyan sajátos jelenséggel állunk szemben, amelynek állandó szem előtt tartása rendkívül fontos a nyugateurópai társadalom osztályellentétéinek megszüntetése tekintetében is.

A fenti kis összehasonlítás után meg kell próbálnunk megcsinálni a mérleget, amelynek feleletet kell adnia arra, hogy — föltéve, ha csakugyan helyes nyomon járunk — mi az, amit a XX. sz. embere nyert a XIX. század emberével szemben, illetőleg, mi az, amit veszített — vagy tárgyalásunk alapjához visszatérve — mi az a karamazovi lélekben, amit az emberiség szellemi, pneumatologiai gyarapodásának számlájára írhatunk, s mi az, amit a veszteség rovatban kell elkönyvelnünk.

Az egyik dolog, amit határozottan a nyereség számlára kell írunk, az újjászületés vágya. Ez a vágyakozás a történelem folyamán különböző időkből jelentkezik s mindig az emberiség lelki szükségletének le nem tagadható szimptomája. E mellett Dosztojevskinél még van egy fontos momentum, ami az újjászületés tartalmát is közelebbről igyekszik meghatározni. Míg a XIX. sz. elsősorban a tudomány haladásától, a technikai kultúra fejlődésétől, a gazdasági és a társadalmi problémák (pl. az osztályellen-tét) megoldásától várta az újjászületést, addig Dosztojevski érzelmi és vallásos alapon való újjászületést hirdet. A fausti élet dinamikája az evolúciós elmélet szemszögéből tekinti a jövő fejlődés lehetőségeit, a fausti fizika alapelve az erő dogmája (Spengler i. m. l. 534). A karamazovi lélek — mint láttuk — az élet egész tragikumát átérzeve, a szenvedések tűzén keresztül lelki megváltást keres elsősorban. Baj az, hogy nem jut el céljához, csak felismeri azt, s így a diadalmas, új világnézet aktív és pozitív oldalát nem látjuk meg benne, inkább csak sejtjük. Ebből a befejezetlenségből támadnak ennek a világnézetnek azok a hiányai, hogy ne mondjuk, félszégei, amelyek semmiesetre sem adják meg azt a megnyugtató erőt, amit egy nagy lelki átalakulást sejtető programnak határozott körvonalakban kell megmutatnia. A karamazovi lélek megmutatja az utat, miként lehet a sötétségből a világossághoz eljutni, azonban az út végét még sem látjuk, a problémákat nyitva hagyja, — már pedig a tragédia magában véve nem program. Bárhogy is áll azonban a dolog, el kell ismerni, hogy a karamazovi lélek a dolgok velejéig hatol, amikor az egész lelki élet újjáalakítását akarja, mint amelytől minden egyéb függ.

Egy másik körülmény, amit szintén a nyereség rovatba kell beírunk, ami az előbbivel összefügg az, hogy a karamazovi lélek a társadalmi problémát sokkal egyetemesebb alapon kívánja megoldani, mint a XIX. század. Nem egyoldalú társadalmi elméletek fogják a kérdéseket megoldani, hanem csakis a lelki életnek említett egyetemleges újjászületése az emberi lélek őseredeti sóvárgásának, az egyetemes, tehát jézusi testvériségnek az alapján; ez a program végtelen gazdag tartalmában s összefoglaló jelentésében. Ha még hozzávesszük azt, hogy a karamazovi lélek a lelki életnek ősi, de eddig nagyon kevésbé felkutatott területére, a tudatalattira irányítja a figyelmet, akkor tisztán áll előttünk a nyereség, amit a dosztojevskii felfogás ad.

És most lássuk a veszteségeket. Ilyen elsősorban a régi kiforrott és megállapodott értékekbe és ideálokba vetett hit megrendülése anélkül, hogy újakat tudnánk helyettük tenni. Általános értékelési zavar jelzi a mi korunkat, amely nagy kilengéseket mutat. Helyenkint az élet minden területén megnyilvánuló dogmatizmus és konzervativizmus, máshelyt a radikalizmus, sőt nihilizmus szélsőségei mutatkoznak. A klasszikus humanisztikus életfelfogás háttérbe szorult, de helyébe megállapodott és kiforrott nem lép. Az élet nyugalma, rendje mintha megbomlott volna. Sokszor nem találjuk meg önmagunkat, nem tudjuk összeszedni önünket nagy szerteszórtságából. A történelmi értékek revalorizá-

ciója igen ritka esetben halad a pártatlan objektivitás útjain. A kultúra fejlődésébe vetett hit megingott. Jellemző korunkra, mint minden bomlási korszakra, amint pl. a görög kultúra egységét megbontó hellenisztikus korra is jellemző volt, hogy napjainkban bőven találkozunk az élet gyakorlati, világnézeti kérdéseit tisztázni akaró társulatok és szekták mindenféle fajával. Mindezek a veszteségek az átmeneti korszak lelki hangulatának általános szimptomái s így valódi veszteséggé csak akkor válnának, ha ez a hangulat állandóvá lenne.

Bizakodnunk kell azonban, hogy a XX. sz. emberisége a régi értékeknek a fejlődés szükségszerű törvényei alapján nyugvó és nem pusztán forradalmi értékelése útján meg fogja találni az életnek azt a magasabb szintézisét, amely megtartva a régiből azt, ami jó, újabbakat, mélyebb jelentőségűeket fog hozzáadni a régihez. A karamazovi lélek meghasonlása, a látszat ellenére sem a halálnak, hanem a fejlődő, előretörni akaró életnek az útja. Bár megérnök minél hamarább az elkövetkező életrendnek ezt a harmóniáját, amely után mindannyian sóvárgunk.

A székely-kérdés válaszútján.

Második közlemény.*

Írta: STEUER JÁNOS.

III.

Gepidák voltak-e a székelyek?

Mindig az volt a meggyőződésem, hogy a tudománynak csupán egyetlen egy feladata lehet: az igazság keresése. Aki ennek áll útjába, az nemcsak nemzete ellen vétkezik, hanem az emberi haladás ellen is. Semmiféle politikai, társadalmi, felekezeti, vagy személyi érdek, ha még oly szentnek látszik is, a tudományos igazságot meg nem másíthatja. Él az akkor is, ha a tudomány embere félreáll és hallgat, és nem csökken a hatalma, ha vak rajongók, avagy hamis próféták letorkolják. Okok, bizonyítékok tüzeiben nemesedik, gyarapodik, s „tekintély“ csak az előtte, aki ezt a tüzet megállotta és megállni tudja. Ha tehát most Karácsonyi János dr. gepida-székely elméletének tüzetes megvitatására vállalkozom, egyes-egyedül ez a cél vezérel: az igazság kiderítése. S nem is sokat hímezek-hámozok, hanem nekivágok toronyiránt, „in medias res“.

Mi a Karácsonyi feladata? Bizonyítani a székelyek *gepida* eredetét; bizonyítani, hogy a XI.-XIII. századi székelyek nyelve a *gepida* nyelv volt; bizonyítani, hogy a *székely* név a *sichel* szónak magyar alakja. Lássuk tehát, hogyan végzi Karácsonyi ezt a feladatát?

S itt előre kell bocsátanom, hogy akaratom ellenére is nagyon sokat kell majd idéznem, mert csak úgy világíthatom meg kellőképpen a kérdést. Minthogy pedig Karácsonyi hol „ó-germán-gepida“, hol meg „gót-gepida“ hely- és személynevekkel bizonyítja föltevését, mindenekelőtt azzal kell tisztába jönnünk, hogy mit is ért ő az ó-germán és gót-gepida nyelvek alatt?

„A három nemzetségu székelyek“ c. értekezésében azt írja, hogy „az Örlicz nem, a Váczmány, Pozsony ágak nevei sem a magyar, sem a szláv nyelvből meg nem fejthetők, hanem csakis az ós-germánból“. ¹ Az ós-germán anyyi, mint: urgermanisch, de az

* Az előbbi közleményt lásd az *Erdélyi Irodalmi Szemle* 1927. évf. 3.—4. számában 318.—334. l.

¹ E. I. Sz. II. 356.

csupán rekonstruált nyelv, a germán nyelvek őse, mely tehát több ezer évre menne vissza. Nem hinném, hogy Karácsonyi avval tartaná egynek az V. századi gepida nyelvnek egynehány emlékét. Újabb tanulmányában² már „ó-germán-gepida“ nyelvről beszél. Ebből azt következtetem, hogy ez az ó-germán csak *régi* germánt akar jelenteni; de akkor szükségtelen, mert az tudvalevő, hogy a gepida *régi* germán nyelv volt, s itt nem azt kell bizonyítani, hogy a székelyek régi germánok voltak (hiszen olyan régi germán nép és nyelv több is volt), hanem azt, hogy kimondottan *gepidák* voltak. Ami most a „gót-gepida“ nyelvet illeti, az újfent fogalomzavar, mert gót-gepida nyelv sem volt, sőt mi több, csakis a gót nyelvről mondhatjuk azt, hogy ismerjük, ellenben a gepidák nyelvét voltaképpen nem is ismerjük. Ha tehát Karácsonyi azt írja, hogy: gót-gepida nyelv, az számunkra alig jelenthet egyebet, mint ha azt mondaná, hogy: *a-x* nyelv, melyből csakis az *a* ismeretes, s az *x*-et még keresni kell. De most már halljuk Karácsonyit.

„*Árvád* megfelel a VIII.-IX. századokban kilenc ízben használt *Arawald* ó-germán névnek.“³ Világos, hogy ez nem gót, hanem frank személynév, mert a VIII.-IX. századokban nem voltak gótok. „Förstemann kilenc esetben idéz a IX. századból egy ó-germán *Drudhart* nevet.“⁴ Nyilvánvaló, hogy az ó-germán helyett itt is ó-felnémet (frank) nyelvről van szó. „A XI.-XII. századbéli *Olderich*-ből először *Oldre*, azután *Oldro*, majd *Oldor* lett.“⁵ Ez tehát közép-felnémet személynév. „A székelyek akkor, midőn a Nyárad-Küküllő völgyeit nekik adták határőrzés végett, még ó-germán-gepida nyelven beszéltek.“⁶ „Midőn az erdélyi székelyek a Nyárad és Küküllő felső völgyeibe érkeztek és ott falvakat alapítottak, köztük sokan ó-germán, az az gepida személynéveket viseltek.“⁷ „A mai *Osdola* helységet ilyen gót-gepida nevet viselő székely alapította.“⁸ „Még más gót-gepida neveket is fedezhetünk fel a székely földön.“⁹ „Akkor, amidőn a régi székelyek a Nyárad, Küküllő, Homoród völgyeit megszállták, még a góttal teljesen egyező gepida nyelvet beszéltek, vagyis az akkori székelyek csak új néven előforduló gepidák voltak.“¹⁰ Eszerint a XII. századi székelyek az V. századi gót nyelvet beszéltek. „Tudnunk kell, hogy a gepidák a gótokkal voltak ugyanazon nyelvűek.“¹¹ „*Arawald* tehát a gót és az ezzel egy gepida nyelven úrisast jelentett.“¹² S így tovább. Gondolom, ennyi elég lesz. Ezek is világosan bizonyítják a fentebb mondottakat.

Karácsonyi tehát részint gót, részint pedig felnémet (ó- és

² U. o. IV. 224.

³ U. o. 237.

⁴ U. o.

⁵ U. o. 226.

⁶ U. o. 239.

⁷ U. o. 238.

⁸ U. o.

⁹ U. o.

¹⁰ U. o. 241.

¹¹ U. o. 228.

¹² U. o. 237.

közép-felnémet) személy- és helynevekkel akarja bizonyítani, hogy a régi székelyek *gepidák* voltak, s szerinte ezek mind ősgermán, illetőleg ó-germán nyelvhagyományok. Pedig tudvalevőleg más az ó-felnémet, s más a gót, aminthogy kétségtelenül más volt a gepida is. S mindezt Förstemann 1854.-ben kiadott „Altdeutsches Namenbuch“ c. könyvéből idézi, holott azóta nagyot haladt a germanologia. És elfelejti, hogy az ó-germán, vagy éppen ősgermán nyelvanyagban benne van a felnémet, alnémet, gót, skandináv, szóval az összes régi és új germánság együttvéve, tehát az csak a *germánságot* bizonyíthatja, de nem bizonyíthatja a *gepidaságot*. Ha pedig úgy érti az „ó-germán“ elnevezést, hogy: *régi* germán, akkor is *három különböző* régi germán nyelvről van itt szó: az ó-felnémetről, a gótról, meg a gepidáról. Csupán egy esetben idéz Karácsonyi másféle példát: *Moson*-t, csakhogy félreérti Melich Jánost, aki csak azt állapította meg, hogy ez a régi név nem felnémet (ó-felnémet) eredetű, mert az *s > r* hangváltozást: *moos > moor* nem vitte keresztül, úgy, mint pl. az angolszász *was > war* sem, ami érthető is, ha meggondoljuk, hogy azon a vidéken másfajta német lakosság: a régi „hienz“-ek telepedtek meg, amire történelmi bizonyítékok is vannak.¹³ Ez tehát nem bizonyíthatja a gepida eredetet, inkább az alnémet (szász) eredetet. S igazi *gepida* példát is csak egyet idéz: az *Ardarich* személynevet, melyet a XIV. századi *Oldruh* névvel hoz kapcsolatba,¹⁴ amely azonban északi szláv eredetű név. Erről még lesz szó az alább következőkben.

S most vegyük szemügyre szép sorjában Karácsonyinak emez ó-germán bizonyítékait.

A *Rigmány*, *Vácmány*, *Ostormány* helynevek¹⁵ német eredetűek lehetnek ugyan, de még Karácsonyi szerint sem *gót* nevek. Ha tehát a gepidák Karácsonyi szerint „a gótokkal egy nyelvet beszélő“ nép voltak,¹⁶ akkor ezek őszerte sem lehetnek *gepida* nevek. S a *Rigmány* származhatott ugyan *Richmann*-ből, de *Reichmann*-ből nem. Ma is élő név azonban a *Regmann*, *Richtmann* is, valamint a *Watz* és *Watzmann* is, meg a *Sturmann* is. Sőt a *Richmann* névnek sem kell ó-felnémetnek lennie, mert későbbi *alnémet* (szász) név is lehet. Bizonyíthatják-e ezek a székelyeknek gepida eredetét? Semmi esetre sem. Ezek legfeljebb azt bizonyíthatják, hogy egypár német község beolvadt a székelységbe. A háromszéki *Kotormány* pedig nagyon könnyen lehet egy délszláv *Kotroman*-ics fejedelmi név mása is. (V. ö. még *Zalán*, *Zalán-patak* ugyanott; szék. *Uzon*, *Uzon-i* és bolg. *Uzon-ov*).

De folytassuk. „A régi székely helynevek közt van legalább is hat olyan személynévből alkotott falu-név, amely *ald*-ra, *ád*-ra végződik.“¹⁷ Helyesebben: *Farcád*, *Tibád*, *Monyád* végződik *ád*-dal, a többi pedig *át*-tal: *Árvátfalva*, *Kobátfalva*, *Tordátfalva*.

¹³ U. o. 239.

¹⁴ B. o. 227.

¹⁵ U. o. 236.

¹⁶ U. o. 225.

¹⁷ U. o. 237.

S itt meg kell állapodnunk egy keveset. Míg az előbbieken a *-man* végződés, itt viszont az *-át* szóvég szűrt szemet Karácsonyinak. Ámde az ilyesmi veszedelmes lidérccláng. Ha ezt követjük, akkor pl. a kisázsiai török *Karaman* helynevet is a német *Karman* névvel foghatjuk egybe (v. ö. *Wazaman*, *Watzmann*),¹⁸ s nem kisebb jogen a székely *Kobát*, *Tordát*, *Árvát* neveket a kisázsiai török *Tokat*, *Juzgat*-féle helynevekkel. De hát a VIII.-IX. századokban nem voltak gótok, tehát a VIII.-IX. századi *Arawald*, s a IX. századi *Drudhart* személynevek sem gót, hanem ó-felnémet nevek; nemkülönben a *Frothard* és *Frossard* nevek is. A *Munald*, *Usdila* pedig csak abban az esetben *gepida* nevek, ha Karácsonyival mi is azt valljuk, hogy a székely *Ózdola* is a „gót-gepida“ *Usdila* párja.¹⁹ Mert különben gótnak ugyan *gót*, de nem *gepida* nevek. Hogy aztán az V.-VI. századi gót miféle ördögös módon ugrott át a XII. századi székely Hargitába, azt már bajos elgondolni. S tessék csak idevigyázni erre a két hosszús metamorphosisra: *Drudhart* > *Drudart* > *Trudard* > *Trudald* > *Turudald* > *Turdald* > *Turdád* > *Tordád* > *Tordát*, meg: *Frothard* > *Frossard* > *Foroszard* > *Forszald* > *Forcád* > *Farcád*.²⁰ A *Theudobald* név pedig nem válhatott *Tibád*-dá, mert a gót *thiuda* (*theuda*)-ból német *diot* (*diet*) lett a Lautverschiebung törvénye alapján (*th* > *d*), s ezek mind hosszú szótagok, tehát sem *thiud*, sem *diot* nem lehetett rövid *ti*-vé, s azonfelül a gót *th* sziszegő mássalhangzó volt (mint az angol *th*).²¹ Bizonyíthatják-e ezek a székelyeknek *gepida* eredetét?

A *Barót* helynévben Karácsonyi szerint „könnyen rátalálunk az ó-germán *Warald*-ra.“²² De hogyan találunk rá? A „gót-gepida“ *Warhold* > *Warold* a szászok beköltözése idején (XII. század) „már átment a közönségesen Umlaut-nak hívott változáson, s a szászok ajkán *Werold*, *Werolt* lett.“ De a *szász* „Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen“ I. 34. lapján közölt adatok szerint *Boralt* volt *Barót* eredeti neve.²³ Hasonlóképpen áll a dolog a *Bögöz* és az „ó-germán“ *Wegezo* esetében. A *Bögöz* alak eredeti voltát a *Wegezo*-val szemben Karácsonyi sem tudta, meg sem kísérelte kétségbe vonni. Jó analogia erre a kún *Bortz* > *Barca-ság* > *Wortz-land* (Burzenland).

S most ismét a régi nóta következik: a *-mar* végződésű nevek, a *Thietmar*, *Volkmar*, *Thankmar*-félék, meg a *Szilamár*, melynek neve „szintén az ó-germán *szili* és *már* nevekből van összekötve.“²⁴ Csakhogy itt van ám a *Szatmár*, *Akmár* is, amelyeknek török eredete kétségtelenül be van bizonyítva.²⁵ S ez is arra mutat, hogy az ilyen-végződésű nevek eredetét nem az „ó-germán“ nyelvben kell keresnünk. A *Kál* nevet régen *Kaál*-nak írták, bizonyára nem ok nélkül. S ha a német *kahl* mása volna is,

¹⁸ U. o. 236.

¹⁹ U. o. 238.

²⁰ U. o. 237. és 238.

²¹ Kluge: Etymolog. Wörterbuch.

²² E. I. Sz. IV. 238.

²³ U. o.

²⁴ U. o. 239.

²⁵ Melich: „A honfoglaláskori Magyarország“ I.

akkor sem kellene *gepida* eredetűnek tartanunk. A *Moson* helynévről már fentebb szólottam. A *Bacon* névnek sem kell ó-germán származásúnak lennie, még ha medvét jelent is. A német *Petz* ma is medvét jelent; tehát a *Petzen* > *Batzen* > *Bacon* sem mutat *gepida* eredetre.²⁶ Hogy az *Akmár* helynév nem az „ó-germán“ *Agomar* származéka,²⁷ azt már fentebb említettem, s minden valószínűség szerint ide tartozik a *Gyalmár* helynév is. (Az ó-germán *Galemar*-ból miért lett volna *Gyalmár*?)

Az ezután következő helynevek megvizsgálása előtt előre kell bocsátanom, hogy azokat Karácsonyi a honfoglaláskori „*gepidák*“ lakóhelyeinek tartja. Az egyik csoport a Berettyó völgyében lett volna, a másik meg a Bükk-hegység tövében. Már most tudvalevő, hogy az előbbi vidék az Erdélyi Érchegység tőszomszédja, az utóbbi pedig Gömör megyével határos. S tudjuk azt is, hogy már II. Géza magyar király kora óta régi német telepések laknak azon a bányavidéken. Nem kell tehát csodálkoznunk azon, ha régtől fogva német hely- és személynévvel találkozunk itt is, ott is, elszórtan, azon a tájon. Az Érchegység alján van tehát *Zovány*, *Bülgezd* és *Rátony*. „A *Ratwin* név régi, germán személynév, a VIII.-IX. században sokan használják.“²⁸ A VIII.-IX. századi *Ratwin* minden esetre lehet *német* név, de nem *gepida*. Nemkülönbén a *Zwan*, *Zuan* név is. A XIV. századi *Lympach* név is kétségtelenül német, de nem *gepida*. A *Bülgezd* (ma: *Bürgözd*) helynév eredete azonban már kétségesebb, ugyanabból az okból, mint fentebb a *Bögöz* és a *Wegezo* esetében is. A *Bülgezd* (*Bürgözd*) eredetiségét az ó-felnémet *Willigiz* névvel szemben a *-d* szóvég is támogatja.

A Krassó megyéből idézett *Ajton* semmi esetre sem származott ekképen: *Actuin* > *Ahtuin* > *Ahtin* > *Ahton* > *Ajton*,²⁹ mert hiszen nem „ó-germán“, hanem török eredetű név.³⁰ Karácsonyi szerint az ugyanott levő *Kutrez* és *Visád* faluk neve is a gót *Gudariz* és *Visald* személynévvel egyezik. De bármennyire egyeznek is, mégsem *gepida* nevek.

A Bükk-hegység alján volt aztán a XIV. századi *Oldruh* vára. Ez Karácsonyi szerint *Ardarich* *gepida* király nevét őrizte volna meg.³¹ Csakhogy az *Oldruch* ma is élő név egyes északi szláv népeknél. S ahol szláv eredetű *Szalók* helynév keletkezhetett,³² ott az ugyancsak szláv eredetű *Oldruh* is keletkezhetett. Hasonlóképpen áll a dolog az *Atkár* helynévvel is, mely Karácsonyi szerint az ó-germán *Odoaker* mása. Ámde az *Odoaker* nem is *gepida* név, s az *Ottokár* (*Atakár*) szintén ma is élő északi szláv név. A gót *Atharich*-ből pedig (mely tehát szintén nem *gepida* név) nem lehetett *Átány*, mert a gót *th* sziszegő hang volt, s a német Lautverschiebung szerint a gót *athana* ném. *adan* lett volna, mint pl. a gót *thu* > ném. *du*, gót *airthai* > ném. *erde*. (Viszont a gót

²⁶ E. I. Sz. IV. 240.

²⁷ U. o. 244.

²⁸ U. o. 231.

²⁹ U. o. 232.

³⁰ Melich, i. m.

³¹ E. I. Sz. IV. 227.

³² U. o. 231. és Karácsonyi: „A magyar nemzet honalapítása“, 25.

dag>ném. *tag* stb.)³³ S ha elfogadjuk is a *Welpbrecht*>*Verpelét*, *Gundebald*>*Kompolt*, *Bozanald*>*Boconád* származtatásokat az ó-felnémetből, illetőleg a közép-felnémetből, ezek mégsem bizonyíthatják a *gepida* eredetet. („A magyar nemzet honalapítása“ 7. lapján Karácsonyi *Welprecht*>*Verpelét*, *Gumpold*>*Kompolt*, *Botzenhard*>*Boconád* alakokat egyeztet egymással, s véleményem szerint helyesebben).

Végeredményben pedig mindezek a nevek nem bizonyíthatják a székelyeknek *gepida* eredetét. Nem lehet ugyanis általánosságban „ó-germán“ nyelvről beszélni, mert több *régi* germán nyelv élt egymás mellett, s azok nem egyeztek meg egymással, hanem különböztek egymástól. A gót más, s az ó-felnémet is más. Természetesen az ő-germántól (urgermanisch) származott mind a kettő, de különbözők voltak. S nem lehet „gót-*gepida*“ nyelvről sem beszélni, mert a *gepidát* voltaképpen nem is ismerjük, tehát nem hasonlíthatjuk a góthoz. A *gepida* *Ardarich* név pl. hasonlít ugyan a gót *Athararich* névhez, s a *rich* „reich“ szóvég egyezik ugyan a gót *Athararich* név hasonló végződésével, de éppen úgy egyezik vele az ó-felnémet *rih*, vagy pl. az angolszász *rih* is.³⁴ Ezek a nevek csak a germán eredetüket bizonyíthatják (ha t. i. helyes az egyeztetés), de nem a *gepida* eredetüket. Az ő-germánt, vagy a germán alapnyelvet pedig csupán a tudósok rekonstruálták valamennyi germán nyelvből.

A honfoglalás korában Karácsonyi szerint két nevük volt a *gepidáknak*: ők maguk *jip*-nek nevezték magukat, s e név emléke a krasznamegyei *Ipp* község; a magyarok pedig a német *sichel* szóról nevezték el őket székelyeknek. A *jip* a görög γηπι-αίς névnek IV.—VI. századi kiejtéséből következik Karácsonyi szerint. Ámde ez pusztán lehetőség. Így lehetett volna, de koránt sem bizonyos, hogy így is volt. Mert gondoljuk csak el, hogy pl. a hún *Onigiz*, *Dengizik* nevek *g*-je is még kemény kiejtésű lehetett, amit a megfelelő, török eredetű magyar *iker*, *tenger* (**ikir*, **tengir* <*ikiz*, **dengiz*, **deñiz*) szavak is bizonyítanak. A mai köztörök már lágyulva ejti: *ijiz*, *ijir-mi* (*jirmi*) stb. Ami pedig a *sichel*-t illeti, Karácsonyi szerint a honfoglaláskori *gepidák* „út-vágók“, németül *Sichelknecht*-ek voltak, a magyarok aztán elhagyták e szóból a *knecht*-et, s a *sichel*-ről elnevezték őket székelyeknek. Ámde Karácsonyi nem igazolta az állítólagos *Sichelknecht* szó létezését. S hozzá abban a korban a németek *zeckel*-nek, *zockel*-nak írták a székelyt, az akkori magyar *zekel*-t.³⁵ Pedig a németeknél nagyon régi szó a *sichel*, olyan régi, hogy még az angol (szász) is *sickle*-nek ejti. De sem a *jip*-ekről, sem a *Sichelknecht*-ekről nem tudnak a németek. Ezt az adathiányt Karácsonyi is elismeri, mert a következőket írja újabb dolgozatában: „Nem lehet tehát kétség abban, hogy midőn a magyarok a későbbi Magyarország területére beköltöztek, itt legalább is szétszórtan *gepida* töredékeket találtak. Csak az a kérdés, hogy hol? *Irott*

³³ Kluge, i. m.

³⁴ U. o.

³⁵ E. I. Sz. IV. 236., 242.

*adatok erre nézve nincsenek.*³⁶ Véleményem szerint igaza lehet Theodulf orleansi püspöknek, aki 800 körül írt költeményében „kárhóztatja azon kapzsi, dúló keresztényeket, akik nemcsak az avarokat, hanem a gepidákat is kifosztották.”³⁷ Ez is arra mutat, hogy a gepidák sorsa közös volt uraikéval, az avarokéval. Ezen alig, vagy keveset változtat az, hogy 870 körül a salzburgi érsek krónikása azt írta, hogy „a gepidák közül némelyek még mindig Pannóniában laknak.”³⁸ Mert kérdéses, hogy azok a „némelyek”, akik „még mindig” ott maradtak, a gepida nyelvet beszélték-e még, vagy a bolgárok módjára már más nyelvet használtak? Maga Karácsonyi is elismerte ennek az adatnak jelentéktelen voltát: „A salzburgi érsekség jogainak védője 871-ben még úgy tudja, hogy egy-két csoport gepida még mindig fenntartotta magát bűvőhelyein. *De az ilyenek nem tettek számot, még kevésbbé országot!*”³⁹

A székelységben lehetnek és vannak *német* származású hely- és személynevek, sőt nemcsak német, hanem más (pl. szláv) eredetű nevek is; de ez könnyen megérthető. Van egy jellemző székely folyónevünk, mely Háromszéktől Baranyáig itt is, ott is fel-felbukkan: a *Feketeügy*, *Feketevíz* folyónév. Anna! nyomán eljutunk a Székelyföldről a Szerémségbe, ahol tehát a székelységnek régi lakóhelye lehetett. S a Szerémségben lakó székelyek a X.—XI. századokban nemcsak a délszlávokkal, magyarokkal éltek ott együtt, hanem utóbb olasz telepeseikkel is gyarapodtak, s bizonyára már régen érintkeztek a szomszédos néemtséggel is a frank Pannóniában.⁴⁰ De pl. a —*mány* végű *Kotormány* (valószínűleg a délszláv *Kotroman-ics*) éppen oly kevésbé német, mint pl. a *Csokmány* helynév, vagy a *Boroszló* (délszláv *Braslov*) személynév. Tehát már akkor, Erdélyben pedig újfent, érintkeztek vendégnevekkel. *Gyulafehérvár* még Kazinczy Erdélyi Leveleiben is *Belgrád* (v. ö. régiebb román *Bălgrad*), szláv eredetű *Torda*, *Szolnok*, *Dés* is (*Tvrdo*, *Slanik*, *Deš*), sőt a tatárjárás előtt bolgárosító szerzetesek is szivárogtak a Székelyföldre.⁴¹ Már a XVI. századi „Asszonyok intése” c. versben ráakadunk pl. a bolgár-szláv *kobila* „Stute” szó mására, a jellemző szék. *kabala* szóra: „*kabola* vezér” (azaz *kabala-vezető*) alakban. Nem csoda, ha régi germán, szláv és román elemekre bukkanunk nyelvükben.

Szerintem azonban mégis csak török eredetűek voltak, mint társaik: a besenyők. S török volt a régi nyelvük, török volt a nevük is. Ezt bizonyítják kétségtelenül a *Krassó*, *Küküllő*, *Szatmár*, *Akmár*, *Ajton* földrajzi nevek, valamint a *Bessenew*, *Vahot*, *Itimer* stb. török személynévek a vágvölgyi székely telepeseknél.⁴² Véleményem szerint a *zekel* név is *sekil*-nek hangzott

³⁶ U. o. 228.

³⁷ U. o.

³⁸ U. o.

³⁹ Karácsonyi: „A magyar nemzet őstörténete”, 93.

⁴⁰ Melich: „A honfoglaláskori Magyarország” I.

⁴¹ Dr. Boros Fortunát: „Az erdélyi Ferencrendiek”.

⁴² Melich: „A honfoglaláskori Magyarország” I. és M. Nyelv, 1926.

eredetileg, s két *r*-ező törökszónak: a *sekir* és *il*-nek összetételéből vonódott össze, tehát azt jelentette, hogy: „nyolc atyafi“, majd pedig: „nyolc nem.“ Még ma is van ilyen *r*-ező török nyelv: a csuvas, s *tenger* szavunk is ilyen *r*-ező török *tengir*-ből lett, *iker* szavunk is *ikir*-ből. Analog jelentés-fejlődés, analog összetétel és összevonás pl. az *on-ugur* „tíz ugur“-ból *ongur*, vagy a *koturgur*, *uturgur*, *utrigur*, *utigor* népnevek, amelyek így keletkeztek: *tokur-ugur*>*tokürgur* „kilenc ugur“, *otür-ugur*>*oturgur*>*otugur* „harminc ugur.“⁴³ Igaz, hogy külön székely nyelvről nem tudunk,⁴⁴ de pl. külön palóc nyelvről sem tudunk, holott kétségtelenül volt. A régi történelmi adatok mindig külön népül emlegetik a székelyeket. Ethnographiai sajátásaik is török (bolgár) eredetüket támogatják: a kétségtelenül régi török rovásírás, a keleti ízű székely népballadák, a teljesebb, keleti hűnhagyomány stb. S aki ismeri küküllei, nyikói székely népünket és ismeri a csuvas népet a Volga mentén, meg az északnyugati bolgárságot az Al-Dunánál, az fölismerheti rajtuk a közös fajú leszármazást is.

Nem szabad azonban az *egységes* székelységet (a régi „Terra Siculorum“-ot) egyes erdélyi, moldvai és bukovinai *csángó* nyelvjárásokkal összezavarni, mert azok már valóban többféle magyar (és török) nép keveredése útján keletkeztek. Ott pl. a nyugati magyarság hangtani jelenségei nem szokatlanok (*lú*, *lúvis*, *lúbúr* stb.); a hétfalusi csángóknál is ilyen kettős magánhangzókat jegyeztem föl: *kiét*, *tuó*, *füő* (névszó), mint ahogy pl. Göcsejben is járja. De ezek nem székely, hanem csángó-magyar nyelvsajátságok és csak csángó vidékeken járatosak.

Mindezeket már régebben megállapítottam, s kézirataimat megküldtem szerkesztőseinknek. Hogy mindeddig nem jelenhettek meg, az nem én rajtam mult. Csakis így történhetett, hogy egyes adataimat, megállapításaimat mások műveiben, későbbi cikkekben láttam viszont csaknem szószerint. Csupán az „Ellenzék“ 1926. február 1.-i (25.-ik) számára utalok, ahol pl. már akkor megállapítottam, hogy okleveleink „különálló nemzetekül felsorolják a magyarokat, székelyeket, szászokat, kúnokat; ellenben ugyanakkor nem emlékeznek meg a nyelvileg különálló gepida és orosz nemzetekről“. „S a XIII. században a germán szászok a még nyelvileg is germán gepidák tószomszédságában semmit sem tudtak volna a gepidákról?“ „A kúnok és besenyők is az országnak különböző területein tanyáztak sokáig, míg végre állandóan letelepedtek és megmagyarosodtak, mint a székelyek; de ethnikai, faji egységeket jelentett a nevük“. S így tovább. Az „Ellenzék“ 1926. július 5.-i (147.-ik) számában megemlíttem, hogy krónikáink szerint a székelyek *a besenyőkkel együtt* haladtak a magyar seregek élén, s velük együtt futamodtak meg a csatában. Aztán így folytatom fejtegetésemet: „Ha a székelyek csakugyan dunántúli magyarok lettek volna, akkor krónikáink nem emlegetnék őket következetesen ekkép: *Syculi et Hungari*, *Bisseni et Siculi*“. Az „Erdélyi Irodalmi

⁴³ Németh Gyula, M. nyelv, 1921., Gombocz: „Bulg.-türk. Lehnwörter“, 1912. és „Ethnographia“ 1895.

⁴⁴ Kristóf György dr., „Ellenzék“, 1927. 235. sz.

Szemlé"-nek IV. kötetében pedig egyenesen azt vitatom, hogy az ó-germán és gót nevek egyáltalában nem bizonyíthatják a székelyeknek *gepida* eredetét. Ahogy nem bizonyíthatja Anonymusnak az az adata sem, hogy a *székelyek* valaha Attila király népe voltak, mert abban az esetben is lehettek Attila király népe, ha nem *gepidák* voltak is.

S ezzel be is fejezem e dolgozatomat. Mindössze azt teszem még hozzá, hogy elmagyarosodott románok bizonyára nem voltak a székelyek. Ebben igaza van Karácsonyinak is, meg Kristóf Györgynek is. Ha azok lettek volna, akkor nem neveztek volna el egy nagyobb udvarhelymegyei községet „Oláhfalu“-nak.

Vámbéry meséli perzsiai utazásában, hogy mint vándor-dervis egy ízben tréfából a teheráni svéd követet próbálta az igaz hitre „téríteni“. Munkálkodásomnak nem utolsó eredményéül tekintetem volna, ha (ami Vámbérynek nem sikerült) fejtegetéseimmel sikerül vala Várad tudós püspökét az én *keleti* igazságomra „téríteni“. Sajnos, ebben nem járt kezemre a kérlelhetetlen Végzet.

IV.

Hova lettek a kabarok ?

Szádeczky Lajosnak, a szegedi egyetem tudós tanárának, „A székely nemzet története és alkotmánya“ című alapvető műve után jogosult a főntebbi kérdés. Mert szerinte a székelyek történetének súlypontját nem az eredet homályos kérdésének tisztázására, hanem a már dokumentálható történelmi anyagra, valamint az intézmények fejlődésének megállapítására kell helyeznünk. Csakhogy úgy tesz ő is, mint a síró, duzzogó gyerek, akit kaláccsal kínálnak: „Nem kell!“ De már mosolyra húzódik az ajka és már majszolja is jóízűen. És megállapítja, hogy a székelység a Konstantin császár által kabaroknak nevezett, de magukat tartományukról szikhelieknek mondott nép, amely a Fekete-tenger keleti partvidéken csatlakozott a szomszédságában lakó magyarokhoz, velük együtt vándorolt Etelközbe s onnan Magyarországra, s végül Erdély keleti határszélén helyezkedett el. Ezzel rácsáfol a saját álláspontjára; de különben is más az ethnologia feladata, s más a pragmatikus történelemé, nem is szólva arról, hogy ilyen állásponton például a régészet is feleslegessé válnék. S aztán olyan mindegy-e az a történelem számára, hogy például a bolgár nép eredetileg nem volt szláv nép, hanem török és hogy miféle török?

Az én megállapításom nem szentírás; lehet, hogy nincsen igazam. De ahogy döntő okok alapján tagadtam a székelyek gepida eredetét, ugyancsak döntő okok alapján kell tagadnom kabar eredetüket is. Nem is szólva arról, hogy a magyarok akkor a Fekete-tenger *északi* partja fölött, a Maeotistól és Chersonesostól északra laktak, s keleten és délen a khazarok voltak szomszédaik, van még más nehézség is. Már a XII. században nyoma van krónikáinkban a székelyek hún-hagyományának, még pedig sajátos, székely hún-hagyományuknak. Abban a hagyományban ők nemcsak Attila utódai, örökösei e földön, mint a magyarok, hanem egyenesen Attila népe voltak. Mint ilyenek járultak Árpád színe elé a

Tiszánál és meghódoltak neki. Már most: hogy keletkezhetett volna egy ilyen hún-hagyomány, ha a székelyek igazán kabarok lettek volna? Hiszen a kabarok már Lebediában, meg Etelközben a magyarokkal együtt voltak, s a honfoglalás idején is Árpád volt a fejedelmük, csakúgy, mint a többi magyarságnak. Hogy a székelyek három nemzetségre tagozódtak, mint a kabarok? Abban a korban minden magyar és törökfajta néptörzs nemekre oszlott. Némelyik háromra, mások többre, kevesebbre.

Ha tehát a kabarok Szádeczky szerint is *teljesen egybeolvadtak a magyarokkal*, akkor én most Karácsonyi János dr. karjába öltöm a karomat s a székelyek eredetéről szóló művéből idézem az alább következőket:

„1140 táján Bothfia János, dömösi prépost, II. Béla jegyzője, megírván a királyi család főbb eseményeit, így nyilatkozik az 1116-ban Magyarországon harcoló, vágmenti székelyekről: „Bisseni atque Siculi vilissimi.“ 1146-ban pedig ugyanó, vagy egy másik, szintén erősen magyar-érzésű kortársa „Bisseni pessimi atque Siculi vilissimi“ szavakkal ócsárolja az osztrákok elől megfutamodó besenyőket és székelyeket. Bajos elhinni, hogy magyar szerző ilyen megvető jelzőkkel illette volna a székelyeket, ha azok már akkor saját nemzetéhez tartoztak volna! Vilmos erdélyi püspöknek 1213-ban, püspöksége 9. dik évében, már csak ismernie kellett híveit, és mégis azt rendeli, hogy ha magyarok, vagy székelyek (Ungari vel Siculi) költöznek a Barcaságba, azok neki tizedet fizessenek. Ekként határozottan megkülönbözteti a székelyeket a magyaroktól. 1250-ben IV. Béla kancelláriája megdicsérvén Türje nembeli Joachim ispánt, felemlíti azt is, hogy e Joachim, mint szebeni ispán, 1210 táján „associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis“ társakul vevén a szászokat, oláhokat, székelyeket és besenyőket, Viddin ostromára indult. Ha a székelyek az ispán környezetében levő magyarokkal egyek lettek volna, nem kellett volna őket a külön nemzetiségek közé sorozni. 1291-ben III. András király jegyzője Gyulafehérvárt maga előtt látta az erdélyi székelyeket, mégis azt írja, hogy a király „cum universis nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olahis“ az összes magyar nemesekkel, szászokkal, székelyekkel és oláhokkal tartott gyűlést. Tehát mint külön nemzetiséget a szászok és oláhok közé helyezte az akkori székelyeket. 1298-ban Budán az országgyűlés jegyzői így sorolják fel a jelenlevőket: „universitas nobilium Ungarorum, Siculorum, Saxonum et Cumanorum.“⁴⁵

Ezekből tehát megállapítom, hogy a székelyek *nem a magyarság közt*, hanem más népek közt emlegetett önálló nemzet voltak még a honfoglalás kora után is.

De megállapítok még valamit, ami Karácsonyi figyelmét is elkerülte. Megállapítom t. i. azt, hogy a székelyeket rendszerint *a besenyőkkel együtt* emlegetik mind a hazai, mind pedig a külföldi források. Még a vágvidéki székelyek („Siculi de Wagh“) közt is *Bessenew* nevékre találunk.⁴⁶ Pedig Karácsonyi is ismeri

⁴⁵ E. I. Sz. IV. 235.

⁴⁶ U. o. 328.

azokat az adatokat: „II. István király seregének előharcosai a besenyők és székelyek voltak, de nem számítván a csehek hirtelen támadására, megfutottak. 1146-ban is az osztrákok ellen indított hadjáratban ott voltak a székelyek, mert szokás szerint a magyarok seregei előtt jártak. Itt is megfutottak, de lehet, hogy csak cselből. Mindamellet a királyi jegyző nagyon hitványoknak tartotta őket.“⁴⁷ A latin-nyelvű forrásban (Képes krónika): „Bisseni et Siculi, qui more solito praeibant agmina Hungarorum.“ A besenyőkről pedig tudjuk, hogy Etelközben *nyolc törzsre* oszolva éltek, s e törzseket nagy folyók határolták és választották el egymástól. Azelőtt a magyarság nyolc törzsöke (a hetu-moger és a kabarok) lakott ugyanott hasonló körülmények közt. De eredetileg a bolgárok földje volt az *a nyolc tartomány*.

A régi *Zekel* név latin alakja *Siculus* ugyan, csakhogy a régi *Bessenew* is *Bissenus*, pedig a magyar *besenyő* név a török *bēšenek* szóból származott.⁴⁸ A latin *Siculus*-ból tehát még nem következik az, hogy a magyarban, vagy a törökben is *szikel*-nek kellett hangzania, mint ahogy a besenyő sem hangzott *bisenő*-nek. A németek is Petscheneg-et írtak. A görög forrás Patzinak-ot írt. Hasonlókép írtak a régi német források *Zeckel*-t, meg *Zockel*-t.⁴⁹ A román *Săcui*-t ejt. V. ö. a Karas folyó vidékén a *Săcul* (Szakul falu, Krassó m.), s nem messze onnan a *Besenova* (Ó-Besenyő, Új-Besenyő, Torontál m., Temes m.) helyneveket. A Vág vidékén egy falu neve *Szakula* (Székely-Boldogasszony.) Az *í*-ző magyarság ejtethet ugyan *székelyt* *székely* helyett, de az csupán nyelvjárási sajátosság. A *szék*-ből pedig nem azért nem lehet származtatni a *székely* nevet, mert csak a XIV. században alakultak ki a székek, hanem azért, mert nyelvtanilag lehetetlen, még ha a XIV. század előtt alakultak volna is ki a székely székek: *szék-ely* ugyanis nem jelenthette azt, hogy *szék-i* vagy *szék-beli*.

A görög történetíró „kabar“ népnévéből koránt sem következik az, hogy a székelyek kabarok voltak, mint ahogy a „turk“ névből sem következik, hogy a magyarok törökök voltak. Hiszen onuguroknak is mondták a magyarokat, pedig nem voltak onugurok. Kétségtelen azonban, hogy a magyarok soraiban voltak onugurok és voltak kabarok. Hol vannak hát? A magyarság közt. A magyar, onugur, kabar a honfoglalás korában *egy* nemzet volt. A székely, a besenyő, a kún ellenben *külön* nemzetek voltak. Nem *külön törzsek*, hanem *külön* nemzetek. Hogy Péter, vagy Pál őse onugur, vagy kabar volt-e, azt nem tudhatom; de hogy székely, kún, vagy palóc származású, azt tudván tudom. Onugur, kabar kiváltságokat sem emlegetünk, ellenben székely, kún privilégiumokról tudunk. A kabarság a magyarok (és onugurok) tízből megmaradt hét törzséhez nyolcadikul csatlakozott. A székelyek, a besenyők nem voltak ilyen csatlakozó törzsek, hanem a magyarság előharcosai voltak, még pedig a székelyek és besenyők *együtt*: „Bisseni et Siculi, qui more solito praeibant agmina Hungarorum“.

⁴⁷ U. o. 241.

⁴⁸ Gombocz: „Turán“, 1918.

⁴⁹ E. I. Sz. IV. 236., 242.

székely és besenyő *együtt* volt már a XII. században a Dunán túl.⁵⁰ S együtt volt a XIII. században a Vág völgyében, ahol a bolgár-török nevek sorában *Bessenew* nevet is találunk.⁵¹ Együtt volt a Bánságban és Szerémségben, amint fentebb láttuk, s együtt maradt Erdélyben is, ahol Alsó-Fehér, Kis-Küküllő, Naszód megyékben voltak és vannak *Besenyő* nevű helységek.⁵²

A székelyek ősei tehát nem voltak a hajdani magyarságnak hét törzsét kiegészítő nyolcadik törzse, csakúgy, ahogy nem voltak a besenyők, kúnok, szászok sem, s ennél fogva nem voltak, s nem is lehettek kabarok. És ahogy azt kérdezhetjük, hogy hova lettek hát a kabarok, azonképen vethetjük föl emezt a kérdést is: s hova lettek — az onugorok?

Székely ethnologiai tanulmányaimat legyen szabad két észrevétellel lezárnom. Az E. I. Sz. IV. 249. lapján olvashattuk az itt következő kijelentést: „A harcos osztály felveszi a dolgozó osztály nyelvét és abba beleolvad. Kimutattuk ezt közelebbről a Magyarországra költöző és katonáskodó jászok, kúnok, besenyők történetéből is.“ Óvakodni kell az ilyen apodiktikus kijelentésektől! A hódító magyarok nem olvadtak bele a szlávokba. Az avarok sem olvadtak bele a gepidákba. (Ellenben a bolgárok beleolvadtak a szlávokba.) Már előbb pedig azt is olvashattuk az E. I. Sz. II. 168. lapján, hogy: „Nagy-Szebennek latin neve: Hermanni villa és német neve: Hermannstadt is nyilvánvalóvá teszik, hogy ott nem volt vár. Hiszen a szászoknak volt annyi eszük, hogy azt a pontot, ahol vár volt, burg-gal jelezzék. Azért hívták és hívják Kőlozsvárt Klausenburg-nak, Tordát Thorenborg-nak, Fehérvárt Weissenburg-nak, Földvárt Marienburg-nak“. Kronstadt (Brassó) mellett azonban van egy „Cenk“ nevű hegy, melynek szász neve maiglan is „Burg“.⁵³ Szeben megyében pedig ma is van egy *Burgberg* „Várhegy“ nevű község. (V. ö. a besztercei „Burgberg“-et is.) Szeben későbbi latin neve villa Hermanni volt ugyan, de a régi latin neve „Cibinium“-nak hangzott. A Szeben-hegység *Sibenburg*-ja tehát egyáltalában nem „mese“.

Végül a következő zavaró sajtóhibákat igazítom még helyre: IV. 321. I. 7. sor fel. *zeither* és *seither*; 324. I. 6. sor fel. *iki-indši* > *ikindši* „második“; u. o. 3. sor al. „A magy. nemzet őstörténete“, 41.; 326. I. 10. s. fel. az ő elődei; 327. I. 10. s. fel. *wihnacht* az új-felnémetben *weihnacht*, de az alnémetben ma is *wihnacht*.; 328. I. 2. s. al. 44 E. I. Sz. IV. 237.; 329. I. 9. s. fel. *hauer-t*; u. o. 10. s. fel. ó-germán; u. o. 29. s. fel. adat, mely „úgy tudja“; 331. I. 21. s. fel. **kara-šuv* (köztör. *kara-sû*); u. o. I. s. al. 63 Hóman Bálint; 332. I. 13. s. fel. változott el: *sekiz* > *sekir* > **seki*. Eszerint egy összetett szóval van dolgunk; 333. I. 17. s. fel. **nē-pi*; u. o. 18. s. fel. **nelp*, **nēp*; u. o. 23. s. fel. (Udvarhely-megye keleti részén) nyilvánvalóan feltünteteti az ő-ző (nyugati) és ē-ző (keleti); u. o. 13. s. al, egyikük se „nēzi, hogy kű van-ē; 334. I. 7. s. al. még ha nem.

⁵⁰ U. o. 235.. 334.

⁵¹ U. o. 328.

⁵² Drăganu: „Toponimie și istorie“, 38.

⁵³ E. I. Sz. II. 171.

Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus

Irta: DR. BIRÓ VENCEL

Székfoglaló az *Erdélyi Katolikus Akadémia* 1929. nov. 13-iki felolvasó ülésén

Az erdélyi katolicizmusról beszélni abban az időpontban, amikor Bethlen Gábor fejedelmi székébe lépett, katolikus embernek hálátlan feladat. Úgy érzi, hogy romokon jár. Magasan állott épület omladékain, ahol ha egyik részen egészben maradtak is meg a falak, a másik részen csak elszórtan álló kiemelkedések jelzik, hogy összetartozó alkotás emlékkövei. A Székelyföldön élőkön kívül Erdély többi részén lakó katolikusok, mintegy tengerből kiemelkedő kicsiny és még apróbb szigetek. A Székelyföldön kívül egyes városokban és kicsiny falvakban imádkoztak csak katolikus hit szerint. Az elszórt nemesi kuriákban lakó katolikus urak közül többnek nevét még csak feljegyezte a történelem, de egyes városokban, helységekben lakó szegényebbeknek emlékezete sem él, mivel lelki gondozásukra alkalom nem kínálkozott. Saját felekezetük előtt is ismeretlenül, számon nem tartva éltek le névtelen életüket.

Ha a Báthoryak alatt történt némi fellendülés közbe nem jön, az apró szigetek is könnyen eltűnnek. A számban megnövekedett és nagyobb munkaalkalomhoz jutott papság bizonyos fokú felkutató munkát végzett e korban, legalább is sokat vallására való eszmélésre ébresztett. Az ifjúsággal foglalkozás lehetősége is növekedett. A katolikus iskolák, a Báthory-egyetem, a nevelőintézetek a megerősödés elősegítői. Bár megszakításokkal, de ez intézetekből két évtizeden át kiáradt szellem ébresztőóra módjára serkentgetté az aluszékonyabb katolikusokat.

A fejedelmek pártfogásán kívül e fellélegzés a jezsuiták műve, Báthory István fejedelem elgondolásában a jezsuiták behívása nemcsak katolikus, hanem egyben országos érdek. Kialakult tanrendszerrel léptek fel akkor, amikor mások csak tapogatództak; tudományt hoztak be olyan országba, ahol tevékenységük korlátozása után nyomukban űr támadt és évtizedek teltek el, amíg újabb hasonló iskolaalapítás sikerült. Világlátottsággal, európai színvonalon álló műveltséggel lépik át a hátrált, hozzájuk hasonlítható tanárokat utóbb is csak nagy anyagi áldozatokkal, rábeszéléssel sikerült az országba édesgetni.

É kitaró szerzet nemcsak arra vállalkozott, hogy a megmaradt katolikusság lelkét gondozza, hanem erejének növelésére és elhaló hangjának fokozására is erőt érzett magában. Főleg az ifjúság gondolkozásmódja átalakításában kerestek alapot jövő sikereik felépítésére. A hit magvát hintjük el, — jelenti az egyik jezsuita, — s e munkának nagyrésze az iskolákban és a gyermekek nevelésében rejlik. Tanuló sokféle vallású jön, akikbe a tudomány tejével együtt, vallásunk életerejét, vérét is igyekszünk beönteni.¹ Beszédek nyomán megmozdulás támadt és a más vallású szónokok városokból, falúkból, várakból távozni kényszerültek, olyan helyről is, mint Udvarhely, ahol a plebániai templomot 35 éve birták és esperesük is volt.²

Az akkori kor felfogása szerint ez már soknak látszott és a jezsuitákat Erdélyből kiutasították. Azonban szívós elszántsággal tapadtak a földhöz, amelyen fáradozásuk fájának terebélyesedését látták. Többen kevesebben, titokban vagy nyíltan, fenyegetés vagy elnézés között továbbra is bennmaradtak. A katolikusság nélkülük elsovadtan bizonyára megérte volna a megerősödési kor eljövételét, de a szigetek, amelyek Erdélyország vallási térképén katolikusokat mutattak, egyre jobban tünedeztek volna, mint ahogy kiszárad a fűszál is, ha napsugár nem érleli, gyenge falaival a csúcsíves dóm is összeomlik, ha erős támasztók nem erősítik. A jezsuiták az erdélyi katolicizmus életében vér a testben, erő az izmokban, velő az agyban. Ügyszólván egyedüli papok az elszórt szigetekben, ahová a székelyföldi katolikusság is tanulni, felfrissülni, gyönyörűséggel megtelni eljárt.

Amit székelyföldi otthonában látott, attól lelke valóban fel nem melegedhetett. Mivel püspök nem lehetett az országban, nem volt, aki papnevelésről gondoskodjék. Szeminárium hijján fogyatékos ismeretekkel bíró emberek, harangozók, tanítók, kántorok pappászentelésben részesültek. Tudományuk lapos tarsolyából nem volt mit osztogatniok, hitterjesztő törekvéseik miatt a más vallásuak nyugodtan ülhetek. Misziótartásra csak a szentferencrendiek vállalkoztak, akik csiksomlyói kolostorukból az egész Székelyföldet bejárták. A katolikus egyház úgy látta jónak, hogy hivatásbeli kötelességeik fokozására papjaitól nőtlenséget követel. Az ellenőrzés nélkül maradt székely papok jó része az egyházi parancssal nem törődött, a formák betartásával, megházasodott és így állapotbeli kötelességével összeütközésbe került. A kevesebb tudományú és szabálytalan életet élő székelyföldi papság a katolikusok szemében így is elévülhetetlen érdemeket szerzett azzal, hogy a székely katolikusságot vallásában megtartotta. Báthory Endre biboros úgy

¹ Veress Endre, *Fontes rerum Trans.* V. 54–55.

² U. o. 43., 46.

figyelte meg, hogy a székelyföldi nemesség és köznép vallásos és engedelmes. Templomaikat jól felépítették, fallal vették körül, a plebániákat pedig jókarban tartották.³ Mindez kétségkívül a papoknak is érdeme, nemcsak a nemeseké, akik ezekben az időkben a papságnak mindenben segítségére voltak. Erdélyi különlegességgé fejlődött, hogy a világi elem az egyházkormányzásban nagy szerephez jutott.

Ami a katolikuság elhelyezkedését és számarányát illeti, a mai Csikmegye egészen katolikusnak maradt, Háromszék és Udvarhelymege már kevert volt. A székely katolikusok száma mintegy negyvenezer. A Báthoryak alatt Kolozsvárt háromszáz-ötyszáz ember, Gyulafehérváron háromszáz család, Nagyváradon kétezer-háromezer katolikus ember lakott. E helyeken kívül kisebb számban voltak Torda vidékén, Marosvásárhelyen. Udvarhelyen két év alatt a katolikuság száma annyira megnövekedett, hogy 1594-ben a plebánia-templomot újra használatba vették.⁴

A jezsuiták távozása után a kolozsmonostori rendházhoz tartozott birtokokon továbbra is megmaradt a katolikus hitélet. Szászfenes elég szép falú volt, lakói mind katolikusok. Ugyanilyenek Bács és Jegenyő, csakhogy kicsiny községek. Egyes főurak családi birtokain is maradtak katolikusok, főleg a Báthory család birtokán, Szilágysomlyón. Nem tudni azonban mi okból, 1605-ben a katolikus papnak távoznia kellett.⁵

A katolikusok templommal főleg a Székelyföldön rendelkeztek. 1591-ben Csikmegyében huszonhárom plébánia volt, ehhez járult a csiksomlyói ferencrendi kolostor. Kézdiszékbén hat plébánia volt. A székelyföldi papok száma 1583-ban huszonnégy, hozzá még négy ferencrendi, 1591-ben kb. huszonöt és 8-10 ferencrendi, 1607-ben a jezsuitákon kívül negyven pap volt egész Erdélyben.⁶

A Székelyföldön kívül templom volt még Szászfenesen, Jegenyén, Bácsban, egyes főuri birtokokon, így pl. Nagyvárad mellett Adorjánban, Csáky Istvánné birtokán,

Nem volt tehát templomuk a katolikusoktól tömegesebben lakott városoknak: így Udvarhelynek, mivel plébániai templomukat a katolikusok újból elvesztették; nem volt Nagyváradnak, amelynek templomát 1598-ban feldúlták; nem volt Somlyónak 1606 óta, továbbá Kolozsvárnak, ahonnan a jezsuiták a Monostorra húzódtak. Bocskay idejében történt újabb kiutasításuk óta csak két jezsuita lakott Erdélyben: egyik Csáky Istvánnénak adott fejedelmi engedély szerint Adorjánban a vár-

³ Veszely Károly, *Erd. egyháztört. adatok.* I. 702.

⁴ *Erd. Orsz. Eml.* XV. 494., *Font. rerum Trans.* I. 68., 75., II. 64., 164., 220., V. 7., Veszely i. m., 302.

⁵ *Erd. Orsz. Eml.* XV. 499., 543., *Font. rerum Trans.* V. 125.

⁶ *Font. rerum Trans.* III. 65–66., V. 185., Veszely i. m. 306–307.

ban és egyben Somlyón, a másik jezsuita Rákóczy Zsigmond, akkor még kormányzó, feleségének nyújtott kedvezményből Gyulafehérváron a régi jezsuita kollégiumban, ahol szent beszédek is tartott.⁷ Báthory Gábor fejedelem e két jezsuitát is kiutasította, az országgyűlés pedig 1610-ben elhatározta, hogy Somlyón, Monostoron, Fehérváron, Tövisen katolikus pap ne lehessen.⁸

Bethlen Gábor fejedelem trónrajutásakor ez állapotban találta az erdélyi katolikusokat, akik egyházkormányzati ügyekben is nagy nehézségekkel küzdöttek.

Püspök nem volt az országban s ennek hiányát állandóan érezték. A papok fegyvelése, papnevelés, házassági perek, bérmlás kiszolgáltatása, a püspöknek fenntartott szentelések stb. mindmennyi nehéz kérdések gyanánt ismétlődtek. A püspökség betöltését a Báthoryak jóideig azért halasztották, mivel a szekularizáláskor a püspöki javak magánosok kezébe jutottak, a fehérvári püspöki palotában meg maguk a fejedelmek telepedtek le. A pápa sem engedi meg, hogy az egyházmegye címére püspököt szenteljenek, ha megfelelő jövedelme nincs.

Báthory Zsigmond, aki a nagy szükségen segíteni akart, unokatestvérére, Báthory Endre lengyelországi bíborosra, a későbbi fejedelemre gondolt, hogy az erdélyi katolikus hívekre lelki ügyekben felügyeljen és a szükséghez képest intézkedjék. A bíboros, míg a római szentszék másképpen nem határoz, a megbízást elfogadta. 1591-ben a pápához folyamodott, hogy támogatását megszerezze. Kérte, hogy a ferencrendiek közül valakit püspöki címmel ruházzon fel s így a felszentelendőknek ne kelljen messze földre, Lengyelországba, menniök. A püspök címe lehet Erdély püspöke, mivel azelőtt is egy püspök volt Erdélyben és ez Erdély püspöke címet viselte. A püspök a legkatolikusabb helyen, Csikban, lakjék, jövedelme háromszáz tallér legyen, amelyet akár a fejedelem javaiból fizessenek, akár a kiutasított jezsuita atyák javaiból, akár az ő családi örökségéből. A hitélet fellendítésére azt óhajtott, hogy Lengyelországból hat-hét tanult szerzetes küldessék, akik a szentségeket kiszolgáltassák és a nemes ifjak tanítására alkalmasak legyenek. A római Collegium-Germanicum-ból is küldessék néhány magyarul és németül tudó pap. Hangoztatta, hogy papokról való gondoskodásra őt a fejedelem és az erdélyi katolikus státusgyűlés (congregatio universorum catholicorum in Transilvania) kéri.

A római szentszék a bíboros felterjesztését figyelembe vette és az egyházi szabályzatnak megfelelőleg felhatalmazást adott neki arra, hogy

⁷ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 107., Veszely i. m. 383., *Font. rerum Trans.* V. 66., 185.

⁸ *Erd. Orsz. Eml.* VI. 170., *Font. rerum Trans.* V. 185.

esperest nevezzen ki. Ha e rendszer állandósul, megszűnt volna az az Erdélybe becsúszott gyakorlat, hogy az esperest a papok választották és a választást a fejedelem erősítette meg. A biboros kötelessége lett, hogy a jövőben felszentelendő papok házasságát megtiltsa. Minden téren megnyilatkozott a jelenség, hogy az egyházi felügyelet nagyobbodjék és a vallási ügyek az egyház előtt nyerjenek elintézését. Ezt célozta ama pápai intézkedés is, hogy az esperes a nehezebb ügyek elintézése végett a tanultabbakat összehíván, azokat ne a fejedelemhez felebbezze döntés végett, amint az szokásba jött, hanem a biboroshoz. Az esperes két öreg pappal évenként köteles volt látogatni,

A biboros erre Csik-Gyergyó-Kászonszék esperesévé Gálffi Pált nevezte ki és ellátta a szükséges utasításokkal. Ezek az utasítások az egyházmegye kormányzási módjába engednek bepillantást. Ezek szerint az esperes joga, hogy a házasságkötéseket megvizsgálja, kétes esetekben döntsön, a papoknak ez ügyben elkövetett tévedéseit helyrehozza. Jogot nyert arra, hogy a botrányt tévő papok hibáit megjavítsa és az ellenállókát megbüntesse. A plébániákat évenként kétszer kellett látogatnia, az üres helyeket betöltenie.

Az esperesnek adott jogok részben olyan természetűek, amelyek a tridenti zsinat végzése szerint a püspököknek vannak fenntartva. Ilyenek a házassági-percek, a papok botrányt keltő élete, névszerint az egyházi néven nevezett együttélés: az erdélyi papok házasi élete. Nyilvánvaló, hogy itt az eltérés az egyházi előírástól kényszerűségből eredt.

Az esperes még azt az utasítást is nyerte, hogyha a fejedelem támogatására van szüksége, akkor forduljon Jósika István kancellárhoz, aki a biborosnak szóló írásokat, felebbezéseket továbbítani fogja. Meghagyta, hogy csak Jósika és más katolikus főurak tanácsára, akik a fejedelem mellett vannak, küldje a nagyfontosságú ügyeket a biboroshoz. A világi elemnek az egyházügyekre való befolyása tehát hatalmasan növekedett. Ez Erdélyben kialakult különlegességnek érdekes megnyilatkozását látjuk 1608-ban is, amikor a székely papság gyűlése a pápától Erdélybe küldött püspök ítéletétől a világi katolikus urakhoz és a fejedelemhez való folyamodást határozza el.⁹

A püspökség betöltésének kérdése ez intézkedések ellenére sem hallgatott el. A kormányzás Lengyelországból nehézkes volt, másrészt püspöki teendőket a biboros helyett senki sem végezhetett. Ez a körülmény végre is arra bírta Báthory Zsigmond fejedelmet, hogy 1598-ban a püspökséget helyreállítsa, püspökké Napragy Demetert tette, aki jövedelmi forrásul Gyalut kapta. A zavaros időkben, amelyeket Báthory Zsigmond

⁹ Veszely i. m. 301—306., *Szék. Okl.* IV. 182.

állhatatlansága idézett elő, a püspök állandóan nagy szerepet töltött be. Erdély és Magyarország egyesítésének volt híve, ami miatt sok gáncs érte, végre is 1601-ben száműzték Erdélyből. Vele a püspökség is megszűnt és az erdélyi fejedelemség egész ideje alatt szünetelt. Pár éves püspöksége az erdélyi katolikusok lelki életében nagyobb nyomokat tehát nem hagyhatott.

Báthory Gábor fejedelemsége idejében a pápa jött az erdélyi katolikusok segítségére. 1607-ben az erdélyi származású Szentandrásy István, más néven Csiky István, szendrői püspököt küldte Erdélybe, hogy ott rendet teremtsen. Működése elé a fejedelem nem gördített akadályokat, a püspök tehát a csikmegyei papságot 1608-ban gyűlésre hívta össze, hol a fejedelmi biztosok jelenlétében bizonyos pontokban megegyezés jött létre. Kiténik ez egyességből, hogy a papság a szokás alapján szerzett jogaiból nem engedett, az igazgatást továbbra is az esperes kezeiben hagyta. Mivel hogy, — mondták, — itt ennek előtte is esperes volt, az igazgatott mindeneket, tehát abból püspök uram magának semmit ne vindikáljon, hanem az esperes igazgassa mint azelőtt. Engedetlenségtől azonban óvakodott és egyenesen a püspökhöz tartozó dolgokban nem ellenkezett, olyanokban t. i. amelyeket az esperes eddig sem intézhetett. A püspöknek adott felhatalmazások nem ismeretesek, de a papok lelki életének megjavítása lehetett a fő. Báthory Endre biboros intézkedése óta közel két évtized telt el s azóta már senki házasságot nem köthetett volna. A gyűlésen jelenlevő jezsuita atya is a papság erkölcsi állapotának jobbításáról beszélt. Szerénységre, egyetértésre intette őket, arra, hogy a püspök jelenlétében kölcsönös könyörgések közben hibájukat megutálják. A hatás nem is maradt el, a papság ígéretet tett, hogy házasság életet nem tart fenn. A püspök azon volt, hogy a közszellem átalakítását a fiatalságnál kezdje, iskolák alapítására gondolt tehát, amelyek a tudomány mellett az erkölcsök helyei is legyenek. Székelyföldről összegyűjtötte az ifjakat, ellátásukat magára vállalta. Az ausztriai jezsuita tartományfőnöktől a papság oktatására, alapítására embert kért.

Fáradozásának eredményét azonban nem láthatta, mivel az országban levő két jezsuitával együtt Báthory Gábor fejedelem Erdélyből őt is kiutasította.¹⁰

Közben-közben az említettekén kívül is megfordult egy-egy püspök Erdélyben. Ilyen alkalommal egyházi ténykedéseket vittek végbe, de nagyobb hatással az erdélyi katolikus hitéletre nem lehettek. Így Báthory Kristóf fejedelem temetésére Bialobrzkeski Márton kamienici püspök jött Lengyelországból és sokakat megbérmált. 1596-ban Alfonz püspök, pá-

¹⁰ *Font. rerum Trans.* V. 185–186., *Szék. Okl.* IV. 182–183., *Erd. Orsz. Eml.* VI. 223.

pai nuncius, is járt Erdélyben, amikor sok férfit és nőt bérált meg. Két év múlva meg Szuhay István váci püspök, a magyar király követe, beszélt és misézett a népnek.¹¹

Bethlen Gábor fejedelmet ezek szerint templomok, jó és lelkes papok után vágyó katolikusok fogadták, amikor fejedelmi székét elfoglalta. Pásztor nélkül volt a nyáj, amelynek összetartására az erdélyi világi elem és a magyar királyi udvar egyaránt aggódó szemmel figyelt.

Bethlen Gábornak a katolikusokkal szemben mutatott érzését általában politikai szempontból itélik meg és aszerint mondanak róla véleményyt. Felkeléseivel hozzák kapcsolatba, amelyeknek erősen vallási színezetük is volt. Kitámadásai a katolikus Habsburgok ellen való felvonulásoknak látszanak, amelyeknek végén, az elgondolás szerint, nagy kiterjedésű, egységes protestáns állam állana. Ő maga sokszor megindokolja, hogy vallási szempontból mi birta rá őt a beavatkozásra. Érvelése ebben összegezhető: nem azért megy, mondja, hogy a katolikus vallást vagy más vallást kiirtson, hanem hogy igaz vallását a fenyegető kioltástól megóvja. Elejétől fogva azon volt, állítja, hogy nemzetének felháborodott békességét lecsendesítvén, régi szép szabadságát helyreállítsa.¹²

E célja megvalósításáig hosszú volt az út. Fejedelmi székben átélt évtizedek sok tervezgetése, áldozata volt bére a megvalósítandó eszmének. Vérontások jelzik a megindult küzdelmek útját s a nemzeti kárért a harcoló felek kölcsönösen egymást hibáztatták. A magyarországi katolicizmus javainak, berendezkedésének erős megfogyatkozása, püspökségek megszüntetése lett volna az ára a tervbevett szándék állandósulásának.

Ilyen szemmel nézett Bethlennek a katolicizmus nem nagyon bókolt, a kortársak nem hitték el neki, hogy a vallásszabadság, amelyet a magyar országgyűléseken ismételten megígért, a katolicizmusnak boldogságot hoz, ha annak fejében először annyi jóról le kell mondaniok. Nem ment a fejükbe, hogy Bethlen miért küzd pusztító török segítséggel, ha keresztény érdekeket hangoztat. A benne való bizalom alapfeltétele gyanánt azt kívánták, hogy kezdje el a török ellen való hadakozást.¹³

Bethlennek megvolt a válasza: nem szeretetből, hanem kénytelen-ségből él segítségükkel. Kortársa, Kemény János, állítja róla, hogy keresztény gyomorból gyűlölte a törököt és ha hittek volna neki, kész lett volna a török ellen harcolni. Ez az a pont, amelyből Bethlen következetes

¹¹ *Font. rerum Trans.* III. 148., V. 55., 68.

¹² Mircse-Óváry. *Oklevélt. Bethlen G. dipl. összeköt. Tört.-hez*, 6., *Tört. Tár* 1886. évi. 211.

¹³ *Tör. Magy. Áll. Okm.* I. 405.

küzdelme megmagyarázható. Ha magát megkoronáztatja, mondja, soha nálánál bolondabb, nyomorúttabb fejedelem nem lett volna, mert a török rögtön az ország végvárait kívánta volna.¹⁴ Bizonyára nemcsak a végvá-
rakat, de Erdély módjára a Magyarországon való fennhatóságot is, ha Bethlen ez ellen megfelelő erőt összehozni nem tudott volna. Nem is lehet az másképp, minthogy egész életén át a törökök ellen indítandó keresztény haderő összehordásán fáradt, majd a saját királysága alatt, majd mikor ez nem ment, házasság révén szerzett szövetség útján a Habsburgokkal együttesen.

Nem látták azonban a végső célt a kortársak, különösen nem a katolikusok, akiknek e cél vélt előfeltételei vallásilag hasznot nem ígértek. Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogyha azok, akik Bethlen Gábort csak magyarországi szereplése alapján ítélik meg, a nikolsburgi béke és a törökkel közvetített béke jelentősége dacára sem érzik vele szemben azt a melegséget, amely hitsorsosait méltán hevíti.

Az erdélyiek másképp vannak vele. Bethlen itt hosszú ideig uralkodott, az országot sok dologban újjászervezte, annak fényt és nevet adott, gazdaggá tette, műveltségét előmozdította. Itt állandó az ő szereplése. Bethlent itt nemcsak alkotmányos és vallási érdemei szempontjából nézzük, hanem mint sokféleképpen érdemekkel övezett uralkodót és megnyerő vonásokban bővelkedő embert.

Ez emberi vonásokból a katolikusokat leginkább az érdekli, ami velük kapcsolatos.

Bethlen vallásos ember volt. Az egyetemes kereszténység szempontja sokszor szerepel nyilatkozataiban. A kereszténység javára ajánlja fel magát, mondja; a keresztény országoknak akar békét, hangoztatja; az egész kereszténységnek és köztük leginkább a magyar nemzetnek megmaradásán munkálkodik, erősíti; a kereszténységnek kíván annyi jót, mint Pázmány, s ha hisznek neki, a kereszténységről talán elfordíthatják a fegyvert, vallja.¹⁵ A kereszténység fejének és oltalmazójának a német-római császárt, magyar királyt tekintette, aminek ismételten is kifejezést adott. Megbecsülését feltűnő módon kimutatta. Így a besztercebányai gyűlésen fedetlen fővel hallgatta meg a királyi biztost. Erdélyben meg, amikor Esterházy Miklós nádor követe a kihallgatáskor a felség nevét említette, fejedelmi süvegét mindannyiszor megemeltette, majd újra feltette, végül az asztalra helyezte és süveg nélkül hallgatta a nádor követét. Figyelemreméltó dolog, hogy erős kálvinista létére nem idegenkedett attól, hogy katolikus nőt vegyen feleségül. Ami a katolikus

¹⁴ *Kemény J. Önéletrás* 122. Bethlen levelét közli Horváth M., *Magy. Tört.* megfelelő kötet 346. *Tör. Magy. Áll. Okm.* I. 214.

¹⁵ *Tört. Tár* 1880. évf. 451., 453., 454., 460.; 1885. évf. 214., 218., 220., 670.

hitre való térése lehetőségét illeti, arra vonatkozólag olyan diplomatikus kifejezést használt, hogy azt komoly szándékának nem lehet venni. Egyébként Kemény János is megírta róla, hogy ez nála csak tettetés volt. Bethlen a kassai gyűlés után a katolikus istentiszteleten is megjelent, Erdélyben a jezsuiták miséjére a pünkösdi ünnepekkor saját zenészeit küldte, Szini István jezsuita atyát éveken át a gyulafehérvári fejedelmi udvarból élmezte, amikor ez a hívek adakozására volt utalva.¹⁶ Káldy György jezsuitának biblia fordítása kinyomatására száz aranyat adott.

Mindezek alapján fejedelmi alakja közelebb áll hozzánk és nem a megközelíthetlenség halmára húzódva ül. Bethlen melegsívű, a kedély, a bő szó és a kifogyhatatlan érvek embere. Meglátása volt hozzá, hogy a jól szervezett ország boldogsága az egyéneknek és a közösségnek meglégedésével függ össze. A jó fejedelem védelme, mondja, inkább nyugszik a polgárok szeretetében és jóakaratóban, mint a katonák fegyvereiben.¹⁷ Sokat tett az irányban, hogy alattvalóit az anyagiak mellett szellemi és lelki javakhoz is juttassa s ezek között a vallás méltánylandó helyet foglal el.

Uralkodása kezdetén a választási feltételekben ő is fogadalmat tett a bevett vallások szabadságának tiszteletére. A magyar királlyal történt tárgyalásaikor a katolikusok helyzetének könnyítését is megígérte. Bármelyik ígérete volt rá nagyobb hatással, történeti tény, hogy az erdélyi katolikusokról intézményes segítségnyújtással is gondoskodott, nemcsak filléreket osztogatott jószándéka tarsolyából. Hogy tett ígérete és jószándéka mellett játszott-e közre érdek is, az a jóban részesülőket méltóképpen érinti. A közélet embereit elsősorban tetteik után bírálják meg és ezek szerint fonják fejök köré a koszorút vagy dobnak rájuk követ.

Bethlent, mint láttuk, uralkodása megkezdésekor templom és jó, lelkes papok után vágyó katolikusok fogadták, a pásztor nélkül maradt nyáj vezetőre szorult.

A templomhasználat a vallási reformáció óta súlyos kérdés volt Erdély életében. A templomhoz való jog a helység lakóinak vallásához igazodott, eszerint a templom jellege a lakosok vallásváltoztatása esetén változott. Ahol egy vallás volt, ott semmi nehézség nem adódott, de akik valahol vallási kisebbségben maradtak, azok a templomhasználatból kiszorultak. A katolikusok ilyenformán a Székelyföld kivételével templomaikat elvesztették, amit az a körülmény is elősegített, hogy 1566-ban az országgyűlés a katolikus papokat kiutasította Erdélyből, A Báthoryak országgyűlési végzéssel több templomot vissza-

¹⁶ *Tört. Tár* 1880. évf. 447., Frankl. V. *Pázmány P. levelezése* 87., 341., *Erd. Orsz. Eml.* VIII. 136., 143., XV. 542., *Kemény Önéletírása* 67.

¹⁷ *Tört. Tár* 1880. 449.

vettek, amelyeket a jezsuiták újabb kiutasításakor a katolikusok megint elvesztettek. A lakósok vallása szerint a templomhasználat így egyes helyeken folyton ingadozott. A helyzet kellemetlenségét leginkább a katolikusok érezték, mivel papságuk a székelység kivételével a jezsuiták-ból telt ki és ezek kimenetele-bevonulása szerint templomaik többször gazdát cseréltek.

Vallási forradalom korszaka ez, amelynek lélektana hasonló más forradaloméhoz. Egy gondolat lett urrá a lelkeken és ragadta magával azokat. A vallás lett a lelket betöltő tartalom, amely gazdasági, világnézeti, családi, helyi érdekektől befolyásolva kirobbanásokhoz vezetett. Őseik szerzeményén viaskodtak s meg-megcserélték azt.

Az egyetértést nehezítette, hogy nemcsak templomról volt szó, hanem ahhoz tartozó plébánia épületről, földekről, jövedelemről, iskoláról. Mindezek együtt mentek a templommal, úgy hogy a leszorult vallás márról-holnapra minden vagyon nélkül maradhatott. Még jó volt, ha a több templommal bíró helyen azok közül egyet megkaphatott. Pl. Kolozsvárt a régi domonkos rendű (most ferencrendi) templomot a reformátusok birták, a kolostorban az unitáriusok iskolája és a református szászok imaháza volt elhelyezve. A katolikusok azokban a városokban is, ahol tömegesebben laktak, istentiszteletük helyével a külvárosba, vagy a szomszédos helységbe szorultak. Így pl. Kolozsvárról Monostorra jártak, Nagyváradról Adorjánba.

Az okokat részben a helyi viszonyok magyarázzák meg, részben az aggodalom, amelyet a jezsuiták ügybuzgósága és a katolikus vallás némi megerősödése a más vallásukban időről-időre keltett. Külső erősítései miatt a katolikus vallás látszott olyannak, mint amely új életre támadhat, viszont Erdély többsége a reformáció hevében való elhelyezkedést véglegesnek tekintette és annak megváltoztatása ellen küzdött. A lelkeket betöltő egyoldalúság könnyen megsértődést okozhatott, más vallású nyilvános egyházi ténykedés is bántólag hathatott. Így történt, hogy a katolikusok papjai egyes városokba külön engedéllyel járhattak be megszabott egyházi ténykedéseik elvégzésére. A jezsuiták a városokat, a középpontokat keresték, mivel rendházuk mellé azonnal iskolát építettek, tehát távozásukkor a városi katolikusok szenvedtek legtöbbit.

Bethlen Gábornak a templomhasználatra vonatkozó első helyi rendelkezései a katolikusokban a méltányosság reménységét keltették. Így az udvarhelyiek plébániai templomuk elvesztése után (1612) panaszt tettek, hogy bár kétannyian vannak a városban és mindig volt papjuk, ettől elestek. Engedélyt kértek tehát, hogy papot a jövőben is tarthassanak. A kérdés elintézését nehezítette, hogy a paptartással együtt természetesen a plébániai templomot is vissza akarták kapni. Elvi jelentőségű dologról

volt szó, amelynek következményei más helyekre is kihathattak. Bethlen kérésüket jogosnak tartva, megoldást keresett. Mivel csak az imént megszerzett plébániai templom visszaadásával saját hītsorsosait nem merete maga ellen ingerelni, a plébániai helyett az űresen álló vártemplomot engedte át a katolikusoknak, annál is inkább, mivel ennek megépítésére a plébániai templom elvételekor az új birtokosok a katolikusoknak ígéretet is tettek. A megépítés azonban elmaradt. Ezután a két vallás arról tárgyalt, hogy a katolikusoknak közös erővel építenek új templomot, de abból sem lett semmi. Erre a katolikusok a Bethlentől átengedett vártemplom helyett a piacon maguk kezdtek építkezni. A fejedelem azonban az építkezést beszüntette, valószínűleg e hely és a plébániai templom közelsége miatt. Erre az udvarhelyiek megalkudtak a szomszédos Bethlenfalvával, katolikus helység lakóival, hogy oda járnak istentiszteletre és ott tartanak papot, Bethlen ezt megengedte s minden feltétel nélkül beleegyezett, hogy a bethlenfalvi pap Udvarhelyre is bejárjon.¹⁸

Feltűnő ez engedély, mert később az ilyen bejárásokat határok közé szorították.

Jó benyomást kelthetett az a rendelete is, amelyben Bethlenfalván a katolikusoknak védelmére kelt. Az történt ugyanis, hogy a faluban, amely tiszta katolikus volt, az istentiszteletet betiltották és a ferencrendi barátira, ki papjuk volt, hatalmasul reá mentek, csak kétszáz forint kezesség mellett bocsátották el s megígértették vele, hogy ott többé nem prédikál. Mivel, — mondja Bethlen, — minden rendet hitében oltalmazni akar, semminemű hatalmaskodást nem néz el. Meghagyta tehát, hogy a barát vagy más katolikus pap ott lakhassék, a hívek a templomot használhassák, vallásukat gyakorolhassák.¹⁹

Méltányosan oldotta meg Udvarhelyszékben Attyha község kérését is, amikor védelemért hozzá fordult. A falú lakói ugyanis 1612-ben unitáriushól a katolikus hitre tértek át és elszakadtak a korondi unitáriusoktól, akikhez azelőtt tartoztak. A papnak nem fizették meg tehát a szokásos díjat. Amikor a korondiak arra akarták őket szorítani, hogy csak a korondi unitárius papot tarthatják, a katolikusok a fejedelemtől kértek döntést. Bethlen arra való hivatkozással, hogy ez az ország alkotmánya ellen van, biztosította a katolikusokat, hogy vallásukat szabadon gyakorolhatják és külön papot tarthatnak.²⁰

A fejedelem eme döntése annak igazolása, hogy ahol az egész község egy valláson van, ott a templomhasználatban, paptartásban, vele együtt az egyházi vagyron kezelésében áttérés esetén sincs eltérés. A

¹⁸ *Erd. Orsz. Eml.* IX, 107., Veszely i. m. 394—395.

¹⁹ Veszely i. m. 394.

²⁰ U. o. 289.

sok vita a vegyes vallású helyeken állott elő. Bethlen éppen a vegyes vallású helyeken követendő rendszer megállapítására vállalkozott és a jövő számára szabályt írt elő. Nem esetleges intézkedésekkel, hanem intézményesen akarta az ügyet elintézni és sok viszálynak elejét venni.

Az 1615. szept. 27.—okt. 13-iki kolozsvári országgyűlésen régi, feledésbe ment országgyűlési végzést újított föl, amely szerint, ahol amely fél többségben van, azé legyen a templom. E régebbi országgyűlési végzés keletkezésének ideje ismeretlen az utókor előtt. Bethlen emelte azt ki a feledés homályából. II. Rákóczy György fejedelem alatt szerkesztett törvénykönyv is Bethlen törvényére hivatkozik, mint forrásra.

E törvény így felújítva is új az utókor előtt, Bethlen korában megleszögezése egy elvnek, amelynek következetes alkalmazása a templomkérdésben bizonyos fokú elintézést jelentett. Bethlen e törvényt főleg azért újította fel, mivel vele elsősorban a katolikusokon akart segíteni. Ez elv alkalmazása alapján az országgyűlés kimondta, hogy Somlyón és Udvarhelyen, ha a katolikusok többségben vannak, a templom az övék lesz. A templom szerint igazodik természetesen a paptartás és az egyházi vagyon birtoklása is. Attyha község esetéből látszik, hogy a korondiak a templomhasználattal együtt a katolikus pap tartása ellen is tiltakoztak. 1630-ban az országgyűlés a paptartást tényleg többségjognak tartotta. A Bethlen-féle törvény a vagyonról is intézkedik: kimondja, hogy mindkét helyen a plébániai ház és a quarta (azaz a tizedek negyedrésze) mint jövedelem, a többségben lévő félé legyen. A törvény, amikor egyik résznek juttat mindent, a kisebbségben maradt részről sem feledkezik meg. Kimondja, hogy a katolikusok a kapott templomba ne szálljanak előbb be, amíg a volt birtokosokkal együtt azok számára egyenlő segítséggel és egyenlő költséggel imaházat (auditoriumot) nem építenek. E határozat elvi jelentőségű, amelyhez ezután az erdélyiek alkalmazkodtak.

Más a helyzet olyan helyeken, ahol a templomadás nem a többségi elv alapján történik, hanem méltányosságból. Több templom közül a kisebbségben lévők is kapjanak egyet-egyét s ez imaház gyanánt szolgáljon: ez a Bethlen-törvény szellemének következménye. Ez alapon külön pontba foglalva, a katolikusok visszakapják a régi kolozsmonostori apátsági templomot, amelyet annak idején Báthory István fejedelem a jezsuiták kezére bízott. Visszaigérte az országgyűlés a katolikusoknak a tövisi templomot is.²¹ Kolozsvárt az unitáriusok használták ekkor a főtéri templomot, vele együtt a plébániát, mivel a város többsége unitárius volt. A reformátusok által használt Farkas-utcai és Óvári templom auditorium szerepet töltött be. Tövisen is nem a plébániai templomról van szó, az

²¹ *Erd. Orsz. Eml.* VII. 286.

országgyűlés e helyre nem is ir elő többségmegállapító szavazást. A régi, ugynevezett Hunyadi-templomról történik itt említés, amely 1603-ban elpusztult és Bethlen korában romlott állapotban volt.²² E helyek megszerzésével a katolikusok életében lényeges fordulat állott be. Központibb és a katolikusoktól nagyobb számmal lakott városokban plébániát kaptak hozzávaló vagyonnal, két helyen templomot, továbbá felújult egy elv, amely a jövőben más helyeken megerősödést helyezett kilátásba.

Egyelőre legfontosabb volt maga az elv, mivel a törvény végrehajtása nem történt meg gyorsan, a birtokba vételhez idő kellett. Végeredményében azonban e helyek a katolikusok birtokába jutottak. A többi előbb, a tövisi csak a fejedelemség megszűnése után. Ugyanis a romlott templom költségeit az ottani katolikusok nem bírták, valószínűleg nem voltak hozzá elegendőek. Így az 1653-iki *Approbata Constitutio* szerint a katolikusok e templomtól önként visszaléptek.

A kolozsmonostori templomot ez időben villám sújtotta és sok kárt tett benne. 1606-ban a jezsuiták építeni kezdték, kiutasításuk után azonban a munka félbe maradt. A javítást Erdélyi István főúr fejezte be. A templom birtokbavételének nem volt semmi akadálya. Somlyón és Udvarhelyen, mivel ezek plébániai templomok voltak és birtokról volt szó, az átadás nehezebben ment. Somlyóra Bethlen bizottságot küldött, hogy a helyszínen összeolvasást tartson. A templom klostrommal és kollégiummal együtt a katolikusoké lett.²³

Udvarhelyen Bethlen haláláig eltolódott az átvétel. Ez ügyben Brandenburgi Katalin fejedelem küldött bizottságot a városba. Ennek ítélete alapján a reformátusok számára azt a templomot építették fel, melynek építését a piacon még a katolikusok kezdték meg. Az építkezés ideje alatt a plébániai templomot lepecsételték és a két vallás a várban egy-egy házban tartott istentiszteletet. Az építkezéshez egyenlő munkakerőt állítottak; egyforma költséggel járultak hozzá. 1633-ban lett kész a templom, amikor a kiküldött bizottság a templomi földekből, rétekből egyharmad részt az új templom számára foglalt le.²⁴

Bethlen Gábor jóvoltából e helyek közül az első helyre Kolozsvár került, amelyhez jelentőségben főleg Fehérvár hasonlított.

A fejedelem tudományszeretete és belátása eredményezte ugyanis, hogy az országból kiutasított jezsuitákat ő maga hozta be Erdélybe. 1618-ban Szini István jezsuita atya, ki a fejedelem kegyét különösképen megnyerte, Fogarasból írt Pázmánynak, Misszió tartásra ment a vá-

²² Manapság is ez a kath. templom.

²³ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 95., *Appr. Cons.* P. I. P. 1. art. 5. és Mutató tábla.

²⁴ Veszely i. m. 397. és köv. l.

rosba, ahol lakóházát templomnak is használta. Ugyan ő Fehérváron a fejedelem közbenjárására olyan házat kapott, ahol iskolát is tarthatott fenn. A jezsuiták történetírója szerint Bethlen Nagyszombatból két jezsuitát maga vitt Fehérvárra. Szint is ő hívta Erdélybe s haláláig a fejedelmi udvarból kapott ellátást. Monostorra két jezsuitát engedett be, akik ott újból megnyithatták iskolájukat. A fejedelem Szini kérésére megengedte, hogy a jezsuiták Karánsebesen, ahol a Báthoryak korában is laktak, missziótelepet szervezhessenek. E helyen különösen a románokra voltak nagy hatással.²⁵

Igy az erdélyi katolikusok életében új korszak kezdődött. Monostoron és Fehérváron iskolájuk nyílt, e helyeken templomuk volt, úgyszintén templomhoz jutottak Somlyón és Udvarhelyen is. A jezsuiták szabadabb működésének is új időszaka vette kezdetét, amely 1653-ig, újabb kiutasításukig, megszakítás nélkül tartott. Nagy veszteségükre volt, hogy Bethlen betelepítésüket országgyűlési végzéssel nem támogatta és így bennlakásuk hallgatólagos elnézésen alapult, de három évtizedes megszakítás nélkül való munkájuk nagy jelentőségű az erdélyi katolikusok életében és egyben Erdély művelődéstörténetében. Bethlennek ez nem utolsó érdeme.

A kolozsmonostori és gyulafehérvári iskolákban élénk élet folyt, amelyről meglehetősen tiszta képünk van. Kolozsmonostoron a mai katolikus plébániával szemben volt a jezsuita rendház (ma is áll a ház), benne az Erdélyből összesereglett ifjúság konviktusa. Udvarán templomocská állott, amelyet hétköznapokon használtak. Vele szemben, feljebb a dombon, állott az iskola. Vasárnapokon és ünnepnapokon a felnőttek és a tanulók az apátság templomba jártak, amelyet Bethlen adott vissza. Általában két-három jezsuita páter lakott a rendházban, a többi rendtag tanító volt és világi ruhában járt. Gyulafehérváron egy páter volt, a várban lakott. A tanítóval együtt naponként kijárt a külsővárosban levő templomba és iskolába. Az iskola természetesen kisebb szabású, mint a kolozsvári, de hatása kétségkívül ennek is megvolt.

A helyek közül, ahol a katolikusok tömegesebben éltek, Nagyvárad maradt templom nélkül. Itt a hívek száma a Báthoryak óta 600-ra szállott alá. Ők is vágytak a jezsuiták után, akik a Báthoryak korában ott éltek. Bethlen István gubernátor azonban megmagyarázta, hogy a fejedelem Fehérváron és Karánsebesen számos ok miatt engedte meg, hogy katolikus papok lehessenek. Kérésükkel kapcsolatban Kornis Zsigmond, katolikus főúr, a váradi prédikátorok kemény viselkedését

²⁵ Erd. Orsz. Eml. XV. 542. Velics. *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából*. II. 30 -31. Frankl, *Pázmány Péter levelezése* 164 lap.

panaszolta föl.²⁶ E panaszszava megadja a gondolatot és magyarázatát annak, ami ez időben sok békés szándék keresztülvitelét megakadályozta. Végrendeletében Bethlen Gábor fejedelem is megértést ajánlott, kívánván, hogy az emberek vallás miatt ne veszekedjenek, annak megítélését ama nagy papra bizzák, aki lakik mennyben; ne legyenek papokká, ne üdvözítsenek senkit, legyen szabadságukban az ország törvénye szerint a négy bevett vallás közül azt tartani, amelyiket akarják.

A lelkeket nem hatotta még át akkora szeretet, hogy a katolikus vallás nyilvános gyakorlása itt-ott megütkezést, felindulást ne keltett volna. Ezért nem lehetett, hogy a váradi katolikusok, bár valamelyikük házánál istentiszteletet tarthasson. Fejedelmi engedéllyel a pap egyes ténykedések végett csak bejárhatott. E ténykedések Udvarhelyen pl. abban összegezhetők, hogy a bethlenfalvi pap bemehet keresztelni és temetni, de misézni, házasságot kötni és gyóntatni már nem. Kolozsvárott a katolikus halottat csendesen kivitték Monostorig, átadták a katolikus papnak és ott már ünnepélyesen eltemethette. 1630. jan. 25.-febr. 17-iki országgyűlés e helyi engedményeket összegezve, intézményes megoldást keresett ott, ahol a vallás gyakorlata nem volt megengedve. A betegek gyóntatását és halálos veszedelem esetén a gyermekek keresztelését jelölte meg a papi szolgálat lehetőségeiül.²⁷ A katolikus körmenetek, keresztvitelek, beteghez templomi ruhában való járás, a városon átvonuló temetés egyes helyeken a tiltott dolgok közé tartoztak.

A korhangulat tehát még nem tisztult meg. A vallásszabadság lángja elvben fennen ragyogott, világított a vallás, közben azonban megperzselődött a szabadság. Megszorításaiban is szociális azonban a gondolat, hogy az országgyűlés a keresztelés, beteglátogatás megengedésével elsősorban a lelkek üdvözítésében segített.

A templomkérdésen kívül más intézményesen megoldott ügy, amely Bethlen nevéhez fűződik, a katolikus egyház egységesebb kormányzásának előmozdítása.

Püspök hiányában nem volt, aki az erdélyi katolikusokat összefogja, szervezettségében megnyilvánuló egységét kinyilvánítsa és súlyát emelje. Székelyföldön kezdettől voltak esperesek, de részben egy-egy vidék papságát tartották kezükben, részben magasabb szempontok kiépítésére és megvalósítására nem mutatták magukat alkalmasoknak. Báthory Endre biboros, amikor esperest nevezett ki, szükségből püspököket megillető jogokat is ruházott rája. Így a házassági perek elintézését és a papság megbüntetését. Az ő eljárása irányadóul szolgált a fejedelemnek

²⁶ *Tört. Tár* 1908. 242–244.

²⁷ Veszely i. m. 396., *Erd. Orsz. Eml.* IX. 79., XV. 500.

is, aki utóbb esperest tett. Így Rákóczy Zsigmondnak, aki az esperest 1607-ben hasonló jogokkal ruházta fel. Az esperes a kerületet látogatta és a plébánosi állások betöltéséről is gondoskodott.²⁸ E rendszer azonban nem vált be főleg a papság miatt. Báthory Endre részletesen kifejtette, hogy az esperes a papság között nyugalmat és békét tartson fenn, őket pénzbüntetés helyett lelki büntetésekkel, vezeklésekkel sujtsa, a felszentelendőket nötlenségre kötelezze, az ellenállókat eltávolítsa, a papságot józan életben megőrizze. Életmódjuk ellen azonban ezután is volt kifogás. A pápától küldött püspök rövid erdélyi szereplése sem hozta meg a kellő eredményt. Bethlen Gábor fejedelemig jutottak el a panaszhangok, különösen a csiki papság ellen, mint akik az igazi papi életmód szabályain túteszik magukat. Maga a köznép szólalt fel papjai ellen.

Bethlen gyökeresen akarta a kérdést megoldani s a köznép gyakori panaszára, valamint a katolikus tanácsurak közbenjárására, Fejérdi Márton szepesi kanonokot, akit személyesen ismert és arravalónak tartott, 1698. május 2-ikán vikáriussá és esperessé nevezte ki. Kinevezte őt — mondja, — nehogy olyannak lássék, mint aki hivatása ellenére a panaszost nem hallgatja meg, és hogy kitűnjék, hogy bármely vallás szabadságát előmozdítja.²⁹ Biztosra vehető, hogy a vikárius kinevezésében a sok panaszon kívül Bethlent politikai indok is vezette. Az történt ugyanis, hogy ugyanezen év július 10-én, tehát két hónappal később, a magyar király Szentandrásy (Csiky) Istvánt, apostoli királyi jogára hivatkozva, erdélyi püspökké nevezte ki.³⁰ Elhatározásának előzményei voltak, amelyekről Bethlen tudott, azért vikárius kinevezésével sietett a püspök működésének útját állni. A püspöki kinevezést politikai ténynek, beavatkozásnak fogta fel, tehát ellenintézkedést tett. Ezzel kezdődött az u. n. választott püspökök sora, amikor a magyar királyok az erdélyi püspöki címet 1695-ig rangosabb magyarországi, köztük több erdélyi születésű papnak osztogatták. A pápa azonban olyan állásponton maradt, hogy a magyar király nem nevezhet ki püspököt olyan területre, amely nem az ő kormányzása alá tartozik, azért e püspököktől az elismerést megtagadta. Szentandrásy nem is jött be Erdélybe. A székely papságnak a pápai felfogás kapóra jött, azért amikor egy alkalommal a választott püspök Erdélybe jött (Simándi István), bejövetele ellen tiltakozott és el is ért annyit, hogy azt kiutasították Erdélyből.

A vikárius kinevezéssel a katolikusok életében lényeges helyzetja-

²⁸ Veszely i. m. 304., 308.

²⁹ U. o. 333. *Az erdélyi katolicizmus multja és jelene* c. műben (70. l.) Kistarjáni Márton vikáriusról is van szó, de e név Torjai Kis Mártonnal való összetévesztés, akit Rákóczy Zsigmond 1607-ben esperessé — nem vikáriussá — tett. Veszely i. m. 308.

³⁰ Temesváry János, *Erdély választott püspökei*, I. 63.

vulás állott be. Egyházi törvény szerint vikárius akkor kell az egyházmegyében, amikor a püspökség nincs betöltve. Épen azért a vikárius püspöki joghatósággal kormányozta az egyházmegyét. Egyházbiztosilag a vikárius és esperes jogai között lényeges a különbség. A tridenti zsinat szerint az esperes a püspök szeme, a püspök vagy vikárius előtt hitéről nyilvános vallomást tesz, a püspökkel egyetértve plébániákat látogat és látogatásairól beszámol. A vikárius a plébániák betöltéséről gondoskodik. A tudatlan, járatlan plébánosokat, ha egyébként életmódjuk megfelelő, más munkakörbe helyezi át; ha meg botrányt keltve élnek, őket megint, a javíthatatlanokat állásukból elmozdítja. Kinevezésük előtt a plébánosokat vizsgálat alá veszi s ez kiterjed a vizsgázó korára, erkölcsére, tudományára, okosságára. A püspöknek fenntartott esetekben: házassági perekben, papok megrendszabályozásában intézkedett.

A kinevező írat szerint Bethlen a vikáriusnak biztosította mindazokat a jogokat, amelyeket a tridenti zsinat a vikáriusnak és az esperesnek ír elő. E szerint egész Erdélyben, a székely székekben levő katolikusok felett teljes joghatóságot kap, lelki ügyekben joga van a nyomozásra, beidézésre, feljelentésre, vádolásra, az egyszerű perek (12 forintig?) meghallgatására, abban való döntésre, az ítélet végrehajtására, a papság megjavítására, megbüntetésére, egyházi tisztviselőkre való felügyeletre, egyszóval mindenre, — mondja a kinevező írat, — amit a tridenti zsinat előír.

Bethlen tehát egyházbiztos alapon szervezi a vikáriusi intézményt, kivéve magát a kinevezést, amely rendes viszonyok között a katolikus egyházat illeti. Intézkedésének állandóságát, a vikárius sikereit kilátásba helyezte az a körülmény, hogy kinevezése egész életére szólott. Bethlen e megoldása az egyházkormányzás és fegyelmezés terén intézményes elintézésnek látszott. Magas egyházi ranggal, következőleg előírás szerint megkivánt feltételekkel, más egyházmegyéből jött a vikárius, tekintélye és intézkedési joga megvolt. Reményt nyújthatott, hogy látogatásaival, a papsággal szemben kapott jogaival, főleg az egységes vezetéssel rendet teremt, a hívek lelkét megnyugtatta és a visszaéléseket megszünteti. Kinevezésekor tünt ki különösen, hogy a rendkívüli helyzetben a székely esperesek eddig mekkora hatalmat gyakoroltak és mennyire átmentek azon a határon, amelyet az egyházi zsinat megállapított.

Az új rendszer reményt nyújtott arra, hogy a cél, amelyért a kinevezés történt, meg fog valósulni: az erkölcsi színvonal és ezzel együtt az ország jóléte fog emelkedni. Bethlen még négy évvel előbb országgyűlési végzésbe foglalta, hogy az egyházi rend nemcsak tanítással, hanem még inkább jó példaadással oktassa jócselekedetekre a hallgatókat; a püs-

pökök, öregek⁸¹, ki-ki vallása szerint, a hozzátartozókat szabadon látogassák, fogyatékságaikat javítsák, a vétkeket érdemeik szerint büntessék és jó útra tereljék. A vikárius kinevezése óta tehát a katolikusok is jobban hozzájutottak, hogy az állam polgárai javára célzó erkölcsjavító munkában az eddiginél még nagyobb mértékben részt vehessenek.

Intézménye nagy jelentőségű, amit leginkább az bizonyít, hogy a vikáriusság mostantól kezdve megmaradt Erdélyben. Fejérdi Márton után Fejér Miklós somlyói plébános lett vikárius Bethlen korában. I. Rákóczy György először csak esperessel próbálkozott, aki azonban vikáriusi jogok mintájára a plébánosok tudományának megvizsgálására is kapott megbízást, de utóbb ő is a vikáriátusra tért vissza. Ugyanazt a kinevezési formát tartotta meg, amelyet Bethlen kiadott.

Fejér Miklós vikárius látogatásáról feljegyzés is maradt fenn. A kozmai egyházközségi gyűlésen a templomhely, végrendelet útján szerzett örökség, temetési díj, ünnepszegés, halálozás bejelentéséről intézkedett.⁸² Általában a papi gyűlésen, amelyen a vikárius elnökölt, az egyházközségek belső életének, kormányzásának, vezetőinek, papjainak és tanítóinak, templomainak, az ünnepeknek stb. dolgai jöttek szóba és nyertek elintézés. Ez egyházközségekben szervezett életmód folyt, százados önkormányzás kialakult szokásaival és törvényeivel. Felemelő a gondosság, aprólékosság, a jó szándék a vallás és erkölcs előmozdításában, amely a vikáriusi gyűlések kapcsán előtűnik.

A vikáriusság tehát a katolikusoknak hasznos volt, azért annak fennmaradásához ragaszkodtak, a személy kinevezésében részt kívántak és nyertek is. A vikárius a püspök helyét azonban mégsem pótolta: részben azért, mert egyes egyházi ténykedésekhez nem volt joga, részben, mert nem volt kezében vagyon. A jezsuiták is, Pázmány is ferencrendi szerzetest gondoltak püspököknek-vikáriusnak legalkalmasabbnak, ferencrendiből lett választott püspök Szentandrásy István, Simándi István, vikárius Szalinay István. Épen ez utóbbiról írja az egykorú jezsuita, hogy szegénysége hátráltatta őt. Simándit Pázmány bírta rá, hogy zsákocská, átalvető nélkül, ahogyan a ferencrendiek jártak, jövedelem nélkül vállalkozzék a vikáriusságra. Más vikáriusokat az egyházközségek látogatásában az hátráltatott, hogy maguk is egyben egy-egy helység plébánosai voltak, amelyet lépten-nyomon nem hagyhattak el.

Hátrányos volt, hogy a vikárius papszentelést sem tarthatott, a felszentelendők ezután is Moldvába, Lengyelországba jártak felszentelés

⁸¹ Katolikusoknál esperesek. Báthory Andor bíboroshoz küldött utasításban a pápa esperesül egy öregebb papot kíván. Veszely i. m, 303. *Erd. Orsz. Eml.* VI. 413.

⁸² Veszely i. m. 19., 335.

végett. Vagyon híján a vikárius papnevelőt sem építhetett. A pápa és Pázmány Péter gondoskodásából néhány ifjú a Pázmáneumban végezte tanulmányait, egy-kettő Olmützbe is elkerült. Csakhogy ezeket az erdélyi szegénység és egyszerűség már nem nagyon vonzotta: Magyarországon helyezkedtek el, ahol egyik-másik magas rangot ért el. Egyik jezsuita atya utóbb, hogy a katolikusság helyzetén segítsen, Kolozsmonostoron tervezett papnevelőt jezsuita tanárokkal, fenntartásában a nemes családok adakozására számítva.

A vikáriusság szükséges és üdvös volt az erdélyi katolikusok kormányzására és fegyelmezettsége előmozdítására, azonban be kell vallani, hogy a papság erkölcsi életében a kívánt eredményt nem érte el. Bethlen után is házasodtak a papok és a jezsuita tudósító szerint ebben őket a fejedelem és a protestáns papság is támogatták. Szerinte a vikárius éppen a fejedelem miatt nem tudott velük szemben kellő erővel fellépni. A vikárius attól is tartott, hogyha a papokat elmozdítja, paphiány miatt más papok jönnek helyükbe, vagy az elmozdított papok maguk teszik más vallásúvá híveiket.

A vikárius kaphatott volna jogokat arra, hogy püspöki teendőket végezzen, mivel az erdélyi fejedelmek ez ellen kifogást nem tettek. Pázmány gondolata szerint, apostoli missziós püspökökké lehettek volna szentelhetők, amint Moldvában történni szokott. Püspöktől azonban a protestánsok félték, kinevezése ellen tiltakoztak.

Minden körülmény amellet szólott azonban, hogy az erdélyi katolikusok ügyét tetszésükre csak a püspök oldhatja meg, azért a püspökség visszaállításáért következetesen küzdöttek. Bethlen azonban így is jött tett a katolikusokkal, mivel mindannyiukat egy vezető alá rendelte, amivel szervezettségüket elősegítette. Ha erkölcsi szempontból nem is sikerült a gyors változtatás, mindamelllett a visszaélések felszín-tartása a szebb jövő kialakulásához lényegesen hozzájárulhatott. Több áldozatkészséggel a katolikusok papnevelőt is állíthattak volna fel és ez lett volna a legmegfelelőbb kiindulás egyházasabb életre, kiképzett papok nevelésére. A vikárius hatása a hívek erkölcsi színvonalának emelésére kétségkívül nagy volt, ezt mutatják a gyűlési jegyzőkönyvek is, amelyekben oly sok erkölcsi dologról van szó.

A templom és a vikáriusság kérdésén kívül más intézményesen rendezett ügy, amely a katolikusságot közelről érintette, az unió törvény kifejtése.

Az unió törvény nem újkeletű. 1437-ben a felkelt jobbagyság lecsendesítésére alakult hadi szövetség volt kiindulópontja. A fejedelem-ség megalakulásakor, 1542-ben, Fráter György ösztönzésére az uniótörvényt úgy formulázták, hogy testvéri szeretetet ígértek egymás iránt.

1545-ben meg kimondták, hogy a nemzetek egyformán vesznek részt a honvédelemben és az adófizetésben. Bethlen Gábor uralkodása elején ez uniótörvényt részletezte, annak honvédelmi jelentőségét kifejtette és egyben, Fráter György példájára, annak a belső egyetértésben való szerepét kiemelte; „... igazságában, törvényében maradjon meg minden rend, békesség idején ne hadakozzék az országbeliekkel, ne idegenkedjék, ne rekeszkedjék...“³³

Kétségkívül a Bethlen-féle magyarázat hatott utódjára, Brandenburgi Katalinra, amikor az első országgyűlésen, amelyet tartott, a rendeket arra szólította fel, hogy egymás között minden gyűlölséget, egyenetlenséget hátravetvén, a haza békességére igyekezzenek, letévén a válás respektusait is. Az uralkodó esküt tétetett le, amelyben többek között mindenki megesküdött, hogy a maga vallását nem igyekszik a másik elnyomásával előmozdítani. Kifejtette az országgyűlés, hogy a bevett válások szabadsága megtartassék, törvény szerint a többségben lévő vallás tartson papot. A katolikusokra nézve fontos az a határozat, hogy ahol nincs vallásgyakorlatuk, betegek gyóntatására és veszedelem esetén gyermekek keresztelésére oda is mehetnek.³⁴ Megszorításai dacára ez uniótörvény a katolikusokra nézve nagy jelentőségű, mivel ennyire sehol kifejtve nincs, hogy a paptartás a többségi elv alapján áll. Olyan helyeken tehát, ahol a katolikusok többségben vannak, a pappal együtt vagyonukat is megtarthatják. Ez utóbbi uniótörvény tehát a Bethlen-féle álláspont megerősítése, annak kiegészítése, a templomhoz tartozó paptartás jogának biztosítása. Jelentősége főleg abban áll, hogy a vallások egyformaságát ünnepélyesen újból kiemeli. A béke, szeretet, egyetértés biztosítóka akar lenni az unió. Alkalmas érv azok számára, akik védelmet keresnek benne vallásuk jogainak biztosítására és közös megvédésére. Az unió-törvény alapján a vallásvédelem közös köteletség: ki-ki nemcsak a saját, hanem más vallás szabadságának védelmére is kötelezve van. Híres az erdélyiek amaz intézkedése, — mondja egy jezsuita atya, — melyben az erdélyi rendek, többek között, egymásnak esküvel kötik le magukat, hogy a bevett vallásokat szabadságukban teljes igyekezettel és erejükhöz képest megtartják.³⁵ Ez uniótól vár tehát védelmet rendjének benntartására is. Ugyancsak az unióra hivatkoznak a katolikusok később is mindannyiszor, amikor jogaikat védték. Tehették ezt annál inkább, mivel az unió-törvényt az erdélyiek a fejedelmek választási feltételei közé iktatták, amely így a köztudat ellenőrzése alá került. Ez uniótörvény Bethlen nevével el nem választható.

³³ *Erd. Orsz. Eml.* VI. 406.

³⁴ U. o. IX, 77 kkl.

³⁵ U. o. XV. 563.

Tanulságos annak a megfigyelése is, hogy az érvényesülésben a katolikusoknak Bethlen mekkora szerepet szánt. Kemény János szerint valláskülönbőség nélkül léptette elő az embereket, alatta szép egységben éltek az ország fiai.³⁶ Két kancellárja, Kamuthy Farkas és Kovacsóczy István, katolikus volt. Diplomatai között is többen katolikusok: Olasz Bernát, Somkerekai Erdélyi István, a nagy katolikus főúr; Nagyercei Toldalagi Mihály, Erdély legnagyobb diplomatája; Balázsfalvi Cserényi Farkas; Zabolai Mikes Kelemen.

Jellemző, hogy Bethlen Gáborról hogyan nyilatkoztak egykorú katolikusok: a katolikusok érdekében tett intézkedéseit előnyösnek látták-e. Brandenburgi Katalin alatt a katolikusok kérték, hogy a Bethlen Gábor idejében való gyakorlat pápens levélben biztosíttassék. Kérték a jezsuiták bennmaradását Fehérvárt, Monostoron és Karánsebesen és a jogot az ifjúság tanítására. II. Rákóczy György idejében, amikor a jezsuiták a kiutasítástól féltek, védekezésül Bethlen Gábor levelére gondoltak, amely részükre pártfogó. Szónokuk az országgyűlés előtt azzal érvelt, hogy Bethlen Gábor őket az országgyűlési végzések ellenére anélkül hozta be, hogy bárki is ellent mondott volna. Gál Péter a magyar király követé így ír: A pápisták most ott benn jó állapotban vannak, az ő templomuk rakva van hallgatókkal.³⁷

E jó állapot abban áll, hogy Bethlen intézkedései, a katolikusokkal szemben való megértőbb bánásmódja, törvényisztelete miatt kedvezőbb légkör vette körül a katolikusokat. E kedvezőbb légkör áldásait az utókor is készséggel elismeri, azért halálának háromszázéves fordulóján, amikor a magyarság Bethlen Gábort ünnepli, ez ünnepség az erdélyi katolikusok lelkében is visszhangra talál.

³⁶ Önéletrása 150.

³⁷ Kazy *Historia regni Hungariae*, I. 265., *Erd. Orsz. Eml.*, VIII. 143., XV. 486., 528., 563.

Odobescu Sándor magyar vonatkozású ismeretlen levelezése.

Irta: Dr. KÁNTOR LAJOS.

Odobescu Sándornak,¹ az európai műveltségű legnagyobb román prózairónak, eddig még nem közölt, két francia nyelvű levele van a kolozsvári ref. kollégium könyvtárában. E levelek ifj. Szilágyi Ferencnek,² a kollégium egykori tanárának, hagyatékából kerültek elő.

Az 1869. április 12-éről keltezett levél Rómer Floris³ budapesti egyetemi tanárnak szól, kivel — úgy látszik — szorosabb összeköttetésben volt.⁴ Arra kéri benne, hogy eszközölje ki Szilágyi Ferenc beleegyezését *A Hóra-világ* című tanulmánya román nyelven való megjelentetésébe. A levél szerint Odobescu már le is fordíttatta Szilágyi tanulmányát.

A román tudományosságának magyar tudományos munka iránt ilyennemű érdeklődése idáig szokatlan volt. Annak oka, hogy az ünnepeelt román író már le is fordíttatta Szilágyi munkáját, nem csupán a román nemzetet közéről érdeklő tárgykörben keresendő.

¹ *Odobescu Sándor* (1834—1895). Próza munkáin kívül néhány költői kísérlete is van. Foglalkozott folklorisztikával, történelemmel és archeológiával is. A bukaresti egyetemen az archeologia tanszékét töltötte be. Egy ideig párisi követ volt. Az 1867. párisi világkiállításon mint a független „Románia” képviselője vett részt. Nagyrészt az ő érdeme, hogy Románia akkor először saját színei alatt vehetett részt a nemzetközi kiállításon.

² *Ifjabb Szilágyi Ferenc* (1797—1876.) Mint a kolozsvári „Mult és Jövő” konzervatív lap szerkesztője éles ellentétben állott az ellenzéki „Erdélyi Híradó” szerkesztőjével, Méhes Sámuel kollégiumi tanártársával. Politikai hitvallása miatt összeütközésbe került nemcsak tanártársaival és előljáróságával, hanem növendékeivel is. Nagy tudású ember. 1848.-ban állásától megfosztották. A szabadságharc után tudományos munkásságával azonban sikerült kien-gesztelnie a közvéleményt, úgy annyira, hogy a Magy. Tud. Akadémia levelező tagjának választotta. (Bővebben lásd: Török István, *A kolozsvári ev. ref. coll. története*. 1905. II. köt. 196—234. lapjain.)

³ *Rómer Floris* (1815—1889). Természettudós, műrégész, történész. A Corvin-kódexekért bejárta egész Európát Rómától Szent-Pétervárig. 1877-ben nagyváradi kanonok lett s elhagyta a fővárost.

⁴ Lásd Odobescunak 1869. május 28.-áról kelezett Szilágyi Ferenchez írott alábbi levelét, melyben azt írja, hogy Rómernek elküldte egyik munkáját, melyet hazájáról írt. Odobescu és Rómer valószínűleg az 1867.-i párisi világkiállításon kerültek közelebbi érintkezésbe. Mindketten hazájuk hivatalos kiküldöttjei voltak. Rómer Floris, mint a budapesti egyetem archeológiai tanszékének tanára, a kiállításra küldött múzeumi kincsek őre volt s a magyarországi őskori emlékeket egy előadáson is ismertette.

A figyelmet bizonyára az a heves vita hívta fel rá, mely a Hóra-kérdés körül épen abban az időben keletkezett. A vita elmérgesedésére a külföld is figyelmes lett s a román közvéleménynek kedvezett Szilágyi állásfoglalása. A kérdés megértésére szükségesnek tartom ezt a vitát röviden feleleveníteni.

A Hóra-kérdés körül keletkezett vitát gróf Teleki Domokosnak ⁵ *A Hóra-támadás története* címen 1865.-ben megjelent munkája indította meg. E munkát Szilágyi Ferenc *Hóra-világ* című tanulmányban az Akadémia 1865. január 9.-én tartott osztályülésén hevesen támadta s éles kritikát mondott Teleki „regényszerűnek“ nevezett munkájáról s a szerző tudományos módszeréről. Az okiratok kritikáján keresztül Szilágyi igyekszik a Hóra-lázadás genezisének adni s Hórát, mint a román nemzet felszabadításáért küzdő eszme megtestesítőjét, állítja be. II. József császár magatartását is a Hóra-lázadással szemben új megvilágításba helyezi. A kérdés anyagának „mondai“ részét igyekszik elkülöníteni a történeti résztől.

Az Akadémia ülésén Gyulai Pál is védelmébe vette gr. Teleki Domokost s bizonyos helyreigazítást tartott szükségesnek Szilágyi Ferenc felolvasásával szemben, ami viszont arra készítette Szilágyit, hogy 22 oldalas „Nyílt-szó“-ban válaszoljon Gyulainak, elmondva mindazt, mit az osztályülésen nem volt módja előadni. ⁶ E „nyílt szóra“ különben az is készítette Szilágyit, hogy Gyulai felszólalása a Pesti Napló 1865. 10. számában megjelent, még pedig megtoldva. Nemcsak a hazai, hanem a külföldi sajtó is reagál a vitára s menetét élénk figyelemmel kíséri. A magyar sajtó általában Teleki oldalán van. A kérdés pikantériájához tartozik, hogy az Augsb. Allgemeine Zeitung 1865. évi 31. számának főlapjában egy a Tisza mellől írt levélben közlés jelent meg gr. Teleki könyvéről s ez úgy tünteti fel a dolgokat, mintha a Teleki könyvében szerepelne mindaz, mit Szilágyi állapított meg. A cikk javasolja Teleki könyvének németre fordítását, mint amely II. József császárnak a Hóra-lázadással szemben tanúsított magatartását tisztázza s megcáfolja azt a németek közt is elterjedt véleményt, hogy a császár biztatta Hórát a magyarok elleni lázadásra. E misztifikáció Szilágyit újabb „nyílt szóra“ készítette Gyulaihoz s elítéli az olyan eljárást, mely félrevezetéssel igyekszik terjeszteni a Teleki Domokos hírdette elveket. ⁷

Szilágyiról el kell ismernünk, hogy Erdély XVIII. századi

⁵ Gróf Teleki Domokos (1810–1876) Marosvásárhelyt született. Fontos politikai szerepet vitt a szabadságharc előtti erdélyi közéletben. A szabadságharcban nem vett részt. 1851-től kezdve 8 éven keresztül együtt dolgozott Deák Ferenc kir. táblai ügyvéddel a marosvásárhelyi Teleki-kéziratok kivonatolásán és regisztrálásán. E tanulmányok eredményei későbbi történelmi munkái. 1864-től haláláig megint aktív harcosa a politikának. Az Erdélyi Múzeum megalakításában nagy segítségére volt gr. Mikó Imrének.

⁶ Lásd a kolozsvári egyetemi könyvtárban 91238 sz. alatti füzetecskét, melyben Szilágyi maga gyűjtötte össze a Gyulaihoz intézett „nyílt szokat“ és a kérdéssel foglalkozó újságcikkeket.

⁷ Szilágyi maga sem hiszi azonban, hogy Gyulainak valamelyes része volna e dologban.

történelmével s így a Hóra-kérdéssel már kezdő tanárkodása óta⁸ foglalkozott s később a kérdésre vonatkozó minden felkutatható adatot összegyűjtött. A bécsi udvari levéltár okmányaihoz épen politikai pártállása és multja miatt könnyen hozzáfért. De a hatvanas évek közepén az utóbbi okok miatt a közvélemény előtt még oly ellenszenves volt, hogy a hazai légkör nem tudta elfogadni tudományos alapossággal támogatott érveit sem. Másrészt az is bizonyos, hogy Szilágyi sem az 1865. január 9.-i és 1866. március 5.-i akadémiai felolvasásaiban, sem a Budapesti Szemle 1866. és 1867. évfolyamaiban megjelent öt cikkés tanulmányában⁹ még nem állott azon a magaslaton, hova az 1871.-ben külön kötetben megjelent 272 lap terjedelmű tanulmányában jutott el. Teleki Domokos könyvéről mondott bírálatának hangján s a két előbbi tanulmányban ott érzik a Telekivel való régi összeütközések keserű íze. Lélektanilag megértjük elfogultságát a „gróffal“ szemben. Hiszen eltekintve a még 1848-as idők előtti kölcsönös politikai ellenszenvtől, melynek következtében Szilágyinak sok személyes kellemetlensége volt, az akkor főgondnok Teleki hatására függesztette fel állásától a főkonzisztórium Szilágyit 27 éves tanári működés után minden kihallgatás nélkül.

Odobescunak Rómer Florishoz intézett 1869. április 12.-éről szóló levele Szilágyinak még csak az akadémiai két felolvasásáról és a Budapesti Szemlében megjelent öt cikkéről tudhatott. Ezek alapján érdemesnek tartotta a Hóra-kérdést magyar szerző munkájából megismertetni a román közvéleménnyel.

A ref. kollégium birtokában levő levéltöredék nem eredeti; minden valószínűség szerint Szilágyi Ferenc másolta le az öt érdeklő részt a Rómer Florisnak írt levélből. Szilágyi súlyt helyezett rá, hogy e dicső levél, ha másolatban is, meglegyen neki. Akkori lelkiállapota könnyen magyarázza ezt. Jól esett a sok támadás között az idegenből jött elismerés, még ha nem egészen érdektelen helyről is érkezett az. Alább közlöm az eredeti francia szöveget s annak valószínűleg a Szilágyi által eszközölt magyar fordítását is, mely szintén Szilágyi hagyatékából, külön félv papíron van a kollégium tulajdonában. Szilágyi nem bírta eléggé a francia nyelvet s valószínűleg ezért fordította le a levelet magyarra is. Különben Szilágyinak a francia nyelvben való gyöngeségét mutatja az Odobescunak adott válaszfogalmazványa, melyben sok törlésen kívül nyelvi hibák is vannak, miként az alább kitéjük.

⁸ 1838-ból közöl a Hóra-lázadás harmadik főszereplőjéről, Krisánról, báró Jósika Antallal folytatott beszélgetést. (*A Hóra-világ Erdélyben*. Budapest, 1871. 227–28 lapjain.)

⁹ Budapesti Szemle 1866. évf. V. köt. 249–295 l., 1866. évf. VI. köt. 53–90 l. és 299–343 l., 1867. évf. VIII. köt. 3–39 l. és 129–183 l.

A Mr. *Romer Floris* Conseiller
royal et professeur à l'academie
de Pest.¹⁰

De notre coté, nous nous faisons un plaisir d'emprunter à nos voisins tout ce que leur savoir et leur talent produit d'utile et de bon. A ce propos je vous serais bien obligé Monsieur, si vous vouliez bien intercéder auprès de Mr. Fer. Szilágyi pour obtenir de lui l'autorization de reproduire en langue roumaine son travail sur la révolte transsilvaine (!) d'Hora (!) en 1784. Je me suis fait traduire ses articles, et je les ai lu avec le plus vif intérêt. Ils font réellement l'honneur à l'écrivain, dont l'impartialité mérite les éloges de tous les partis intéressés dans la lutte séculaire dont le dit travail présente un episode sanglant. Je serais tout heureux d'être autorisé par l'auteur à publier la traduction que j'en ai fait faire; c'est sur votre intercession Monsieur, que je compte pour l'obtenir et je l'attends pour mettre sous la presse.

Magunk részéről örömiinknek tartjuk szomszédjainktól átvenni mindazt, mit tudományjuk s elméjük jót és hasznosat létrehoz. E tekintetben Ön engemet erősen lekötelezne, ha sziveskednék Szilágyi úrnál magát közbevetni, hogy az 1784-beli erdélyi Hóralázadásra vonatkozó munkájának román nyelven közzétételére beleegyezését tőle megnyerhessem. Azon dolgozatait lefordítottam s a legélénkebb érdekléllel olvastam el, melyek valóban az író becsületére válnak, kinek részrehajlatlansága a több százados küzdelemben érdekelt minden felik dícséretét megérdemli, melynek azon munka egy véres epizódját rajzolja. Nagyon szerencsés lenne, ha szerző felhatalmazna annak általam eszközlött fordítását közzé tehetni; Ön közbenjárására számítok annak megnyerése végett, amit elvárok, hogy azonnal sajtó alá adhassam.¹¹

Odobesco (!)

Bucarest, le 12 avril 1869.

Strada Roselor No. 24.

Odobescu fenti levelére Szilágyi ugyanazon év április 20-án¹² válaszolt s készséggel egyezett bele, hogy munkája román fordításban megjelenjék, azonban felhívja Odobescu figyelmét, hogy

¹⁰ A cím után üresen hagyott hely van, ami már maga is mutatja, hogy nem teljes a másolt szöveg.

A magyar fordításban hiányzik a címzés

¹¹ A magyar szöveg alól hiányzik az aláírás, keltezés és lakcím.

¹² Kiténik Odobescu alábbi eredeti köszönő leveléből, melyet Szilágyi Ferencnek írt.

munkája javításokkal és hozzáadásokkal még ugyanazon évben külön kiadásban fog megjelenni.¹³

A francia nyelvű fogalmazvány a törlések elhagyásával a következő:

Monsieur !

Je donne avec le plus grand plaisir l'autorisation de faire paraître la traduction roumaine de mon travail sur la révolte transilvaine (!) de l'an („l'an., ceruzával beírva!) 1784, intitulé; *Hórávilág Erdélyben — Le temp (!) de Hóra* et je présume (!) de vous avertir que cet ouvrage paraîtra encore cette année dans volume séparée (!) avec beaucoup de mélioration (!) et des dates nouveaux (!) concernant (!) principalement la personne et le rôle de Hóra pendant ces troubles accompagnée (!) des documents les plus importants, de quel ouvrage je vous offrirai, s'il vous plaît un exemplaire comme témoignage (!) de mon vif respect, et je vous autorise en avant de vous en servir.

Dans le cas si vous voudrez mettre sous la presse votre traduction qui est déjà prête, je vous prie de faire usage de les (!) corrections nécessaires (!) que j'ai l'honneur de vous transmettre avec une lettre.

E fogalmazvány teljesnek látszik, legfeljebb a szokásos befejező udvariassági formula hiányzik, melyet vagy azért nem szerkesztett meg, mert nem érezte hiányát, hogy ezt is megfogalmazza, vagy hihetőbben azért, mert annyira a lap aljára jutott, hogy már egyetlen sor sem fért volna el azon az oldalon.

Odobescu felelete, mely az író pirosnyomású, egymásra fektetett A O (Alexandru Odobescu) monogrammos, sajátkezű aláírással ellátott levélpapírján van, így szól:

¹³ Szilágyi nem tudta ígéretét teljesíteni. Munkája külön kiadásban csak 1871-ben jelent meg. A megjelenés késésének okát valószínűleg abban kell keresni, hogy nem kapott rá kiadót. Úgy látszik, hogy a Budapesti Szemlében elhelyezett cikkek megjelentetésével is nehézségei voltak, mert a Gyulaihoz írt második „nyílt szóban“ többek között ezeket mondja: „Én, tiszt. tanár úr! önnek azon meggyőződésemet nyíltan kijelentettem, miszerint a Hóra-világról írt történeti monographiámnak magyar nyelven, mint óhajtanám, kiadására számot nem tarthatok s magamat azzal nem is kecségettem... másfelől annak terjedelméért is én Pesten kiadót nem igen találnék... (2-3 lap.)

¹⁴ Magam fordításában.

Uram!¹⁴

A legnagyobb örömmel adom meg a felhatalmazást az 1784. évbeli erdélyi lázadásra vonatkozó, „Hórávilág Erdélyben“ című munkám román fordításának megjelentetésére és felhívom figyelmét, hogy e munka még ez évben meg fog jelenni külön kötetben sok javítással és új adatokkal, különösen a Hóra személyére és szerepére vonatkozólag e zavarok alatt, a legfontosabb bizonyítékokkal kísérve, amely munkának egy példányát, mint mély tiszteletem tanubizonyosságát, felajánlom Önnek s előre felhatalmazom Önt annak felhasználására.

Abban az esetben, ha fordítását, mely már készen van, sajtó alá akarná adni, kérem, használja fel a szükséges javításokat, melyeket van szerencsém levélben Önnek elküldeni.

Bucarest le 28 mai 1869.

Monsieur !

Je viens par ces quelques lignes vous remercier pour le gracieux accueil que vous avez bien voulu faire à ma demande relativement à votre remarquable travail sur la révolte de Horia en Transilvanie. (!)

Je me serais empressé d'user sans retard du permis de traduction que vous m'avez donné, si vous ne m'aviez fait entrevoir, par votre aimable lettre du 20 avril, la possibilité de compléter la traduction que j'ai fait faire, par les corrections et les additions que vous comptez apporter à la seconde édition de cet intéressant écrit. J'attendrai donc, Monsieur, pour mettre sous presse, mais non sans impatience, — je vous l'avoue — la publication de votre nouveau volume. Certain, d'après vos indications, qu'il contiendra maintes données nouvelles et curieuses, je ne me permettrai d'exprimer qu'un seul souhait, c'est qu'il contienne aussi, *in extensa*, les interrogatoires subis par Horia, Closca, Crisan et quelques uns des principaux meneurs de l'insurrection. Ces pièces doivent avoir sans contredit une haute importance pour la *caractéristique* de ces audacieux chefs des paysans.

J'ai envoyé à Monsieur Rómer un volume sur mon pays, que j'ai publié, il y a quelque temps, en le priant de vous le remettre. Acceptez le, je vous prie, Monsieur, en attendant les exemplaires (du reste aussi nombreux que vous le désirez) de la traduction roumaine de votre publication sur Horia.

Tout en uis (me?) félicitant de l'heureuse circonstance qui m'a procuré l'honneur d'être en relation avec vous, je vous prie, Monsieur de vouloir bien agréer l'assurance de la considération

Bukarest, 1869 május 29.¹⁵

Uram !

E pár sorral köszönetet mondok Önnek ama szíves fogadtatásért, melyben a Hóra-féle erdélyi lázadást tárgyaló figyelemreméltó munkájára vonatkozó kérésemet részesítette.

Késedelem nélkül siettem volna felhasználni a fordításra adott engedélyét, ha április 20-i kedves levelében nem jelezte volna annak lehetőségét, hogy az általam készített fordítást kiegészíthetem azokkal a javításokkal és hozzáfűzésekkel, amelyeket ezen érdekes írás második kiadásában szándékozik hozni. Várni fogok tehát, Uram, a sajtóalábocsátással, — megvallom — nem türelmetlenség nélkül, új kötetének kiadására. Bizonyára, amint Ön jelzi, az több új és érdekes adatot fog tartalmazni és én csak azon egyetlen óhaj nyilvánítását engedem meg magamnak, hogy tartalmazza *in extensa* a Horia, Closca, Crisan és a lázadás néhány főkolompója által elszenvedett vállalatokat is. Ezen fejezeteknek feltétlenül nagy fontossággal kell bírniok ezen mérész parasztvezérek jellemzésére.

Rómer úrnak küldtem az én hazámra vonatkozólag egy kötetet, melyet nem rég adtam ki, kérve őt, hogy Önhöz juttassa azt el. Kérem, fogadja azt el, Uram, addig is, míg eljuttatom az Ön Hóriára vonatkozó műve román fordításának példányait (különben olyan számban, amilyenben kívánja.)

Boldognak érezvén magamat azon szerencsés körülményért, mely az Önnel való megtisztelő összeköttetést szerezte meg nekem, kérem, fogadja, Uram, igen kiváló tiszteletem biztosítását, amellyel van szerencsém lenni

alázatos szolgálja
Odobesco.

¹⁵ Magam fordításában.

trés distinguée avec laquelle j'ai
l'honneur d'être

votre tout dévoué serviteur¹⁶

*Odobesco.*¹⁷

Bucarest, (Roumanie) Strada
Roselor N. 24.

Valószínű, hogy Odobescu a Budapesti Szemléből fordította le Szilágyi Ferenc munkáját s nem lehet szó az akadémiai felolvasásokról, avagy a Gyulaihoz intézett első „nyílt szóban“ közölt rövid összefoglalásról.

Azonban minden eddigi arra vonatkozó kutatásom, hogy nyomára akadjak Szilágyi munkája román fordításának, sikertelen volt. Hajlandó vagyok feltételezni, hogy a szóban forgó fordítás közlése elmaradt. Ennek két oka lehetett. Szilágyi munkájának külön kötetben, javításokkal és kiegészítésekkel közlése az ígért 1869. évről elmaradt s csak 1871-ben jelent meg s így talán elvesztette Odobescu szemében is azt az aktualitást és hatást, melyet első megjelenése általában keltett s mellyel a román közvéleményre is hatással lehetett volna. Második ok lehetett, hogy Szilágyi munkájának 1871-beli kiadása lényeges eltéréseket mutat az előbbi kiadásoktól. A vita heve lecsillapodván, Szilágyi is sokkal higgadtabb lett. Bár előszavában hangoztatja, hogy „igénytelen értekezése akadémiai két felolvasása egybefoglalt és átdolgozott kivonata gyanánt tekintendő,“ az „átdolgozás“ nemcsak az adatok összesítésén, hanem a hangnemen is meglátszik. Egyébként — talán Odobescu kérésének hatása alatt, hogy in extensa ismertesse a lázadás fővezérei által elszenvedett vattatásokat — munkája utolsó harmada terjedelemben csaknem megkétszereződött. Új fejezeteket iktatott be, kútfőit nagy lelkiismeretességgel eredetiben is közölte. Megállapításai tudományosabb színűek, de egyúttal a császár személyére, a császári hadsereg magatartására s a lázadás fővezéreire kedvezőlenebbek lettek.

A második ok döntőbb hatással lehetett a román fordítás kiadásának elmaradására.

¹⁶ A levél szövege és az aláírás nem egy kéz írásának látszik. A levél vékony vonalú, nagyon szálkás írással van írva, az aláírás erőteljes gömbölyű típusú betűkkel. Az író a levelet diktálhatta. A levélpapír mind a négy oldalán tele van írva. Kettéhajtott alakjában 13,5×21 cm. nagyságú.

¹⁷ A ma szokásos *u* névvégzés helyett olaszos *o* névvégződés.

Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI–XIX. századi kézíratos énekeskönyvei*

Irta: SZABÓ T. ATTILA.

Nem nagyon szokásos könyvészeti ismertetést adni olyan formában, mint azt a jelen tanulmány teszi. Egy-egy kodex, egy-egy értékesebb daloskönyv tűzetesebb leírásán kívül alig egy összefoglalóbb munkáról¹⁾ tudunk s az is más természetű. Nem szokás, vagy nálunk nem *gyakorolt* szokás az egyes gyűjtemények kézírattári anyagáról és épen énekeskönyveink összességéről kimerítő vagy akár csak felsoroló ismertetést is írni. Hogy az efféle munkának „pepecslő“, „időfecsérlő“ voltától riadnak vissza vagy látszólagos szükségtelenségtől-e, — nem tudni. Az eredmény aztán az, hogy a kutató munka felületessé, hiányossá válik; a sok szerteszórt anyag meg — ha a kézírattár rendelkezik is kimerítő katalógussal, — rendszeren különböző címek alatt lappangva csak fáradságos munkával szedhető össze. Így sokszor igen értékes anyag marad ismeretlenül mindaddig, míg valami szerencsés kezű kutató rá nem bukkan az anyag egy-egy részletére. De bár az ilyenfajta *szerencse-munka* kétségtelenül jelentős bármely tudománynak, így az irodalomtörténetnek is, minden korában, mégis ezt hovatovább ki kell szorítania a rendszeres céltudatos kutató munkának. „Nyilvános és magángyűjteményeink javarészből ismeretlen tartományok, felfedezésük és meghódításuk kedvezőbb jövő és szerencsésebb nemzedék föladata“²⁾, — írta ezelőtt több, mint húsz évvel Erdélyi Pál. Ez a kedvezőbb jövő nem a mi korunk s az a szerencsésebb nemzedék nem mi vagyunk... És mégis az erdélyi anyag feldolgozását nekünk kell elvégeznünk. Annak az erdélyi magyar nemzedéknek, melynél szerencsétlenebb körülmények s mostohább lehetőségek között élő nemzedék alig volt. De a munka épen akkor szép és épen akkor csábító, ha nehéz. Ez önérzetet s a jól elvégzett munka önbizalmat ad.

A diákdalok után kintatva, közben végiglapoztam az Erdélyi Múzeum Egylet kézírattárának énekeskönyveit s ez készletet a kezemben megfordult gazdag anyag ismertetésére. Természetesen nem törekedtem kimerítő részletezésre egyrészt a rendelkezésre álló tér miatt, másrészt azért sem,

* Köszönetemet fejezem ki *Kelemen Lajos* levéltárnok úrnak a munkára való biztatásért s a megbecsülhetetlen tanácsokért, melyekkel a kutatómunka s a feldolgozás során segített; köszönet illeti *Csúry Bálint* dr. ak. I. tagot, ref. koll. tanár urat, hogy az általa lemásolt énekeskönyvek jegyzeteit rendelkezésemre bocsátot a s nem utolljára a szerkesztő urat jóindulatu buzdításáért s a tanulmány megjelentetéséért.

¹ Erdélyi Pál, *Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században*. Budapest 1899.

² *Barakonyi F. költeményei*. Ko'ozsvár, 1907. 5. l.

mert nem a legaprólékosabb leírás, hanem az anyagnak az ismertetése volt a főcélom. Az ismertetett anyagnak nagy része feldolgozatlan. A beható feldolgozás még a jövő részletmunkásaira vár.

Az alább ismertetésre kerülő anyag tartalmi és kor szerinti megoszlása a következő: a világi énekeskönyvek közül egy XVI. sz.-i, hat XVII. sz.-beli, tizenöt XVIII. sz.-i és huszonhat a XIX. sz.-ból való; nagyjában ugyanez az eset a XVII—XVIII. sz.-i *egyházi énekeskönyvek*-kel (öt XVII. sz.-i és tizenöt XVIII. sz.-i), míg a XIX. századból csak tiz egyházi énekeskönyvünk van. A *vegyes tartalmúak* legnagyobb része XVIII.—XIX. sz.-i anyag. Összesen tehát 90 énekeskönyvet, pontosabban kileneven olyan kéziratot mutatunk be, melynek énekanyaga van. Alig hinnők, hogy az E. M. E. kézírattárában figyelmünket valami kikerülte volna, ha csak az előttünk ismeretlen kolligátumokban nem lappang még egy-egy különálló ének.

Összcállításunkba felvettük a XVI—XVIII. századi anyagon kívül a XIX. századit is, amely eddig a figyelmet nem vonta magára. Kétségtelen, hogy a régi magyar irodalom szempontjából a XVII.—XVIII. század anyaga az értékesebb, de népköltészeti anyag tekintetében a XIX. századi énekeskönyveink is, csaknem a század közepéig terjedőleg, sok figyelemreméltót nyújtanak.

A népköltészeti anyag rendszercsebb gyűjtése tudvalevőleg *Erdélyivel*³⁾ kezdődik, mert a legelső népköltési gyűjtemény a *Váci daloskönyv*⁴⁾ dalai, még az *Erdélyi* nagyon tág mértékével mérve is, „minden egyéb voltak, mint népdalok”⁵⁾, a *Pálóczi Horváth Adám* gyűjteménye egészében nincs közzétéve, a *Sárospataki dalok* gyűjteménye is⁶⁾ — Erdélyi állítása ellenére — alig ölel fel 40 népdalnál többet. Leszámítva az irodalomtörténeti folyóiratainkban minden különösebb terv nélkül az utóbbi évtizedekben közzétett mult század eleji néhány népdalgűjteményt, sem ez előtt, sem azután a rendszeres népköltési gyűjteménynek alig minősíthető K. Csapó Dániel „*Dalfüzérké*”-jén kívül Erdélyiig semmiféle népköltési gyűjteményről nem tudunk. A Csapóé is alig foglal magában más anyagot, mint emezé. Mindezek eléggé megokolják a XIX. sz.-i énekeskönyveink figyelemreméltó voltát. Kézírtos énekeskönyveink mult század eleji példányaiban felhalmozódó népköltési anyag az utolsó betűig értékes; mert még ha szórul-szóra ugyanazt is adja, mint az ismert gyűjteményekben levő, legalább is a nyomtatott források ellenőrzésére jó. Másfelől rávilágít népdalaink életére s feltárja előttünk azt is, hogy a műveltebb osztályok körébe mennyire hatolt be a néplélek egyszerűségben pompázó virága, a népdal. Az énekeskönyvekben levő másféle énekek pedig fényt vetnek a kor közizlésére — sajnos legtöbbször ízléstelenségére — s a külföldről beözönlő nyafogós, *érzékeny* dalokat befogadó kritikátlanságára. Igy szellemtörténeti fontosságot nyer az itt közölt vagy hasonló szempont mellett másfelől és más által ismertetendő forrásanyag. Tanulmányunkban, amennyire annak bibliografikus jellege megengedte, igyekeztünk a fenti szempontokat érvényesíteni s rámutatni arra, hogy ilyenfajta vizs-

³⁾ Erdélyi János, *Népdalok és mondák*. 3. köt. Pest, 1846—1848.

⁴⁾ *Énekes gyűjtemény*. Két darab. Vác, 1799—1808; Ethnographia 1913. évf.

⁵⁾ Erdélyi i. m. I. Előszó I. o.

⁶⁾ *Bégyebb és újabb részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti dalok gyűjteménye S.-Patakon* 1826. II. kiad. u. o. 1834.

gálatra csak egyetlen egy — igaz, hogy Erdélynek legnagyobb magyar kézírattárában — mekkora anyag áll rendelkezésre.

A felsorolásban a századonkénti beosztáson belül az a—b—c sorrendet csak az együvé tartozó kéziratok kedvéért bontottuk meg néha. A XIX. századi gyűjtemények ismertetésénél, ha a korbeli ismert anyagra hívatkoztunk, úgy a *Sárospataki dalok gyűjteményére* és *Bartalus Magyar Orpheus-ára* gondoltunk, ideértve Erdélyi gyűjteményét is. A leírásnál hivatkozással felhasználtuk a rendelkezésünkre álló segédforrásokat. A már meglevő leírásra inkább csak utaltunk, sem hogy megismételjük, vagy új munkával jól elvégzett dolgot újra megírjunk.

I. Világiak*

— XVI. század. —

1. **Hofgraf. /Énekes könyv Kolozsvár XVI. sz.** (Másolat) Kt. A. 686. sz. 8—r (11 × 14 cm.), szépen aranyozott sarkú egészbőrkötésben. 63 lev. + 1—1 védőlap. A 43—46 lev. „hiányzik” jelzéssel üres; a 63 b egészen. Az 1-a lev.-en a következő bejegyzés van: „Ez a másolat a gr. Kemény József könyvtárában létezett, jelenleg állítólag a gróf ajándékából Vass József váci k. rendi tanárnál lévő *Hoffgreff-féle Énekgyűjtemény* csonka példányának kiegészítése, melyet a gróf az akad. ktár telyesebb példányából eszközöltetett. Kolozsvárt febr. 2. 1863. Szabó Károly m. k. erd. muz. ktárnok.“ Ugyanezen oldalon az akadémiai leíró, Gyurkovits István (v. ö. 63a lev.) bejegyzése világosít fel arról, hogy „a leíró híven ragaszkodván az eredetihez, minden lapra és sorra ugyanannyit írt, melyet ha sorra nézve eltévesztett / jellel jegyzé, hol annak végződnie kellett volna stb.“ Az énekeskönyv, másolat lévén, bővebb ismertetésére nem térünk ki. Eredetijére nézve l. a R. M. K. I. 153 lapon Szabó Károly jegyzetét, melyből megtudjuk, hogy a gr. Kemény J. eredeti példánya vásárlás útján megint visszakerült az E. M. E. könyvtárába. A címet a kötés sarkáról vették.

— XVII. század. —

2. **Borbély kodex.** Kt. 2688. sz. A XVII. sz. elejéről származó „kis papiros kézirat, dőlt 16—r. (7×8½ cm) alakban“ 93 lev. az Erdélyi Pál volt kolozsvári egyetemi könyvtárigazgató által helyreállított préselt bőrkötésben. A kodexet először Torma Károly ismertette a *Századokban* (1889. évf. 638—643: l.) Borbély Sámuel székelykeresztúri állami tanítóképző igazgatójának „szíves levele“ után s közölve belőle Balassa két, eddig ismeretlen versét, azt indítványozta a Magyar Tört. Társ.-nak, hogy „Borbély Sámuel érdemét a nagy magyar lyrikus eddig ismeretlen két művének szerencsés felfedezése körül méltányolván...“ ez énekeskönyvet „...nevéről *Borbély-codex*’-nek“ nevezzék. Ez ismertetés alapján írt róla Erdélyi Pál (*Énekeskönyveink* 68. l.); később a megszerzett kéziratot részletesen ismertette s egy Bethlen Gáborról szóló énekét kiadta az *Erdélyi Múzeum*-ban (1907 évf. 49—51. l.). A kódexet Borbély S. a 80-as években Zilahon szerezte s őrizte haláláig. Ekkor hagyatékával együtt az E. M. E. tulajdonába került, fia Dr. Borbély Sámuel (Torda) adományából. Részletes ismertetése az idézett helyeken található.

3. **Egy nehani Szep Rithmusok** (1658). Kt. A. 8. sz. 8—r (10×15 cm.) szép, aranyozott, préselt díszkötésű, egészbőrkötésben; felül a fenti cím, alatta az

* Rövidítések: Kt. = Kézírattár, vszk = versszak, E. M. E. = Erdélyi Múzeum Egylet, továbbá a szokásos jelzések.

általunk () tett évszám. 56 lev. A 13 b, 30 b, 36 a, 48—50 és 54—56 lev.-k eredetileg is üresek. Az énekes könyvet *Teleki László Gyula* gróf hosszufalvi levéltárának rendezése közben fedezte fel *Gergely Sámuel dr.*, a gróf pedig „megértvén annak nagy jelentőségét és irodalmi becsét, az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának ajándékozta, hol *Teleki-Énekeskönyv* czímen ma a gyűjteménynek egyik legfontosabb darabja.“ Először Erdélyi Pál ismertette az Erd. Múz. Egly. bölcsészeti szakosztályának 1906. II. 28-án tartott ülésén, majd pedig „A Teleki-Énekeskönyv“ c. közleményében kimerítő leírással együtt kiadta (*Erd. Múz.* 1907. XXIV. évf. 1., 178., 232., 306., 360. s kil., külön is *Barakonyi Ferencz Költeményei*. Sajtó alá rendezte Kolozsvár, 1907. Stief J. biz.) Ez az énekeskönyv tulajdonképen a Barakonyi Ferenc költeményeit foglalja magában.

4. **Énekeskönyv töredék.** Kt. 1814 sz. 16—r ($8\frac{1}{2}\times 12\frac{1}{2}$ cm.) 10 vízfoltos levél vörös (újkori) vászonkötésben 1—1 védőlappal. Az 1 vers latin nyelvű. A 2 lev.-től kezdve magyar a 8 b-ig. Az első magyar vers (1a—b) */Az szep szabadságra / Magiarsag iauara / Törekeo io urunk.../* kezdetű, a 2. (3a-tól) elő csonkának tetszik (*Az ecclesiaert /Igaz tudomaniert,/ o maga al fel talpra/...* (Ki? az ezután következő sorok sem magyarázzák!) Ha ez ének folytatása a 4a lev.-en levő, akkor „*mustoha Rudolphus*“ (azaz II. Rudolf 1576—1612) idejéből való síralmas ének, a magyarságnak abból a korából, amikor bizony volt miért panaszkodnia. Ha az ének a 8b) lev.-ig tart (amit valószínűvé tesz a tartalom egyöntetősége) s az 1. ének is ehhez tartozó, akkor a 2b lev. felső részén s a 8b ugyanazon részén levő sorokból katonaeéneknek, még pedig vallásos motívumakkal átszótt katonaeéneknek vehetjük. A 8b alján ugyanazon kézzel a következő bejegyzés áll: *F(i)n(is) Andreas Egerespatakj ex Laetah* A 9—10 lev. német latin nyelvtani jegyzeteket tartalmaz. Pontos ismertetése, illetőleg közlése elmulaszt-hatatlan feladat. XVII. sz. eleji kézirat.

5. **Kádár énekeskönyv.** (Beosztatlan anyag). Széles 16—r ($10\frac{1}{2}\times 7\frac{1}{2}$ cm.) újabbkori, a sarkán *Énekek* felírású egész vászon kötésben. Vásárlás útján 1922 táján került a kéziratárba Kádár József ny. polgári iskolai igazgatótól, Deés város és Szolnok-Doboka vm. monographusától. Töredékes. Az eleje hiányzik s az általa számozott 84 lev. elsője s (több kisebb-nagyobb csonkulást leszámítva) az utolsója is csonka. A leszakadt rész mennyiségére következtetni az újabb s a kéziratban nagy kárt tett kötés miatt nem lehet. Tartalma: 1. egy terjedelmes ismeretlen históriás ének Antiochus és a vallásért vértanúságot szenvedő hét zsidó ifjú történetéről. 2. „*El kel valnom latom tőled edesem*“ kezdetű dal. 3. Batizi András: A házasságról való ének (l. Sziládi: R. M. K. T. II. 120 s köv.) 4. Batizi András: Izsák Pátriárka házasságáról (u. o. 113 s köv.) 5—6. A 128. zsoltár két ismeretlen fordítása. 7. „*Dicsőült helyeken...*“ kezdetű ref. ének. 8. János Jelenésekről írott könyve egy részletének versbe foglalt alakja. 9. Péczeli Király Imrének egy szép sajátos ritmusú éneke, melyet a Balassa—Rimai-féle *Istenes énekek* között olvashatni („*Mardoso seregh...*“) Ugyancsak megvan ennek latin eredetije is és a fennebb írt szerzőnek Balassa—Rimai Ist. én. között található „*Az ki utnak indul hosszú utra*“ kezdetű éneke. A többi énekek egyháziak, illetőleg vallásosak. Az énekeskönyv egy kéz írásában maradt meg. Jól olvasható, néhol a sietség miatt cnyújtott írású, díszes iniciálékkal. Ez a XVII. sz. középeről származó kézirat Csúry Bálint kvári ref. koll. tanár, akadémiai l. tagnál másolatban megvan.

6. **Thoroczkai Zsigmond daloskönyve.** Kt. 2682 sz. 16—r ($8\frac{1}{2}\times 10\frac{1}{2}$ cm.) rongált pergamen kötésben. A daloskönyv maga a kéziratár fenti száma alatt levő kéziratnak csak az 1—56 lev.-t foglalja el, mert az 57—89 lev.-en levő rész egy külön marha bőrkötésben (a pergamenkötésbe beillesztett) „*Stylionalis*“, mely az

57a-n levő címlap bizonyossága szerint *Confectus per Michaellem K. Gádálvali / In Scholá Abrugensi Unitariá / Anno Domini / 1689.* / Az 57b-n a következő bejegyzés van: *Hic Liber est meus qui / vocor Sigismundus cogno/-mine Thoroczkai/ Anno Domini 1695/.* Innen kapta az énekeskönyv a nevét is. — Az énekeskönyv tulajdonképpen csonka állapotban maradt reánk. Négy különálló füzetkéből tevődik össze. Az 1. füzetben legalább egy lev. (elől a 15.-nek megfelelő) hiányzik. Ennek a) felén vagy valami vers vagy a cím, b) felén meg a jelenleg csonka első ének 1—4 vszka lehetett. A 2. füzet eleje megint csonka (a Kádár Istvánról szóló ének 1—3 vszka hiányzik). Ebben a füzetben elől és hátul legalább még egy levélnek kellett lennie, mert a jelenleg meglévő 16—29 lev.-hez hozzáadva csak így jó ki a 16. lev. A 3. füzet már csak 12 lev.-ből áll (30—41). Itt nincs csonka vers, úgy hogy ha még volt is a füzet elején és végén 2—2 lev., ez ezekre a levelekre írott énekek teljes egészükben vesztek el s lehetséges, hogy az utolsó két levél beíratlan volt. A 4. füzet énekei sértetlenek, de itt is csak 15 lev. van, mivel a 16. lev. ollóval ki van vágva. Ezen ének alig lehetett, mert az 53 b. lev.-en is már csak három sornyi írás van, az 54—56 lev. pedig beíratlan. — Sem ének, sem oldal vagy levélszámozás nincs az énekeskönyvben. A mi lev.-számozásunk a kézirattár új gépszámozása. — A 29 b. lev.-en alól fordítva két, sokkal később-ről származó évszám van: *1830 (?) és 1838.* Legalább négy kézírás fedezhető fel a füzetekben. — Anyagát különböző tárgyú és műfajú énekek alkotják. Igen sok közöttük a szerelmi ének részint mithologiai vonatkozásokkal, részint meg friss és szép népi vonásokkal átszőve. Balladaszerűen folyó énekek is vannak benne. Az első füzet (1—14 lev.) legszebb dala a 13b-n levő *„Rigottskám Rigottskám tsatsogo szajkottskám...“* kezdetű dal. A második füzet (16—29 lev.) a *„Kádár István“* 4. vszktól meglévő csonka ének változatával kezdődik; erre következik egy *„bujdosó szegény legének“* istenes éneke. Az ezután következő néhány szerelmi dal között ott van annak a Balassáénak tartott versnek változata is, melyet annak idején Torma K. a *Borbély kódex*-ből közölt (Századok 1889, 638 kll.). A füzetke utolsó dala egy nagyrészt olvashatatlan istenes ének. A harmadik füzet (30—41 lev.) az eléggé ismerős *„Edgy bujdoso szegény (legény)“* változatával kezdődve folytatódik az ugyancsak több változatban ismert s valószínűleg diákeredetű *„Vén leány éneké“*-vel (v. ö. Thaly, *Vit. én.* II. 173—77; Erd. Múz. 1903: 500—501 l., Ferenczi, *Vásárhelyi daloskönyv.* 74—76 l., Erdélyi I. 250—252. l., Kriza 159—160 l. és 178—179 lev.) Utána megint néhány szerelmi ének (34a—37b lev.) jó. A 39a-tól 53b-ig változataiban többé-kevésbé ma is ismerős és használt református (?) énekek, husvéti és pünköshti *„rhytmusok“*, névnapi köszöntők vannak. Az 53b-n két sornyi töredékből álló *„Salutatio Natalis“*-sal ér véget az énekeskönyv beírt része. Ezután 2 üres lap zárja be az énekeskönyvet, melyet Csúry Bálint kvári ref. koll. tanár, ak. l. tag 1923—24-ben le-másolt.

7. **Vásárhelyi Daloskönyv.** Kt. A. 9. sz. 16—r (12×9½ cm.) töredezett pergamenkötésben. 365 számozott lev. (melyből 29 hiányzik) + 4 később betoldott levél. Először Szabó Károly ismertette a M. T. T. 1879. évi marosvásárhelyi kirándulásán, illetőleg nyomtatásban a *Századokban* (1879. Told. 94—105. l.). Utána röviden ismertette Erdélyi Pál (*Énekeskönyveink.* 75. l.) Mivel ugyanez évben, 1899-ben, a Heinrich Gusztávtól szerk. *Régi Magyar Könyvtár* 15. kötetében Ferenczi Zoltán kiadta, bővebb leírását illetőleg ismertetését feleslegesnek tartjuk. — Erdélyi még Szabó Károllyal együtt, mint V. kódexet ismerteti. (Megjegyzendő, hogy a Bevezetésben Ferenczi is így utal rá!) Azóta azonban a gyűjtemény a fenti néven vált ismertté. Ez az 1670-es években összeírt daloskönyv valamelyik Vásár-

helyi-csalásban öröklődött apáról fiúra s utoljára a sepsiszentgyörgyi V. Sámuelé volt; most Révai Lajos ajándékából a kéziratár tulajdona (v. ö. Erdélyi i. h.)

— XVIII. század. —

8. „**A Mesterek Eneke**”. A kéziratár elől csonka 1685. sz. kéziratának 1a—8a lev.-én. A kézirat maga 8—r (10×16½ cm.) lehullt táblájú egészborrkötésben (ma már csak a kötés sarka van meg). A fenti ének nótáját is jelzi elől a leíró. A kor divatos mestercsufoló diáknótáinak egyike. 80 vszk.-ból áll. Leírásának ideje a XVIII. sz. második fele.

9. **Bocskor Daloskönyv**. Kt. A 12. sz. Széles 16—r (10×7½ cm.) rongált félbörkötésben. 170 lev. Tartalmaz XVI—XVIII. sz. (1739)-ig keletkezett énekeket. — A kézirat három részből áll. Törzse a 65a—121b-ig terjedő, eredetileg az írással egyszerre I—IX és folytatólag 10—123-ig oldal számozott 62 levél 1716-ból. A 65a levélen izléstelen tulipán díszítés alatt a cím: *In Hon(orem) B(eatae) M(ariae) V(irginis)*. A 65 b levelen, díszítményektől környezve: *Scriptae Hae / cantiones Per Me Io / annem Bocskor de Csik / Szent Lélek Anno/ Dni MDCCXVI Die /Kal. May/*. A 121 b levelen levő bejegyzés kelte (716 Die 8 May) mutatja, hogy a közbeeső szöveg igen rövid idő (8 nap) alatt készült el. Utána következik a kézirat 2. része (55a—64b), melyen a bejegyzés későbbi keltezésű (Anno MDCCXVIII. Kalen Iuly.), de ugyancsak J. B.-tól való. A 3. részt (122a—137b lev.) is a 136b levelen levő bejegyzés tanúsága szerint J. B. végezte be A. 1722 Die 11 May. Az egyes leveleken későbbi időből származó bejegyzések vannak. Az első tábla belső oldalán *Antonius Székely* csikszentléleki kántor bejegyzése olvasható 1744-ből. — A daloskönyvet először Thaly ismertette 1870. II. 3-án a M. T. T. ülésén s rövid ismertetése megjelent a Századok ezévi évfolyamában (118 l.). Ugyancsak ott (1871. évf. 480) közölte az általa *csik-szent-léleki kódex*-nek nevezett énekeskönyv három s később az *Adalékok*-ban tizenhárom énekét. Miután a Lázár-családtól a kódex a kéziratárba került, tartalmát behatóbban Ferenczi Zoltán ismertette és adta ki ismeretlen énekeit (*Erdélyi Múzeum* XV. 1898. 372—383, 440—455, 510—522 l.), mintegy harmincat. De azért maradt még benne ismeretlen ének, illetőleg ismert énekek változata. Ismertette még röviden Erdélyi Pál is (*Énekeskönyveink*. 68. l.). Ismertetésünk részben a főkatalógus után készült.

10. **Dersi Biás Daloskönyv**. Kt. A. 10. sz. 16—r (11×9 cm.) Bagaria bőr borítással, egykorú, házi készítésre valló kötése van. 132 lev. Szerzőjéről a kézirat közvetlenül nem nyújt felvilágosítást. Ajándékozója ifj. Biás István ősei szülőföldjéről, Dersről (Udvarhely vm.), hozta s eszerint már a gyarapodási osztálynaplóba a fenti néven vezették be. Írója valószínűleg dersi volt. A versek legnagyobb része a sátoros ünnepek alkalmára készült köszöntő vers. Ezekben a költeményeken kívül néhány alkalmi, névnapra, lakodalomra irt vers van a kötetben. Az egész kézirat ugyanazon kéztől származik; a futólagos megtekintés alkalmával feltűnő különbségek csak a különböző tinta, illetőleg toll használatával magyarázhatók. A 12b levél alján egykorú, de a kéziratától elütő, gyakorlatlan írással ez van följegyezve: „*Ez a könyv a Biró János*”. A 7—9. sz. keresztbe hasított levelei házi cérnával vannak összevarrva. (A főkatalógus felhasználásával.)

11. **Énekek**. Kt. 3102. sz. 8—r (12×19½ cm.) rongált lágy papírfűzésben. El szám alatt található kéziratnak második fele foglalja magában az énekeket. Mivel az előtte levő néhány ív nemcsak beíratlan, de felvágatlan is, csak a minket érdeklő részt (a kézirat második felét) számoztuk. Itt 39 lev.-en 66 ének van, melyek a XVIII. sz. legvégének barokkos, néhol népdalszerű énekei. Sokon

Csokonai-hatás érzik; valószínűleg tőle származó is van, amit azonban a futólagos átnézés közben nem tudtunk megállapítani. (Az ismerősebbek közül mindenesetre egy sincs!) A 40. ének (22b—23a lev.) román ének, mellyel a 21. sz. alatt ismertetett énekeskönyv 46a—b lev.-én is találkozunk. Ez valószínűvé teszi azt a feltevésünket, hogy az énekeskönyvet Erdélyben írták le.

12. **Énekes Könyv / melyeket (!) / némely üdőknek töltésire / és a / bus sziveknek könyveit / tesire / Irtam nemes Déés / városában / ezer hétszáz nyoltzvan / kettődikben / Kis Aszony Havának / tizenhatodik / napján / B.(áró) H.(enter) A.(ntal). Kt. 1724. sz. 8—r (12×19½ cm.) 55 sztan lev. + 1 címlap + 1—1 védőlap. A címet kezdetleges rajzkészséggel festett virágfüzér keretezi, ugyancsak kezdetleges munka az első védőlap b) felén levő arány nélküli rajz: a rózsát (?) tartó galamb, melynek fehér szallagján a szerzőt eláruló L. B. Ant. Hen. (azaz Liber Baro Antonius Henter) áll. Alatta hat soros vers, melyben az író (leíró?) a „kis könyvecskeben“ levő versektől a „bus szivek“ enyhítését várja. A 10b—11b lev. levő dalok kivételével egy kéz, a H. A., írása. A kezdő ének s a kéziratban mellékletként levő nyomtatott s a leíró (?) által színezett szt. Anna kép egyaránt tükrözi az énekeskönyv tulajdonosának erősen vallásos gondolkozását. Csak 18 lev.-e van beírva s ezen 17 dal szerepel. Ezek legtöbbje az e korbéli gyűjteményekből ismeretes; az ismeretlenek, kezdetleges formájuk s tartalmuk alapján, a leírótól is származhatnak. Csak érzelmős s hangzó dalokat tartalmaz, népköltési termék nincs benne. A 16b lev.-en között dalt „olá nótára“ énekelték.**

13. **Énekeskönyv töredék.** Kt. 1815. sz. 16—r (7½×9½ cm.). 12 gépszámolású lev. védő és borítólap nélkül. A 6—7 lev. közül is legalább két levél kitépve. A 7a lev.-en alól valami *Samuel Ko... Ludimagister* (?) bejegyzése, de ez a kézírás másutt nem fordul elő a kéziratban. Így nyilván legfeljebb későbbi tulajdonos, de nem leíró volt. Legalább négy kéz írása fedezhető fel ebben az énekeskönyvben, melynek írási ideje a XVIII. sz. közepétől innen nem igen tehető, mert a különböző kézírások a század elejétől a század közepéig terjedő kézírások jellegzetességeit mutatják. Az énekek a Balassa-féle lovagi szellemű líra hangulatát tükrözik, sőt Balassa dal-változat is van közöttük („Őszi harmat után...“). Különösen szép az elején talán csonka első dal. A többi virág- és istenesének is a XVII., sőt a XVI. századi lírának frissességét s képz gazdagságát juttatja eszünkbe. Az utolsó ének („*Bokros bük hábjai...*“) megint csak töredék, mivel az utána következő levelek hiányzanak. A kézirat-töredék a Tarcsafalvi Pálffyak levéltárával került a kéziratárba.

14. **HOLMI.** Kt. 353. sz. 4—r (20×25 cm.) félbörkötésben. 248 lev. E kolligátum első táblájára kívül van leírva az általunk is használt cím, alatta R. S. betű, melyet a tábla belső felén, valamint a 248b-n levő többször leírt Rákosi Sámuel névből fejthetünk meg. A kézirat majdnem egészen az ő írása. Tartalma vegyes; a minket érdeklő részek a kéziratban elszórtan vannak. Tanuló (diák) énekek (20 b—21a, 32a—33a, 65a, 170a—b stb.), névnapi s lakodalmi énekek (21a—26a), bort dícsérő ének (33a—b), hadi ének (54b), juhászok éneke (52b—53b, 60a), latin-magyar ének (61a—b), mezőről kijövő s bejövő ének (66a—67a), ének a mohácsi vészről (78a—b), a muszka cár nótája (román szöveg 110b), Belgrád megvételéről való ének (165a), „*Más igen szép ének*“ [(169b)]. Ez utolsó éneknek a hangjegyei is megvannak.] Három más világi ének, az utolsó sikamlós szöveggel (172a—173a). A 173b—236a lev. beíratlan. A 218 lev.-en még egy virágének, a 236a—248a lev.-ken meg tartalommutató van. A hátsó táblán belül egy népdal (?) kezdő sora: „*Az én Rosám / olyan beteg.*“ A kézirat az 1790-es

években íródott össze, de kötése még összeírása előtt készült, mint azt az első tábla belső oldalán levő bejegyzésből sejtethetjük. (A főkatalógus felhasználásával.)

15. **KÉT SZEP UJ VILÁGI ÉNEKEK.** Kt. 2679. sz. Széles 8—r (20×12 cm.) Fiátfalvi György ismeretlen moralizáló költeménye után a kézirat 20b lev.-től kezdve a 21b lev.-ig. A két világi ének közül csak egyik van meg s az is csak töredék; címe: *„Egy Asszony allatról s. a. t.”*; tárgya: a koreszmában mulató férfi és asszony párbeszéde. Az asszony 4. feleletének közepén félbeszakad. A második a 20b-n jelzett *„A falusi Birákról s. a. t.”* c. egészen hiányzik. A kézirat leírójáról semmit sem tudunk. Leíratási ideje 1773. körülre tehető (v. ö. a 20b-n levő jegyzettel).

16. **Kismárjai György verses és énekeskönyve.** (Beosztatlan anyag.) Kis 8—r (10½×16½ cm.) rongált sarku félbőr-kötésben. 87 lev. + 1 hátsó védőlap (utána egy tiszta lev. kétharmada ollóval kivágva). A 37a-n a következő bejegyzés van: *„Finis per me.....* (kb. két hosszabb szó kikaparva) / *Georgius Kis Márjai Minister Ecclaeiae / Reformatae Abrud Banjaniensis* λυπερός; *apposuit*’. Ezenkívül a 47b-n levő monogramból *Arvai* (Árvai?) név olvasható ki; a csonka 67. lev. a) felén meg gyakorlatlan írással a következő bejegyzést találjuk: *„Klloca János Tulajdonna Toroczkon*’ s a 87b-n ugyancsak az ő bejegyzését ceruzáírással. E lev. a) felén *Vernes Is*(tván) kezdte el beírni nevét (egészen új, talán jelen századi beírás). Mivel a versek, illetőleg énekek íratási ideje a megjegyzésekből s címekből kivehetően a XVIII. sz. 30—40-es éveire tehető, a kézirat a 40-es évek első fele vagy közepe előtt nem íródhatott össze. Az írás iniciálékkal díszített, nyomtatást utánzó feltűnően rendes írás. — Az énekeskönyv két öszövétségi vonatkozású bibliai történettel kezdődik, az énekes rész meg az *„Itélet napjáról való Ének”*-kel (1698); utána meg egy *„MÁS ahoz hasonló”*. A LXXVII. és CXXX. zsoltár verses fordítása után két más egyházi (hihetőleg református) énekre egy halotti buesuztató, majd *„A Gazdag Éneke*’ s a Kátai Mihályról szóló jó. A 60a—73b-ig két verses munka van (*„LUSUS MUNDI*’ és a *„SIRALMAS VERSEK*’ c). A 73b—77a-n levő *„Az Isten Anyaszentegyházának nyomoruságos sorsán és keserves állapotján való síralom”*-ra *„KÉT EGYMÁST / SZERETŐKNEK / EL VÁLÁSOKROL / S BUTSUZÁSOK / ROL IROTT SZÉP UJJ VILÁGI ÉNEK / EGY LENGYEL NOTÁRA* /’ c.-t viselő énekes párbeszéd, aztán meg ugyanilyen formájú — egy diák, Kupidó és Vénus közötti — s nyole más hol panaszkodó, hol kedvesét sirató. Az énekeskönyv egész terjedelmében megvan másolatban Csúry Bálint dr. kvári ref. koll. tanár, ak. l. tagnál.

17. **Notabiliora Johannis Georgii Vett.** Anno 1697. Kt. A. 970. sz. 8—r (10½×16 cm. E 66 gépszámozású lev.-et magában foglaló, latin-magyar és német nyelvű jegyzetkönyv néhány *„ad notam*’ jelzésű *CANCIONES HUNGARICAS & LATINAS* foglal magában. Nagyrészt diák üdvözlő énekek ezek.

18. **„Pösis Hunno-Latina**’ etc. Kt. A. 969. sz. 8—r (10×16 cm.) eléggé ép félbőr-kötésben a sarkán felírat: *„MAGY. VERS.”* 78 gépszámozású lev. + 1 hátsó védőlap. A 2a-n levő címlapot 1762-ben írták. A gyűjtemény alkalmi latin és magyar versezetei mellett néhány *„ad notam*’ jelzésű darabot is megőrzött a 7b—8b, 52a—53a, 54a—56a, 62b—63b, 63b—64b, 75b—76a lev.-en. A gyűjtemény összeírasi ideje néhány évre terjedt ki, mint a címlap évszámából s a kézirat más helyein szereplő sokkal későbbiekéből kitétnik.

19. **Szabó Samú-féle énekeskönyv töredéke.** Kt. 1812. sz. 16—r (10—10½ cm.) boríték és védőlap nélkül. A 23. lev.-ből álló kézirat az elején és végén is csonka. A meglevő levelek cérnával összevarrottak, de vásottak, néhol olvasha-

tatlanságig fakult írással. Első éneke csonka. A XVIII. sz. első feléből származó magyar kéziratot Erdélyben írhatták össze, legalább is hangtani sajátosságai erre mutatnak. Énekeivel jó volna közelebbről is foglalkozni, mert érdekes anyagot szolgáltatna a korbéli lírának ismeretéhez. Néhány verse Thaly-nál is megvan az *Adalékokban* és *Vit. Én.*-ben, mint XVII., sőt XVI. sz.-i termék, úgy hogy érdekes adatokat nyújt e töredékes énekgyűjtemény virágénekeinknek egészen a XVIII. századig terjedő életéhez. Nagyrészt szerelmi énekeket tartalmaz, melyek egyes vonásaikban népdalszerűek úgyannyira, hogy későbbi formájukkal XIX. sz.-i népköltési gyűjteményeinkben gyakran találkozunk. Sok dala a kor ízlése szerint tele mīthológiai vonatkozással. Töredékünk elejéről kb. 8 dal vesztett el, mert a számozás a IX.-nél kezdődik s a XX.-ig tart. Ezután két, eredetileg számozatlan dal következik, melyek közül az elsőt Szabó S. piros tintával XXI.-nek számozta; az utolsó számozatlan. A kézirat eleje a 21 lev.ig szép, olvasható s eléggé ép írás, míg a 21a—23a-n levő énekek nehezebben olvasható, fakultabb írásuak. A 23b lev. éneke talán ismét töredék, de valószínűleg ugyanannak a kéznek az írása, mely az első részt írta. A kézirat néhai Szabó Sámuel, kvári ref. koll. tanár hagyatékából, gyermekei ajándékából jutott az E. M. E. kéziratára tulajdonába.

20. **SZEP ÉNEKEK.** Kt. 1809. sz. 10 lev. Széles 8—r (18½×11½ cm.) kötés és borítás nélkül széteső levelekre írva. A Benezédi Pap-család leveles ládájából került a kéziratárba. A kézirat elég rossz állapotban, fedő- és védőlap nélküli; a 3b) lev.-et a nedvesség nagyrészt olvashatatlaná tette. 15 énekszöveget tartalmaz: fársángi dalt, ifjakat intő éneket, névnapi köszöntőt, *Ferentz császár*' buesúénekét, *Belgrádra vitézim rohanjatok*' kezdetű éneket s két diákéneket, melyeknek változatait Versényi (*Sziveket újító bokrétá*, 45—50 l.) és Csapó (*Dalfűzérke* IV. 37—38. lev.), illetőleg Kríza (*Vadrózsák* 114. és 226 l.) is közli. A kézirat a benezédi Gyallay-Pap-család leveles ládájából került letétbe.

21. / **Világi Ének / ek Mellyek sok megilletődött érzékeny / szivek szerzemenei között / egybe / Szedegettetek / 1798. / Esztendőben. / Kt. 1625. sz. 8—r (12×19½ cm.)** feltűnően ízléses aranyozással díszített marokkói egészbdőkötésben, melynek első tábláján G. K. S. (alatta aranyomású bőségszarú) s alól 1798-as évszám áll. A kötés sarkán aranyozott díszítéstől körítve **VILÁGI ÉNEKEK**' olvasható. Az énekeskönyv (204. számozott oldala után előírásból a 105—106 következik a 205—206 helyett) 107 gépszámozású levélből + 2—2 védőlapból áll. A négy utolsó levélen (104a—107a) *Az Énekekre igazító mutató Tábla van*'. A 107b-n tintával más kéztől a következő bejegyzés: „*Fiját édinék atam a nagy üstet.*“ (Világos megbeesüléséül az igazán előkelő ízléssel kiállított énekeskönyvnek!) Elöl a sztlan lev. b) oldalán ceruzairással más kéztől: „*Ajándék 1884 Dr. Vutkovits György gymn. tanártól* (t. i. a mvsárhelyi kath. gymn. tanártól). Ez az ajándékozó neve s a kéziratárba való ajándékozás éve. — A 31. lev.-ig az énekek számozása és az ének szó két-három (sárga, piros és barna) színű tintával, a kezdőbetű piros színűvel s a vszk számozás is ugyanolyannal van írva. Onnan kezdve egyszínű, barna a tinta. A többszínű tintás lapok még szebbek az egyébként is rendes, következetes és elég jó helyesírású gyűjtemény többi részénél. A leíró kikutathatatlan, (hacsak a G. K. S. kezdőbetűkben nem valami Gr. Kemény S.-t sejtethünk*), de mindenesetre művelt, irodalommal foglalkozó embernek kellett lennie. A CXLVII.—CXLIX. sz. dalok száma után S. J. kezdőbetű áll; több helyt meg újabb korú ceruzairással a szerzők nevei (Ányos, Csonkai, Révai, Faludi, Versegly). Némely helyt meg utalás Thaly *Vit. én.*-re s *Adalékaira*. A gyűjtemény nagyon sok, már más gyűjteményből (pl. Versényi

* *Kövári, Erdély nevezetesebb családai.* Kolozsvártt 1854. 148 l.

Gy.: *Sziveket újító bokréta, Spataki dalok*) is ismert dalt tartalmaz, de azért érdemes volna a XVIII. sz. utolsó felére annyira jellegzetes, rokokkóba hajló barok és pásztoriális énekekkel közelebből is foglalkozni, esetleg az ismeretleneket kiadni. — Külön érdekessége az énekeskönyvnek az a fonetikus lejegyzett néhány román dal, melyet a LXVI., LXVII. (tollhibából LVII), LXXIV, LXXVII, LXXX, CXLVII. sz. dal tartott fenn.

22. **'Világi Nóták'**. Kt. 1679. sz. 8—r (11½×—18 cm.) kötés nélkül, különálló papír borítékban. 20 sztlan lev. közül csak az 1—13 van beírva, a többi üres. A két 1785-ben tett bejegyzésen (8a és 10a lev.) kívül a 10a lev. levő román magyar nyelvű *'Hora panaszos éneke'* is elárulja korát. A gyűjtemény így 1784—85 előtt nem keletkezhetett. Legnagyobb részét csak verset, de nem énekelt verset foglal magában, kivéve az 1a—b s 15a—b-n levő két *'világi ének'*-et. Íróiról illetőleg leírójáról semmit sem tudunk, de valószínűleg egy kéz írásával van dolgunk.

— XIX. század. —

23. **/DALFÜZÉR / N. ENYEDEN / 1859. / SZENTGYÖRGYI LAJOSÉ /** Kt. 1673. sz. Kis 8—r (12½×19 cm.) kemény, kopott aranyozású vászonkötésben; sarkán *'Énekes könyv'* felírással; alól *Sz. L.* kezdőbetűk. 141 sztlan lev. (helyesebben: 280 kézzel sz. o. + 1 lev.) + 1—1 első és hátsó védőlap. Az 1. o.-n festett virágdíszes keretben *Petőfy (!)* „*Szabadság, szerelem...*“ kezdetű verse, a 2-on egy *Élet és halál* c., a rózsaszínű 3. o.-on arany, ezüst, szürke, piros, lila színekkel díszítetten áll a cím és a tulajdonos neve, a 4-en ismét egy *Petőfy*-dal (*Boldogtalan voltam...*). Az 5. o.-on felül *'Fájdalomban fogamzik a dal'* felírás. — Ezután következik 270 számozott oldalon 317 dal s a 271—280 o.-on a *Műtató Tábla*. Az énekeskönyv elejétől végig egy kéz írása Arany, Bajza, Boruth, Czuczor, Csokonai, Gyulai, Dózsa D., Kölcsey, Pap E., Szász K., Vörösmarthy dalain kívül igen sok a *Petőfy*-dal benne; két diákéneke (230, 263. sz.) és feltűnően gazdag népköltési anyaga van (közel 100 ének).

24. **Szentgyörgyi Lajos Kottás daloskönyve** (1858). Kt. 1576. sz. Kis folio (16×24½ cm.) félbőr-kötésben 156 (részben oldalszámozással ellátott) lev., mely közül 10 üres. A terjedelmes kézirat zeneelméleti és gyakorlati jegyzetek mellett sok mű- és népdalt tartalmaz. E kottás daloskönyv tulajdonosa, illetőleg leírója ugyanaz a Sz. S. volt, akinek *'Dalfüzér'*-ét (Kézirattár 1673. sz.) fennebb ismertettük.

25. **Dalok**. Kt. 2068. sz. 4—r. (21½×25½). Töredék 13 lev.-en, mely a 13b lapjaira írt *'Ha haragszol'* órszóval Csokonai *'Mégkövetés'*-ének kezdősorával megszakad. A dalok a múlt század közepétájáról vagy legfeljebb a harmadik negyedéből valók lehetnek. Kötése új, félvászonkötés, elől 1 s hátul 5 tiszta újonnan bekötött levéllel. Dalai jelentéktelenek; népdal sines közöttük.

26. **/Dalok / kéziratba /** Kt. 3026. sz. 1917—18-i szerzés Kis 8—r papírkötésben (12½×19½ cm.) 80 lev. 136 számozott oldal + 8 sztlan tiszta lev. + 8 számozott oldal. (Ez utóbbin a *'Dalok Tartalma'* — helyesebben a dalok tartalommutatója van — mely fordítva lévén bekötve világos bizonyosága annak, hogy a dalokat először különálló lev.-kre írta le a leíró s azután köttette be.) + 1 címlap + 1 első és 1 hátsó védőlap. A gyűjteményben megvan a *Szózat* is. Mivel pedig ez először nyomtatásban 1837-ben jelent meg, zenéjét pedig csak 1843-ban szerzte Egressy Béni, a gyűjtemény alig származhatik ez utóbbi év előttről. Így a daloskönyv a 40-es évek közepéről való lehet; későbből alig, mert szabadságharcból való dal nem fordul elő benne. A dalok összeírója egri diák lehetett, amint a 15. (18—19. o.) és 23. (34. o.) dal helyi vonatkozásaiból kitetszik. Csokonai,

Bajza, Bústávy, Csaba (?), Czuczor, Erdélyi, Fogarasy J., Hamvay, Kisfaludy, Sárosy Gy., Szabó J., Tóth L., Vörösmarthy dalain kívül néhány népdalt (14, 22, 32, 37, 56, 57 (?), 66 (?), 99, 100, 102, 106 (?)) s a XIX. sz. elejére jellemző érzékeny és víg dalt tartalmaz. Az 59. dal (80—81. o.) *„Győr városnak elfoglalásakor 1594”* jelzésű *„Szomorú Dal”*. A tulajdonosára vonatkozólag egyéb jelre, mint a hátsó védőlap alján fordítva felírt *Deholutzky* vagy *Dlholutzky* néven kívül semmire sem akadtam. A kézirat a szerzeményi könyv tanúsága szerint a Tokody Ágoston gyűjteményével került a kézírattárba.

27. / **Exameni Énekek és / Husvéti 's Karácsoni Versek és Dalok** / Felfű e cím fölött: *A' Borbély Samué*. Kt. 3065. sz. 8—r (11½×18½ cm.) 32 számított lap, mely közül 23 beírt (a 32. is), a többi üres. A 3. o.-on 1854-es befejezés. Az írott részek papírával azonos anyagú borítólap a) felén *Samuel Borbély 1854*; (a név ugyanott s a hátsó borítékon is még többször előfordul). Aztán *„Kolosz”*, ami lehet Kolozsvár abbahagyott neve is. Csak az 1—3. ének lehetett dal (exameni ének!), a többi csak husvéti, karácsonyi és névnapj közszöntő vers, amit a költemények végéhez többször oda írt *„Elmondám”* is bizonyít. Aranyosrákosi Borbély Sámuel volt zilahi tanítóképzői igazgató gyermekeinek ajándéka.

28. **Énekeskönyv töredék**. Kt. 3017. sz. 8—r (11×18 cm.) kötés, borító- és védőlap nélkül, 10 lev. s mellette egy négybe hajtott félív. Leírója és tulajdonosa az 1a lev.-re írt Bentzédi György; a melléklet leírója (s talán írója?) az utolsó oldalán jelzett Pálfi Péter. A 10a—b-n más kéz írási (?) számadásokat vezetett. A 2a lev. levő 1814-es egykorú bejegyzés világot vet a kézirat leírás korára. Tartalmát *tisztelő énekek*, diák nóták stb. mellett tréfás bejegyzések s versezetek teszik.

29. **Gáspár György Dallos Könyve 1829**. Kt. 417. sz. 8—r (12½—19 cm.) félbőr-kötésben. 55 lev. Több kéz írása többféle tintával. A 47a—50b külön 4 leveles kis kézirat. Rajta e név: *„Tamási Karolina”*. Az 51 lev. hosszú negyedív, külön betoldás. Az 52—53 lev. egy daloskönyv töredéke (12—15 dal). Az 55 lev. is betoldás. — Az 1a lev.-en kihuzva *„Gáspár Györgyé 1829”* s ugyancsak kihuzva piros tintával írt név a hátsó tábla belső felén s helyébe mindkét helyen a *„Márkotsán Abraham* neve írva 1831-ből. (Az 1a-n kétszer latinul s egyszer magyarul.) *„Készítési”* helyként, (Máramaros) Szigetet nevezi meg. Tartalma nagyon különböző dalokból áll. Ugyancsak a 91b—93b lev. levő dal íróját (Johannes Torjay) nevezi meg a leíró, de a Tutólagos átnézés során is látjuk, hogy a kor ismerős részint németből fordított, érzelmes dalain kívül, néhány Kisfaludy, Verseghy, Csokonai stb. dalt, egy-egy népdalt, halotti és exameni éneket, sőt egy latin dalt is (11a—b) lev.) tartalmaz.

30. **„Gyönyörkötött Versek és Ódák”**. Kt. 1682. sz. 8—r (11×18 cm.) kötés nélkül, fűzve. *„Székely keresztúron 1841”*-ben összeírt 16 lev.-re terjedő gyűjtemény néhány megzenésített Csokonai-dal szövegét is tartalmazza.

31. **Gyűjtemény**. Kt. 2466. sz. 8—r (12×21 cm.) rongált kemény papirkötésben; a sarokeimkén a fenti cím. 246 lev. E nagyrészt verses munkákat tartalmazó kézirat kolligátumnak néhány *„ad notam”* jelzésű darabja is van a 139a—141a lev.-ken. Leíratási idejük a múlt század 30-as éveire tehető.

32. **Kötés / DALLOS KÖNYV. / a víg Társaságokban / való Haszonvételre / öszve szedte, rész szerint magyarra fordította, / kótára tette, és le / írta / Szalontai Madass Sándor.** / Kt. 1531. sz. 8—r (12½×20 cm.) rongált félbőr-kötésben. 112 lev.-et foglal magába, a 193 o.-ig helyes oldalszámozással, aztán a 195-re ugorva végig téves; az utolsó 3 lev. sztan. Ezen a *„Mutató Tábla”* van. Az 1. védőlap b) felén az adományozó *Gálos Rezső* neve s az adományozás idő-

pontja van bejegyezve (1906. IX. 8.). A címlap (1a) alján piros, kézinyomású betűvel: *Ex. Libr.: Alexandri Madass* (előfordul a keménytábla belső felén is!) Az 1b-n a következő tréfás bejegyzés:

*Ki a Fejér-személyeket — a jó bort, és az Éneket
Nem szereti, — az szüntelen bolond marad, holtig,
Amen*

Dr. Luther Márton.

A kézirat elég finom papírjában revo 1816-os vízjel, a leírás idejét sokkal előbbinek sejteti, mint amilyen tulajdonképen. A dalok között ugyanis *Petőfi*-dalok vannak, a *Talpra magyar* is, sőt a világsi fegyverletételről szóló „*Honnan jössz te oly leverten bús pajtás*“ kezdetű népdal (?). Így ha a gyűjtemény összeírását el is kezdték a 40-es évek elején, ami nem nagyon valószínű, leírási ideje átnyult az 50-es évek legelejére. 128 számozott s 4 sztlan dala közül alig kettő-három hiányzik részben vagy egészben. Nagyon sok benne a németből s épen Madass által fordított dal (26 db.); a maga s a többi fordító nevét is odajegyezte a szövegek végéhez. Néha még a dalok szerzőit is feltüntette. Népköltészeti anyaga nem nagyon gazdag; csak 20 egynehány népdala van.

33. **Kovatsótz Mihály: Elmény 1824. Muzsikára tette Seyfried János'.** Kt. 3145. sz. Egyetlen 4—r lev. két oldalán. Csak az 5 vszkból álló szöveg van meg, dallam nincs.

34. **Műdalok.** Kt. 1771. sz. 8—r ($8\frac{1}{2} \times 15\frac{1}{2}$ cm.) félvászonkötésben. 173 (csak kis részében beírt) lev. Műdalszövegeket is tartalmaz; többek között a *Szózat*nak érdekes s általam ismeretlen, németgúnyoló paródiáját. Így a kézirat leírási ideje világosan a 48-as vagy az ezt követő időkre esik.

35. **Műdal-szövegek.** Kt. 1643. sz. 8—r ($11\frac{1}{2} \times 19\frac{1}{2}$ cm.) kötés nélkül, fűzve. 28 lev. Főleg Kisfaludy Károly dalainak szövegét tartalmazza. Leírási kora a mult század 30-as éveinek végére s a 40-es évek elejére tehető. Az ugyan ezen szám alatt levő másik, alakra valamivel nagyobb 8—r (12×20 cm.) fűzet 42 lev. (nagyreszt beírva) már népiesebb anyagot is tartalmaz. Leírási kora — kisebb később beírt éneken kívül — ugyanarra az időre tehető, mint az első.

36. **Mű- és népdalok.** Kt. 1651. sz. 8—r (12×20 cm.) fűzve. 45 lev. + 1 első védőlap. Magyar, kis részében német mű-, nép- és diákdalokat tartalmaz. Az ismerős népdalok egy-egy ismeretlen változata, ill. vszka is megvan benne. Egyébként legalább 5 kéz által írt s különböző fűzetekből összeállított kolligátum.

37. **Mű- és népdalok.** Kt. 1770. sz. Kis 8—r (10×16 cm.) papírkötésben 25 sztlan (1—19a-ig beírt s tovább üres) lev. + 1 első védőlap; a hátsó kiszakítva. Ez a mult század 50-es éveiben összeírt gyűjtemény néhány ismert mű- és népdalt tartalmaz.

38. **Nyájas / vig, / kellemetes / és a bús szívet / türelemre / öröme / ébresztő / ártatlan énekek. / Itten találtnak — Alatta: Szerkesztő Burics János (más kézzel) Descriptae per I. J. (?) (Utána kihúzás s e két betű fölé írva.) die 18a Martii 1866. G. Halász (?) Kt. 3588. sz. Kis 8—r ($9\frac{1}{2} \times 17$ cm.) lágy papírborítékban. 40 lev. — A 36b s 39b üres. A 14a lev.-en kétszer *Kovács Vendel*. Érdekesebb énekei a „*Magyar zür-zavar*“ c. (egymásután rakott szavak értelmetlen zürzavara), *Lóbuszátató*, *Nagyidai cigány (nyelvű) nóta*, *Jesuitarum* c. latin dal stb. Népdalok is vannak benne (11b—12a, 14a, 21a, 21b—22b, 23a, 24b—25a); a 27a—32b lev.-en kottázott dalok, nagyrészt népdalok. Az énekeskönyv lágy papírfedelének címkéjén a következő két latin sor van:**

*Artes cum mundo pereunte / cunctae peribunt
In colcum remeans / musica sola manet.*

Alatta más kézzel: *Artes mundi jasiges.*

39. Öt dal. Kt. 2664. sz. Széles 4—r (25½×17½ cm.) 1—5 lev.-en öt dal, 6—17 üres. Leszakadt papirborítékban. XIX. sz. végi jelentéktelen kézirat. Írása gyerekes.

40. **Gyallay-Pap Daloskönyv.** Kt. 1811. sz. Dült 16-r (13×9½ cm.) 39 részben rongált lev.-en durva disznóbörkötésben. Legnagyobb részt alkalmi (névnap, búcsúzó stb.) verset és éneket tartalmaz, részben a mult század elejéről, amint a 15a lev.-en „*Georgius Pap in Anno 1806*” tett bejegyzéséből következtethetjük. De találunk még későbbi évszámot is a kéziratban; nevezetesen a 20b lev.-on 1808-as csaknem egykorú s a 23a lev.-en 1826-os, továbbá a 22b-n *Firtos Ferentz* 1834-es bejegyzését, melyek sokkal későbbiek. A 23a-tól kezdődőleg tulnyomóan vallásos énekeket találunk; közöttük 2 latint is. Megvan *Rákóczi Ferencz bus Éneke* is, a „*Győzhetetlen én köszalom*” kezdetű (25b—27a). Az énekek valami deák műveltségű, egyházzal összeköttetésben levő leírót (s részben író?) sejtetnek velünk. A Benczédi Gyallay-Pap családnak az E. M. E. levéltárába letett levelesládájában több XVIII. sz. végi és XIX. sz. eleji írományban szerepel ifj. *Pap György*, aki egy XVIII. sz. végéről való keltezetlen csereszereződésben *falu notárius*-ának írja alá magát. A kézirat e levelesládával *Gyallay-Pap Domokos* le-tétjéből 1903-ban került a kézírattárba.

41. **Pálóczi Horváth Adám / (1813) / „Ó és Új mint egy / Ötödfélszáz Énekek”** című / gyűjteménye dalamai / Megfejtette / Szöllösy Attila / (1886) /. Kt. 1310. sz. 2 félbörkötéses kötet. Kis folio (17½×26 cm.). I. köt. 80 lev. + 1 címlap (az első védőlapon) + 1 hátsó védőlap. II. köt. 87 lev. + 1 címlap (u. o.) + 1 hátsó védőlap. Az I. köt.-ben az 1—224 dallam megfejtése és szövege van meg. De hiányoznak az 5, 6, 22, 23, 32, 35, 58, 61, 73, 74, 89, 91, 94, 96, 106, 107, 110, 115, 126, 130, 133, 135, 136, 138, 140, 142, 143, 154, 155, 157—162, 168, 169, 172, 173, 176—178, 182—185, 189, 194, 195, 201, 203, 204, 208, 209, 214, 215, 218, 219, 221, 222 számúak. A 20, 21, 24—31 (45), 33, 34, 36 (45), 37 (csak 1 sor), 38—44, 46, 47 (58), 48—51, 53, 55—57, 59, 60, 62—68, 70—72, 76—81, 83—85 (86), 87, 88 (97, 98), 90 (92, 94), 93, 95, 99, 100, 102, 103, 105, 108, 109, 111, 113 (114), 117, 118, 145, 153, 156, 171, 210a), 210b) számúaknak pedig csak a kezdősorra, ill. címe van leírva a megfejtett dallam fölé. A II. köt. a 224—445. dalt foglalja magába, kivéve a 233, 240, 241, 246, 247, 251, 262, 264, 265, 274, 290, 291, 300, 304, 308, 310, 322, 323, 326, 329—331, 352, 353, 356—357, 359, 361—364, 367, 379, 380, 385, 389, 395, 399, 404, 407, 409, 412, 413, 440, 441, 444 számúakat, melyek hiányoznak; viszont a 234, 235, 237, 239, 242, 243, 263, 267, 272, 284, 288, 289, 293, 297, 301, 306, 309, 311—313, 315, 318—320, 327, 328a) és b), 342, 346, 347, 358—360, 365, 366, 368, 371, 372, 375, 378, 381—383, 386—388, 390—394, 396—398, 405, 406, 415, 416, 418—429, 430a) és c), 431—433 számúaknak csak a megfejtett dallama és legfeljebb címe van meg. — A gyűjtemény 1910 körül került a kézírattárba a megfejtő ajándékából, aki ekkor honvéd törzsorvos volt Kvárt. (Hiányos életrajzi adatait közli Szinnyei XIII. 1094—95. h.). Az általa megfejtett gyűjtemény eredetijére vonatkozólag lásd Erdélyi Pál cikkét, aki a legrészletesebb ismertetést közölte (*Erdélyi Múzeum.* 1908. évf. 238—253. l.). **Hogy** a megfejtő a munkánál, melyik eredeti kézíratos példányt használta, ma kinyomozni az eredeti kéziratok összevetésével

is talán nehéz és bizonytalan munka lenne. Az eredeti gyűjtemény sok dalát szöveggel együtt kiadta Bartalus István *Magyar Orpheus*-ában.

42. **„Rigo Gyula Magyar Vers Gyűjtemény”-e** (1851). Kt. 1361. sz. 8—r (12½×20 cm.) kevésbé rongált félvászonkötésben. 74 beírt, oldalszámozású lev. + 3 levélnyi verses toldalék külön beletéve. Nehány műdalszöveget tartalmaz, legnagyobbbrészt a szabadsághareból s azutánról valókat.

43. **Thorotzkói Czapor Andor: VILÁGI ÉNEKEK.** Kt. 3089. sz. alatt négy füzet különböző nagyságú 8—r levelekből összeállított kézirat van. Az általunk könnyebb megkülönböztetés miatt d/-vel jelzett füzetke (8—r 11×18 cm.) 17 lev.-et foglal magában. A borítólapnak elől s hátul odakötött két-két levélen földrajzi jegyzetek vannak, a 3—4 lev. üres; az 5—13 lev. 22 éneket, legnagyobbbrészt ismert, szép népdalt tartalmaz. A gyűjtemény leírója valószínűleg az a Th. C. A., aki az 1a lev. tanúsága szerint a földrajzi jegyzeteket is *„Irta... 1834-ben Ianuar:* (ii). Az utolsó éneke a „De“ őrszóval megszakad, a 13—14 lev. között egy lev. ki van vágva.

44. **Válogatott Dal Gyűjtemény.** Kt. 3044. sz. 8—r (12×20 cm.) kemény kötés nélkül. 20 lev. + 1 első s 1 hátsó védőlap borítékként. A hátsó a) oldalán mutatótábla is van. A borítólap a) felén felül *„Lakáts Lajos”* név; alább megkezdve reszketeg írással *Miholts* (?), aztán *„ordí”* s végül *Fáni*. Hátul, a borítólap b) felén: *mine* és két piros cimerepesét. A kézirat Kölesey, Horváth Ádám, Bajza, Vörösmarty dalain kívül a XIX. sz. 30—40-es éveire jellemző műdalokat tartalmaz, talán az 1a—b-n található egyetlen népdalon (?) kívül.

45. **Válogatott / Világi / Énekek / és / Versek /** Kt. 963. sz. 70 gépszámozású (a 1310-ig eredeti, kézi számozású levélen). 8—r (11×17 cm.) kissé rongált sarkú kemény papirkötésben. A hatvanhárom dal leíratási ideje a 40-es évekre tehető. Legtöbbje e kor ízlését árulja el, de meg emellett a 3a lev.-n a Kisfaludy Társaságtól 1840-ben első jutalmat nyert ballada is megvan. Nehány Csokonay-dal is van benne. A 68a—69a lev.-en *„Laistrom”* egészíti ki a gyűjteményt.

46. **Versek 1825.** Kt. A. 406. sz. 8—r (13×21 cm.) újabb félvászonkötésben. A 17 gépszámozású + elől 3 + hátul 2 sztlan üres lev.-t magábanfoglaló kézirat 10a lev.-én *„Szép énekek”* jelzésű verses rész van.

47. **Világi énekek.** Kt. 3109. sz. Kis 8—r (11×17½ cm.) rongált kemény papirkötésben. 46 sztlan lev. Tulajdonképen a következő négy részből álló gyűjteményt foglalja magában:

a) *Szívet Gyönyör / kötött Világi / Énekek 1832 /* 5 sztlan lev.-en 8 gyerekes írással s rossz, következtelen helyesírással leírt ének. Leírója: *Kun Sámuel 18(32?) Synfolva* (v. ö. 5b lev.).

b) *Világi Énekek / az 1831 dik esztendő / ben.* 23 lev.-en 38 dal. Írása még rosszabb; valószínűleg valami kisdíák lehetett összeírója. Negyedrészen népdal, de van Csokonai dala s egy makaroni verse (az ismert *„Megholt feleségem...”* kezdetű). Utána megint egy gyűjtemény:

c) *Világi Énekek / Az 1832 / Esztendőben Február(i) / usnak 15 kén /* 8 lev.-en 14 dal (a 4-től téves énekszámozással, mert kétszer szerepel a 4). Írása gondosabb külsőleg, még a csinosságra is törekszik a kétféle színű tinta alkalmazásával. Nehány népdalt és diákéneket tartalmaz. Folytatólagos ének számozással utánakötte az

d) *„Exameni Énekek”* c. rész, melynek tartalmát már a cím is meghatározza. 7 lev.-en 14 ének.

Végül az egész négy részből álló gyűjtemény végén, 3 lev.-en az a) és b) alatt jelzett részekből készített *„Mutató Tábla”* van, amiből arra következtethetni,

hogy a gyűjteménybe csak az összekötés révén került a másik kettő. Tulajdonosa s részben leírója az a *Kún Sámuel* lehetett, aki több helyt is beírta nevét. Későbbi birtoklóit meg a hátsó védőlap b) felére írt nevek tulajdonosaiban segíthetjük. — Az első borítólap belső felén egy népdaltöredék van érdekes, ritka réjával (*ihajramm*).

48. **Világi Énekek.** Kt. 1363. sz. 8—r (12×20 cm.) rongált félbőr-kötésben. Cím nélkül. A bőrsarok címkéjéből csak homályosan vehető ki a cím: *VIDÁM* (?) *VILÁGI ENEKEK*. 166. számozott oldal + (elől) 3 üres l. + 6 számozatlan (hátul) + 1—1 védőlap. A kézirat a mult század 30—40-es éveiből való, amint a 74. ol.-on levő s *Dálnoki Mihály* vagy -klós) *Sándor* által, *Jun. 14én 839'*-ben tett bejegyzésből következtethető. Nagyon sok kéz írása; a kéziratban az egyes versek után csaknem husz név van beírva. A dalok a kor divatos érzékenykedő s szenvedő dalai; közülök igen sokat a *Spataki dalk* között is megtalálunk. Népköltészeti termék is alig 1—2 darab van a 145 dal között. Csokonai egyik dala is olvasható benne (*Dal a csikóbőrös kulacshoz*. 136. dal).

II. Egyháziak

— *Kath., ó-szláv, ref. szombatos, unitárius.* —

— *XVII. század.* —

49. **Cantionale Catholicum** töredéke. Kt. 1634. sz. 4—r (14½×19½ cm.) 4 lev. + 1—1 újabban hozzákötött védőlap félvászonkötésben (újabb). A rongált, molyette, de jelenleg gondosan helyreállított kézirat korára (XVII. sz.) csak a helyesírásból és a betűk alakjából következtethetünk. (A főkefealógus felhasználásával.)

50. **Bogáti Fazekas Miklós Jób könyvének paraphrasisa, Dávid zoltárainak s más bibliai részek verses fordítása.** Kt. 898. sz. 4—r (16×20½ cm.) rongált egész bőrkötésben. Első részének címe ez: *Paraphrasis Libri Job secundum proba / tissimam hebraeorum Exemplarjurn verjatem / hungarica Melodia expressa. Auctore sapientissimo Theologo Nicolao peljdis. Bagathio. Scripta / in Zent Ersebeth. Anno 1607. 22 Decembris.* A 3a—35a lev.-en Második részének a címe a következő: *Psalterium Daujdis, Carmjne Hungarico / redjtum, per Nicolaum Bogathium, virum clariss / imum, Theologum nostrj temporis non postremum / Scriptuum in Zent Ersebeth. Anno 1608, 12 Ianuarij /.* A 35b—154a lev.-en Harmadik része bibliai részek verses fordítását tartalmazza; még pedig: 1. *Testamentum Jacob(i) Gen.* (I. Mózes) 48 et 49. (154b—156a lev.); 2. *Carmen Mosis Epinicion Exod.* (II. Mózes) 15. (156a—157a lev.); 3. *Numerj* (III. Mózes) *Cap. XXI.* (157a—158a lev.); 4. *Numerj* (u. a.) *XXII, XXIII, XXVIII* (158a—159b lev.); 5. *Canticum Canticorum* (160—166 lev.). A kéziratnak 168 gépszámozású lev.-e van, melyek közül az 1, 167b és 168 üres; ugyszintén az első és hátsó védőlap is. A 2. és 166b—167a lev.-ken *Index'* van. Minden verses fordítás címe után odajegyezte a leíró *ad notam'* jelzéssel az ismert dallamú ének kezdősorát, melyre a dalt énekeltek (v. ö. ismertetésünkben az alább között, későbbi változat leírásával). Bogáthi e munkáját Sziunyei (I. 162. l.) még nem ismeri. Részletesen *Thury Zsigmond* ismertette (*A szombatos kódexek bibliographiája* stb. Mezőtúr, 1912. 24—27. o.) könyvészeti utalásokkal. E példány a deési 1638-i máglyára ítéltetés (v. ö. Erd. Orsz. Eml. X. 166 o.) következményeitől nem tudni hogyan menekült meg. A másolat az eredetivel közel egykorú.

51. **Szent Dávid zoltárai (1631.)** Kt. 895. sz. 4—r (14½×19 cm.) durva,

leválló bagaria kötésben. Elöl és hátul is megcsonkultan 166 lev.-t foglal magában; közülök a 163—166 l. felső jobb sarka is csonkult. Egyébként is a szélein s a sarkokon rongált, némely helyt vizfoltos. — A kézirát az abásfalvi unitárius egyház tulajdona volt. Részben a Bogáti Fazekas Miklós-féle zsoltárfordításokat foglalja magában. A XIV. zsoltár utolsó szakaszával kezdődik s a csonka CXL.-kel végződik. Az „*Ad notam*” számos helyen a szöveg kézírásától eltérő, későbbi, és szintén XVII. századi bejegyzés s az E. M. E. kézirattárában levő 1608-i Bogáti-féle kézirát (l. fennebb, 50. sz. alatt) „*ad notam*” szövegeitől a legtöbbször eltér. Az egész egy kéz írása, tulnyomólag szép kerek betűkkel. Sietőbb folyóírása csak egy-két zsoltárnak van. A 49b lap aljára a XLII. zsoltár végére a másoló apró folyóírással a következő bejegyzést tette: „*Amen. Finis huius Deo volente. A. 1631.*” — Sztripszky Hiador ajándéka 1902-ből. (A főkatalógus felhasználásával.)

52. **Thordai János zsoltárfordítása.** Kt. 2245. sz. 4—r (16×20½ cm.) kötés nélküli pakolópapir borítólapok között. Elöl-hátul csonka; jelenleg 146 lev.-t foglal magában. Th. J.-ról Szinnyi mit sem tud, ellenben Tordai (h nélkül) J.-nak ismeri „kézirátban szép magyarsággal írt énekeskönyvé“-t. (XIV. 307—308 h.) A kézirátunkba betett jegyzetkén a következő sorok olvashatók: „Thordai János kolozsvári unit. scholamester zsoltárfordításának (1627) csonka másolati példája (!); későbbi másolat. V. ö. a helybeli (t. i. kolozsvári) unit. koll. könyvtárában lévő f^o alakban 1679 ben másolt példával (!), mely a Bogáthi-féle zsoltárfordítással együtt Kövendi János kvári polgár részére Vinczi György által másoltatott és jelenben is együtt van a két zsoltárfordítás. (A Thordai 1629-beli, a Bogáthi 1604-beli másolat után másolva)”. Leírójáról és tulajdonosáról semmit sem tudunk. Leíratási ideje a XVII. sz.-ra tehető. A mult század 30—40-es éveiben valamelyik *Gombos-család* tulajdonában lehetett, mert gyakorlatlan írással beírva husz egy nehányszor is szerepel *Sigismundus Gombos* és más G. neve is.

53. **Zsoltárok könyve.** Kt. 976. sz. Kis 8—r (10½×15½ cm.) durva disznóbőr-kötésben. 119 lev. Az 51b—52a-b-t kivéve elég rendes írással. A levcek alján az írás sok forgatástól elmosódott; néhol a nedvesség is kárt tett benne. Az 1a és a 119b az olvashatalanságig elfakult írású. A kézirát felerészben a zsolatárok magyar fordítását, felerészben meg szombatos imákat tartalmaz a VII. sz.-ból; több kéz írása fedezhető fel benne.

— XVIII. század. —

54. **Boldog /Aszszonyak / a' / Laurétomi Litániában lévo Neveze / tek' értelméhez alkalmaztatott / Dicsérete /. Az o hét Oromének, hét Fájdalma' / nak, és hét fo Unnepének em / lékezetével együtt./** Kt. A. 870. sz. 4—r (17×21 cm.) egyszerű, jó állapotban levő egészbőr-kötésben. 115 gépszámozású lev. + 4 sztlan (elöl) + 1 első védőlap. A 113—115 lev.-k üresek. Az 1—13 és 84—97 lev.-k kivételével az egész kézirát énekszövegeket tartalmaz. Beosztása: 1. 1a—58b *Boldog Aszszonyak... Dicsérete...*; 2. 59a—71b. *A' Boldogságos Szuznek hét... Orome...*; 3. 72a—83a *A' Boldogságos Szuznek hét... Fájdalma...*; 4. 84a—112b. *A' Boldogságos Szuz Hét fo Unnepének Emlékezte.**

55. **Gyulai Sáska Absolon 'ÉNEKES KÖNYV'-e** Kt. 393. sz. Az 1a lev.-en levő címe ez: /ÉNEKES / KÖNYV. / Mellyet én Gyulai Sáska Absolon Irtam meg / az Istennek dicséretire s Lelkünknek üdvességire. / Parajdon Laktomban: / Szent Mihály Havának 28 dik Napján az 1798 dik Esztendőben. / Méltóságos

* A C alakú ékezeteket az ö (ó) és ü (ű) betűkre nyomdatechnikai okokból nem lehetett feltenni. Sz. T. A.

Romai Szent Birodalombéli Groff Fő Király Biró Úr eő Nagyságához / és a Tekintetes Tiszttséghez alázatos síralmas Könyörgő Instantziája. / Széles 4—r (25×20 cm.) 31 gépszámozású lev.-en, félbőr-kötésben, melynek első táblájából a jobb alsó sarkon egy darab leszakadt. Az 1b-n levő két imádság után a 2a lev.-től kezdve 37 katolikus egyházi énekszöveget stb. foglal magában. — A 26a lev.-en Ladislaus Banto nyugalmazott katonának a *Commendant*hoz intézett német nyelvű kérése, a 26b felén más *„Istenhez való’* fohász (versben) s egy bejegyzés, melyben az író *„meg törődött szível’* ajánl valamit *Károlyi Sándor* gr.-nak, urabátyjának. Mivel az ezután következő lap ki van tépve, lehetséges, hogy az ajánlott ének (?) ott lehetett. A 27a lev.-en, illetőleg a 27b—28a lev.-nek a vonalazott keretén kívül, a sarokkötés felé eső részén síralmas éneket írt be egy ismeretlen kéz. A 31a lev.-en Úr felmutatás előtti miserészlet latinul, a b) felén meg Teleki Mihály gr. marosszéki főkirálybiróhoz intézett *„síralmas könyörgése a benn is irt személynek G. S. A.”* Alatta egy két vszkos vers. A hátsó borítólapon belső felén más jegyzetek. — Az énekeskönyv gyönyörű kézirású, gondosan vonalazott s kerettel ellátott leveleken van.

56. **Halotti énekek.** Kt. 462. sz. 8—r (11×17½ cm.) újabb félbőr-kötésben a sarkán *„Halotti énekek XVIII. sz.”* jelzéssel. Az énekeskönyv 49 gépszámozású levelet foglal magában, de elől és hátul csonka. A régi számozású 1—14 l. hiányzik s így csak a 15. o.-on kezdődik, a 47 (új számozású) lev. után több levele elveszett. A 49. lev. tárgymutató, de az S. betűnél megszakad. A 48b levél záíó-díszítménye felett *„Andreas Bálint hábet“*, az alján meg 1770-es évszám. A többi kivehető név sokkal későbbi. Így ugyanezen oldalon *Énlaki Ádám* 1878-ban tett bejegyzése; a 30a lev.-en felül *Adam Janossi* (?), hihetőleg XIX. sz. eleji, majd még előbb *„Bálint Ferencz Bálint’* sokkal későbbi bejegyzése családban öröklődő énekeskönyvet sejtet velünk. (A főkatalógus felhasználásával.)

57. **Jánosi énekeskönyv.** Kt. 3587. sz. Kis 8—r (11×17½ cm.) durva fatáblájú kötésben. Elöl csonka, mert az első 30 lev. hiányzik, a meglevő 51 lev. 31—126 oldalszámozású (a 8—9 lev. között a 47—52 l., tehát 3 lev. hiányzik) + 5 és fél számozatlan levél. A 62-ös l. számot kétszer írja (a 15b és 16a lev.-en) s így a számozás hibás. Több kéz írása fedezhető fel az énekeskönyvben. Nevét a 46b lev.-en megnevezett *Gregorius Jánosi (de Fintos Warolgya)*-tól kapta, aki Anno 1768 fejezte be az írást, sőt a *„MUTATO TÁBLA”*-t is (47a—48b). A 49—51 lev.-en kátékérdések s feleletek vannak. A 47b lev.-en még egy XVIII. sz. név bejegyzés van, a *Sigmondus András*i-é; sokkal későbbiek a 19a (*Andrasi Lajos* 1889) és a 44b-n levő nevek (*Demeter Lajos* 1889.). Zsoltárokat, halotti és egyéb egyházi énekeket tartalmaz; közülök 6 latin, a többi magyar. A hátsó táblára ragasztott rongált lapon egy felelgető ének töredék is van (*„Virágok királya Perseus En vagyok’* kezdetű); alatta 1767-es évszám. Az éneklöredék azonban régebbinek tetszik.

58. **Katolikus egyházi énekek.** Kt. 1743. sz. 8—r (10×17 cm.) rongált félbőr-kötésben. 79 lev. Az 1a-n levő címlap szerint a mindenféle jegyzetet tartalmazó s így inkább notabilioranak tekinthető könyveske *Sebesvári Miklósé* volt. (1753). Énekes része latin, német s (legnagyobb részét) magyar kath. egyházi énekeket foglal magában. Írása szép, olvasható.

59. **Katolikus énekeskönyv.** Kt. 842. sz. 4—r (20×23½ cm.) rongált kemény papír táblájú félbőr-kötésben. 44 lev. Az elején csonka. A *„Patrem Omni potentem...”* kezdetű latin egyházi énekkel kezdődik az 1a—5a lev.-ig gregoriánus kottával. A 11a lev. *„O Deus ego Amo te!”* kezdetű éneke már más kottázású; ugyancsak ilyen a 12a lev. *„Kirie eleison”*-é s a 14b lev. *„Gloria, Gloria...”*

kezdetű éneké. A 15a lev.-lél a magyar nyelvű rész kezdődik; a 17a-n „*Lelkiin: idvessége*“, a 22a-n „*Oh szent Szüz...*“, 24a-n „*Istennek annyát Ádám fiai...*“, a 37b-n „*Ah! jaj nékem Szomorunak...*“ kezdetű énekeknek gregoriánus kottával a dallamát is adja az énekeskönyv. A 43a—44 lev.-en a szöveg ismét latin. A 44a lev.-en a „*Fundamenta Cotarum*“ s utána ez írva: „*Haec bene si sciveris, bonus cotista eris. 1781.*“ — A 29. lev. alja letépve; a 30—31 között egy lev. kívágvá s több levél rongált, ill. szakadt. Az írás nem egy tintával s nem egyöntetű, de valószínűleg egy kéz írásával készült. A tábláján elől s hátul is több bejegyzés és név olvasható. Többek közt ez: „*Stephanus Benkes / Irta ezt egy nagy keserves Betegségibe / Amélbe ISTEN boldog/á Tete / Anno 1792 Die 23 / Aprilis. / In Hermannstadt.*“ (az utolsó szó német betűkkel). Az ő neve elmosódva még egyszer szerepel. A lev.-k némely helyen barna tintával, másutt piros ironnal keretvonalazottak. — Br. Radák Istvánné Gr. Rhédey Klára adományja. (A főkatalógus felhasználásával.)

60. **Kántor könyv.** (A címet a főkatalógus zárjelbe tett címe után használjuk.) Kt. 922. sz. 4—r (17½—22½ cm.) finom félbőr-kötésben 40 beírt, gépszámozású lev. + 3 első + 1 hátsó védőlap. Szép rendes írású s kottázású. Két részből áll. Az első (1—10 lev.) „*INVOCATIOK és ADIUTORIUMOK*“ fejezet-címmel 30 s egynehány (nagy kihagyással I—CLVI-ig tartó számozású) éneket tartalmaz; a második pedig az üresen hagyott 10b után a 11a-val kezdődőleg a 40a-ig az I—CL zsolnárt. Ehez járul még a 40b-n levő két ének (*SIMEON ÉNEKE és AZ ÚRI IMÁDSÁGRÓL VALÓ ÉNEK*). Mivel a 19. lev. papírjának vízjelében 1787-es évszám olvasható, ennél előbbre az énekeskönyv leíratai ideje nem tehető. Lehet azonban, hogy a XIX. sz. legelejéről való. — A kézírattár tulajdonába a Szentkirályi Gábor adományja révén került. (A főkatalógus felhasználásával.)

61. **Kis kántori segédkönyv.** (Román kézirat.) Kt. 3203. sz. 8—r (11×17 cm.) rongált leválló táblájú, préselt mintázású bőrkötésben. Elöl is, hátul is esonka; az első levelei különösebben is, a többiek többé-kevésbé rongáltak. 79 cyril írásos levelet foglal magába. Zsolnárokat és miseénekeket tartalmaz kb. a XVIII. sz.-ból. Szerzője s leírója nincs megnevezve. (A beletett jegyzett felhasználásával.)

62. **Kottás kath. misekönyv.** Kt. 2248. sz. 4^o (16×20 cm.) rongált félpergamenkötésben. Tulajdonképen három részből áll. Első része (5 sztlán lev.) kézíratos latin miseénekeket tartalmaz; második része a következő nyomtatott munkát: *HONORI / SERAPHICO, / PROFESSIONALE / ET / ANTIPHONALE / ROMANO-FRANCISCANUM, / DE / TEMPORE & SANCTIS / CONCINNATUM, / PRO / ALMA PROVINCIA / S. MARIAE / HUNGARIAE, / ORDINIS S. PATRIS NOSTRI FRANCISCI / REFORMATORUM. / ANNO M. DCC. XVIII. / TYRNAVIAE, TYPIS ACADEMICIS PER FRIDERICUM GALL.* (A—O₂ lev.) (E nyomtatványt Petrik nem ismeri, azért közöljük teljes címét.) A 3. rész 6 lev.-ből s a hátsó tábla belső felére ragasztott, természetesen csak a) felén beírt egy levélből áll. Az 1 lev.-nek azonban csak egy jelentéktelen kis esonkja maradt fenn. Ez is kézíratos kath. egyházi énekeket őriz, mint az első rész, de kóta csak a 2 és 3 a lev.-en van. Az első tábla belső felén ez a bejegyzés van: *Pro simplici usu Fris. P. Rudolphi Holkovich p. t. Vicarij Posoniensis, Con(cina)tus Anno 1723.*

63. **Kottás kálvinista énekeskönyv.** Kt. 1744. sz. 8—r (10×17½ cm.) rongált sarku félbőr-kötésben. 48 gépszámozású lev. Az énekeskönyv esonka, mert az elején „az 1a lev. már (hibásan ugyan, de) 6-os o. számozást visel, az 5—6 lev.

között az eredeti 16—17 o. kitépve, ugyanígy a 41—42 lev. között a 94—95 o., a 46—48 gépszámozású lev. között a 47 gépszámozású kivül (mely lehet helytelen számozás is, nem lévén valószínű a kéziratoknak a kézírattárban való csonkulása) még legalább 3 lev. s a végén legkevesebb 15 lev. hiányzik. Mivel az eredeti kottázás a 46a lev.-en véget ér, magában az énekeskönyvben csonkulás alig állhatott be. Az énekeskönyv valamelyik *Jozsa (Josa)* családban öröklődött, mert *Franciscus Josa*-nak 1766-ban a hátsó keménytábla belső alsó felére tett bejegyzésével kezdődőleg az énekeskönyvben majdnem mind e névbejegyzés szerepel. U. o. a *Josa Elek* és *István* neve valószínűleg még XVIII. sz.-i bejegyzés. A 46b és 48a-n levő XIX. sz.-i bejegyzések (1818—1884-ig) is mind a Josák-tól származnak. A 48b *Jozsa* (!) *Elek* által ilatintával írt vallásos ének-töredék, megkezdett kottázással. Még néhány név ugyan szerepel az énekeskönyv első és hátsó belső tábláján, meg a 46—48 között levő papir csonkon, de azok nem tekinthetők firkálásnál egyebeknek. — Az énekeskönyv a XVIII. sz. közepe táján íródhatott vagy legfeljebb a század harmadik negyedében. A ref. énekeskönyvekből nagyjában ma is ismert énekeket tartalmaz, az említett bejegyzéseken s az első tábla belső felén levő egészen késői rövid bűnbánó imán kivül, melyet *Jozsa Elek* írt bele valószínűleg 1880 körül. Az a körülmény, hogy a lapok alján az órszók ketté vannak vágva, világosan rámutat arra, hogy a kötés az énekek összeírása után készült.

64. **Kóttás passio-énekes és imádságos könyv.** Kt. 2302. sz. Folio (19½×30½ cm.) nagyon rongált félbőr-kötésben. 28 lev. Az 1a-n nagypénteki imádság van; az 1b üres. A 2a—27a-ig van az iniciálékkal díszített, rendes, olvasható, nyomtatott írást utánzó szöveg kótával. A 27a-n kezdődik a passioének utáni imádság s a 27b-n végződik. A 28. lev. üres. A kézirat a XVIII. sz. legelejéről való lehet. A címeket kivéve elejétől végig magyar. Leírója nem nevezi meg magát; az 1a-n levő firkálások közül kivethető *Johannes Tartsafalvi* alig lehetett.

65. **Nagyajtai Gergely-család kath. énekeskönyve.** Kt. 2288. sz. Folio (19×31½ cm.) nagyon rongált, levált sarkú papirkötésben. 38 lev. Az 1—25 lev.-en van a *PASSIO DOMINI NOSTRI / JESU CHRISTI* magyar szövege s kóttája. A 26a—38a-n meg kath. egyházi énekek ugyanesak magyar szöveggel és kóttával. A 38b üres. A 25b-n levő bejegyzés szerint a leíró *Anno 1708 írta le ezt Sz: Passiot tanuságnak Okaert... Nagy Ajtai Gergely András Ötse uránál.* Feltűnő, hogy ugyanez a Gergely András ez évben *in Schola Unit(a)r(ia) Claud* (iopolitana) írja ezt a kath. énekeskönyvet (l. 36. a lev.). A kézirat utolsó három levele rongált.

66. **Ó-szláv énekeskönyv.** Kt. 1801. sz. 155 sztlan lev. 8—r (10×15 cm.) rongált, préselt bőr borítású fatáblás kötésben. Sok helyt díszes (?) iniciálé, illetőleg kezdősor, néhány helyt primitív kép van Jézus megkereszteltetéséről stb. A cyril betűkkel írt énekeskönyv a kézírattár által beletett magyar jegyzet szerint kántorok használatára való volt. A kézirat vége csonka. Leírátása idejét kb. a XVIII. sz.-ra tehetjük. (Ez a megállapítás csak a papir minőségén alapszik.)

67. **Szombatos énekek és imádságok könyve.** Kt. 2684. sz. 16—r (9×10½ cm.) nagyon rongált (s az 1 tábla felső felén leszakadt), disznóbőr-kötésben, mely házi fűzés lehet. 110 lev. Az eleje csonka, sőt az 1 lev. is csak részben van meg s ennek is az a) fele elmosódott. Az utolsó három lev. a közepetáján kiégve. A XVIII. sz. elejéről származó kézirat leírójára s a leírítás idejének pontosabb meghatározására semmi jel nincs a kéziratban. A kiállítás kezdetlegességéből egyszerű tulajdonosra, a betűk jellegéből s a helyesírásból a febbebb jelzett idő-

pontra következethetünk. A levelek alja a gyakori forgatás nyomait viseli.

68. **Szombatos ima- és énekeskönyv.** Kt. A 14. sz. 16—r (9×11 cm.) újabbban helyrehozott állapotban, szép meggypiros félbőr-kötésben. 79 lev. Leg-alább két kéz írása különböztethető meg. Az első rész (1—22a lev.) egy kéz írásában kizárólag imákat tartalmaz; a második rész (22b—79a lev.) 78a lev.-re írt jegyzetből megállapíthatólag *Kovats Samuel* kezeírása 1786 (?)-ból. Szombatos imák mellett tartalmaz nehány szomb. éneket is. A 79b-n levő sorok részben olvashatatlanok s más kéztől származnak. Az énekeskönyv elé és hátul újabban 1—1 fehér s 1—1 védőlapot kötöttek.

— XIX. század. —

69. **Halotti Temetés kori Énekek.** (Református) Kt. 30526 sz. 8—r (11×19 cm.) kötés és borítólappal nélkül. 56 általunk számozott lev. Elöl valószínűleg vagy csonkult vagy a 12b-n kivethető 26os oldalszámozás téves. A címlap elmosódott írásából csak a fenti cím olvasható ki. 75 számozott s 7 sztlan éneke van; a legtöbb halotti, de a sztlanok között más vallásos tárgyú is van. A 25b, 27b, 31b, 32b, 33b, 34b, 38b, 39a, 41a, 42a—b, 44a, 46a—b, 47a, 48a lev.-re írt énekei kottások. Az 55—26 lev. levő *„Laistrom”* az „sz” (?) betűtől csonka. A gyakori használat nyomait viselő énekeskönyv a múlt század legelejéről való lehet. Leírója s tulajdonosa zeneértő, valószínűleg ref. kántor volt.

70. **Hodor Károly latin-magyar énekeskönyve** (1815). Kt. A. 19. sz. 8—r (10½×16 cm.) rongált félbőr-kötésben. 33 lev. Az 1—18a lev.-n latin egyházi énekek vannak. A 18a lev. alján a következő cím: / *Áitatos külömbfete / Magyar Énekek.* / A 24 számozott ének között van sok előttem is ismerős (*Boldogasszony anyánk... Keresztények sirjatok stb.*) A 31. lev.-en az *„Index Capitum”* van. A 32a üres, a 32b-n verstörődéket találunk. A latin és magyar rész is valószínűleg a H. K. kézírása, csak hogy míg az első rész nyomtatott betűket utánzó, nyugodtabb írás, a második sietőbb folyóírás. A H. K. neve az 1b-n szerepel. Az énekeskönyv első táblájára ragasztott címkén ez áll: / 10 (alatta) *E. / Énekeskönyv / Deák és Magyar.* /

71. **Keresztési József: / Templomban Énekelhető / ÚJJ ÉNEKEK / melyek / Három szakaszokra osztattak. / Az Elsőbenn / Vagynak: Vasárnap, Hét-köz-nap, / Penitencialis és ÚR-Vacsorájakor / A' MÁSODIKbann / Innepekenn, / Az HARMADIKbann / Bizonyos Alkalmatosságokbann / mondhatók / — / Szalacsi Prédikátor készítette / 1806. Maius Hónapbann.** Kt. 2454. sz. 8—r (14×22 cm.) kötés és védőlap nélkül, házi fűzésben. 58 lev. (80 eredetileg számozott oldal; a többi, a címlapot is beleértve, számozatlan.) Írója a szakirodalomban s különösen a ref. ének irodalomban ismeretes. Énekei közül az erd. ref. egyház énekeskönyvében ma is sok van. Életrajzi adatait Szinyei is (VI. 78—81.) közli a bibliográfiával együtt. — Az (író által sztlan s általunk számozott) 1a lev.-en van a címlap; utána a 2—3 lev.-en *„Az Olvasóhoz”* intézett sorai, melyekben megmagyarázza az énekek keletkezését. Az 1—41 l. levő énekeket három szakaszban a cím már meghatározta. A 42. lev. az *„Énekek’ Mutató Táblája.’* Erre következik a 43—57 lev.-en a *„TOLDALÉK / IVdik SZAKASZ / melyben vagynak / Kátékizmusi Tanításokra, Do / minikák szerint való / ÚJJ / ÉNEKEK / melyek készítették 1806dik Esztendőbe / a’ Szalacsi Szüretenn / Keresztési József Préd. által. / Symbolum: / Nec me Labor iste gravabit. / Virg. Aen. 2. / (Az 1b lev.-en is ez a *„Symbolum”* szerepel.) A 43b-n az énekek keletkezésére vonatkozó *„Jegyzés’* van. A két részből álló énekeskönyv 49 éneket foglal magában. A munkához u. a. kézírattári*

szám alatt egy 8 lev.-ből (8—r 12×10 cm.) álló kézirat is hozzátartozik, más, de közel egykorú írással; ez a magyarországi énekeskönyvbe bekerült „Új énekeknek a' Szerzői, vagy Nemelky Régiének Meg Igazítói"-ról nyújt pontos felvilágosítást. A ref. énekeskönyvek történetének igen becses anyaga úgy az énekeskönyv, mint e jegyzet.

72. Református halotti énekeskönyv. Kt. 3122. sz. 8—r (12×18 cm.) 93 lev. + 1—1 védőlap félbörkötésben. A levelek számozatlanok; a mi általunk számozott 1—48 lev.-en 68 számozott s 2 sztan halotti ének van. A 49, 50b—51b ironnal írt néhány ének után folytatólagosan 69 sz. halotti ének (52a—b) s a további (32b—57b) leveleken tintával írt hasonló tartalmú énekek vannak. Az 58a-n levő megint ceruzairás, míg az üres 58b lev. után az 59a lev. ismét 60. sz. ének s a közbeeső üres 62b levél kivételével a 63b-ig 73. sz.-ig folytatódó ének számozás. A 64—92 lev.-k üresek. A 93 lev. tinta, illetőleg ceruza bejegyzés van s a hátsó védőlapon „*harmaðnapos hidegletés elleni*“ orvosság. A múlt század 20—30-as éveiben összeírt kézirat nagyrészt egy kéz írása; tulajdonosa valami ref. kántor lehetett.

73. Sándor Ninna német s francia (nyelvű) kath ima- és énekeskönyve. 1848. Kt. 3199. sz. 8—r (11×17 cm.) szép, arannyal préselt mintájú egész-börkötésben. Gyöngybetűkkel, leheletfinom rokokó díszekkel ékített, magánhasználatra írt, mise s más egyházi énekeket tartalmazó énekeskönyv 7, 8 és 10 levele esonka. Az 1—50a német, az 51a—55b francia nyelvű. Leírása valamivel előbb történhetett, mint feunt jeleztük; leírója sem S. N. Ő róla csak az 55b-n s a hátsó tábla belső felén levő bejegyzések alapján neveztük el az énekeskönyvet.

74. Szombatos énekeskönyv. Kt. 897. sz. 4—r (15½×21½ cm.) primitív, bőrsarkú zsákvászon borítólapon. Az elől esonka s korához képest nagyon rongált kézirat 70 lev.-et foglal magában. Írása és külseje egyaránt egyszerű sorban élő leíróról, illetőleg tulajdonosról tanuskodik. A 23—26, 27—30 és 56—58 lev. papiranyaga és talán kézírása is más-más; ez tehát idegen, a kézirat testébe később bekerült rész. A kézirat összeírója a 70b-n e bejegyzést tette: *Aldot vagy Szent Ur mü Istenün(k) Szekyes nagy világ*; — *Nak örökös Ura kiralya 1845-dik Esztendőben.*

75. Szombatos imádságok és énekek könyve. Kt. 3200. sz. 8—r (9½×15½ cm.) molyette, szakadozott egész-börkötésben. 282 lev. Elöl a kézirat esonka. Egyéb megállapítható hiányok: a 140—141., 205—206., 259—260. lev.-k között néhány lev. kivágva. Az 5b lev.-en a tulajdonosra vonatkozó következő bejegyzés van: *„Possidet hunc Librum pere (?) / Mojsem Ats de B. Ujjfalu / In Nomine Domini Deus Iz / rael / In Anno 1835 Die 25a Juny /*. A 146b-n álló *ML (?)* monogram alatt 1860-as évszám. A világosan több kéz által különböző időben (de a XIX. sz. folyamán) írt kézirat valószínűleg különálló részekből kötődött össze az összeíratás után, mert másként nem volna megmagyarázható a külsőleg észre sem vehető esonkulás a kézirat anyagában, holott az egyes énekek esonkulása megállapítható. A kézirat első része itt-ott héber írással tarkított szombatos imákat, a második része már énekeket s egészében héber szövegű imákat tartalmaz.

76. Unitárius egyházi énekek. Kt. 470. sz. 4—r (12½×21 cm.) új félvászonkötésben. 7 lev. + 1—1 védőlap (újabb). A XIX. sz. elejéről való kézirat öt db., a gyermekes vonásokból következtetve iskolai célra másolt egyházi éneket tartalmaz. Gyallay-Pap Domokos tanár letéte. Kiemelve a Benczédi Pap-család levelesládájából, mint az 1809. sz. alatti is. (A főkatalógus felhasználásával.)

77. Vallás-térv ének. A kéziratár 3091. sz. alatti 9 db. kézirat füzetkéje közül az általunk h/ jelzéssel ellátott (8—r 11×19 cm.) foglalja magában ezt a

ref. éneket a 13b—14a lev.-en. Leíratási ideje a múlt század első évtizedére esik a betűjelleg s a vele egy szám alatt levő füzetekék világosan megállapítható keletkezési idejének tekintetbevételével.

78. Zeyk János által — írt énekek. Kt. 3038. sz. 8—r (10½×18½) kötés és borító vagy védőlap nélkül. 20 lev. (eredetileg 40 oldal számozással). Az 1a lev.-en álló teljes cím, mely az énekek keletkezési körülményére is rávilágít, ez: *Az erdélyi Helvetiai — vallás / tételt követő Anya szentegyház' / új Énekeskönyv' számára — a' / köz — szent — zsinat határozata' / nyomán, Püspök, Főtitkár / dó Antal János, Úr' nyoma / tott levélbeli becses felszólítá / sa' következtében — Zeykfalvi / idősb — 18 ének már meglevő zsoltárdallamok stb. nótájára'.* (Ugyanez ugyanolyan formátumban és tartalommal a kézírattár 3037. sz.-a alatt. Mindössze a címekben van némi eltérés.)

Vegyes tartalmuak *

79. CANCIO. Kt. 3114. sz. 8—r (10½×17 cm.) kötés, védő és borítólap nélkül. „*Scriptis Michael Szedresi in Anno 1817 dik januari 22 dik napján tratolt meg.*” A 8 levélnyi füzetke 1b—2a lev.-én a fenti nevet viselő ének a kézirat többi része lakodalmi, pünkösti stb. verseket s más jegyzeteket tartalmaz.

80. H. Sz. Bétczy Oseke Sándor: *Énekes könyv'-e Anno 1826 die 15 Aprilis V. Olasziba.* Kt. 436. sz. 8—r (12×19½ cm.) 32 lev. Az 1a lev.-en a fenti cím. Az olvashatatlanságig kuszált írású füzetet csak itt-ott tarkítja rendesebb kéztől származó írás. Valami kántor vagy egyáltalában egyházi ember lehetett az énekeskönyv tulajdonosa s talán részben a dalok írója, aki Nagyváradon is élnetett vagy legalább is tartózkodott, amint a 19b l. alján levő jegyzetből láthatjuk. A 2a—7a l.-en egy hosszú halottbucsuztató van *Szilágyi F. halotti végtiszteségtételére.* Azután vegyes dalok, egyháziak és világiak. A kor divatos nótáin kívül itt-ott egy-egy népdal is található (pl. 14b, 21b, stb.); a 18a—19b l.-en meg a 12 zsidó nemzetségről szóló jegyzetek olvashatók.

81. *Egyes Versek Gyűjteménye.* Kt. 2991. sz. 6 dobozban borítólapok között, különböző alakú és nagyságú különálló vagy egybefűzött levelekre írva néhány száz versszöveg van, melyek között sok XVIII.—XIX. sz.-i mű- és népdal található.

82. Kis Ödön Dalfűzer-e 1877 nov. 26. Kt. 2367. sz. Kis folio. (17×25 cm.) 62 számozatlan, beírt + 29 üres + 2 beírt lev. Vezérkönyv négy szólamú karra, melyet a tulajdonos a fenti keletkor kezdett s 1883. IX. 4-én végzett be „*ország-bíró Grof Majlát György requiemjé*”-vel (utolsó lev.) Vallásos dalokat s egyéb műdalokat (*Hymnusz, Szózat* stb.) tartalmaz, hol fekete, hol lila színű tinta-írással.

83. *Kottás daloskönyv* (Német). Kt. 2484. sz. 4—r (17×19½ cm.) A jelenleg újabbkori, részben aranyozottan préselt mintás vászonkötésben levő kézirat egy kottás s részben német szövegű részt (1—16 lev.) és egy nyomtatott latin szövegű részt tartalmaz, mely azonban töredék. — A hátsó védőlap a) felé a következő jegyzet áll: „E húsz lapnyi kötet lapjait a gyulafehérvári káptalan [Gyulafehérvárt] 1671 februárius 17-ikén kelt könyv-alakú pergamen-oklevele egykorú bőrkötésű táblájából áztatta ki a levéltár; míg a kottás lapok egymásutáni zenei sorrendjét Seprődi János kolozsvári ev. ref. kollégiumi tanár állapította meg. Maga az oklevél 1905 januárius 2-ikán Rétyi Bálint oláhivánfalvi föld-

* Tekintettel az e csoportban levő kéziratok csekély számára, a szádonkénti felosztást elhagytuk.

birtokos úr ajándékként jutott a levéltárba, ahol az „Oklevelek törzsgyűjteményé”-be osztva használható.“

84. **Műdalok és versek gyűjteménye.** Kt. 3029. sz. 8—r (13½×20½ cm.) iskolás félvászonkötésben. 147 lev. (az eredeti oldalszámozás téves; az egyes levelek kijárnak a fűzésből s így csonkulás is állhatott be). A gyűjteményt csak azért vettük fel ismertetésünkbe, mert a mult században élt nevesebb költőink (Petőfi, Vörösmarty stb.) néhány dalának szövegét is magában foglalja. Az 1880-as években a gyűjtemény *H. Szent Mártoni Lokody Antal* birtokában lehetett.

85. **Pálffy daloskönyv.** Kt. 1813. sz. 16—r (11×10 cm.) nagyon rongált durva bőrkötésben. 59 lev. + 1 címlap. A vízfoltos, elfakult címlapon olvasható sorok felül [...] *Michael Michael Martonosi habet* [...] (alatta leszakadás s fakulás miatt olvashatatlan sor); aztán talán az évszám: 1(7)36(?) s alább / [...] 36 *Huc nomen appono quia / Librum perdere nolo qui vokor (!) Nomi/ne Michael, Cognomine Martonosi.* A M(A?)RT szótag még a bőrtábla belső felén is be van róva tintával. Szinnyei csak egy Martonosi Mihályról tud (VIII. 767.), aki, munkásságából ítélve, az 1700-as évek első évtizedében virágozhatott; ez nem lehet a daloskönyv leírója, mert az írás ugyan gyakorlott, de nem öreges írás. Már pedig a Szinnyei által ismert M. ekkor már legalább 50 éves lehetett. Talán a fia vagy valamely más M. M. a leíró. A 2. lev.-en 1736-os évszám az 1b-n is szerepel. A 2a-n latin vers, alatta valamely más kéznek közel egykorú bejegyzése *Pálffy Abel'*-ről. A 6., 12., 23. lev. felső jobb s a 7. lev. alsó jobb sarkából jó darab ollóval kivágva; a 36. lev. elmosodott írású. Legnagyobb részében vallásos énekeket (hymnus paschalis, zsoltár stb.) tartalmaz a 7b—9a-n levő világi tárgyú s az 1660 körüli eseményekről szóló ének kivételével, mely után *Anno 1736'* írta a leíró a *Finis'*-t. Abból, hogy az énekeskönyv Krisztus-vonatkozásokkal van tele, kálvinista énekeskönyvre következtethetünk.

86. **Tóth István Kötés Könyve.** Kt. 1668. sz. 4—r (23½×18 cm.) Töredék, melynek az 1—108 oldala hiányzik. A 109—215 számozott oldalon műdalok, orgonadarabok, operarészletek, indulók, áriák (legnagyobb részét szöveg nélkül) és gyakorlatok T. I. által leírva, aki 1828-ban kiskunfilepszállási legelső orgonista és kántor volt (215. o.) A 216—227. o. Báthori Gábor ugyanodavaló prédikátornak és superintendenciális assessornak egy értekezése: „*Az éneklés hasznáról*“, abból az alkalomból, hogy „az orgona mellett való istentisztelet elkezdődött“ (1828. X. 19.). Közben a 221—22. lev. közé betoldott lapon Csokonai Epi-taphiuma s egyéb jegyzetek a kótáskönyv elveszett részéhez. Utána (222—227. o.) folytatódik az értekezés. Ezzel az énekes, helyesebben orgonáskönyv első, csonka része véget is ér és következik ugyancsak T. I. kézírásában a 228—293 l.-on levő / *SOLTÁROK / és / MÁS ÉNEKEK / ORGONÁRA. / alkalmaztatva / A' Hármonicus szerint; Gáti után /* (Talán a Szinnyei által is ismert Gáty István mérnök, a M. Tud. Ak. I. tagja, aki zeneértő ember volt (v. ö. III. 1043—1047 o.) — *a' Sorokat össze kötő rövid, és egygyűjű / tzi-frákkal. / K.(is) K.(un) F.(i-lepszállási) O.(rgonista és) K.(ántor) T.(óth) I.(stván) által. / 1828. / A 229. o.-on a köv. ének szöveg:*

*Éneklésben, Musikában, A' mikor módom vagyok
Én gyönyörködöm valóban Bár akárki mit mondjon.*

Maróthi Hárm:

Alatta kotta. A 230—281. o. az I—CL. zsoltár kottája (de igen sok hiányzik) s a 281 o.-on: „1831. 8 Nov.“; ekkor fejezhetta be ezt a részt. A 282—293 o.-on *Innepe*

és más énekek' (egyháziak). A 293. o.-on tojásdadalakú keretben korona és ez a bejegyzés: 'Vége 1832: 11 Jan: —'. Kottázása nagyon rendes és szép; felületlenül a foglalkozását szerető embernek kellett lennie a leírónak. Irodalmi műlködést azonban nem fejtett ki; Szinnyeinél legalább is nincs említve.

87. **Vadadi Hegedűs András jegyzetkönyve.** Kt. 1776. sz. 8—r (10×17 cm.) házimunkára valló egézbörkötésben. 134 lev. Utána kötve az 1787-ben megjelent s egy minorita áldozópap által kiadott 'ERDÉLYI / MÉHECSKE' c. jelenleg esonka méhéseti könyv. A kézirat maga theológiai és másfajta jegyzeteken kívül több XVI. s XVII. sz.-i históriás éneket tartalmaz néha ismerős nótára utalással (pl. 57—60, 61—76 lev.); van néhány egyházi éneke is (93—94 lev.) E notabilliora tulajdonosa az a V. H. A. lehetett, aki a kézirat több helyén, 1740—54-ig, latinul és magyarul bejegyezte nevét. A legtöbb bejegyzésből a *Hegedűs* név hiányzik.

88. **Vegyes kolligátum.** Kt. 3204. sz. 8—r (10×16½ cm.) lazán s durván fűzött egézbörkötésben. Ez a 177 lev.-t magában foglaló s a XVIII. sz. első felében összeírt gyűjtemény néhány 'ad notam' jelzésű éneket is tartalmaz a benne levő hosszabb, rövidebb, nagyrészt bibliai vonatkozású históriás ének mellett. Az általunk számozott levelek közül a 34a—36a lev. *Cantio Elegans* c. éneket, a 42b—43a *SERVETÜS Eneké*-t, a 64a—69b egy 'ad notam' (*Haborusága Dávid kiralynak*) jelzésű s 96 vszakra terjedő *Keserves Szalmas Zokmog histori(át)*'-t, (a Berekszászi Pálét v. ö. Szabó R. M. K. I. köt.) a 69b—84a egy három részből és *ALKALMAZTATÁS* (65 + 66 + 70 + 8 vszk)-ból álló bibliai históriát *A TÉKOZLO FIUROL*, *A Troja Historiájának notájára*. Végül a 158b lev. egy rendetlen kottázású szép istenes ének van (*Kerlek és intelek mostan tegedet...*). A kolligátum valószínűleg valami unitárius diáké lehetett, aki amint láthatjuk, a zenéhez is értett. A kézirat több kéz nyomát árulja el.

89. **'Vergyűjtemény'**. Kt. 3013. sz. 8—r (11×18½ cm.) rongált félbörkötésben. 130 szflan lev. (oldalszámozással). E 40-es években összeírt gyűjtemény ismertetésünkbe csak a benne meglevő s e korban énekeltek néhány műdal szövegéért került be. A dalok írói a mult század elejének ismert írói közül kerültek ki, ide értve klasszikusainkat is. Érdekes, hogy Petőfi hiányzik, ami arra mutat, hogy a 40-es évek elején már kész volt a gyűjtemény.

90. **Viski István: 'Poetai Gyűjteménye'**. Kt. A. 20. sz. 4 darab (köt.) Kis 8° (9×14½ cm.). Az 1—3 darab kevésbé rongált félbör, a 4. kemény papirkötésben. Az 1. és 3. darab 1a lev. a következő, a tartalmat is meghatározó cím áll: *A' / Leg jobb és szebb / Magyar Poetai Iróknak / Munkáikból / ki-válogatott / Verszetek és Dalok. / össze szedte / Életének hajnalában, / ifjui kedves Esztendeiben / Viski István. / Marosvásárhelyen 1827.-ben. / symb. Est miser nemo nisi comparatus. Sen. /* A gyűjteményt azért vottuk bele ismertetésünkbe, mert igen sok mult század eleji műdal szövegét tartalmazza. Bővebb ismertetésére azonban nem térünk ki. A 'darab'-ok különböző terjedelműek; az I. db. 231, a II. db. 237, a III. db. 234 s a IV. db. 180 lev.-t foglal magában. *)

*) A kefelevonatok javítása közben értesültem arról, hogy az ismertetésembe felvett szombatos énekeskönyvek legtöbbjét *Thury Zsigmond* már ismertette. Mivel azonban ő kutatómunkáját a kéziratok új számozása előtt végezte el, kézíratszámozást nem használt. Így korrektúra közben az általa s általam ismertetett kéziratok megfelelését nem tudtam megállapítani az eredeti kéziratok s az ő kéziratleírásainak összevetése nélkül, ami hosszadalmas munka lett volna. Így a művére való hivatkozást egyedül a *Bogáthi-féle zsoltárfordítás* esetében találhatni.

A Gellért-legenda

Irtta: DR. JUHÁSZ KÁLMÁN.

Székfoglaló az *Erdélyi Katholikus Akadémia* 1929. nov. 13-iki felolvasó ülésén.

A Gellért-legenda főleg¹ két változatban maradt korunkra: a *Nagy Legenda*, a mondseei kódexben és a *Kis Legenda*, a corsendonki kódexben.

A corsendonki kódex jelenleg a bécsi nemzeti könyvtár tulajdona.² A 75—110 folióig terjedő része jobhára magyarországi szentek legendáit tartalmazza. Ezért azt tartják, hogy a kódex e része magyarországi szerzetes másolása és egykor valamelyik magyarországi benedekrendi monostor birtokában volt. Onnan került — 1726. előtt — a mondseei kolostor tulajdonába.^{2/a} E bécsi kódexben foglalt *Nagy Legendá*-nak a XV. században még egy, sőt talán két kézírata is létezett Velencében:

¹ A Gellért-legenda többféle változatban maradt fenn, melyek azonban csupán a *Nagy-* és *Kis legenda* kivonatainak, vagy átdolgozásainak látszanak. Így Temesváry Pelbárt a 15. század végén *Pomerium sermonum triplicum* című művébe beiktatta Szent-Gellértnek összevont legendáját. (Batthyany Ignác, *Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta*. Albo-Carolinae 1790, 362—368). Egy karthauzi névtelen ugyanezt a rövidített latin legendát magyarra fordította. A régi magyar legendákban (*Legendae Sanctorum regni Hungariae in Lombardica historia non contentae*. Venetiis 1498) és a régi magyarországi breviáriumokban (Batthyany, id. m. 360—361, 369—372) előforduló szakaszok, úgy látszik, a corsendonki legenda nyomán készültek. A muránói egyház breviárium-szakaszai a corsendonki legendát még jobban megrövidítik. (AA. SS. Sept. VI. 727). Petrus de Natalis jesuita püspök Viencsában 1493-ban megjelent *Catalogus Sanctorum*-a szintén a corsendonki legenda kivonatát tartalmazza. (AA. SS. Sept. VI. 725—726. V. ö. Karácsonyi, *Szent Gellért csanádi püspök élete és művei*. Budapest, 1887, 302—307.)

² Ugyancsak a bécsi nemzeti könyvtár a Gellértlegendának még egy későbbi kéziratát is őrzi, mely azonban nyilván csak a mondseei kódex másolata. Karácsonyi, id. m. 260. Zoltvány, *A magyarországi bencés iradalm a tatárjárás előtt*. A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története. I, 102.

^{2/a} A 76 folio előlapján olvasható Placidus bencésszent legendája, ezt követi Szent Benedek nővérének, Szent Scholasticának, majd ugyanazzal a kézírással István, Imre és Gellért magyar szentek legendája. A Gellértlegenda a 94/b folio 4. sorával kezdődik: *De Sancto Gerardo episcopo Morosensi et martyre regni Ungarie*. Ez után következik Szent László, majd Abraham remete, végül különböző kézírással német és francia szentek, Vilmos, Rupert, Dénes, Zsuzsanna, Corbiniana és Lipót legendái. A 249/b oldalon ez a megjegyzés áll: „*Liber iste est monasterii Sancti Michaelis in Maunsee*.” A kódex a 15. századból származik, v. ö. Zoltvány, id. m. 401—402. Csontos, *Magyar Könyvszemle* 1884, 286.

egyik, a Sagredo-féle,³ úgy látszik, elkallódott, a másikat (ha ugyan ez az előbbtől különböző volt) Wion Arnold mantuai bencés „javítva“ kiadta.⁴ E javítások azonban csak kárára váltak a kiadásnak. A *Legenda* régies stílusát átalakította, a középkori rossz latin szavak helyett simább és jobb latin szavakat tett a szövegbe.⁵ Legnagyobb hátrányai azonban Wion kiadásának az olvasási hibák,⁶ úgy hogy kiadása csaknem hasznavehetetlen. Minthogy az a velencei kódex, melyet Wion a *Legenda* kiadásánál használt, elveszett, jelenleg a *Nagy Legenda*-nak csupán a mondseei kódexben foglalt szövegére vagyunk utalva. Ezt a szöveget kiadta Batthyány Ignác.⁷ E kiadás sem követi ugyan pontosan az eredeti kéziratot, nem tartja meg a kódexet jellemző középkori latin helyesírást,⁸ sőt hibák is fordulnak elő benne.⁹ Azonban e hibák csak egy helyen befolyásolják az értelmet. A helységnevek másolása hü.¹⁰ Batthyány szövegét — még a hibákban is — követi Endlicher¹¹ kiadása. Utóbbiban a *Nagy Legenda* — Wion nyomán — 23 fejezetre van osztva.

A jóval kisebb terjedelmű *Kis Legenda* először — 1511-ben — Krakóban jelent meg, később Surius gyűjteményében¹² s ennek nyomán Mabillonnál,¹³ legutoljára pedig Stilling adta ki a belgiumi¹⁴/a corsendonki kódexből.¹⁴ Évekkel ezelőtt Karácsonyi János rátalált a velencei Szent Márk könyvtárban a *Kis Legenda*-nak egy másik kéziratára,¹⁵ amely szerinte az 1173. év körül eső időből származik, mert Szent-Gellért *Legendája* után nyomban Canterbury-i (Beckert) Tamásnak állítólag egy

³ Sagredo Miklós velencei patricius már 1490-ben mutatta azt egy olasz írónak. (Batthyány, id. m. XLIV.)

⁴ *Sancti Gerardi Sagredo patricii Veneti ex monacho et abbate S. Georgii maioris Venetiarum. O. S. B. episcopi Canadiensis primi ac Hungariae protomartyris apostoli vita.* (Velence, 1579.)

⁵ Ez a változtatás nem vált a szöveg előnyére. Pl. „*iter arripiens*“ helyett „*cum ceteris raptus est*“, „*disciplinae esse contraria*“ helyett „*discipulos esse contraria*“.

⁶ „*Budin*“ helyett „*Buda*“, „*Orozlanus*“ helyett „*Strasimus*“, „*archidiaconi*“ helyett „*archiepiscopi*“.

⁷ Id. m.

⁸ Több helyen „*ae*“ van nyomtatva egyszerű „*e*“ helyett, „*mih*“, „*sicut*“, „*michi*“, „*sicud*“ helyett, „*palatium*“, „*tolerare*“, „*tentare*“, „*pallatium*“, „*tolle rare*“, „*temptare*“ helyett.

⁹ „*familiae*“, „*miliciae*“ helyett, „*distinctus*“, „*distentus*“ helyett, „*incolarum*“ a helytelen, de eredeti „*incolatuarum*“ helyett, „*Pannie*“, „*Pannonie*“ helyett.

¹⁰ *Kukynier, Orozlanus, Zewreg*, — míg Wion ezeket helytelenül másolta.

¹¹ *Monumenta Arpadiana.* Sangalleni 205—234. Az ő nyomán Batthyány jegyzeteinek szemeltartásával a *Nagy legendát* magyarra fordította Szabó Károly — néhol tévesen. (*Emlékiratok a magyar kereszténység első századaiból.* Pest, 1869, 49—88.) Legújabb fordítása Gálos Rezsőtől: *Szent Gellért legendája.* (Vita S. Gerardi.) Csanádvármegyei Könyvtár, 14. sz. Makó, 1928.

¹² *Vitae Prob. Sanct.* Colon. VI.

¹³ AA. SS. O. S. B. VI, I.

¹⁴ AA. SS. Sept. VI. 713.

¹⁵ *Bibliotheca S. Marci Classis IX. cod. XXVIII.*

kortársától készített életrajzát tartalmazza.¹⁶ A *Legenda* minor szerzője bencésszerzetes volt. Ezt elárulják a *Legenda* bevezető sorai: „*beati patris nostri Gerardi*”. Zoltvány szerint magyarországi bencés volt, mert fölhasználta a Képes Krónikának egyik, III. Béla korában (1172—96) írt forrását.¹⁷

Katona István,¹⁸ Kerékgyártó Árpád,¹⁹ Ortvyay Tivadar,²⁰ Karácsonyi János,²¹ Zoltvány: Irén,²² Balogh József²³ egykorú íróknak tartják a *Nagy Legenda* szerzőjét. Karácsonyi szerint, ki legbehatóbban foglalkozott a *Vita Gerardival*,²⁴ a *Nagy Legendá*-nak első 21 fejezete Szent Gellérttel egykorú szerzőtől, még pedig szemtanutól, az 1055—75. közti időszakból²⁵ származik s a két utolsó fejezet (a 13. századból származó) későbbi hozzátoldás.²⁶ A *Kis Legenda* állítólag a *Nagy Legenda* fölhasználásával készült. Ezt Karácsonyi abból következteti, hogy a *Kis Legenda*, miután elbeszéli, hogy Szent-Gellért mindennap a Boldogságos Szűz oltárát körmenetben meglátogatta, hozzáteszi: „ami mostanáig szokásban van”.²⁷ Ez csak későbbi író megjegyzése lehet. Némely adata ellenkezik a történelmi tényekkel. A *Kis Legenda* szerint Szent Gellért a bakonybéli monostorban Mór szerzetest kivéve *egyedül* lakott.²⁸ Azonban a bakonybéli monostort Szent-István király Szent Günther tanácsára és kérelmére alapította, utóbbi pedig elvonult ugyan a rengetegek mélyébe, de nem egyedül, hanem több szerzetes társával. Továbbá a — *Kis Legenda* szerint — Szent-Gellért püspöksége idején „nem hagyta el a remete életet, hanem ama városok mellett, ahová prédikálás

¹⁶ Századok 1892, 134. Karácsonyi levele Zoltvány Irénhez 1901 március 13-ról. V. ö. *A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története* I, 409.

¹⁷ Id. h. I, 410.

¹⁸ *Historia critica rerum Hung.* (Pest 1799) I. kötetében terjedelmes részleteket idéz belőle. V. ö. Fessler, *Die Geschichte der Ungarn*. Leipzig 1847, I. 680.

¹⁹ *Magyarország művelődésének története*. 1866, II. 52.

²⁰ *Archeológiai Értesítő*. 1874, 287.

²¹ Id. m.

²² Id. h. 403.

²³ *Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum”*. Budapest 1926, 10—12.

²⁴ Id. m. I. kiadás 259—308.

²⁵ A *Nagylegenda* íratása idejére nézve Karácsonyi a legenda következő mondatára hivatkozik: „Ipse enim rex pietate valde Christianus (I. Endre) duo monasteria construxit, Tychonicum et iuxta Visegrad”. (Batthyany, id. m. 352). Ebből azt következteti, hogy a Legendát szerzője 1055 után, sőt 1061 (I. Endre halála) után írta, mert a dícsérő nyilatkozat arra mutat, hogy I. Endre akkor már a tihanyi apátságban nyugodott. De 1075-nél későbbre nem lehet a mű keletkezését tenni, mert ebben az esetben — Karácsonyi szerint — a kortárs szerző szerfölött idős lett volna. (Karácsonyi, id. m. 276.)

²⁶ Utóbbi eljárásra számos példát találunk a szentek legendáiban. Így Szent-Gellért kortársa, Szent Kálmán életíratában, ki szintén a Szentföldre akart záródokolni. A *Legenda* első része kortárs-szerzőre utal, a második részt talán Erchenfried melki bencésapát (1121—63) írta. V. ö. Juhász, *Sz. Kolomon*. Linz 1916, 3.

²⁷ *Quae consuetudo adhuc perseverat.* (AA. SS. Sept. VI, 722.)

²⁸ *Excepto Mauro monacho solus habitavit.* (AA. SS. Sept. VI, 723.)

végeit ment, az erdők sűrűjében kunyhót épített magának és úgy mondják, hogy ott megkötözve éjszakázott és sok sanyargatást tűrt”.²⁹ Az „úgy mondják” kifejezés is azt mutatja, hogy ezt a *Kis Legenda* szerzője csak hagyományok alapján írta. Tudósítása nem felel meg az akkori kor viszonyainak. A csanádi püspökség lakói akkor kezdték csak elhagyni a vándor életmódot, Ennélfogva Szent-Gellért itt falvakat is alig találhatott, nem hogy városokat, kivált olyanokat, melyeket az „urbs” elnevezés illetne meg. A *Kis Legenda* szerzője a *Nagy Legenda* ósdias rossz latinságát sem értette meg mindenütt.³⁰ Tekintettel arra, hogy a *Kis Legenda* a *Nagy Legenda* ama részleteit, melyek Szent-Gellért jámborságát, önmegtagadását és egyéb erénygyakorlatait magasztalják, híven átvette a Legendából, sőt meg is toldotta s egyes részleteit, mint Magyarországra való útazását, püspökségének elfoglalását, összevonta, — Karácsonyi azt véli, — hogy a *Kis Legenda* oly célból készült, hogy szakaszokra osztva breviáriumi olvasmányul szolgáljon bencés monostorok számára. Karácsonyi megállapításait Zoltvány is magáévá teszi azzal a különbséggel, hogy a *Nagy Legendá*-nak nem 21, hanem csak 16 fejezetét tartja egykorútól, sőt szemtanútól származónak.³²

Ezzel szemben viszont a bollandista *Stilting*, ki a *Kis Legendá*-t tartja egykorúnak, a *Nagy Legendá*-t teljesen elveti. Érvei a következők: A legenda keresztes hadjáratról beszél, Szent-Gellért püspökségéről pedig azt írja, hogy a Maros mellett fekvő Morissena nevű várostól neveztetett el *Episcopatus Morissenus*nak, holott — *Stilting* szerint — *Morissena* nem feküdt a Maros mellett, hanem Erdélyben távol a Marostól. A *Legenda* Szent-Gellértet Szent-Imre nevelőjének mondja, őt velencei származásúnak és apátnak nevezi, végül a *Legenda* elbeszélését a szarvasborjú és farkas megszelidítéséről mesének tartja.³³

Ez ellenvetések azonban, a keresztes hadjárattal kapcsolatot kivéve, nem helytállóak. Ezeket részben már *Batthyány* megcáfolta.³⁴ Ami a püspökség elnevezését illeti, okleveles bizonyítékunk van arra, hogy székhelyét, Csanád városát, még 1233-ban is „urbs *Morissena*”-nak nevezték. Ez a „*Morzina*”, vagy „*Marzsina*” (melyet *Stilting* „*Morissena*”-val

²⁹ *Heremum non deseruit, verum iuxta urbes, ad quas praedicare veniebat, cellulas sibi sibi arum secretiori loco construxerat, in qua ligatus pernoctasse, mutasque passiones sustinuisse memoratur. (AA. SS. Sept. 723.)*

³⁰ A *Nagy legenda* e mondatát: „adhibens ei custodiam et solatia in palatio sibi congruenti”, — melynek értelme: a szomszéd palotában adván neki lakást és ételmet, — a *Kis legenda* ezzel a mondattal cseréli föl: „eique servando custodes adhibuit”. (Karácsonyi, id. m. 302.)

³¹ V. ö. Balogh, id. m. 11.

³² Id. h. 403.

³³ AA. SS. Sept. VI, 713—718.

³⁴ Id. m. LIII—LX. 1.

azonosít), nem feküdt Erdélyben, hanem Krassó megyében, a Bega mellett és Szent-Gellért korában még nem is létezett. Hogy Szent-Gellért nevelője volt Szent-Imrének, azt az újabb történetírás — éppen a Gellért-legenda alapján — történeti ténynek fogadja el, jóllehet más kútfők ezt nem említik. Hasonlóképpen a Legenda elbeszélését fogadják el Szent-Gellért származására vonatkozóan, ellentétben a többi forrásokkal, melyek a mai Cividale melletti Aquilejától északra feküdt híres rossaccioi apátságból származtatják. A szarvasborjú és farkas megszelidítéséről szóló rajz középkori krónikások és legendairók gyakori motivuma.³⁵

Büdingér,³⁶ Wattenbach,³⁷ Kaindl,³⁸ Pauler,³⁹ Borovszky,⁴⁰ Szentkláray,⁴¹ Madzsar,⁴² Müller⁴³ és Erdélyi^{44/49} szerint is a *Nagy Legenda* mai alakjában, mint azt a mondseei kézirat föntartotta, nem egyöntetű és egykorú mű, hanem a 14. század végén készült kompiláció. Míg Karácsonyi szerint a *Kis Legenda*-nak szolgált alapul a *Nagy Legenda*, az utóbbi történetírók véleménye szerint éppen fordítva: a *Nagy Legenda* szerzőjének volt forrása a *Kis Legenda*, továbbá a Képes Krónika, vagy ezzel némi részben azonos más valamely kódex, harmadsorban pedig a

³⁵ Amint egy alkalommal Gellért bakonybéli kunyhójában elszenderedett, szarvasünő telepedett le mellette borjával, majd valami zörejre megfutott. A magárahagyatott szarvasborjú ösztönszerűleg Gellért asztala alatt keresett menedéket és midőn alája akart bujni, felfordította és a rajta nyugvó tintát kiöntötte. Szent Gellért felébredt, a szarvasborjút a monostorba vitte s ott kenyérral táplálva, egészen megszelidítette. Más alkalommal, midőn a monostor kapuja előtt megsebesült farkast látott, megnézte sebeit és mint egykor Andromachus szolgálja az orosz-lánt, úgy Gellért is a farkast meggyógyította. A meggyógyított állat szintén a monostorban maradt s annyira megszelidült, hogy a szarvast nem bántotta.

³⁶ *Österreichische Geschichte*. Leipzig 1858, I. 424—425.

³⁷ *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*. 1878, II, 148.

³⁸ *Archiv für österreichische Geschichte*. 91, 1 sk.

³⁹ Századok 1879, 15. 1888, 59—64. *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest 1893, II. 787.

⁴⁰ *Csanád vármegye története*. Budapest 1896 I. 8—13.

⁴¹ *Temes vármegye története*. 284. l.

⁴² *Szent Gellért Nagyobb Legendájáról*. Századok 1913, 502—507. Előbb Büdingérral és Paulerrel azt vitatta, hogy a *Nagylegenda* keletkezése — a *Kislegenda* szövegének bővítésével — Szent Gellért második elevatiojának (1381) hatása alatt keletkezett. Utóbb azonban azt vallotta, hogy „a legenda átdolgozásnak már a Kézai-féle krónika keletkezése, tehát 1282—85 előtt kellett történnie“ (Századok 1915, 374.)

⁴³ *A Nagyobb Gellért-legenda és keletkezése*. Különlenyomat a Századok 1913. évf. 34—36. Századok 1915, 387 sk.

^{44/49} *Magyar művelődéstörténet*. Kolozsvár 1918, II. 17, 28. A két utóbbi történész véleménye szerint a *Nagylegenda* alapjául Szent-Gellért környezetében élő szem- és fültanútól, — valószínűleg Walthertől származó legenda szolgált. Ez az u. n. Walthér-legenda 1083 előtt keletkezett. Ennek kivonata — a *Kislegenda* — szintén a II. században — istentiszteleti célra készült. A *Nagylegendát* esanádi bencés írta 1381 után a csanádi bencésmonostornak a Gellért-eréklyékre vonatkozó igényeinek támogatására, miután ezeket a monostor és a székesegyház egyaránt óhajtották megszerezni. A *Nagylegendát* 1421-ben Velencében átdolgozták és ebben a szövegben maradt fenn a bécsi (mondseei) kódexben.

11. századig visszanyúló, sőt talán már összefüggő előadásban kidolgozott valamilyen legenda.⁵⁰

A legenda hitelességének egyik sarkpontja, a *Nagy és Kis Legenda* egymáshoz való viszonyának vitájában egyik legfontosabb részlete az a beszélgetés, amely Gellért püspök és a vele utazó Walther nevű papja közt lefolyt, midőn a királyhoz utazva, útközben egy tanyán megszállottak. Gellért zajt és dalt hallott, Kérdésére Walther azt válaszolta, hogy szállásadójuk szolgálója kézimálommal búzát őröl, mire Gellért így szólt: „Boldog nő, aki másnak szolgálatában, zugolódás nélkül, derüs kedéllyel teljesíti kötelességét!” Ez epizódnak, melyet a *Nagy és Kis Legenda* egyaránt följegyzett, számottevő irodalma van.⁵¹ Himpfner szerint ezt Athenaeus egyik zenei adomájának hatása alatt valamely későbbi kompilátor illesztette be a Legendába.⁵² Madzsar Imre a *Legenda* ez anekdotáját szintén a 13. századnál későbbi interpolációnak tartja. Szerinte e párbeszéd jellegénél fogva anarchonismus egy 11. századbeli legendában, mert „profán” tárgya ellenkezik a legendairás szellemével, aszketikus alapirányával. „A *Legenda Minor* igazán hagiografikus termék, míg a *Vita maior* nem az, hanem oly korban keletkezett, melyben a legendák igazi jelleme a korszellemmel együtt már megváltozott.”⁵³

Ha az első két vélemény bármelyikét el is fogadjuk, meg kell állapítanunk, hogy a *Nagy Legendá*-nak nemcsak két utolsó fejezete — mint *Karácsonyi* tartja, — sőt nemcsak utolsó hét fejezete, — mint Zoltvány véli, — nem maradt fenn eredeti szövegezésben, hanem még az első tizenhat fejezet sem minden részletében hiteles a *Legendának* ma egyedül rendelkezésünkre álló ú. n. mondseei kéziratában. A *Nagy Legenda* 22. és 23. fejezetéről maga Karácsonyi János mutatta ki, hogy nincsen összefüggésben a *Legenda* többi fejezeteivel. A legenda 21. fe-

⁵⁰ Marezali a *Nagylegenda* szerkesztését Szent László király (1077—96) és Lőrinc csanádi püspök (1083—1113) idejére teszi, midőn a szenttéavatás történt, a *Kislegendát* az eredeti régi szöveg kivonatának tekinti. (*A magyar történet kút-fői az Árpádok korában*. Budapest 1880, 29.)

⁵¹ V. ö. Müller és Madzsar polemiját (Id. h. Századok 1913. és 1915. évf.) E részlet hitelességét epizódjellege mellett főleg az a körülmény tette kétségessé, hogy a szöveget egyetlen magyarozója sem értette meg és nélkülözvén a középkori zenei műszavak ismeretét, valahányan lefordították, mindmegannyian különféle értelmet tulajdonítottak annak. Újabban Balogh József a középkori zenei kifejezésekre támaszkodva, a középkori zenetörténet tudós ismerője, Rudolf v. Fieker véleményével egybehangzón a következő módon fordította le Szent-Gellért és Walther beszélgetésének sokat vitatott néhány mondatát: „Walther, audis symphoniam Ungarorum, qualiter sonat...? Quis istius melodiae cantus sit?” = „Walther, hallod-e a magyarok zenekarát, miképpen hangzik?... Miféle ének ez ebben a zenében?” Vagy: „Miféle dallamú éneklés ez odakint?” — „Ista modulatio carminis est!” = „Nóta biz ez!” (= Nem valami többszólamú zene ez, hanem nóta.) V. ö. Balogh, *Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum”*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 24. sz. Budapest 1926.

⁵² Egy Phil. Közöny XXXIV. 381 sk.

⁵³ *Szent Gellért Nagyobb Legendájáról*. Századok 1913, 502—517.

jezete említi a Szent-Gellért sirja megnyitásánál Pesten történt csodákat és tetemeinek elszállítását Csanádra. A 22. fejezet a pesti csodatételeket ismétli s azután áttér a Csanádon történt csodákra.⁵⁴ Azt állítja továbbá a Legenda e hozzáfűggesztett része, hogy Szent-László király és Lőrinc csanádi püspök idejében vették fel Szent-Gellértet sirjából, holott Szent-László csak 1077-ben lett királlyá. A *Nagy Legenda* e része Szent-Gellért szenttéavatása leírásánál a XIII—XIV. századbéli kor viszonyait árulja el: egyenesen a római egyháztól — zsinattartás nélkül — jön a rendelet, hogy Magyarország első térítőit mindenki nagy tisztelettel illesse, eljön az apostoli szék követe, összejönnek az országnagyok is.⁵⁵ Temesváry Pelbárt kódexében e két fejezet hiányzott, ami szintén arra vall, hogy eredetileg nem tartozott a *Nagy Legendá*-hoz, hanem csak egyik-másik példányhoz csatolták.⁵⁶ Azonban a *Nagy Legenda* első — kortárstól írottak tartott — fejezeteiben is találunk hibákat.⁵⁷ A *Nagy Legenda* 2. és 3. fejezetében keresztshadjáratról történik említés. A vellecek a szentföldre zarándoklatának ténye ugyan egybevág a történeti valósággal, de a Legenda kifejezései⁵⁸ azt mutatják, hogy e részletek nem származnak Szent-Gellért kortársaitól.⁵⁹ A 7-ik fejezetben Mórt pécsi püspöknek mondja már Szent-Gellértnek Magyarországra érkezésekor, holott csak 1036-ban lett püspökké. Anasztáz (Ascherik) Szent-Adalbert tanítványát 1015-ben még csak pécsváradai apátnak nevezi, pedig már akkor érsek volt.⁶⁰ Anachronismus

⁵⁴ Batthyany, id. m. 355—356.

⁵⁵ Id. m. 358.

⁵⁶ Karácsonyi, id. m. 296—298.

⁵⁷ A 7. fejezetben (Batthyany, id. m. 311) a mondseei kódex írója egy sort kihagyott. V. ö. Karácsonyi, id. m. 60.

⁵⁸ „Tota christianitas cruce signata... pro loco sancto pugnaturi... ibi cruciferi pugnare tenentur.“

⁵⁹ Stilling (AA. SS. id. h.), Büdinger (id. h.) és Pauler (id. h. Századok 1888, 64) eme ellenvetésére részletesen válaszol ugyan Karácsonyi (id. m. 281—285), azonban, mint Zoltvány is említi (*A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története*. I, 404) e nehézségek nem küszöbölhetők ki. Büdinger és Pauler másik ellenvetése szerint a *Nagy legenda* a bolognai egyetemről beszél, mégpedig olyan módon, mint az a 13. században volt szervezve. A Legenda azonban nem tesz egyetemről említést. Másrészt tény, hogy Bolognában jóval Irnerius és Gratianus előtt, sőt némelyek szerint már II. Theodosius császár idejében a jogtudományt, úgy szintén a teológiai kar felállítására előtt már régebben tanították a hittudományt. (V. ö. Savigny, *Geschichte des röm. Rechts im Mittelalter*. Heidelberg 1834, III. 164 sk. *A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története*. I, 370—371). Büdinger azt is kifogásolja, hogy a Legenda Szent Gellértet rosációi szerzetesnek mondja, holott ez az apátság 1085 előtt nem létezett. Azonban a *Nagy legenda* sehol sem említi a rosációi apátságot, sem a mondseei kézirat, sem a Batthyany, vagy Endlicher-kiadás szövege.

⁶⁰ Ez az ellenvetés Büdingerétől ered. Karácsonyi ezt is megoldani igyekszik azzal a feltevésével, hogy a *Nagy legendában* szereplő Maurus és az a Maurus, aki 1036-ban lett püspökké, két különböző személy. Hasonlóképpen a két Anasztáz. (Id. m. 1. kiadás 286. V. ö. Szabó Károly, *Emlékiratok* 57, 2. jz. Katona, *Historia Critica* I, 440—441.) Lehet azonban, hogy a Legenda „összeszerkesztőjétől“ ered a tévedés. (Századok 1888, 64. *A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története*. I, 371.)

továbbá a Legendának ama helye, mely szerint Szent-Gellért püspök Szent-István királytól a csanádi Szent-Szűz monostora számára 500, azután a Szent-György templomára pedig 1000 márkát kapott,⁶¹ holott márkáról akkor itt még nem lehetett szó. E kifejezés csak II. Béla (1131—41) korában kezd feltűnni, még a XII. század egész folyamában is más kifejezésekkel váltakozva fordul elő s csak a XIII. században lett általánossá. A Legenda szerint Szent-Gellért és társai „ad Albam-Regalem” gyülekeznek össze, ami Székesfehérvárnak már újabb neve „Alba civitas” helyett. A 19. fejezetben a pesti révet „versus Budam” kifejezéssel említi, mely szintén későbbi időre utal.⁶² Chronológiai hiba a Legenda az a tudósítása, hogy Szent-Gellért Szent-István halála után a 11-ik esztendőben⁶³ szenvedett vértanuságot, holott 1046. szeptember havában még csak a 9-ik esztendő kezdődött Szent-István halála után. Gellért halálát a Legenda 1047-re teszi, holott Hermannus Contractus művéből, úgy szintén Radó nádor leveléből bizonyos, hogy I. Endre Magyarországra jövetele és így Szent-Gellért vértanusága is 1046. őszére esik.⁶⁴ Újabb időben élt leiró, vagy átdolgozó betoldásának kell tekintenünk azt is, hogy a Legenda a Szent-Gellért-hegy táját *Kreenfeld*-nek nevezi, holott e név a kereszteshadjáratok előtt nem divatozhatott, hanem csak a német lakosság betelepítése után.⁶⁵ Karácsonyi az utóbbit azzal magyarázza, hogy a későbbi másoló nem tartotta szükségesnek az előtte fekvő régibb kódex írásmódjának betűhív követését, hanem a tulajdonneveket úgy írta, ahogyan az ő korában szokásban volt. A „*de monte submiserunt*” szavak közé odairhatta a hegynek akkoriban használt nevét. Az eredeti szövegben ez aligha volt meg, mert máskülönben Wion, aki minél bővebben akarta kiadni Szent-Gellért legendáját, semmiesetre sem hagyta volna ki ezt a megjelölést.⁶⁶ Ezzel azonban Karácsonyi maga is elismeri, hogy a *Nagy Legenda* szövege is interpolálva, vagyis nem eredeti alakjában maradt reánk.⁶⁷

Viszont ha az ellenkező véleményt elfogadva azt tartjuk, hogy a *Nagy Legenda* a XIV.-ik század végén íródott, föl kell tételeznünk, hogy a XI. századba visszanyúló források alapján készült a „*compilatio*”.

⁶¹ Pauler, id. m. Századok 1888, 63.

⁶² A Képes Krónika szerint a püspökök „*ad portum, quae dicitur Pest*” indulnak. Pauler, id. h. Századok 1888, 61.

⁶³ *Undecimo anno post mortem sancti regis Stephani* (19. feje. Batthyany, id. m. 346).

⁶⁴ Az előbbi nehézséget Karácsonyi azzal hárítja el, hogy szerinte a kódex-másoló eltévesztette a római számokat és XI-et írt IX helyett. (Id. h. v. ö. Zoltvány, id. h. 102—103. Müller, id. h. Századok 1913, 420.)

⁶⁵ *Salamon*, Budapest története VIII, 5.

⁶⁶ Karácsonyi, id. m. 289—291.

⁶⁷ Ez Gálos Rezső véleménye is. (*Szent Gellért legendája*, Csanádvármegyei Könyvtár 14. sz. Makó 1928. 10.)

Erre utalnak a *Legenda* következő részei, illetve kifejezései. Aba Sámuel „*Comes palatii*”-nek nevezi.⁶⁸ E kifejezés csak a XI. század forrásaiban fordul elő.⁶⁹ Erre mutat — a Stilling által kifogásolt — „*episcopus Marosensis*” elnevezés. A XI. századbeli források a csanádi püspököt így nevezik,⁷⁰ a XII. században „csanádi”-nak.⁷¹ Míg VII. Gergely pápa idejében már a káptalan választja a püspököt, a *Nagy Legendá*-ban nyoma sincs ennek, tehát, ha nem is fogadjuk el, hogy a *Legenda* jelenlegi alakjában egykorú szerzőtől származik, a *Legenda* alapjául szolgáló idevágó forrás az említett pápa idejénél (1073—85) korábbi eredetű.⁷² A XII. században a káptalanoknál megszűnik az egy fődel alatti közös élet, a *Legenda* pedig még a régebbi állapotokról beszél.⁷³ Ha nem is ered szemtanutól, de szemtanuk elbeszélésén, szemtanutól írt forráson alapszik az a részlet (14 fejezet), amelyben Szent-Gellért bocsánatot kér saját kocsisától, kit ügyetlenségéért megbüntették.⁷⁴ Szemtanu szerzőtől származó forrás felhasználását bizonyítja az a fönséges jelenet is (18 fejezet), melyben Szent-Gellért Aba Sámuel megdorgálja.⁷⁵ Általában Ajtony uralmának, az oroszlámosi monostor alapításának,⁷⁶ a térítés mozzanatainak, az iskolázásnak, a könyvírásnak, a papi nevelésnek, a káptalan alapításának, a püspök személyes viszonyainak rajza oly eleven, hogy csak kortárs forrásának felhasználásával magyarázható.

Még a humor is fölcillámlik ama helyén, mely elbeszéli, hogy egy vádlott Csanád ispán törvényszéke előtt a monostorba menekült és ennek

⁶⁸ Batthyany, id. m. 344.

⁶⁹ Általában a 11. századbeli írók a császári vagy királyi udvarokat nem „curiá”-nak, hane „palatium”-nak nevezték. Innen a „comes palatii”. Így 1055-ben I. Endre király oklevelének végén Zacheus nádor „comes palatii”-nak nevezetik. V. ö. Karácsonyi, id. m. 286.

⁷⁰ Fejér, *Codex diplomaticus* I, 331.

⁷¹ Fejér, id. m. II, 158—166. Kivétel: id. m. II, 179. V. ö. Karácsonyi, id. h.

⁷² Szent István Nagy legendájának szerzője és később Hartvik tévesen említenek kanonoki választást a 11. században. Karácsonyi, id. m. 269.

⁷³ Batthyany, id. m. 340—342. V. ö. Karácsonyi, id. h.

⁷⁴ A *Nagy legenda* írója hozzát teszi: *Etsi homo tunc adstares et videres* (t. i. mint én), *certe diceres*, hunc Dei virum pro tanta humilitate et simplicitate effectum illum puerum, quem Salvator discipulis ad imitandum ad imitandum exemplum statuisset”. (Batthyany, id. m. 336.) Ezt csak szemtanú írhatta, — mondja Karácsonyi (id. m. 336) s emellett szól az a körülmény is, hogy a — szerinte — későbbi korból való *Kis legenda*-ban, melyben e fejezetnek különben is sokkal rövidebb szakasz felel meg, az idézet mondat már ily alakot ölt: „Si tunc homo *astaret* hunc Dei virum... illum puerum *diceret*, quem Salvator ad imitandum in medio discipulorum statuit”. (AA. SS. Sept. VI. 723.) Ugyane legendának másik változatában: „Si cui tum *id videri contingeret*, illum virum Dei pro tanta humilitate et simplicitate *dicere non dubitaret* couersum in puerum illum...” (Surius-félc *Acta Sanctorum regni Hungariae* 1745, II, 242. V. ö. Karácsonyi, id. h.)

⁷⁵ Karácsonyi, id. m. 270. Zoltvány, id. m. 406.

⁷⁶ Ajtony történetét többi történelmi kútfőink közül csak Anonymus érinti néhány szóval.

ajtajánál üldözői, a körülállók kitörő kacagása közben így incselkedtek: „Megesett neked róka! Megmenekültél a vesztőhely töréből és bőröd-del együtt, melyet lehúznak rólad, verembe estél!”⁷⁷ S ez az ember azután a monostor harangozója lett élethossziglan. (16. fej.) Marczali szerint ez az elbeszélés „egészen saját élményen alapuló színezete folytán egy sorban áll a szentgalli Ekehardok legsikerültebb reminiscenciáival.”⁷⁸

Az említett, kifogásolt párbeszéddel Balogh József foglalkozott behatóan és meglepő eredményre jutott. Himpfner említett ellenvetését, mely szerint a szóban forgó részlet Athenaeus zenei adomája után készült későbbi betoldás, nem találja helytállónak. Ha egyáltalában más író hatását akarjuk az epizódban fölfedezni, akkor sokkal valószínűbb, hogy a legendaíró hozzá közelebb álló szerzőktől kölcsönözte tárgyát, pl. Szent-Agostontól, kinek egyik művében szintén találunk hasonló részletet.⁷⁹ Azonban e részletben kár analogiát, „toposz”-t keresnünk. Teljes egészében azt a benyomást kelti, hogy „nem irodalomtörténeti motivum-vándorlás útján”, hanem megtörtént esemény megörökítése folytán került a Legendába.⁸⁰ A párbeszéd anekdóta szakszerű elemzése Madzsar ellenvetéseit is alaptalannak bizonyítják. Balogh nyomatékosan mutat arra, hogy a középkori hagiográfia típusai nem határolhatók el korszakok szerint. A *Nagy Legenda* párbeszédrészele jórészt XI. századbeli anyag. E kor egyházi, legendáris életrajzai tele vannak efféle, úgynevezett „profán” adomákkal.⁸¹ Sőt éppen ez epizódnak a *Nagy* és *Kis Legendák*-ban található változatainak összehasonlítása amellel szól, hogy a *Kis Legenda* későbbi kivonata a *Nagy Legendá*-nak. A *Kis Legendá*-ban az epizód egész leírása a kivonatolás látszatát kelti: „A cseléd dalára a szentatya felébred s az előhívott szolgától megkérdi, hogy mi az? A famulus (most már nem miniszter) megmagyarázza neki, mint áll a dolog (ut res erat insinuat). A kegyes főpásztor nyomban könnyekben tört ki ki s így szól: Boldog ez a nő stb. stb.” Amilyen érthető, hogy a kivonatoló ez epizód leírását megkurtítani törekedett, époly megfejthetetlen volna, hogy — ha a *Nagy Legenda* a *Kis Legendá*-nak átdolgo-

⁷⁷ Accidit autem eo tempore, quod Chanadinus comes haberet quendam vinetum, qui pro reatu suo ad patibulum duceretur, qui evadens manus eorum, qui ipsum vinetum ducebant, in monasterium beatae virginis insiliens evasit, qui eum velociter subsequentes, usque ad ostium monasterii venerunt, dicebantque ei: Bene tibi vulpecula, quae laqueum perditionis evasisti et cum pelle, qua spoliebaris, in foveam introisti. Ex quo factus est risus magnus in populo; idem vero vinetus datus est monasterio pro pulsatore cunctis diebus vitae suae. (Batthyany, id. m. 341.)

⁷⁸ Id. m. 29.

⁷⁹ Augustinus, De ordine, 6—7 CSEL. LXIII. v. ö. Balogh, id. h. 11.

⁸⁰ Balogh, id. h.

⁸¹ Id. h. 10.

zása volna — későbbi szerző e néhány szót (cui famulus ut res erat in-sinuat) mikép bővíthette ki párbeszédes részletté. Ugyancsak a kivonatolás céljából, a rövidség kedvéért helyettesíthette a Kis Legenda szerzője a Nagy Legenda Waltherét egy határozatlan személlyel, egy szolgálóval (minister, famulus). Pauler és Madzsar nagy súlyt helyeznek arra, hogy Gellért sírásának felemlítését a Nagy Legenda mellőzi. Ez szerintük arra mutat, hogy az interpolált *Nagy Legenda* szerzője ellentétben érezte ezt a részletet, nem tudta a tőle költött derűs jelenettel összhangzásba hozni és ezért elhagyta. Balogh viszont arra a megállapításra jut, hogy a *Kis Legenda* szerzője ezzel a beszúrt és semmitmondó frázissal akarta kitölteni az elhagyásokkal előállott értelemzavaró ürt. Az elérzékenyülés eleme az egész középkoron át „topikus” a legenda irodalomban.⁸² Így éppen a kifogásolt részlet tüzetes vizsgálatával Balogh „nem csak e néhány mondat feletti vitát zárta le, hanem erős argumentumokkal támasztotta alá a magyar kultúrtörténelem egyik legelső és legértékesebb forrásának, a nagyobb legendának a hitelességét is”.⁸³

A *Nagy Legenda* íratása idejének megállapításával kapcsolatban önként felmerül a kérdés: ki a Legenda szerzője?

Borovszky, ki Büdinger és Pauler nyomán a XIV. században írottak tartja a Legendát, Piacenzai Jakabot sejtí szerzőjének, oly értelemben, hogy vagy ő írta, vagy Boniohannes de Campello Firmanus kano-nokjával megíratta mai formájában, „mintegy hazafi kegyeletből, a szintén olasz származású vértanu iránt”.⁸⁴

Jakobus de Placentia dictus Longobardus, Róbert Károly király házi orvosa, mint vezetéckneve elárulja, születésre nézve olasz volt. Hű szolgálataért a király számos kitüntetésben részesítette: fokozatosan lépett elő az egyházi javadalmakban. Eleinte bácsi kanonok,⁸⁵ azután kalocsai és hájszentlőrinci,⁸⁶ végül 1331. jan. 6-án pozsonyi prépost lett s e tiszt-ségben találjuk őt még 1332. dec. 24-én is.⁸⁷ Ekkor már a király titkos kancellárja volt s több ízben járt diplomáciai küldetésekből a pápai és nápolyi udvarban. Ennek köszönhette csanádi püspökké való kinevezte-tését, mely az 1333. év elején történt. Amikor 1337-ben László érsek halálával megüresedett a kalocsai érseki szék, a király jelöltje az érseki székre Jakab volt, a pápa azonban Büki (de Harkach) István pécsi pré-

⁸² Id. h. 11—12.

⁸³ Századok 1927, 175.

⁸⁴ *Csanádvármegye története*, I, 354.

⁸⁵ Pray, *Specimen Hierarchiae Hungariae*, II, 25

⁸⁶ Pór, *Nagy Lajos életrajza*, 19.

⁸⁷ Fejér, *Codex diplomaticus*, VIII/III. 635 Theiner. *Mon. Hung.* I, 711, 1074. Ortway, *Pozsony város története*, III, 204. Fraknói, *A magyar királyi kegy-
úri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Budapest 1895, 55.

postot kívánta oda kinevezni.⁸⁸ Hosszú tárgyalások és hét évi széküresedés után mindkét jelölt elejtetett és László zágrábi püspök került Kalocsára,⁸⁹ Jakab pedig az így megüresedett zágrábi püspökségre neveztetett ki.⁹⁰ A csanádi püspöki székből kilenc évig — 1343. március 25-ig⁹¹ — ült. Nagy képzettségű és irodalmi színvonalon álló férfi volt. Ezért gondolja Borovszky, hogy a Legendát ő írta, vagy ő íratta meg Boniohannes de Campellóval. Az utóbbi VI. Kelemen pápának, Károly Róbert, majd Nagy Lajos királynak káplánja volt. A források először 1342. okt. 5-én említik, amidőn csanádi kanonoksága⁹² és aradi főesperesi javadalma⁹³ mellé az esztergomi egyházmegyében kért beneficiumot.⁹⁴ 1345. szept. 28-ikán e hivatalok mellett zágrábi és váradi kanonok lett.⁹⁵ Ugyanebben az évben mint sebesi főesperes is előfordul.⁹⁶ A váradi kanonokság eladományozásával egyidejűleg úgy rendelkezett a pápa, hogy ennek ellenében az aradi főesperességről le kell mondania. Ez az intézkedés kérésére utólag érvénytelenített és — egyéb javadalmaival — az aradi főesperességet is megtartotta.⁹⁷ Egy 1350 jan. 28-án kelt supplikáció szerint pécsi kanonok is volt.⁹⁸ 1348-ban boszniai püspökké neveztetett ki, ahonnan később hazai, olasz püspökség élére került. Azután még mint apostoli követ járt Magyarországon.⁹⁹ VI. Kelemen pápa 1347. május 12. megengedte neki, hogy javadalmát irodalmi tanulmány végett, vagy ha Nagy Lajos király rendeletéből, Rómában időzik, öt éven át szabadon élvezhesse.¹⁰⁰ Utóbbi körülményből, minthogy tudományokkal foglalkozott, sejtí Borovszky, hogy talán vele íratta meg Jakab püspök Szent-Gellért életrajzát.

Míg a történetírók közül, kiknek véleménye szerint a Legenda a XIV. században íratott, egyedül Borovszky jelöli meg a Legenda szerzőjét, azt is pusztán „gyanítva”,¹⁰¹ addig a Legenda egykorúsága mellett állástfoglaló szerzők közül többen, mint Katona,¹⁰² Ortvay,¹⁰³

⁸⁸ Bossányi, *Regesta Supplicationum*. I, 265—266.

⁸⁹ Theiner, *Mon. Hung.* I, 650, 975.

⁹⁰ Id. m. I, 652, 976.

⁹¹ Ugyanakkor utóda Harkácsi István lett. V. ö. Borovszky, id. m. 353, Bossányi, id. m. I, 280.

⁹² Bossányi, id. m. I. 221. sz.

⁹³ Id. m. 221, 426. sz.

⁹⁴ Id. m. 7. sz.

⁹⁵ Id. m. 221, 393. sz.

⁹⁶ Theiner, *Mon. Hung.* I, 682. Ez év február 22-én már utódát nevezi ki a pápa Csanádi György személyében. V. ö. Borovszky, id. m. II, 416.

⁹⁷ Bossányi, id. m. I, 426. sz.

⁹⁸ Id. m. 432. sz.

⁹⁹ Id. m. I, 284—285, Borovszky, id. m. 408, 416.

¹⁰⁰ Theiner, id. m. I, 742.

¹⁰¹ Id. m. I, 354.

¹⁰² Id. h.

¹⁰³ Archeológiai Értesítő. 1874, 289.

Karácsonyi,¹⁰⁴ Békési,¹⁰⁵ Zoltvány,¹⁰⁶ *Walther* csanádi bencést vitatják a *Legenda* szerzőjének a következő érvek alapján: *Walther* bakonybéli szerzetes volt s mint ilyen ő tudhatta legjobban a bakonybéli monostori élet azon eseményeit, melyeket a *Nagy Legenda* oly részletezően mond el. A kézimalmot hajtó asszony énekével kapcsolatos (15 fejezetben leírt) jelenetnek *Walther* volt egyedüli tanúja. Ehhez járul, hogy a különben legendai szempontból éppen nem fontos eseményt részletesen és valószínű, eleven párbeszédekkel adja elő. Ezek — Karácsonyi, Békési és Zoltvány szerint — *Walther* szerzősége mellett szólnak.¹⁰⁷

Marczali szerint a *Legendát* csanádegyházmegyei pap, valószínűleg káptalani tag szerkesztette. Nem tartja valószínűnek, hogy *Walther* lett volna a szerzője, hanem talán annak valamely tanítványa, ki mestertől hallotta az egyház alapítójáról szóló híreket. Így aránylag jól volt értesülve. A káptalan viszonyára nézve elsőrangú tekintélynek tartja őt Marczali. Az országos ügyekre nézve nem oly jól értesült, amit az egyházmegyének az ország központjától való nagy távolsága és a Szent-István óta elmúlt évek érthetővé tesznek. Ugyanezt a véleményt fogadja el Balics.¹⁰⁸

A legszilárdabb alapot az íratási időre nézve a *Legendának* más középkori kútfőkkel való összehasonlítása szolgáltatná. Azonban ez sem vezetett sikerre. Míg Marczali¹¹⁰ és Karácsonyi¹¹¹ ezek egybevetéséből azt állapítják meg, hogy Kézai Simon mester, a *Képes Krónika* és *Mügel*n a *Legendából* merítették és így a *Legenda* korábbi korból ered, addig *Pauler* ugyanezen összehasonlítási módszer segítségével éppen ellenkező eredményre jut.¹¹² *Pauler* szerint a *Nagy Legenda* és *Képes Krónika* egy közös régibb forrásból merítették Gellért vértanúságának történetét.¹¹³ Azonban ezt a „közös, régibb forrás“-t még nem sikerült kimutatni. Külső bizonyítékok hiánya miatt nem mondhatunk a legenda íratásának idejéről végleges ítéletet. Mégis, ha az eddig fölmerült nézetektől függetlenül engedjük a *Legenda* szövegét magunkra hatni és azután az összvéleményeket valamennyi érveikkel mérlegeljük, a következő megál-

¹⁰⁴ Id. m. 275.

¹⁰⁵ V. ö. *Magyar írók a mohácsi veszedelmet megelőző korból* c. művének *Valter*, szót. Gellért életírója c. fejezetét.

¹⁰⁶ Id. h.

¹⁰⁷ Mint említettük, Müller és Erdélyi *Walther* bencést tartják az elveszett „*Walther-legenda*“ szerzőjének és utóbbi szolgált volna a *Nagy legenda* alapján. (Id. h.)

¹⁰⁸ Id. m. 31.

¹⁰⁹ Id. m. I, 465.

¹¹⁰ *A magyar történet kútfői az Árpádok korában*. Budapest 1880, 27—28.

¹¹¹ Id. m. 264—267.

¹¹² Id. h. Századok 1888, 60—63.

¹¹³ Századok. 1879. 15.

lapításra jutunk: Jóllehet az eddig felmerült vélemények egyikét sem tekinthetjük oly határozott megállapításoknak, melyek ellenvetést nem tűrnének és kisebb-nagyobb nehézséget nem támasztanának, és ámbár a valószínűség bizonyos fokát érveléseikkel elérik, sem a *Legenda* íratásának idejét, még kevésbé szerzőjét nem határozzák meg minden kétséget kizáró szabotossággal: annyit mégis kétségtelenné tesznek, hogy a *Legenda* — mai alakjában is, — egyes, lényegbe nem vágó és e dolgozatban jobbára érintett részleteket kivéve történelmi hiteles kútfőnek tekinthető. A kifogásolt helyek magukban véve oly jelentéktelenek, hogy az egész mű becsét nem igen csökkentik. Interpoláció nélkül pedig ritkán találunk középkori kútfőt, különösen a hagiographiai irodalomban. Számos szentnek a halála után vagy kanonizációja alkalmával szerkesztett biographiája később átdolgozáson ment keresztül. Ilyen átdolgozó adhatta hozzá valamit, mi korát elárulja, a benne előforduló évszámot (1047) is ő szurhatta be, a mű lényegének érintése nélkül.¹¹⁴ Ezt elismerik azok az írók is, akik szerint a *Legenda* a XIV. század végén íratott: műveikben a *Legendára* mint hitelt érdemlő forrásra hivatkoznak. Marczali szerint: Szent-Gellért legendájának illető helyei, minden későbbi átdolgozás és betoldás dacára is, talán a legbecsesebb anyagot nyújtják a korviszonyok megismerésére.¹¹⁵ „Szent-Gellért legendája leginkább távozik el a legendák rendes sablonjától, legtöbb lényeges detailt foglal magában. A régiebb legendák közül Szent-Severinusé, az újabbak közt Szent-Romuald élete Damianustól hasonlítanak hozzá leginkább”.¹¹⁶ Hasonlóképpen nyilatkoznak Müller Frigyes és Erdélyi László.¹¹⁷ Borovszky Samu, ki a Gellért-*legenda* hitelességének megítélésében a benne található népies és mondai elemeket, mint ellenbizonyítékokat említi, ezeket mégis „jóformán szóról-szóra”, — mint maga mondja, — felhasználja történelmi munkájában.¹¹⁸ Ugyanúgy Szentkláray Jenő.¹¹⁹ Pauler Gyula is megengedi,

¹¹⁴ Marczali, *A magyar történet kútfői.* 32.

¹¹⁵ *A magyar nemzet története az Árpádok korában.* (Milléniumi kiadás.) Budapest 1896, 277.

¹¹⁶ *A magyar történet kútfői.* 26.

¹¹⁷ Újabbán megkísérelték a *Nagy legenda* egyes részeit időszakok és források szerint tagolni és ezeket a *Kis legenda* megfelelő szakaszaival egybevetni: 1. az egykorú, (1083 előtti korból) származó Walthar-legendából fennmaradt részek, 2. a *Kis legendából*, 3. a magyar krónika ősforrásából, 4. a csanádi monostor (1381—1421) hagyományaiból és 5. a velencei Szent György monostorban 1421-ben történt átdolgozásból átvett részletek. V. ö. Müller, id. h. Századok 1913, 355—374, 419—446, 430—432. Erdélyi, id. m. II, 18—27. Ezzel a feladattal foglalkozott Karácsonyi János is. Eredményei a magyar történelem kútfőiről szóló, több szerzőtől írt munkában fognak nyilvánosságra jutni. (Néhai Karácsonyi János püspök élőszóbeli szives közlése.)

¹¹⁸ *Csanád vármegye története.* I, 9, 11—14, 16—29.

¹¹⁹ *A csanádgyházmegyei plébániák története.* 25. *Temesvármegye története.* 250.

hogy a *Legenda* egyes részletei „még a XI. században irattak”¹²⁰ — továbbá hogy e *Legenda* elemei — a már említett *Kis legendá*-n és a *Képes Krónikán* kívül — „némi régibb, részben a XI. századig visszanyúló, talán már összefüggő legendába foglalt, vagy csak a XIV. századbeli író által általában véve hiven kiírt adatok”. Szerinte a *Legenda* alapjául oly források szolgáltak, „melyeket egész terjedelmében, úgy szólván semmit sem változtatva átvett”¹²¹ és „teljes hitelt adhatunk a legenda ama részeinek, melyek a XI. század viszonyainak megfelelnek, melyeket újabb író, ha koholni akar, másképp koholt volna”.¹²² Ezért Pauler is forrásul használja a *Nagy Legendá*-t és adatait átveszi.¹²³

A Gellért-legendá mindkét változata kétségkívül elsőrangú történelmi kútfő. Elsősorban azonban, mint fölírásuk is mutatja, szentregék, legendák. A legendát már természeti mivolta, a lét közvetlenségének leírása, arra ösztökéli, hogy az adomaszerű közbeszövéseket, az epizódokat, többre becsülje a folytonosságnál. E jellemző vonásánál fogva jobban kedveli az elmés, dúsképzetű, virágos előadást, mint a tudós száraz vélekedéseit. Ilyforma történelmi kútfőnek tekintve és ily minőségben értékelve, a Gellért-legendában foglalt egyes kifejezéseknek¹²⁴ és leírásoknak sem adhatunk nagyobb jelentőséget, mint aminő ily kútfőket általában megillet, sőt némelyeknek egyáltalában semmi mélyebb értelmet nem tulajdoníthatunk.

¹²⁰ Századok 1883, 63.

¹²¹ Id. h. 60, V. ö. Müller, *A nagyobb Gellért-legendá keletkezése és forrásai*. Századok 1913 és 1915. évf.

¹²² Id. h. 64. Müller szerint a *Nagy legenda* leírásai „annyira aprólékosak és naivan korszerűek, hogy még raffináltan gyakorlott és a történetet mai fogalmak szerint ismerő író sem tudná azokat oly hiven és elevenen hamisítani; középkori írótól ilyent feltenni a legnagyobb kritikátlanság”. (Id. h. Századok 1915, 404.)

¹²³ *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest 1893, I, 66—68. Müller szerint a *Nagy legenda* azon részletei, melyek a Walthér-legendából vették át, érintetlenül maradtak és hitelességük nem szenvedett csorbát; csupán az első fejezetek adatai, melyek Gellért hazájára és neveltetésére vonatkoznak, használandók óvatossággal. (Id. h. Századok 1915, 410—411.)

¹²⁴ V. ö. pl. a bibliai kifejezést: „*Constituit eum (Chanadium) principem domus regis et domus Achtum*”, mely az értelmet inkább elhomályosítja, mint megvilágítja. (Karácsonyi, *Szent Gellért*. 2. kiad. Budapest 1925.)

Acicularia s Neritina a Homoródmenti szarmata- képződményekben

Irta: BÁNYAI JÁNOS.

A homoródmenti lignit lerakódások már régóta foglalkoztatják a bányakutatást s ezen a téren rengeteg sok feltárás is történt. Csodálatosképen azonban a tudományos kutatás innen még semmi anyagot nem kapott, úgy, hogy a legutóbbi időkig e vidékről meglehetősen tág határok közt mozgó vélemény alakult ki.

Hauer és Stache (Geologie Siebenbürgens 1863.) a lövétei *Nummulitesek* hatása alatt *eocén* konglomerátról írnak. *Herbich* (Székelyföld 1878.) a Lövétén talált kövületek alapján az egész vonulatot *szarmatának* veszi. *Szolga* (Persányi-hegység 1901.) nyilvánvaló tévedésből levanteit említ. *Vitalis* (Földgázkutatás 1913.) már a vonulatban mediterrán kövületeket is talál.

A részletes felvételeknél kiderült, hogy a Hargita alól délre lehúzódnó s a két Homoród mentét követő képződmények Alsórákosig érnek le s ott a kristályos palacsonkokra mezozozos meszek, homokkövek és konglomeratok telepednek, amit egy nagy megszakítással a mediterrán sós képződmények takarnak nyugat felől s erre a következő koroknak minden lerakódása következik.¹ A felszínen ezek közül legnagyobb területen a szarmata-rétegek vannak képviselve, melyeknek jellemző feltárása a Kis-Homoród egyik mellék árkában, a Homoródujfalu határában fekvő Csalavágó-patak fejében, a Virgó nevű árokban van, ahol szénfeltárásokkal a szürke agyagos márgából egy igen érdekes fauna került ki:

Helix (Coryda?) bohemica Bttg.

Potemides mitralis Eichw.

„ „ *bicostatum* Eichw.

Hydrobia Partschii Fr.

Donax dentiger Eichw.

Neritina Grateloupiana Fer.

Cerithium nympha Eichw.

„ „ *bicinctum* Eichw.

Ervilia podolica Eichw.

Cordium töredékek.

Osracodák, Bryozoák, Foraminiferák.

¹ Bányai J. *Az Alsórákosi bazalt erupciók és az Ott-áttörés kora.* Erd. Irod. Szemle III. (1926) 287.

Ezek közt főleg a *Certhiumokban* és *Neritindkban* gazdag rétegek válási lapjai fordulnak elő a mészmoszatoknak, az *Acetabularia* recens kerek lapocskáihoz hasonló érdekes termő korongjai s a tartóyeleknek összetört darabjai. Ezek mellett még közelebről meg nem határozható szenesedett másfajta alga fonalak is találhatók.

Az első pillanatra a homoródmenti mészmoszatok kerek lapocskáit hajlandók volnánk a Földközi tengerben ma is gyakori *Acetabularia mediterranea* (syn. *A. integra*)-val azonosítani. Lényeges különbség azonban az, hogy a spórákat hordó kerek lapocskák az *Acetabularia* példányain nagyobbak, mint e fosszilizseken, s aztán mikroszkoppal megnézve egy fontos megkülönböztető jel az, hogy az *Acetabulariánál* a termő sugarak egyetlenségű üregből állanak, míg e fosszilis fajnál, mint a leírásban később részletesebben látni fogjuk, kétsorban elhelyezkedő gömbalakú üregecskék szolgálnak a spóratartók elhelyezésére.

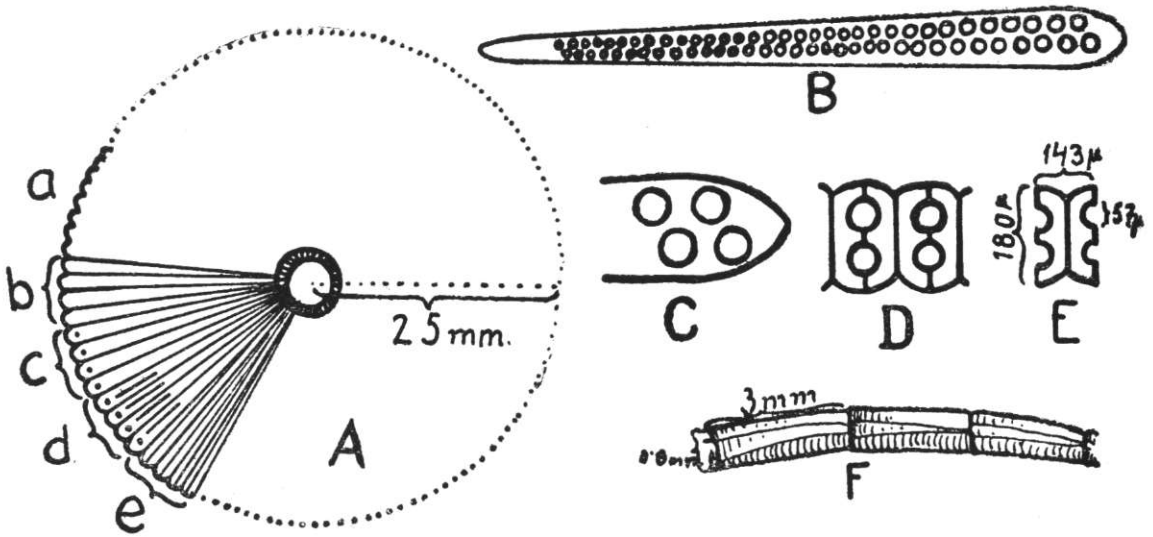
Solms-Laubach monografiája alapján (Trans. Lin. Soc. V. i. 1895.), amennyire a nem valami pontos diagnózisok azt megengedik, legjobban talán az *Acicularia Andrussowi Solms*-al lehet azonosítani, amelyet annak idején Andrussow Oroszországban a Kertsch félszigeten fedezett fel s amelyet *Acetabularia miocenica* néven írt le (Eine fossile *Acetabularia* als gesteinsbildender Organismus. Annalen k. k. naturhist. Hofmuseum in Wien II. 1887. p. 77.)

Elsőbbségi jogon azonban *Solms* a monografiájában a *Reuss* által leírt fajnak (Sitzungsberichte d. k. k. Akad. d. Wiss. Math. Nat. Cl. Bd. XLIII. Abt. 1. 1861. p. 7.) tartotta fenn a *miocenica* nevet; az oroszországit a felfedezője után nevezte el s egyben kimutatta azt is, hogy e fajok valamennyien az *Acicularia* genusba tartoznak.

Mivel meglehetősen bő vizsgálati anyag állott rendelkezésemre, szükségesnek találtam, hogy egy újabb részletes, mikroszkopi adatokat is bőven tartalmazó leírásban végre tisztázzuk e faj ismertetőjeleit.

Az *Aciculariánk* korongocskái — mint említettük — a recens *Acetabulariához* hasonlítanak s 4—5—8 mm. átmérőjűek. Az alkotó termő (fertilis) sugaraknak száma átlag 92 s elválasztó árkocskáit kezdetben egy általánosan bevonó sima meszes kéreg fedje el. A spóra érésel ez a fedőréteg lehúll s akkor lesznek láthatók csak a szép sugaras rajzot kiadó ékalakú termő sugarak. Amint a különböző érettségi állapotban levő fosszilis maradványokból meg lehet állapítani, nemsokára a kerülethez közel egy pontalakú nyílaskával megkezdődik a termő sugaraknak a közepén való kettéválása (l. I. t. A rajzon c-nél). Ehhez felkiáltójelszerűen egy repedési vonalka

I. Tábla.



Tábla magyarázat.

A–F = *Acicularia Andrussowii* Solms.

A = Termősugarakból álló gombaszerű ernyő vázlatos képe (csak egy részlete kirajzolva.)

a–e = a sugarak különböző érési állapotát tünteti fel.

a-nál kezdetben az egész korongot egy sima mészréteg vonja be.

b-nél az érési állapot első fázisa látszik. Az eltűnő fedőréteg alól kiemelkednek a sugarak elválasztó árkai.

c = a sugarak beérésének az első jelét mutatja, midőn a perem szélén egy pontszerű kis lyukkal megkezdődik a sugarak kettéválása.

d-nél ehhez egy kis repedés járul hozzá.

e-nél a sugarak teljesen elváltnak s ezzel az egész korong széthull.

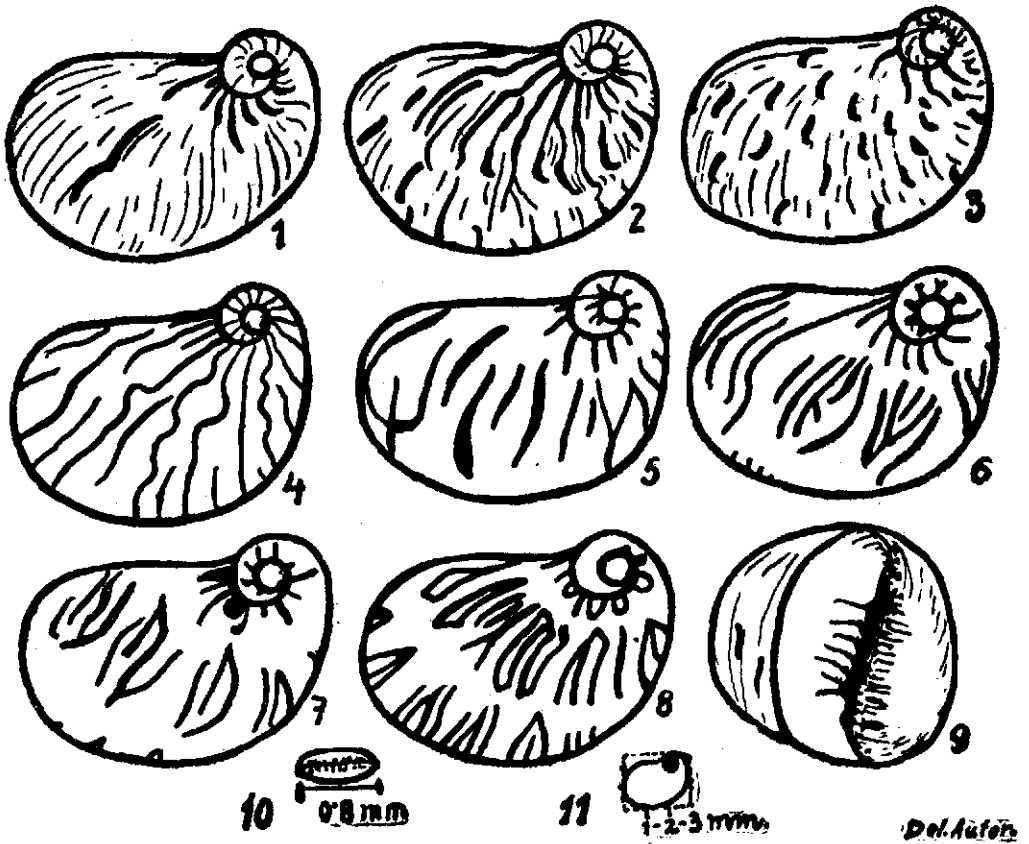
B = egy termő sugár oldalról nézve a két sorban váltakozva elhelyezkedő félgömbölkö alakú spóratartó üregekkel.

C = egy termő sugár peremrészlete.

D = két egymás mellett fekvő sugár keresztmetszetben.

E = a széthullott sugarak két szomszédos s háttal összenőtt részletének szelvénye (a mikrómiliméterekben kifejezett méretek egy 2.5 mm. sugaru korong arányainak felelnek meg).

II. Tábla.



- 1-8 = a *Neritina-Grateloupana* Fer. különféle kép diszített csigaházai.
 9 = a nyílás felőli részlettel, az orsólemezen 5-6 foggal.
 10 = *Neritina Grateloupana* pete tűszője.
 11 = A *Neritina Grateloupana* nagyságát és alakját mutató viszonylagosan nagyított rajz.

csatlakozik s végül hosszában széthasadnak a termő sugárkák, de úgy, hogy a két szomszédos fél hátával egymással összenöve marad. Ily módon az egész korong széthúll.

Ezáltal a kifelé néző oldalakon láthatóvá válnak az aplanogonium tartó üregecskék, amelyek, mint a keletkezésből látnivaló, egymást egy teljesen zárt gömbbé egészítették volt ki a korong széthullása előtt.

A kis üregecskék két sorban váltakozva helyezkednek el és egy sorban átlag 35 található, azonban csak a sugaraknak a közepétől számított $\frac{1}{8}$ részéig terjednek.

A termősugarak méretei egy 5 mm. átmérőjű korongnál a következők: szélessége 143 μ ., vastagsága 180 μ .

Egy-egy üregecske átmérője a perem szélén 57 μ ., melyek azonban a közép felé megfelelően kisebbednek.

A korong közepén a tartónyél összeillesztésénél egy közve-títőgyűrű alkotja a kapcsolatot, amely átlag $\frac{1}{7}$ -e az egész korong átmérőjének.

A fossziliák közt található igen nagy számmal 0.8 mm. vastag s különböző hosszúságúra széttört nyélrészletek, amelyeket a kerek termő korongok tartóyelecskéinek kell tartanunk (l. t. F.). E töredékek 3 mm. hosszú ízekből állanak s felületük nem síma, hanem 6 kiálló léctől bordázott

* * *

A fauna-jegyzékben említett fossziliák közül közelebbi érdekességre tarthat számot egy kicsi művésziesen díszített bődön-csiga, *Neritina Grateloupiana*, mely a legelső leírt *Neritina* fajok közt lévén (l. Ferussac, Histoire naturelle de moll. terr. et fluv. 1825.), a hézagos adatok miatt az után a fiatalabb képződményekben felfedezett *Neritinákat* is mind vele azonosították. Ily módon a *Neritina* kérdés mindinkább revízióra szorult.

Annyi bizonyos, hogy itt a Homoródszentén talált s a szarmata faunával szépen jellemzett *Neritina*, mint ősi típus tartandó meg s a többi fiatalabb tőle elválasztandó. Ép ezért az eredeti leírások kiegészítésére az itt található s jól konzervált példányok talán a legalkalmasabbak.

Általában igen apró, félgömbalakú fajok ezek s a legnagyobb sem haladja túl egy 3 mm. ³-be berajzolható konturjával a kis négyzet oldalait (l. t. 11). A nyílást 5—6 alig észrevehető, de felfelé erősödő fogacska tagolja.

A finom betemető agyagos márgaiszap pompásan őrizte meg az eredeti színeződést is. A csigaházacskák alapszíne gyengén

krémsárga s ezen sötét gesztenyebarna egymásba átmenő motívumokat mutató zsinórszerű díszítés van. A rengeteg sok előforduló példány közt alig találunk két egyforma díszítésűt, de azért az uralkodó motívumok kb. 8 típusba hozhatók össze. (II. t. 1—8.)

A bezáró finoman iszapolt agyagos márga egyúttal hiven megőrizte a kissé zsugorodott oválisalakú 0.8 mm. hosszú petefűszöket is, amelyekről schol nem találtam említést az irodalomban (I. II. t. 10.).

E terület összehasonlító biológiai adatai érdekesen világítanak rá a geológiai viszonyokra.

Mintegy 3 km-re a mediterrán sós tengerparti kifejlődését a rengeteg *Ostrea* jelzi (Homoródoklánd, Csüszbük t. 661 m-nél!), amely, mint a csalavágói feltárások mutatják, lassanként kiédesülő tendenciát mutat. A szarmata legalsó szintjét jelző s lassanként visszahúzódó tenger végül édesvizü tavakká alakul át, mint azt a közeli derzsi és alsórákosi pontusi, vagy még tovább az erdővidéki levantei rétegek mutatják.

Sarmatische Acicularia und Neritina im Tale von Kis-Homoród. (Szeklerland.)

(Resume.)

Bei Satul nou-Homoródujfalú (jud. Odorheiu) ist ein schönes Aufschluss im Bache Csalavágó (Virgó Graben), in dem sich ein reiches Versteinerungsfundort enthält.

Hauer-Stache (Geologie Siebenbürgens, 1863.) halten diese ganze Gegend zu Eocen zugehörig. Herbich (Geologie Szeklerlandes, 1878.) generalisierte, nach den bei Lövéte gefundenen Fossilien den ganzen Zug als Sarmatien und Szolga dr. zeichnet auf seiner geol. Karte als Levantin (s. Persányi hegység, 1901. Offenbar aus Versehen, weil im Texte es nicht erwähnte!), Vitalis dr (Földgáz-kutatás, 1913.) hat auch schon Mediterran gefunden,

Die von mir neulich entdeckten Versteinerungen charakterisieren eine sehr interessante Lebensgemeinschaft.

Es kommen Fossilien hier zwieschen den kompakten, lehmmergeligen Schichten vor. (Fauna s. ungarischer Text!)

Neben diesen ganz típischen sarmatischen Arten sind noch erkohlte Algefeden und sehr zierliche Exemplare von *Acicularia* Schoiben zu finden.

Zuerst wurde diese Art von Andrussow in Russland auf der Halbinsel Kertsch entdeckt und als *Acetabularia miocenica* in die Literatur eingeführt. (Eine fossile *Acetabularia* als gesteinsbildender Organismus. Annalen k. k. naturh. Hofmuseums in Wien. II, 1887. p. 77.)

Solms-Laubach hatte in seiner Monografie (Trans. Lin. Soc. V. i. 1895) für *Acicularia Andrussowi* genommen, weil früher Reuss mit demselben Namen eine andere Art beschrieb (Sitzungsber. d. k. k. Akad. d. Wiss. Math. Nat. Cl. XLIII. Abt. 1. 1861. p. 7.)

Die Diagnosen von Solms-Laubach in der Monografie sind so allgemein gehalten, dass man daraus ein modernes Werk nicht erwarten können, daher bin ich benötigt im Besitze einer grossen Anzahl d. Fossilien, meine mikroskopischen Untersuchungen etwas eingehender mit exakten Erkennungsdaten mitzuteilen.

Die kreisförmigen, flachen Scheiben haben einen Durchmesser von 4–5–8 mm und bestehen aus einer Anzahl von 92 Radialstrahlen, die mit Sporenreifen entzwei spalten, das heisst, dass die Scheiben in nadelartige Stückchen zerfallen.

Aber die Hälften der Nachbarstrahlen bleiben mit dem Rücken zusammengekittet. Auf den Seitenwänden sieht man in zwei alternierenden Reihen die halbkugelförmigen Sporenkammern (je 35–35.).

Karakteristisch sind die Grössenverhältnisse der Teile: man rechnet den Durchmesser einer Scheibe auf 5 mm (s. I. T. A. B. C. D. E.).

Neben den Scheiben befinden sich auch die fadenförmigen Stielresten (?); aus 0,8 mm dicken 6 seitigen, flachen 3 mm langen Stängelgliedern bestehend, welche mit den Scheiben zusammen ein regenschirmförmiges Aussehen haben.

* * *

Typische Vertreter der sarmatischen Fauna auch vom Virgó Graben sind die Exemplare von *Neritina Grateloupiana* Fer., die in der Literatur eine sehr veränderliche Rolle spielen. Früher waren alle *Neritinen* von Sarmatien bis Levantin mit *Neritina Grateloupiana* identifiziert.

Deswegen will ich auch diese etwas eingehender determinieren und abbilden (s. T. II. I–II). Das Gehäuse ist halbkugelig, Mündung breit, halbkreisförmig, Lamelle beim Mündungsrand mit 5–6 schwachen Zähnen versehen. Gehäuse von aussen feingestreift, glänzend von gelblicher Grundfarbe, auf welcher kastanienbraune, verschiedene (cca 8 Motiven) Linien aufgezeichnet sind. Grössenverhältnisse der abgebildeten Exemplare zeigt T. II. fig. II (3 mm).

Tafelserklärung.

I, A—F *Acicularia Andrussowi* Solms. **A**=Scheibe (schematiziert) mit **a—e**=Sporenreifenfagen. **B**=Radialstrahl von Seiten, mit Sporenkammern. **C**=dasselbe, Aussenspitze noch vergrössert. **D**=Querschnitt v. Zwei Nebenstrahlen. **E**=zerfallene und mit Rücken verkittete Nebenstrahlen. (mit mikr. Grössenverhältnisse!) **F**=Stiekrest (?) v. *acicularia*. **II, 1—11.** *Neritina Grateloupana* Fer. **1—8**=Gehäuse mit verschiedenen Motiven verziert. **9**=Gehäuse von Mündungsseite. **11**=Grössenverhältnisse. **10**=Eiersäckchen.

Erdély Széchenyi Istvánja.

Irta: Dr. KRISTÓF GYÖRGY.

I.

A *Budapesti Szemle* múlt évi novemberi számának tartalomjegyzékét átpillantva, nagy örömmel akadt meg tekintetem az *Erdély Széchenyi Istvánja* c. cikkem.¹⁾ Nagy öröm nekünk, erdélyieknek, valahányszor velünk foglalkozó dolgozatra akadunk komoly magyarországi sajtótermékekben. Sajnos, hogy ilyen örömben nem sokszor részesülünk. A Budapesti Szemle, ama kevés számú folyóirat között, amelyek Erdéllyel is foglalkoznak, a legelső helyen áll. Jól esett már maga az a tény, hogy legrégebb, legtekintélyesebb és legkomolyabb folyóiratunkban ismét egy Erdéllyel foglalkozó tanulmányt találtam, még pedig ezúttal Erdély Széchenyjéről, *gróf Mikó Imréről* szóló tanulmányt. Ez nagyban fokozta örvendezésemet.

Mert ha az egész magyarság szellemi életének szüksége van arra, hogy visszatérjen a legnagyobb magyarnak, Széchenyi Istvánnak, a tanításához, hogy neonácionalizmusát átítassa a tőle vett tanuságokkal s elvesse abba a Széchenyi eszmevilágának egészséges, nemes magjait: kétszeresen szükséges az, hogy a *mi* neonacionalizmusunk, amit bátran neotranszilvanizmusnak nevezhetünk, tanuljon, okulást merítsen Erdély Széchenyijétől, *gróf Mikó Imrétől*, az ő életfolytatásából és műveiből. A *gróf Mikó Imre* — Erdély Széchenyi Istvánja — pályájának minden újabb megvilágítása napjainkban különösen időszerű. A neotranszilvanizmus, az erdélyi magyarság élete a Mikó személyiségében és pályájában hasznos és bölcs példát bír. De jó hatásu lehet a Királyhágótól nyugatra élő magyarságra is, ennek állásfoglalására és értékelésére az erdélyi magyarság szellemi életének jelenségeivel szemben. A *mi* életjelenségeink szemlélete ugyanis feltétlenül hiányos, egyoldalú, tehát hamis, ha csupán az egyetemes magyarság szemüvegén keresztül néz rájuk valaki. Az erdélyi magyarság életének megnyilvánulásait folyton és minden időben meghatározta és meghatározza egy, az egyetemes magyar mértékből rendszerint kifejejtett elem: a föld, Erdély területe a maga meg nem változtatható természetrajzi és ethnikai tulajdonságaival. Aki pedig Mikó Imrével foglalkozik, róla vagy tőle olvas, legott

¹ L. Budapesti Szemle 1928 nov. sz. 211 köt. 172—186 l.

rájön az erdélyi dolgoknak arra a helyes értékelő álláspontjára. Észreveszi, hogy az erdélyi magyar életet Erdély földje nélkül sohasem lehetett, ma legkevésbé lehet, helyesen megítélni.

Örömmel teljességében szerepe volt annak is, hogy a megpillantott *Erdély Széchenyi Istvánja* c. tanulmány írója sem kisebb ember, mint Takáts Sándor. Az a kiváló történétírónk, kinek különösen társadalom- és művelődéstörténeti kutatásai már régóta és nagyban gyarapították a szakirodalmat, fokozták multunk tisztánlátását épen olyan vonatkozásokban, amelyekről előtte vagy semmit, vagy téveset tudtunk. Takáts dolgozataiban egyesül az élesszemű és szerencsés kutatás, a modern történeti kritika és az előadás kedves, lebilincselő művészete. Ez utóbbi magyarázza azt a körülményt, hogy Takáts műveit nemcsak a szaktudomány tartja nyilván, de érdeklődéssel fogadja a magyar értelmiség is. Történetíróink közül kevésnek van akkora olvasóközönsége, mint Takátsnak.

II.

Azonban az *Erdély Széchenyi Istvánja* c. cikk, melyet ilyen érzések és megfontolások alapján érthető kíváncsisággal, szinte mohó örömmel kezdtem olvasni, nem gróf Mikó Imréről szólt, hanem az 1834 február 4-én²⁾ 39 éves korában tragikusan elhunyt gróf Kendeffy Ádámról.

Nem tagadom, csalódtam. Természetesen nem magában a tanulmányban. Hiszen az, mint Takátsnak bármely műve, tartalmilag új és érdekes, formailag pedig vonzóan lebilincselő. Csálódtam azonban abban, hogy Erdély Széchenyi Istvánja címen nem Mikóról, hanem gróf Kendeffy Ádámról értekezik a kiváló szerző.

Ezt, az Erdély Széchenyi Istvánja jelzőnek, Kendeffy Ádámra alkalmazását helytelennek tartom, indokait, alapját el nem fogadhatom. Az Erdély Széchenyi Istvánja jelző egyes egyedül gróf Mikó Imrét illeti meg, mást nem. Mikó nevéhez az Erdély Széchenyi Istvánja már úgy odatapadt, annyira állandósult, mint Mátyás királyéhoz az igazságos, Pázmányéhoz a magyar bíboros Ciceró, Bethlen Gáboréhoz az Erdély Mátyása, Széchenyiéhez a legnagyobb magyar. Az ilyen állandó epitheton ornansoknak más személyiségekre alkalmazása önmagában is szokatlan, mert ellentmond a köztudatnak, azonkívül elhomályosít olyan egyéniségeket, akik azt meg nem érdemlik. Viszont kiemel s nagyobb-nak mutat másokat, akik arra a jelzőre igényt nem tarthatnak. Az efféle csere rendszerint tájékozatlanságot, zavart kelt az olvasóban.

III.

Gróf Kendeffy Ádám, illetőleg a róla írott tanulmány azon az alapon jut az Erdély Széchenyi Istvánja címhez, mert az egykorú titkos politikai rendőrség magyar és német megbízottjai jelentéseikben gróf Kendeffy Ádámot annak, t. i. Erdély Széchenyi Istvánjának írják. Takáts e tényt tanulmányának legelején, a be-

²⁾ A Révai-Lexikon (XI. k. 455 l.) szerint — tévesen — 12. é.

vezető mondatban egyszerűen felemlítve és leszögezve, a továbbiakban elmondja, hogy a múlt század harmincas éveiben Bécsből az erdélyi magyar ifjakat és hazafiakat a titkos rendőrség által folyton figyeltették, itthoni és pesti magatartásukat társadalmi és politikai viszonylatban ellenőrizték. E megfigyelés alatt álló férfiak közé tartozott gróf Kendeffy Ádám is. Majd jellemzi Takáts Kendeffyt, ismertetve testi és lelki egyéniségét, politikai szereplését, páratlan, csak a Wesselényiével összehasonlítható népszerűségét, 39 éves korában történt hirtelen, tragikus halálát, fényes temetését és a kolozsvári ifjúságnak tüntetését, amely kétségtelenül összefüggésben állott a Kendeffy váratlan halála által okozott izgalmakkal.

Az egyébként — ismétlem — rendkívül érdekes tanulmányban azonban nincsen semmi szó, semmi utalás arra, hogy a bécsi titkos politikai rendőrség kémei és megbízottjai minő alapon és minő vonatkozásban nevezik Kendeffyt Erdély Széchenyijének. E hiány annál inkább sajnálatos, mert a titkos jelentéseknek idevágó idézése fényt vetne arra is, hogy hogyan ítélték meg s minő felfogással voltak Bécsben Széchenyi István működését illetőleg: jót, avagy rosszat jelentett-e akkor (1833—34-ben) a bécsi felfogás előtt a Széchenyi István működése, dicséret vagy a megbízhatatlan forradalmárság jelzője illetve-e azt, ez esetben Kendeffyt, akinek pályáját a Széchenyiéhez hasonlónak látták — Bécsből.

1834 legelején vagyunk. Azok a titkos jelentések, amelyek Kendeffyt Erdély Széchenyijének mondják, természetesen korábbi keletűek. A *Stadium* ívei — igaz — csak most kerültek ki a lipcsei nyomtatóműhelyből, de a *Hitel és Világ* már hevesen foglalkoztatta a politikusokat. A Magyar Tudományos Akadémia már működik ép úgy, mint az állattenyésztőtársaság, a gazdasági egyesület; meghonosult a lóverseny, terjedtek a kaszinók. Mind Széchenyi alapításai. Szó van már a gőzhajózásról, a Duna szabályozásáról, a Lánchidegyesületről, a magyar színészet újjászervezéséről és állandósításáról. Mindezek Széchenyi kezdeményezései. A politikai életben, az országgyűlés tevékenységében is élénk része van már Széchenyinek; bár reformista, de még nem csatlakozott egyik párthoz sem. Röviden: Széchenyi megindult ugyan már 1834 előtt pályájának csúcspontja felé, de még mintegy hat esztendő van hátra odáig, népszerűsége teljessé válásáig, a legnagyobb magyar jelzőig (1840 jun. 18.). Széchenyi 1834 előtt már hatalmas alkotóerő, kinek százkezdése építgeti az új magyar életet. De még nem mérték, kihez másokat szokás mérni. Egyénisége, politikai működésének súlya, alkotó programjának nagyszerű teljessége mértékké mindenesetre csak a Kendeffy halála után szilárdul meg.

Épen ezért rendkívül érdekes volna magukból a jelentések-ből, azoknak szavaiból látni azt, hogy milyen szemmel nézte Bécs akkor, 1834 előtt Széchenyit, és mire, Kendeffynek melyik jellemvonására gondoljunk, amikor őt Erdély Széchenyijének mondják a titkos agensek jelentései. Így, a jelentések vonatkozó részeinek idézése hiányában találgatásra kell szorítkoznunk s meg

kell állapítanunk, hogy a titkos megbízott urak szeme és ítélő-képessége meglehetősen gyengének bizonyul s aligha érdemelték meg a bécsi gazda dús asztaláról kapott kétségtelenül zsíros koncot.

Hiszen a Széchenyi és Kendeffy egyénisége és jelleme között nem annyira a hasonlóságok, mint a különbségek a feltűnők. Áll ez Széchenyi egész pályájára, noha itt természetesen csak az 1834 február 4-dike előtti Széchenyi jöhet számításba.

Herepei Károly, kolozsvári ref. pap, a híres szónok, a M. T. Akadémiának is levelező tagja, halotti beszédében többek között így jellemzi Kendeffyt: „... Soha eredetibb, erősebb és impozánssabb karaktert nem láttam s ha neki párját akarnám keresni, szinte kénytelen lennék az igen elfajinodott századból visszamenni a régi Róma vagy Lacedaemon erőskarú s győzhetetlen lelkű ifjainak árnyékországába...” Sámsonhoz vagy Herculeshez hasonlított. Majd felsorolja Kendeffy legfőbb tulajdonságait: demokrata volt, a G. és B. (gróf és báró) betűk szerinte egyformák voltak az abéce többi betűivel; valláskülönbséget nem tekintett, azt nem ismerte; a reformoknak híve; adakozó s önzetlen; gazdaságának jobb megművelése végett számos machinát (gépet) hozatott, az igazság mellett mindig felszólalt, ebben rendíthetetlenül helyt állott. Hasonló szellemű a gróf Teleki Domokos bícsuztató gyászbeszéde is. Úglátszik, hogy Herepei is és Teleki is híven jellemezték Kendeffyt, mert valamennyi Kendeffyről szóló későbbi cikk és megemlékezés ugyanezeket a jellemvonásokat emeli ki.⁸

Már most ezeket a jellemzéseket, de a Kendeffy egész pályáját is figyelembe véve, tisztán és tüstént előttünk áll a különbség a két férfiú pályája között. Kendeffy régiszabású egyéniség, a jognak, igazságnak a lovagja, a megbántottak, a gyengék védője. *Sérelmi politikus*, kinek azért dobog a szive, hogy gyengét ne lásson, a megbántottan segítsen, a sérelmet reparálja, illetőleg reparáltassa. *Improductiv*, aminthogy Kendeffy csakugyan nem kezdeményezett, nem alkotott valami nagyszabásut, valami maradandó kö.vagyont, közintézményt. Nem alapított akadémiát, gazdasági egyletet stb., egyet se azokból, amiket Széchenyi már 1834 előtt létrehozott, vagy kezdeményezett, mert a Herepeitől is megemlített gazdasági machinákat csak nem vehetjük a lánchiddal, a gőzhajókkal egyenértékűnek. Az tény, hogy Kendeffyt Erdélyben csodálták, tisztelettel vették körül s népszerűsége utólrerte a Wesselényi Miklósét. Csakhogy Wesselényi már ez időben a magyarországi közéletben is a vezérek között van, míg Kendeffyt csupán szűkebb hazájában tekintették a legelsők egyikének. Széchenyihöz azért sem hasonlatos az ő működése, mert a Kendeffy közéleti tevékenységéből hiányzik egyebek mellett az írói munkásság. Míg Széchenyi alkotásokkal, kezdeményezésekkel, a *Hitel*, *Világ* és *Stadium* című nem is kézzel frott nagy könyveivel be-

⁸ Rajzolatok 1835. I. 32. sz. — Vasárnapi Ujság 1856. 45. és 1864. 14. sz. — Alföldiek segélyalbuma 1863. 162 l. (gróf Mikó Imrétől). Hazánk és Külföld 1867. 44. sz. — Hölgyfutár. 1876. évf. 581.

s. éltetett magáról, olykor szitkot és heves ellenmondást is keltve; tehát nem mindenkitől megtapsolva, hanem már ekkor is hordva a közöny havát és a gúny jegét: addig Kendeffy, épen mint bizonyos határig barátja, Wesselényi is, nem volt más, mint Bayard, folt és gáncs nélküli lovagja az eszméknek, a már elismert elveknek. Ezen a téren habozást, taktikázást aztán csakugyan nem ismert. Mert egyéni magatartásában, személyes viszonylatokban a férfiúi ideált testileg-lelkileg szinte hiánytalanul mutatta meg; személyiségének, társalgásának, avagy szónoklatainak szuggesztív hatása volt. Lebilincselte, magához ragadott, elbűvölt. Innen népszerűsége. De vajon ezen tulajdonságai szerint is hasonlít-e Széchenyihez, aki minden egyéb volt, csak nem gravaminalis, politikus, akinek vezérszava volt: ildom s a zászlón: előre!?

Valóban rejtély, legalább ez idő szerint, hogy minő alapon nevezték a leleményes titkos agensek Erdély Széchenyijének Kendeffyt? Bizonyosan valami nagyon jelentéktelen, századrangú hasonlóság alapján. Mert lényeges hasonlóságot ma és utólag sem fedezhetni föl a két férfiú pályája között. Az egykoruak sem vettek észre. Semmit, éppenséggel semmit sem von le a Kendeffy erkölcsi és politikai személyiségének súlyából annak a megállapítása, hogy a Takáts által felemlített titkos jelentéseken kívül *Kendeffyt Erdély Széchenyijének senki és sehol nem említi, sem egykorú feljegyzés, sem későbbi ráemlékezés.* Magam a Kendeffy-irodalmat talán hiánytalanul áttanulmányoztam, de csupán egyetlen-egy helyet találtam, hol Kendeffy neve a Széchenyiével együtt említtetik. Ez az adat a *Hölgyfutár* 1876 évf. 58. l. megjelent *Egy összeesküvés a kolozsvári temetőben* c. cikknek az a része, mely Kendeffy hirtelen halálát felemlítve, így folytatódik: „A gróf (Kendeffy) halála roppant sensatiót keltett. Erdélyben, de különösen Kolozsvárt imádták a derék férfiút, ki hazánk történetében Széchenyi István, Kossuth, Deák Ferenc és b. Wesselényi Miklóssal új korszak megalapítója volt.“ Világos, hogy ebben az egyetlen és késői emlékezésben is az együttfelsorolás nem hasonlóságot, hanem pusztán időbeli coexistenciát, párhuzamos irányt jelent. A kolozsvári házsongárdi temetőben több, mint három évtized óta gyakran megfordultam s megilletődéssel meg is állottam a Kendeffy hatalmas síroszlopát őrző négy bús oroszlán előtt. De hogy Erdély Széchenyijének mauzoleuma előtt állanék, soha eszembe nem jutott.

IV.

Ellenben valahányszor csak rávettem szemem a gróf Mikó mellszobrára, mely szintén Kolozsvárt, azon telek bejáratánál áll, amelyiknek odaadományozásával megalapította Mikó 1859-ben az Erdélyi Múzeum Egyesületet, mindannyiszor és rögtön éreztem, ha nem is tudtam volna, hogy most Erdély Széchenyi Istvánja előtt vagyok.

Gróf Mikó Imre valóban megérdemli az Erdély Széchenyi Istvánja értékelő, dicsőítő jelzőt. Sőt tovább megyek. Ő egyedül érdemli meg és senki más, sem előtte, sem utána. A Mikó pályájának, alkotásainak külső méretei tán nem olyan imponálóan

nagyszerűek, mint a Széchenyié, időben is pár évtizeddel későbbiek. Hiszen Erdély is kisebb, mint Magyarország, elmaradottabb is volt legalább a XIX. században. És szegényebb is. Mint ahogy a Mikó vagyonát sem lehet a Széchenyiét megközelítőnek sem mondani. Mégis, vagy talán épen ezért, az erdélyi magyarság életében gróf Mikó Imre semmivel sem kisebb, mint általános magyar viszonylatban Széchenyi. Az Erdély Széchenyi Istvánja értékelő és díszítő állandó jelzőt mindenesetre megérdemli.

Ha Széchenyi fejedelmi adományával megalapítja a Magyar Tudományos Akadémiát, Mikó is ugyancsak fejedelmi adománnyal (kolozsvári tíz holdas kertben épült tizszobás kastélyának az odaajánlásával) megalapítja az Erdélyi Múzeum Egyesületet, az erdélyi magyarságnak azt az intézményét, mely hivatva volt Erdélyre nézve azzá lenni, ami Magyarországon az apától megalapított Nemzeti Múzeum (t. i. Erdély természeti és történeti kincseinek tárháza) és a fiú alapította Magyar Tudományos Akadémia együttesen (t. i. a magyar nyelvet és tudományokat művelő tudományos egyesület is). Nem az ő hibája, hogy utóbb alapításának tevékenysége módosult. De az bizonyos, hogy az E. M. E. táraiban Erdély földjének és az erdélyi történetnek olyan nagyszabású kincstárát birjuk, amelynek értéke egyszerűen felbecsülhetetlen. És azt is el kell ismerni, hogy az E. M. E. tudományművelése is — elég csak Szabó Károly, Brassai, Gyulai, Torma Károly, Finály, Herman Ottó és Koch Antal neveit emlegetnem — előbbre vitte úgy Erdély-ismeretünket, mint általában a magyar tudományosságot. E fejedelmi adomány mellett nem lehet említetlenül hagyni azt sem, hogy Mikó volt az, ki évek hosszú során át tartó kilincseléssel kivívta az abszolút kormány engedélyét az egyesület létesítéséhez, melynek tényleges megszervezésében s megindult működésében (1859) is vezérszerepet vitt. Épen, mint Széchenyi az Akadémiában.

Mikó is résztvett az Erdélyi Gazdasági Egyesület megalapításában s most az abszolutizmus idején az egyesületet egyedül az ő buzgósága támasztotta fel új életre. Mint Széchenyinek a pesti, úgy volt gondja Mikónak a kolozsvári nemzeti színészetre. Mikó is élén állott az erdélyi vasútépítő mozgalmaknak és társaságnak s épen mint ilyen vette át a kiegyezési minisztériumban — a Széchenyi István tárcáját. Mint író is működött. Művei: *Erdély különválása Magyarországtól* (1860), *Irányszemék* (1861), *Magyarország vasúthálózata* (1867), *Emlékirat ő felségéhez a magyar vasútakról* (1868) s ezek mellett *Bod Péternek és Benkő Józsefnek* kitűnően megírt *életrajzai*, ha nem is alkotnak égbenyuló piramist, mely a lét és nemlét határait jelöli meg, de egytől-egyig jelentős, komoly művek s kivált az *Irányszemék* fejtegetései és gondolatai máig sem avultak el. És végül, hogy tovább ne részletezzünk közismert dolgokat, Mikó is hordta a közöny havát és a gúny jegét. 1848 novemberében a bécsi kormány Erdélyben az unió teljes mellőzésével visszaállította a régi guberniumot s annak vezetését Mikó Imrére bízta⁴⁾. Mikó a megbízatást

⁴⁾ L. Berzeviczy Albert, *Az abszolutizmus kora Magyarországon*. I. k. 55 l.

vállalta is. Ha Széchenyi a Végegyet ügyében tanúsított magatartásával, majd később (1845) a helytartótanács keretében hivatalvállalással játszta el népszerűségét s lett pecsoviccsá, meg aulikussá, Mikó is muszkavezetővé, a kamarilla eszközévé minősült azért, mert a gubernátorságot elvállalta. Kis gyermekkoromban, a múlt század kilencvenes éveiben, még nem egyszer hallottam elbúsult közjogi hazafiak ajkáról a muszkavezető jelzőt a Mikó nevéhez ragasztva. Mennyi érdeme és alkotása lehetett és volt Mikónak, hogy azt a tévedését mégis elfeledték kortársai! Nemcsak, de egyenesen az Erdély Széchenyije jelzővel tisztelték meg. Mielőtt tovább mennék, rá kell mutatnom arra, hogy Mikó csupán ezekből kitetszőleg sem volt érzelmi politikus. Módszere is hasonlít a Széchenyiéhez. Nem mindenáron ellenzéki. Mintha az ő vezérszava is ez volna: *ildom* s aztán: *előre*. A kormányt nem feltétlenül támadta, hanem utilizálta. Épen, mint Széchenyi. Alkotó s nemcsak egyszerűen kritizáló államférfiú volt.

Nem bizonyítani, csupán néhány utalással emlékezetbe hozni akartam azt, hogy Mikó valóban és méltán Erdély Széchenyi Istvánja. Így tartja és vallja az erdélyi magyarság köztudata. *Mert Mikót Erdély Széchenyijének nevezte már jó félszázasztendő előtt nemcsak az erdélyi, de általában az egész egykorú magyarság.* Őt egyedül és senki mást, Kendeffy Ádámot sem.

A Gróf Mikó: Erdély Széchenyije — epitheton ornans először Mikónak azon cselekedetével kapcsolatban tűnik föl, amelyik formában és tartalomban is nagyon hasonlít Széchenyi korszakot jelentő pályakezdésével, a Magyar Tudományos Akadémia megalapításával. Mikónak ez a cselekedete az E. M. E. megalapítása, illetőleg fejedelmi adományának a Múzeum létesítésére és céljára felajánlása.

Egy erdélyi múzeum felállításának ügye már 1790 óta foglalkoztatta Erdély fiait, magát az erdélyi országgyűlést is — eredmény nélkül. Az abszolutizmus idejében újra időszerűvé vált a feladat. Nyilvánosan legelőbb Dózsa Dániel tárgyalta a kérdést a Magyar Sajtó 1855 nov. 24-iki számában. Vass József és különösen Toldy Ferenc kapták fel az eszmét s szóltak hozzá ugyancsak a Magyar Sajtóban. Dózsa folytatásos cikkben válaszolt. Újra sürgette a múzeum mielőbbi felállítását Kolozsvár székhellyel. A létesítés nehézségeit fejtegető cikkében (Magyar Sajtó 1856 ápr. 6. sz.) keserű aggodalommal kérdi: „De hol a pharos, mely világítson a bizonytalan úton? mindenki sóhajtoz, senki sem teszen; vezérfénnyel senki sem tör elé...”

A pharos szóhoz a szerkesztő *) alatt a következő megjegyzést, kérdést tette:

Ugy-e, hol a Széchenyi?

Valóban egy Széchenyi hiányzott csupán, annyira égetően szükséges volt már az egyesület megalkotása.

Ekkor, mint Nagy Pál beszéde után Széchenyi, úgy állott elő Mikó Imre is a maga adományával.

„Hogy a Múzeumnak — írja az Erdélyi Múzeum 1856. évi ápr. 10-iki számában — Kolozsvárt és lehető gyors felállításának

ezen szinte legnagyobb akadálya⁵⁾ elháríttassék, hazám iránti szent tartozásimnak némi részben ez által is lerovása, féltve szeretett nemzetiségem s az erdélyi magyarság jövődjének ez által is inkább biztosítása tekintetéből, azon külső szénutcai kertemet, melyet én, erdélyi kormányzó s magyar akadémiai elnök, gr. Teleki József dicsőült barátomtól Erdélyből eltávoztakor az ő emléke iránti tiszteletből megvásároltam, az ott általa építeni kezdett, nem dísztelen, sőt kellemes fekvésűnek is mondható lakot teljesen elkészíttettem, magát a kertet egy meglehetősen rendezett kertté átalakíttattam, — ezennel egész kiterjedésében, u. m. magát az — egy előtermet, két emeletben kilenc szobát, úgy a cselédek szobáit és konyhát magába foglaló épületet, pitvarból és 5 szobából álló kertészlakkal, kétrendbeli virágházépületekkel, kerítésekkel, egy — az 1841/3-ik évi országgyűlési törvénycikk és mellékletei értelmében alapítandó Erdélyi Múzeumnak ajánlom és ajándékozom, úgy pedig: hogy az Erdélyi Múzeumi ajánlatok az ezennel általam felajánlott épületekbe, e cikkem megjelenése után, bármelyik órában beszállíthatassanak, én onnat azonnal ki fogván mindenestől költözni . . .“

Tehát: *volt, lett Széchenyije Erdélynek.*

Perlaky László, akkor Kolozsvárt működő piarista tanár, 1856 ápr. 6-iki dátummal (ekkor vált ismeretessé a Mikó adománya Kolozsvárt, egyelőre csak élől szóban és magánúton) üdvözlő és dicsőítő ódát ír *Hídvégi gróf Mikó Imrének* címmel, mely a Magyar Sajtó ápr. 15-iki számában meg is jelent. E költeményben magasztalva Mikót, mondja, még pedig nyomtatott adatokban először ő mondja Mikóról ezeket:

Vezérül állsz Erdély Széchenyie!

A Magyar Sajtónak ugyanabban a számában *Koszorút az érdemnek* c. cikkben, mely ugyancsak a Mikó adományát dicsőíti, még egyszer előfordul a Mikó-Széchenyi kapcsolat így: „Ily jóttevőt adott a Gondviselés ismét fajunknak gróf *Mikó Imrében*, ki *Széchenyink* örökös szellemétől ihletve stb. . .“ A harmadik adat Sali Bánk (álnév) április elején írott és az Erdélyi Múzeum máj. 15-iki számában megjelent ódájából való. Ennek két utolsó sora így hangzik:

*Oh hidd, zidált lelkéből Erdélyben kifénylött Széchenyi!
Hondéri égő szived új hazát, tavaszt fog itt fakasztani.*

Később az E. M. E. megalakulásakor ismét, most már közvetlenebbül és nagyobb súllyal ismétlődik meg az Erdély Széchenyije jelző. A megalakulás napján (1859 nov. 23.) tartott ünnepi lakomán, mintegy kétszáz vendég jelenlétében — ott volt Lichtenstein kormányzó herceg, Erdély szellemi és születési arisztokráciája; Magyarországról is sokan, többek között br. Eötvös József is az Akadémia képviselőjében — Danielik János kanonok mindjárt a Mikó és Teleki Domokos felköszöntője után⁶⁾ éltette a Múzeum-

⁵⁾ T. i. a helyiség kérdése, — erről van az előbbiekben szó.

⁶⁾ Mikó az írókat, Teleki Domokos az Akadémiát köszöntötte fel.

egylet tagjait s *Erdély Széchenyijét, gróf Mikó Imrét*. Az egylet megalakulásáról valamennyi akkori magyar időszaki sajtótermék a viszonyokhoz képest részletes tudósítást közölt. A Danielik pohárköszöntőjét, annak fenti kifejezését mindenik felemlítette, még a Budapesti Szemle is (1859. évf. 366. l.). Így a Mikó-Erdély Széchenyije kapcsolat egyszerre és országszerte ismeretessé vált.

A gróf Mikó-Széchenyi István kapcsolatot alig pár hónappal később újra és erőteljesen hangoztatta az akkor népszerűségének virágját élő Tompa Mihály. Tompa 1856 őszén megfordult Erdélyben, Dézsen és Kolozsvárt. Mikót is meglátogatta, ki a költőt nagy kitüntetéssel fogadta s tiszteletére — épen Mihály napja volt — fényes lakomát adott. A két férfiú lelke a barátság melegével talált egymásra, minek megható emlékét őrzi az a pár levél, melylyel egymást vigasztalgatták kedves gyermekeik elhunytakor⁷. E személyes ismeretség is iratta Tompával a *Gróf Mikó Imréhez — 1860 Széchenyi halálakor* c. szép ódát (megjelent először a Vasárnapi Ujság 1860 július elseji 27. számában). E költeményben Tompa festve a *legnagyobb* gyászos kidőlte okozta veszteséget, de másfelől a sok terhet is, melyből a múlt annyit lerovatlan hagyott s melyhez új tartozást hoz a jelen s jövő, így szólítja meg Mikót:

*Ragadd gyorsan, Erdély Széchenyije,
Ragadd kezedbe a szent lobogót!...*

Biztatja Mikót, hogy legyen méltó utóda annak a Széchenyinek, ki harcait már megharcolá.

Mikó Imre halálakor (1876 szept. 16.) az Erdély Széchenyije jelző már annyira általános volt, hogy majd mindenik lap nekrológiájában ezzel a jelzővel méltatta az elhunyt államférfiú pályáját. „A tegnap este és ma reggel érkezett lapok kivétel nélkül meleg szavakban adnak kifejezést a gyásznak, mely hazánkat gr. Mikó Imre halála által érte. Mindannyian magasztalólag szólnak a megboldogult nagy férfiú érdemeiről, melyeket kiváltképp az erdélyi hazarész körül szerzett s ezekért méltán kivívta magának az Erdély Széchenyije nevét“ — írja a kolozsvári *Magyar Polgár* (1876 szept. 19.) a Lapszemle rovatában, külön is felemlítve a *Nemzeti Hírlapot* és a *Kelet Népet*.

Hogy a Mikó-Erdély Széchenyije kapcsolat nem indokolatlanul rögződött meg és nem csupán elszórtan hallatszott, arra nézve idézem a Horváth Boldizsár akadémiai emlékbeszédéből ezt a mondatot: „A közvélemény még alig jellemzett valakit jobban, mint amidőn őt Erdély Széchenyijének nevezé“⁸. Horváth Boldizsár 1867-ben Mikónak minisztertársa volt s részt is vett az egykori minisztertárs temetésén Kolozsvárt. Akadémiai emlékbeszédében a Mikó-Erdély Széchenyije kifejezést nemcsak tudomásul veszi, de találónak, sikerültnek tartván, azt mintegy jóváhagyja a maga és az Akadémia tekintélyével.

⁷ Kristóf György: *Tompa Mihály Kolozsvárt és Dézsen*. Ellenzék 1927. évf. 64. sz. — Kelemen Lajos: *Gróf Mikó Imre és Tompa Mihály levélváltása fiaik halálakor*. U. o. 1926. évf. 312. sz.

⁸ A M. T. Akadémia Évkönyvei XVI. k. I. 20 l.

Igy vált Mikó a köztudat szerint Erdély Széchenyijévé. Költők, a magyar költészet adta neki e díszítő jelzöt, melyet elfogadott a közvélemény s jóváhagyott az Akadémia, a magyar szellemi élet legmagasabb fóruma⁹.

V.

Ezek után aligha kétséges, hogy az Erdély Széchenyi Istvánja kifejezés egyedüli jogos tulajdonosa gróf Mikó Imre. A magyar közélettel annyira összefüggő, egy úton járó költészet adta ugyan neki e jelzöt, de költészetünkben átment a köztudatba és jóváhagyást nyert a történeti kritika részéről is.

Az sem kétséges, hogy az így megállapodott s valamely történeti alak nevéhez indokoltan hozzátapadt epitheton ornanst egy másik férfiúra alkalmazni: szokatlan, zavart keltő. Elismerem, hogy Takáts Sándor a hivatkozott, de nem idézett titkos jelentések alapján alkalmazta Kendeffyre s tette tanulmánya címébe az Erdély Széchenyi Istvánja kifejezést anélkül, hogy azt bírálat tárgyává tette volna, tehát a maga részéről is elfogadta vagy elvetette volna. Egyszerűen és tisztán tanulmányának érdekessége végett alkalmazta. A figyelemnek ilyen módon való felhívása az író korlátlan szabadsága. Ha célszerűnek véli, ám éljen vele. Nem lehet vitás azonban az, hogy a Takáts tanulmányából hiányzik valami. Csak egy mellékmondat vagy tán egy rövid vonal alatti megjegyzés, melyben benne van, hogy Erdély Széchenyije a köztudat és a történelmi értékelés szerint, a titkos megbizottak jelentései ellenére, gróf Mikó Imre. Ennek a fölemlítése vagy vonal alatti megjegyzése semmit sem vett volna el a Kendeffy személyiségéből, népszerűségéből, aminthogy e soroktól is távol állt ilyen szándék. De nem maradt volna említetlen annak a férfiunak korszakalkotó történeti nagysága sem, akinek példáját, alakját épen napjainkban kell legvilágosabban látnunk, aki valóban teremtő szellem, alkotó államférfiu volt.

E férfiú, ki valóban Erdély Széchenyi Istvánja: gróf Mikó Imre.

⁹ A Mikó-Erdély Széchenyije kapcsolatot tartalmilag elemezte Erdélyi Pál is 1905 nov. 5-én az E. M. E. ünnepi közgyűlésén mondott emlékbeszédében: *Hídvégi gróf Mikó Imre emlékezete*. Kolozsvár, 1905. 8—11 l.

A magyar nyelv és irodalom a kolozsvári egyetemen (1921/22—1929/30.)

Az erdélyi magyar tanárképzés problémája.

Az 1872-ben alapított s. közel öt évtizedig a magyar tudományosság és kultúra szolgálatában állott kolozsvári tudományegyetem tanszékeiről 1919 óta román nyelven hangzanak az előadások. A magyar nyelv szerény és szűk keretekben 1922-ben csendült fel ismét benne. Ekkor (ápr.) kezdte meg előadásait a helyes belátásból felállított magyar nyelv és irodalom tanszékén Dr. Kristóf György, előbb a szászvárosi Kún-kollégium tanára, aki irodalomtörténeti munkásságával szakkörökben már elismert érdemes nevet hozott katedrájára. Megvolt a pásztor, de nagyon gyéren gyülekeztek a juhok. Az uralomváltozás első éveiben még nagy bizonytalanság borult a lelkekre: vajjon a magyar ifjúság boldogulását keresheti-e egyáltalában a román egyetem. A legjobb tanítómester, az idő, megmutatta a helyes utat és megoldást: itt kell maradnia és tanulnia annak, aki továbbra is Erdély földjén akar élni és meghalni. A magyar egyetemi hallgatók száma így évről-évre fokozatosan gyarapodott. Ma már a helyzet az, hogy kb. 50 hallgató csoportosul a magyar tanszék körül, ami elég megnyugtató és tekintélyes számnak minősíthető.

A bölcsészettani fakultás tanulmányi ideje az 1924/25-ik iskolaév végéig négy éves volt. Ezt 1925-ben, a fakultás átszervezésével kapcsolatban, három évre szállították le. Az iskolaév november elejétől május végéig tart két-két heti karácsonyi és húsvéti szünidővel, s más hivatalos szünnapokkal megszakítva. Nemcsak a szemeszteri beosztás hiányzik tehát, hanem a fakultás rendszere is különbözik a régi magyar egyetemétől. A bölcsészettanhallgató három tárgyat választ: ezek közül egy főszak, kettő mellékszak. A magyar főszakos bölcsészettanhallgató az 1926-ban jóváhagyott s ma is érvényben lévő szabályzat szerint tanulmányának folyamán a következő részletvizsgálatokat köteles letenni:

1. Három-három vizsgálat a magyar nyelvből és irodalomból.
2. Egy irodalmi és egy nyelvi vizsgálat a következő modern nyelvek egyikéből: francia, német, angol, olasz.
3. Egy vizsgálat esztétikából vagy a filozófia bármely ágából.
4. Egy vizsgálat az általános nyelvészetből.
5. Egy vizsgálat a közép-, új- vagy a legújabb kor világtörténelméből, különös tekintettel a magyar történelemre, vagy művészettörténelemből a magyar művészettörténetre való tekintettel.

6. Egy vizsgálat a modern román irodalomból.

E vizsgálatokon kívül a magyar főszakosnak három éven át kell látogatnia a szemináriumot s annak keretében három dolgozatot kell készítenie.

A magyar mellékszakos három éven át hallgatja a magyar előadásokat, egy évig látogatja a szemináriumot; egy évi anyagból vizsgázik és készít egy szemináriumi dolgozatot. A tanári pályára készülő hallgatók ezenkívül két vizsgálatot tesznek pedagógiából s egyet a didaktikából és a methodikából. E kollegium-jellegű u. n. részletvizsgálatok (examene parțiale) szóbeliek vagy írásbeliek, de a professzor tetszése szerint akár egyesítheti is a két módozatot. Sikeres részletvizsgálatainak és szemináriumi dolgozatainak befejezése után a tanárjelölt utolsó főladata a fakultás keretében a licenciátusi vizsgálat. Erre való képességének igazolására egy értékezést készít, amelynek tárgyát a főszak professzora határozza meg. A licenciátusi vizsgálat két írásbeli dolgozathoz és három szóbeli vizsgálatból áll. Ennek alapján adja meg a fakultás a diplomát.

Az évi tandíj a beíratási s egyéb járulékokkal együtt átlagosan 1500 lej, egy-egy vizsgálat díja 50 lej (1927 előtt díjmentesek voltak a vizsgálatok), a licenciátusi vizsgálat díja 400 lej, tehát kevesebb, mint a felekezeti középiskolák tandíj- és iskola-fenntartási járuléka. Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy a kb. 800 bölcsészettanhallgatónak 60 pénzbeli és 87 természetbeni ösztöndíj áll rendelkezésére s kb. egynegyedrésztük tandíjmentességet élvez, úgy megállapíthatjuk, hogy az állam részéről messzemenő jóindulat nyilvánul meg az ifjúság anyagi támogatásában.¹

Azért tartottuk szükségesnek az általános keretek vázolását, mivel a magyar közönség nagyrészt nem ismeri az itteni egyetemi rendszert. Vissza kell azonban térnünk a magyar nyelv- és irodalom tanszékéhez. Dr. Kristóf György professzor heti öt órát tart: ebből három óra előadás — két óra irodalom, egy óra nyelvészet — és két óra szeminárium. (Ez az óramegosztás hasonló a többi modern nyelvi és irodalmi tanszékeknél is, a romántól eltekintve). Az 1921/22. tanév óta tartott előadásai a következők:

1921—22. II. félév. A régi magyar irodalom története 1526-ig (2 óra). Br. Eötvös József élete és művei (1 óra).

1922—23. I. félév. Petőfi (1 óra). Régi magyar irodalom (1 óra). Jelentéstan (1 óra).

II. félév. Madách (1 óra). Régi magyar irodalom (1 óra). Etimológia (1 óra).

1923—24. I. félév. Magyar irodalom a XVI. és XVII. században (2 óra). Etimológia (1 óra).

II. félév. Magyar irodalom a XVI. és XVII. században (2 óra). Mondattan (1 óra).

¹ A bölcsészettanhallgatónak kb. egyötöde magyar. Ezek közül csak 8—10 az ösztöndíjas ebben az iskolai évben. Az aránytalanságnak oka nem az ösztöndíj-ügyeket intéző bizottságnak részrehajlása, hanem nagyrészt a magyar egyetemi hallgatók bátortalanága. Ennek megemlítését a főlületes statisztikai-adattanulmányozás nyomán felburjánzó előítéletek elhárítása érdekében tartjuk szükségesnek.

1924—25. A magyar regény és novella története (2 óra). Mondattan és stilisztika (1 óra).

1925—26. Magyar irodalomtörténet Bessenyeitől Petőfiig (2 óra). Retorika és poétika (1 óra).

1926—27. A XIX. század magyar irodalma (2 óra). A magyar nyelv rendszere (1 óra).

1927—28. Régi magyar irodalom (2 óra). Erdélyi magyar irodalom (1 óra).

1928—29. Magyar irodalom a XVI. és XVII. században (1 óra). Erdélyi magyar irodalom a XVI. és XVII. században (1 óra). Magyar hangtan (1 óra).

1929—30. Magyar irodalom. A megújulás és a romanticizmus korszaka (1772—1867) (2 óra). Etymologia és jelentéstan (1 óra).

Utóbbi években az illetékes körök óhaja az, hogy a hallgatóság három év alatt az előadások nyomán teljes képet kapjon az egész magyar irodalomról és nyelvészetről. Ez a megszorítás a fakultás célját a tanárképzés problémájának rendeli alá.

A szemináriumi munkásság kettős célzatú: elsősorban az előadásokban tárgyalt korszak főműveinek alapos megismeréséhez vezet, másrészt tájékozódást nyújt az irodalom tudományos tanulmányozásához. A szemináriumi dolgozatok a modern magyar irodalmat is felölelik. A tavalyi szemináriumi dolgozatok pl. a következők voltak:

I. A Zrinyiász szerkezete, jellemzése, csodás elemei, nyelve és verselése, történeti hűsége, alapeszméje és célzata, forrásai; Zrinyi Miklós lírai és egyéb költeményei, Zrinyi Miklós klasszicizmusa, Zrinyi hadtudományi és politikai művei. II. Zápolya és Izabella, Bocskay István, Báthoryak, Apafi Mihály, Thököly Imre alakja a magyar költészetben. Erdélyi hangok a kuruc költészetben. III. Zrinyi hatása Lisztire és Gyöngyösi-re, a kuruc epikai költészet, Zrinyi és Vörösmarty, Arany János Zrinyi tanulmányai. IV. Az esztétikai gondolkodás fejlődése Erdélyben, Böhm Károly esztétikája.

Az irodalom tanulmányozása *Pintér Jenő* „A magyar irodalomtörténet kézikönyve“ c. 1921-ben megjelent összefoglaló művének nyomán halad, a *Ványi — Dézsi* „Magyar irodalmi lexikon“, valamint a szakirodalom legújabb eredményeinek felhasználásával. Módszertani szempontból *Tolnai Vilmos* „Bevezetés az irodalomtudományba“ c. műve szolgál útmutatóul. A nyelvészeti előadások *Simonyi Zsigmond* „A magyar nyelv“ c. művének anyagelosztása szerint rendeződnek, nem feledkezve meg a szakirodalom újabb eredményeiről sem. (A magyar nyelvtudomány kézikönyve, Melich — Gombocz: Magyar Etymologiai Szótár stb.)

A magyar tanszék körül roppant nehézségek tornyosulnak.

1. Nincs különválasztott nyelvi és irodalmi katedra. Ez nem velünk szemben megnyilvánuló méltánytalanság, mert hiszen a többi modern nyelvi tanszékek is hasonló helyzetben vannak. 2. Ellenben határozott hátrány a többi modern nyelvi tanszékekhez viszonyítva is a lektor hiánya, ami annál érthetlenebb, mert egy-

részt a román és francia tanszék után a magyarnak van a legtöbb hallgatója, másrészt a román anyanyelvű egyetemi hallgatóknak is szükségük lenne rá. Személyes tudomásunk van róla, hogy többen ki is fejezték ezirányú óhajtásukat. A kar már nem egyszer el is határozta a magyar lektori állás betöltését, de fedezet a költségvetésben még nem jutott rá. Tudomásunk van továbbá arról is, hogy Pusçariu Sextil professzornak a kar fejlesztésére vonatkozó programjában egyhangú határozattal a legkorábbi tennedők közé van felvéve a finnugor rendes tanszék felállítása, ami a jövőre szintén reményt nyújt a helyzet javulására.

A magyar nyelvnek és irodalomnak a kolozsvári egyetem keretében kellő elmélyedésű és tudományos színvonalú művelését egy alig leküzdhető akadály gátolja: a megdöbbentően szerény középiskolai hozomány, amellyel a magyar szakos tanárjelölt start-hoz áll. Stilisztikai, retorikai, poétikai megalapozottságuk még valamennyire kielégítő, de hiányzik a magyar nyelv és irodalom megkívánható színvonalú ismerete. Az olvasottságon alapuló irodalmi tudásuk is igénytelen. Még fogyatékosabbak s részben egyoldalúak magyar történelmi ismereteik. Ennek oka a meglehetősen rapszódikusan változó, a mindenféle fórumtól és több szempontból, de különösen az anyagtorlódás miatt nagyon is kifogásolhatónak minősített romániai középiskolai tanterven kívül főleg az a körülmény, hogy a hangsúly a középiskolai oktatás és tanulás rendjén a főiskolák kapuit megnyitó baccalaureatusi vizsgálat állandó tárgyaira esik, ezek pedig a következők: francia nyelv és irodalom, román nyelv és irodalom, Románia földrajza és történelme s a román jog. Ilyen körülmények figyelembevétele mellett már igen törpe tényező a jelenleg használt magyar irodalomtörténeti tankönyvnek gyakorlati szempontból a hiányokat még inkább megnehezítő volta. Mindenesetre eszébe kell jutnia az embernek, hogy annak idején az „erőszakosan magyarosított“ erdélyi román ífjura kötelező érettségi tantárgy volt a román nyelv és irodalom is s az állami biztos semmi gátat nem vetett annak, hogy a vizsgázó tudása a maga nemzeti kultúrájának ismeretéből a lehető legszigorubban meg ne vizsgáltassék. Ma a „korlátlan szabadságot élvező“ kisebbségi erdélyi fiút a tanterv arra kényszeríti, hogy közömbösen, csak másodrangban foglalkozzék nyelvével, irodalmával, s egyáltalában ne a történelmével. Ezt a szempontot nem szabad elfeledni a magyar tanárjelöltek tudásának elbírálásánál.²

² A jelen iskolai évtől kezdve a bölcsészettani fakultáson is bevezették az előkészítő évet, amelynek keretében a modern nyelvszakos a következő előadásokat hallhatja: 1. Bevezetés a román nyelvészetbe (2 óra). 2. Bevezetés az irodalomtudományba (1 óra). 3. Latin szeminárium (2 óra). 4. Bevezetés az általános nyelvészetbe (2 óra). 5. Egy modern nyelv, de nem az anyanyelv (heti 2 óra a lektornál). Az előkészítő-év megszervezése a hétéves középiskola miatt vált szükségessé. Általános szempontból hasznos, mivel nagyban hozzájárul annak a roppant szakadéknak áthidalásához, mely a középiskola és az egyetem között tátong. Nem tartjuk érdemesnek azon vitatkozni, hogy a magyar szakos speciális érdekeit ez sem elégíti ki. Általános óhaj a nyolcosztályos lyceumtípus visszaállítása, így ez az előkészítő-éves áthidaló módszer kérészeletűnek tekinthető.

Nem hagyható figyelmen kívül az az elmélyedő munkásságot gátló tény sem, hogy a tanári pálya várományosainak zöme az anyagilag nem rózsás helyzetű középosztályból kerül ki s tanulmányai mellett a mindennapi kenyér megszerzésével is sokat kell törődnie.

Jó szolgálatot tesznek az előbb említett hiányok potlására a szellemi készlet gazdagítása szempontjából az Erdélyi Irodalmi Társaság és az Erdélyi Múzeum Egyesület közművelődési célzatú előadásai. Az E. I. T. előadói ez év tavaszán a magyar líra fejlődését mutatták be, az E. M. E. előadásainak keretében dr. György Lajos a magyar stílus szépségeiről, dr. Csúry Bálint a magyar nyelv alaptörvényeiről beszélt. Januártól kezdődőleg az E. I. T. a magyar regény fejlődését fogja szemléltetni 18 előadás keretében, az E. M. E. előadói pedig a nagy szellemi áramlatokat fogják ismertetni.

A kellő intenzitású tudományos érdeklődés kielégítését szolgálják még a következő föltételek: I. A magyar szeminárium gazdag könyvtárában a modern magyar irodalom legújabb hajtásai is megvannak. II. Az E. M. E. könyv-, levél- és kéziratára gazdag anyagot nyújt az irodalomtörténet munkásainak. III. A római katolikus gimnázium „Lyceumkönyvtár”-ában, amelyetez év novemberében nyitott meg dr. György Lajos a magyar egyetemi és főiskolai hallgatók számára, nemcsak irodalmi bűvárkodásra érdemes anyag van, hanem a legjobb irodalomtörténeti szakfolyóiratok is hiánytalanul rendelkezésre állanak. Ezek a tényezők is elősegítik és hathatósan támogatják a professzor személyes hatását. E folyóirat is sok ösztönző hatást nyújt a tanárjelöltek tudományos érdeklődésének, sőt munkásságnak fölkeltésére. Épen ebben a számban — biztatóul a jövőre — több friss névvel találkozik az olvasó: azok mind magyar szakos tanárjelöltek, akik már bekapcsolódtak abba a folytonosságba, amit a magyar tudományosság érdeke Erdélyben megkövetel.

Végül van még a magyar tanárképzésnek egy problémája: bár gyakorlati előképzés végezhető a pedagógiai szeminárium keretében az Erdélyi Római Katolikus Státus kolozsvári főgimnáziumában, az állami képesítő-vizsgára (examen de capacitate) vonatkozó legújabb törvény is megfelelkezett a magyar szakos tanárjelöltekről, noha a kolozsvári bölcsészettani fakultás is föliratot intézett ez ügyben a miniszteriumhoz.³

Nem tartozik ugyan szorosan véve a tárgyhoz, de mégis szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy ha a politikai életben is olyan megértő magatartást tanusítanának egymással szemben az érdekek ütközőpontján viaskodó közéleti férfiak, mint amilyen közvetlenül érintkeznek — legalább eddig — a többségi és kisebbségi egyetemi hallgatók a tudmánynak sapkájukon szimbolumként világító fáklyájának fényében s szívükben égő tűznek melegénél, akkor nem pazarolnának el annyi energiát kicsinyes szempontok mérlegelésére.

³ Memorandum készül ez irányban a magyarszakos tanárjelöltek részéről is.

A magyar diák látja azt a föladatrengeteget, amelyen át minden energiájának latbavetésével utat kell vágnia a maga s az utána következők számára,érzi a felelősséget a jövő magyar nemzedék előtt; ennek tudatában eggyé kovácsolódik minden probléma: utolsó csepp vérünkig küzdenünk kell az egyetemes művelődés és faji kultúránk fejlődéséért.

Blédy Géza.

Szentmártoni Bodó János halála ideje.

Szentmártoni Bodó Jánosnak, a XVII. százév egyik legtermékenyebb erdélyi költőjének, életéről alig tudunk valamit s művei is — egy kivételével — mind csupán egyetlen példányban maradtak reánk, vagy el is vesztek.¹

Versényi György a Szentmártoni Bodó János műveit ismeretve és méltatva, megkísérelte vázolni életrajzát is.² Születése valószínű idejét a költeményeiből és 1618-i iskola-rektorságából következtetve, a XVI. százév végére teszi s a maroszéki Csík-szentmárton³ véli valószínű származáshelyének. De ezt csak arra alapítja, hogy ez a község két szomszédfalujával együtt ma is tulnyomóan unitárius lakosságú. Ez azonban Szentmártoni Bodó János idejében és egészen a XIX. százév utolsó negyedéig épen úgy állott Dicsőszentmártonra, s áll ma is az udvarhelymegyei Homoródszentmártonra. Ezen az alapon tehát a költő születése helyét még az unitárius Szentmártonok között se lehet eldönteni.⁴

¹ 1. *Az Tékozló Fiúnak Historiái* stb. Ez Historia mellé adatott az *Vasról való Enek* is. Kolozsvár 1636. 4r. 12 sztl. levél. Teljes példánya a M. T. Akadémia könyvtárában. Töredéke az Erd. Muz. könyvtárában. — Új kiadása Kolozsvár 1648. 8r.; ma ismeretlen. Szabó Károly R.M.K. I. 661 és 805 sz. 2. *Az Sonak Ditsiretiről Való Magyar Rythmusok* stb. Ez mellé adatott az *Áts Mesterek ditsirett* is. Lőcse 1647. 4r. 8. sztl. lev. Egyetlen példánya a budapesti M. N. Muzeum könyvtárában. Szabó K. R.M.K. I. 796. 3. *Historia az Maria Magdolnának Sok bűneiből való, jó remenség alatt, kegyes megtéréséről* stb. Ez után adattatott *Az Vadászának Eneke* is stb. Lőcse 1683. 8r. 12 sztl. lev. Egyetlen példánya a marosvásárhelyi gr. Teleki könyvtárban. — (Mária Magdolna megtérésének új kiadása Kolozsvár 1703. 8r. 8 sztl. lev. Egyetlen példánya a Kolozsvári ref. kollégium könyvtárában. R.M.K. I. 1311 és 1671 sz.). 4. *Dialogismus a Krisztus haláláról és feltámadásáról*. Keresd 1685. 12r. Egy példánya sincs meg. Szabó K. R.M.K. I. 1333 sz. 5. *Az tisztas és nemes Kalmaroknak Avagy Arus Embereknek illendő ditsirett*. Lőcse, 1690. 8r. 8 sztl. lev. — Egyetlen példánya a budapesti M. N. Muzeum könyvtárában. Szabó K. R.M.K. I. 1392 sz.

² *Erdélyi Múzeum* 1902. 328—39 és 385—93 l.

³ Ma Nyárádszentmárton, Nyárádszereda közelében, a régi Maroszáéken.

⁴ *Csik* (Nyárád)szentmártonban az 1602. és 1603-i, valamint az 1614 és 1636-i maroszéki lustrakönyvekben Bodó családot nem találunk még a szomszéd falukban sem. (Székely Okltr. V. 260, 275. és az Erd. Muz. kéziratárának A. 199 sz. maroszéki lustrakönyvkötete.) *Dicsőszentmártonból* ebből a korból nincs összeírásunk, de a Bodó nevet a különböző családi levéltárak anyagából azon a vidéken egyáltalán nem ismerem. A XIX. sz. első felében a szomszéd Ádámoson lakott karathnai Bodó család kétszáz évvel később került oda. *Homoródszentmártonban* az 1602-i és 1627-i udvarhelyszéki lustrák idején szintén nem lakott Bodó család. Székely Okltr. V. és az 1627-i lustrakönyv közel egykorú másolata a gr. Bánffy cs. (II. rokonságok) levéltárában. A csikszéki *Szentmártonban* már 1602-ben találkozzunk a Bodó névvel s előfordul 1655-ben is, de ez a község viszont mindig tiszta róm. kath. maradt. Székely Okltr. V. 637. A Vass Miklós *A királyi könyvek székely oklevelet* 9. l. 1655-ben előforduló csikszentmártoni Bodóról nem tudjuk, hogy maros- vagy csikszéki-e?

A költő további pályájából bizonyos még, hogy 1622 és 1634 között egy ideig torockószentgyörgyi pap volt; 1634-től haláláig pedig a kolozsi unitárius egyházközséget szolgálta. Ezalatt, mindjárt papsága elején, történt a kolozsi unitárius egyházközség vagyoni megosztóztatása a református egyházközséggel.⁵ Szolgálatára tehát nehéz viszonyok között kezdődött.

Nincs pozitív adatunk reá, de valószínű, hogy az a Szentmártoni Bodó Bálint, ki 1624—26-ig kolozsi pap volt,⁶ Szentmártoni Bodó Jánosnak rokona, sőt talán atyja lehetett s így ennek az egyházközségben teljesített buzgó szolgálatai emléke is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Szentmártoni Bodó János csakhamar a helyébe juthatott. Sajátos, hogy az értékes íróembernek virágzó egyházközségéből nem maradtak működése 15 évéről emlékei s halála idejét is a kolozsvári unitárius egyházközség számadáskönyvei tartották fenn.⁷

E számadáskönyvek 1627—1656 évi első kötetében, 1648-ban, a temetési kiadásokban a következőket találjuk:

<i>(1648) Die 13 Decembris Zent-Martoni Janos uram, colosi unitaria ecclesianak praedicatora, itt, Colosvaratt az Urban csendesen kimulván és biró uram műnekünk parancsolván, hogy tisztességesen való temetéséről providealnak, annak-okéért az temetésre ilyen expensaink voltak.</i>	
<i>Lepedőnek való slesia⁸ gyolcsot vöttünk Eötves Benedekné asszonyomtól nyolc singet per d. 35</i>	<i>fl. 2 d. 80</i>
<i>Vöttünk egy vég bakacsint⁹ Zabó Samuelné¹⁰től per</i>	<i>fl. 2 d. 75</i>
<i>Vöttünk nro 300 onos szeget Eötves Péterné asszonyomtól per</i>	<i>fl. 1 d. —</i>
<i>Vánkosnak vöttünk másfél sing nyomtatott muharat¹⁰</i>	
<i>Giulai Mártonné asszonyomtól, singit per fl. 1</i>	<i>fl. 1 d. 50</i>
<i>Attunk hét szál deszkát koporsónak, templumét.</i>	
<i>Koporsó-csindálástól fizettünk az asztalosnak</i>	<i>fl. 1</i>
<i>Attunk lécszeget hozza nro 75, teszen</i>	<i>fl. — d. 13</i>
<i>Az temetésre hátuk az varga czéhet, fizettünk</i>	<i>fl. 3</i>
<i>Háromszori harangvonástól fizettünk az harangozóknak</i>	<i>fl. — d. 46</i>

⁵ Erd. Múzeum 1902. 329. Kelemen L., *A kolozsi unitárius egyházközség régi kelyhei.* Pásztorútz 1927. 320—23 l. A megosztás ügyében kelt püspöki beadvány és I. Rákóczy György válasza a Magyar Unitárius Egyházközség levéltárában, Kolozsvárt.

⁶ Ettől a paptól a M. Unitárius Egyház levéltárában 1625 januárius 20-ról és 1626 április 11-ről Radeci Bálint püspökhöz, Kolozsról keletve, két latin levelet találunk. Mindkettőben egyebek mellett betegségéről és erőtlenségéről panaszodik. Ugy látszik, hogy 1626-ban vagy 27-ben meg is halt, mert az utóbbi évben már Boldogfalvi Péter a kolozsi pap. Őt aztán Szentmártoni Bodó János követte.

⁷ Kolozson egyik egyházközségnek sincsenek a XVII. százévig visszanyúló irományai. Az unitáriusok kevés ily régi adatát nem a helyi egyházközség, hanem az Egyházközség kolozsvári központi levéltára őrizte meg. A városi levéltár régi anyaga is csaknem teljesen elkallódott s a Szentmártoni Bodó János idejéből egy sor adata sincsen.

⁸ Sziléziai gyolcs.

⁹ Fekete gyászposztó.

¹⁰ Szövetnemű.

Mivel a bevásárlásokat rendszeresen a halálozás napján tették: e bejegyzések alapján *Szentmártoni Bodó János halála napjának 1648 december 13-át tekinthetjük.*

A Kolozsvárt történt elhalálozás magyarázatát talán abban kereshetjük, hogy Szentmártoni Bodó János innen házasodott.¹¹ Lehet, hogy családi vagy valamely más ügyben jött be Kolozsvárra s itt találta aztán a halál. Itt jól ismerték értékét, ami abból is látszik, hogy a város főbírája rendelkezett a közköltségen való eltemettetéséről.¹² Semmi adatunk sincsen arra, hogy Kolozsra szállították volna s így azt kell hinnünk, hogy őt is a házsongárdi temetőben helyezték örök nyugovóra¹³ s itt aztán sírja a közöny mellett épen úgy elveszett, mint az itt nyugvó Szenczi Molnár Alberté, vagy később az Apáczai Cseri Jánosé.

Kelemen Lajos.

Szigligeti Szökött katonája románul.

Bogdan-Duica egyetemi professzor a *Țara Bârsei* (Barcaság) c. folyóirat ez évi 2. számában nagyon érdekes adatokat közöl a brassói s általában a román színészetre és színirodalomra vonatkozólag. Az adatok, melyek külön füzetben is megjelentek, a magyar színészet és színirodalom történetére nézve is értékesek. Így pl. megtudjuk, hogy Brassóban 1847. május 13-án előadták Szigligeti Szökött katoná-ját is többek között. A színlap szerint: *Soldatul fugit. Joc original cu cânturi în 3 acte, de Szigligeti, tr. (fordította) Maniul.* Búcsuelőadás volt a fordító színész, Maniul László, jutalomjátékaul. Személyek: Contele Monti, italian (Venter); Camila, soție lui (Iacob); Rosa, credinciosă lui (Serecin); Codreanul, colonel (Bocșa); St. Geran, un frauțor (Jakab); un corporal (Barbu); un adiutant (Popovici); Miha, soldat (* * *); notarul din St. Nicolăuș

¹¹ *Erd. Múzeum* 1902. 329 l.

¹² A mennyiben felesége túlélte volna és itt öröksége maradt, az Állami Levéltárban (Arhiva Statului) a kolozsvári városi levéltár örökösödési iratcsomói s az osztozási perjegyzőkönyvek még adatokat rejthetnek Szentmártoni Bodó János családjára is. Az unitárius kollégium tanárai sorában szereplő ifj. Szentmártoni Bodó Bálintról mindenestre föltehetjük, hogy fia, vagy rokona volt. (Benczédi Gergely: *Kolozsvári unitárius tanárokról.* Kézirat, családja letételében, az Unitárius Egyházközség levéltárában. 147 l.) Még csak azt említtük meg itt, hogy Szentmártoni Bodó Bálint névaláírása 1626 ápr. 11 levelén Valentinus Sanctomartinus *Bodoninus* s ez utóbbi pedig épen úgy jelenthet Bodonit is, mint Bodót. Azonban legalább a két székely unitárius Szentmártonban ez a név se fordul elő.

¹³ A kolozsvári unitárius kollégiumnak az Egyházközség levéltárában 1629-től fennmaradt seniori számadáskönyveiből (Fasc. Rerum Scholasticarum I. és II.) épen 1647 után hiányoznak néhány év adatai. Azokban az ily nevezetesebb temetéseket mindig fel szokták jegyezni. A kolozsvári temető mintegy 70 drb XVII. százévi sírköve közt Szentmártoni Bodó Jánosé nincs meg. (Kohn Hillel és Zsákó Gyula: *A kolozsvári házsongárdi temető sírkövei 1700-ig.* Erd. Múzeum. 1911 284—303 és 331—40 l.) Lehet, hogy nem is állítottak síremléket neki. Kolozsról Orosz Endre összegyűjtötte és a *Keresztény Magvetőben* közli az ottani temető régi síremlékeit, de ezek közt sincs Szentmártoni Bodó Jánosé.

(Bolog); Grigorie, faur și Vlad, croitor, fiii ei (Serecin, Maniul); Iuliana, orfana (Rosalia); Ștefanică, Ionică servii făuriței (Popovici, Istratescu). Mai mulți oaspeți, țărani și vagabunzi în cafeneaua lui Zrini.

Bogdan-Duica érdekes adatait a brassói Honterus-gimnázium könyvtárának birtokában levő Trausch-féle színlapgyűjteményből közli. Mint látható, a gyűjtemény átkutatása magyar irodalomtörténeti szempontból is kívánatos lenne.

Dr. Kristóf György.

A weinsbergi asszonyok mondájának régi magyar változatai.

Az ostomlott városból férjüket, mint legkedvesebb kincsüket, hátukon megmentő weinsbergi asszonyok egész világon elterjedt mondái motívuma nálunk is régóta és meglehetősen jól ismert. Iskolakönyveink még ma is életben tartják, s így talán nincs is művelt magyar ember, ki valahol és valamilyen formában ne találkozott volna ezzel — a végeredményében még a keleti költészetre visszanyúló — motívummal, melyet az állítólagos esemény után mintegy 40 évvel, 1187-ben, a *Kölni Kronika* jegyzett fel legelőször (E Bernheim, *Die Sage von den treuen Weibern zu Weinsberg*. Forsch. z. deutschen Gesch. Göttingen 1875. XV. 239 l., Heller Bernát, *Magyar mese- és mondaelemek egyetemesebb kapcsolatban*. Ethnographia XX. 1909. 131 l.) Minálunk Mikes Kélemen (*T. L. CVIII. lev.*) és Faludi Ferenc (*Téli Éjszakák* 81 l.) elbeszélései adtak szárnyat elterjedésének s mai napig tartó népszerűségének. Már kevésbé ismert a velük egykorú Taxonyi János jezsuita gazdag példatárában (*Az emberek erkölceinek és az Isten igazságának tükörei*. Győr 1470. 43. II. II. X. 311 l. Mind a három szöveget közli Jablonkay Gábor, *Taxonyi János élete és erkölcs-tanító példatára*. Kalocsa 1910. 142 l.) olvasható változat. Az újkori anekdotagyűjteményeinkbe is belekerült (pl. András Sámuel, *Elmés és mulatságos rövid Anekdóták*. Bécs 1790. II. 7. sz.), sőt a mese-irodalmunkban is nyomot hagyott (M. Nyelvőr X. 183, 184, *Apróbb gyermekmesék*. Bp. Ath. 53 l., Radó Vilmos, *Magyar gyermek és népmesék* 2. kiad. 98 l. „A királyfi és felesége“; Benedek Elek, *Magyar mese- és mondavilág*. Bp. 1903. III. 447 l. „A gulyás leánya“), — egyszóval meglehetősen sok adat igazolja a XVIII. századtól napjainkig lenyúló tartósságát.

Két évszázados magyar multjának mozzanatai — ha eddig még összefoglalásra nem is kerültek — világosan állanak előttünk. Rá akarunk szonban mutatni arra, hogy a legrégebbi magyar változat nem Taxonyitól vagy Faluditól s nem is Mikestől keletződik, hanem előttük már egy jó évszázaddal felmerül Pázmány Péternél, ki a „Házasságba-élő Asszonyok tanuságára“ tartott Vízkereszt utáni II. vasárnapi prédikációjába a következőképen fűzte be ezt a buzdító példát: „Mít mongyak amaz örök emlékezetreméltó böcsülletes Úri Asszonyokról; kik, szállot Várasban lévén, a' Harmadik *Conradus* Csaszártól sok könyörgéssel kegyelmet

nyerének, olyan okkal; hogy a' fegyvertelen Aszonyok, békével ki-mehessenek, azzal, a' mit hátokon el-vihetnek? Ki-ki azért Urát hátára vévén, nagy örömmel ki-menének a' Várasból. Ezért a' tekéltességért az egész Várasnak meg-kegyelmeze a' Császár“ (*Predikációk. Posony 1636. 238 l.*).

A Pázmányénál is korábbi az erdélyi származású Marovásárhelyi Gergely jezsuita elbeszélése, ki a régi magyar irodalmunk legnagyobb terjedelmű apophthegma-gyűjteményében így adja elő a leleményes hitvesi hűségnek ezt a később Chamissótól és Bürgertől is feldolgozott mondai apotheozisát: „Harmadik Conradus Császár, mikor Bavariai Fejedelemre VVelphusra szállotta volna, Veinsenberget nevezetű várost, nem lévén modgya az város meg tartasanac Csaszartól adatot conditiókra ketelen kelle haylanioc, kibe mind az fő emberek tömlöztre itiltettenek vala, az várost pediglen vitézec ragadományára adta vala, csak az aszonyállatoknac szabad vala ki menni gyermekestől, és a mit vélek el vihetnek vala; az aszonyállatok tanácsot tartuán egymas között, ki ki Vrat hatara kötöze, kicsin gyermeket elöbe véven, ki mennek a városbol, minden drága jóságokat ot hagyvan vitézek ragadományara, Császár meg ertuen, nagy kegyessegeket dicsire, és mindnyájan vendegségbe hiuata őket“. (*Világ kezdetitől fogva, jóságos, és gonosz czelekedeteknek példáinak Summái. Cassa 1623. 486 l.*).

Tudomásom szerint a weinsbergi asszonyok mondájának ez a legrégebbi magyar változata.

Dr. György Lajos.

Petrarca két anekdotája irodalmunkban.

1. Egyik *A mindenkor nevető Democritus*-ban (1784) olvasható ahol Kónyi János a maga anekdotás jóízűségével egy pictorról beszél, akinek szokatlanul csunya gyermekei voltak. A művész, mikor kérdezték tőle, hogy mi lehet ennek oka, holott olyan szép képeket fest, így válaszolt: — Képelmet nappal, gyermekeimet pedig éjszaka csinálom. (1815. kiad. II. 212. sz.).

A magyar anekdotakincsben több helyen nem akadtam nyomára e világszerte elterjedt motivumnak (L. Anglia XXXI. 497 l., R. Köhler, *Kleinere Schriften*. II. 626. l., Papanti, *La leggenda di Dante*. 1873. 28 l., A. Wesselski, *Die legende um Dante*. 1891. 59 l.), amelynek gyökere a renaissance mélységéig követhető, amint arról J. Bromyard (*Summa praedicatorum*. Nürnberg 1485. J. 7, 2.), R. Holkot (*Super libros sapientiae*. Reutlingen 1489. 195 l.) és Th. Wright (*Selection of latin stories*. London 1842. 128. sz.) gyűjteményei tanuskodnak. Később a XVI. sz. facetia-kiadványai, mint Luscinus (*Joci ac sales mire festivi*. Augsburg 1524. 198.) és Gas-tius (*Convivales sermones*. 1554. I. 163. sz.) egyengették elterjedését, s J. Pauli révén (*Schimpf u. Ernst*. 1522. 412. sz. „Einer malet hübsche Kind“. J. Bolte kiad. Berlin 1924. II. 352 l.) Hans Sachshoz is eljutott („*Der Maler mit den ungeschaffen Kindern*“. 1554. Fab. 6. 95. 895. sz.). Legrégebbi feljegyzését azonban Petrar-cánál olvassuk a következőképen: ... Olim Mallius pictor, qui ab

amicis interrogatus super coenam: Cur tam deformos filios genuisset, cum tam pulchras figuras pingeret. „Quia in luce (inquit) pingo, in tenebris fingo“ (Franc. Petrarcae V. C., *Epistolarum de rebus familiaribus*. Lib. V. Epist. XVII. Franc. Petr. Flor... Opera. Basileae 1581. T. II. p. 653. U. az *Rerum memor.* 2, 3.). Meglehetőszívós életére a XVII. és XVIII. században is találunk adatokat (Joh. Pet. de Memel, *Erneuerte u. vermehrte Lustige Gesellschaft*. Zippelzerbst 1657. 383. sz., *Lyrum larum Löffelstihl*. 1730. 88. sz.). Kónyi minden bizonnyal németben, még pedig a *Vade-Mecum*-ban (1768. II. 36. sz. „Der Mahler“) olvashatta: szövege ennek változatával szószerint egyezik.

2. A másik Petrarca-anekdótát magyarul Andrád Sámuel beszél el (*Elmés és mulatságos rövid Anekdóták*. Béts 1790. II. 263. sz. „Gazdag apát kér egy gyermek“) egy 12 gyerekes anyáról, ki a halál küszöbén a megrökönyödött férjének sorjában megnevezi gyerekeik igazi apját. Hallja ezt a legkisebb fiú s oda szól az anyjának, hogy neki aztán gazdag apát jelöljön ki. E mi nálunk kevésbé ismert anekdota, amely vándorútjában néhány nevezetes nyomot hagyott (J. Pauli 204. sz. „Ein fraw het XII. kind und XII. väter“. J. Bolte kiad. II. 308. l.; Hans Sachs, *Das Weib mit den zwelff Kinden*. 1546. Fab. 4. 75. 286. sz.; D. Federmann, *Erquickstunden*. Basel 1574. 84.; Fr. Guicciardini, *Hore di re-creatione*. Antw. 1583. 89 a l.; S. Gerlach, *Eutrapeliarum libri tres*. Leipzig 1656. I. 770; J. P. de Memel i. m. 662. sz.) szintén a renaissance szellemére vall. Petrarca, az első feljegyzője, ezt a következőképen adja elő: Circa littus Oceani, quod Britanniam ab aduerso conspicit, ante non multos annos, fama est, fuisse mulierculam inopem, sed forma appetibili, & insigni lasciuiâ. haec duodecim paruos filios, totidem ex uiris genitos habebat, annuis aetatum interstitijs inter se distantes. Instante ante mortis hora, uocari, prope uirum iubet. Et non est (inquit) amplius ludî tempus, nullus horum puerorum ad te spectat, praeter maiorem solum. Primo enim anno nostri connubij casta fui: sedebant tunc forte pueri omnes humi circa ignem, more gentis aliquid manducantes, stupente igitur uiro, atque illis rei nouitate suspensis, illa singulorum patres ordine nominat: quod audiens omnium minimum minus, qui triennis erat, panem quem dextera, & rapam quam habebat in manu altera, in terram posuit, at tremens desiderio, & ambabus manibus in altum erectis adorantis in morem. Da (inquit) quaeso, mihi genitrix aliquem patrem bonum, cumque illa in fine uerborum patrem paruuli nominasset, & famosum quendam, diuitemque hominem, reassumpto in manibus cibo, bene (inquit) bonus est pater“ (Franc. Petrarcae V. C. *De remedijs utriusque fortunae*. L. II. „De filio, qui alienus inventus est“. Dial. L. Dol. Opera. Basileae 1581. T. I. p. 146—147.).

Petrarcának ezt az anekdotáját Andrád kétségtelenül a *Vade-Mecum*-ból (III. 1767. 135. sz. „Die Bitte eines Kindes um einen reichen Vater“) másolta át a maga gazdag tartalmú gyűjteményébe.

Dr. György Lajos.

Elkészült az angol nyelv nagy szótára.

1928. derekán jelent meg az *Oxfordi Szótár* néven ismert nagy angol szótár utolsó, azaz 10-ik kötete. A hatalmas mű 10 kötete 15,487 lapon 414,827 szót sorol fel 1,827,306 idézettel. Az előállítási költségek 300,000 font-sterlingre ($\frac{1}{4}$ milliárd lejre) rugtak. Az előkészítő munkálatok húsz évig tartottak (1859—1879). Murray dr. felhívására 800 önkéntes munkatárs jelentkezett, akik 3 év alatt egy millió idézetet gyűjtöttek össze. Összesen mintegy 1300 angol és amerikai munkatárs dolgozott a szótáron, amelynek első füzete 1884-ben jelent meg. Murray 33 évig állott a szerkesztési munkálatok élén s a *T*-betűig vitte a nagy művet. Harmadik utóda, C. T. Onions, fejezte be a 10-ik kötetrel a hatalmas alkotást. A brit világbirodalom nagy szótára még aránylag gyorsan készült el. A Grimm-testvérek 1838-ban megindította nagy német szótár 1851-ben került sajtó alá. Utánuk mintegy 20 német nyelv-tudós is vezette a munkálatokat, amelyek még most sincsenek lezárva.

Dr. Bitay Árpád.

A görög nyelv nagy szótára.

Másfél évvel ezelőtt, a Görög Tudományos Akadémia egyik nyilvános ülésén Hatzidakis nevű tudós tájékoztató közleményt olvasott fel a görög nyelv nagy szótárának folyamatban lévő munkálatairól. A nagyarányúra tervezett mű fel fogja ölelni a görög nyelv ó-, közép- és új-görög szakaszának teljes szókincsét. A közlemény felolvasásakor e szókincs a *K*-betűig volt összegyűjtve. Az *A*-betű fele pedig teljesen leírva, rendezve várta, hogy sajtó alá bocsássák.

A szótár technikai munkálatai teljesen a modern technikai vívmányok jegyével és síkján mozognak. A szükséges betűanyagot egy németországi gyárban rendelték meg, mely három hónap alatt teljesíti a megrendelést. Jellemző, hogy csak az „x” valami 16-féle külön kiejtési és hangsúlyozási árnyalattal fog szerepelni. A nyomtatást pályázat kiírásával bízzák majd valamely nagy vállalatra, amelyek közül a görög állami nyomdát már eleve kirekesztik, mivel felszerelése nem áll a kor színvonalán.

A szótár új-görög része is felöleli az összes görög nyelvterületek (oroszországi, déloroszországi, kisázsiai stb.) szókészletét. Előreláthatólag jó 15 év alatt lesz befejezhető a nyomtatás. A szerkesztő-bizottság 5 szerkesztőből és 4 titkárból áll. A bizottság élén Phedon Kukulesz egyetemi tanár áll.

A szerkesztők felhasználják és értékesítik Kontosz tanár híres glossologiai és néprajzi könyvtárát is. Ezenkívül „A közép-és új-kori Görögország lexicographiai levéltárai” címen folyóiratot is adnak ki, amelyből már 6 kötet jelent meg és egységes munkatervet követ a Nemzeti Könyvtárban őrzött folklóre-anyagot rendező bizottsággal.

A nagy munka az állam erkölcsi és anyagi pártfogásával és támogatásával fog megjelenni.

Dr. Bitay Árpád.

A XIII. ikerlegió munkavezetői Apulum-ban.

A Gyulafehérvári Régészeti Múzeum tégláinak feliratai alapján.

Dácia elfoglalása után Trajanus a XIII. ikerlegiót Apulum-ba helyezte el. A legió katonái maguk építették fel a katonai épületeket, azonkívül több középületet is készítettek (pl. a fürdőt). Egy-egy fontosabb épület tégláiba a legió belenyomta sigillumát, azonkívül a munkavezető-katona a saját nevét is megörökítette. A sigillumokban szereplő munkavezetők következő családneveit átlapítottam meg:

Hat munkavezető *Aelius* családnevet visel a következő cognomenekkel: 3 drb. téglán *Aelius Bassus*, 2 drb.-on *Aelius Aedus*, 1 drb.-on *Aelius Broctius*, 2 drb.-on *Aelius Deiotaris*, 1 drb.-on *Aelius Julius* és 16 drb.-on *Aelius Valens* neve olvasható a XIII. ikerlegió e jelzése alatt:

LEG XIII Gem AEL· BASSUS·

A cognomenek tanúsága szerint e munkavezetők áz-siai eredetűek voltak. Az *Aelius* dinasztia valamelyik tagjától kaphatták állampolgárságukat s ezzel együtt az állampolgárságot adományozó császár családnevét is felvették. Az *Aurelius* családnevet viselő munkavezetőkről 58 téglá tesz említést: 1 drb. *Aurelius Apollo.*, 3 drb. *Aurelius Demetrius*, 8 drb. *Aurelius Eudoxius*, 12 drb. *Aurelius Gais*, 15 drb. *Aurelius Godes*, 8 drb. *Aurelius Menander*, 5 drb. *Aurelius Mommius*, 7 drb. *Aurelius Senthius* jelzéssel. A fenti névsorból megállapítható, hogy az *Aurelius* család legtöbb tagja görög cognoment viselt, amiből viszont arra következtethetünk, hogy később jöhettek be Dáciába s az *Aurelius* dinasztia valamelyik császárijától kaphatták állampolgárságukat és nevüket. Viszont ők görög nevüket továbbra is megtartották, sőt utódaiknak is görög cognoment adtak. A téglák további vizsgálatából kitűnt, hogy 7 sigillum *Anneius Saturninus* itáliai eredetű munkavezető nevét, 5 téglá *Antonius Niger* nevét, 4 téglá *Cornelius Valerius* nevét s 5 téglá *Caesar Pot...* nevét őrizte meg. 25 téglá sigillumában a *Flavius* családnev szerepel. E család tagjai a *Flaviusoktól* kaphatták melléknevüket még Dácia elfoglalása előtt s utódaik, mint római katonák, a legió munkálatait vezették. 3 drb. téglán *Flavius Aeliodorus*, 2 drb.-on *Flavius Centimus*, 6 drb.-on *Martinus* és 14 drb.-on *Flavius Vitalis* neve szerepel. 4 téglá sigillumá *Julius Martianus*, 4 sigillum *Lucretius Aquilla* és 4 téglá *Pomponius Fortis* nevét őrizte meg. A téglák sigillumai három *Ulpus*-családnevet viselő munkavezetőről is tesznek említést (elődeik Trajanustól kapták állampolgárságukat és családnevüket). *Ulpus Fonto* neve 10 téglán, az *Ulpus Senthianus* 1 téglán és az *Ulpus Victor* 4 téglán maradt fenn. *Varennus Cono* nevét 1 sigillum őrizte meg. A sigillumok vizsgálatából a fürdőt építő katonák munkavezetőit is megismerjük: a hypocaustum-csövekbe a XIII. ikerlegió jelzése mellett *Aelius Valens* és *Flavius Vitalis* munkavezetők neveit is beégetve találjuk.

A Gyulafehérvári Régészeti Múzeum tégláinak sigillumai mellett tanuskodnak, hogy a XIII. ikerlegió munkavezetői között nagyon sok volt olyan, aki családnevét római állampolgárságával együtt a császártól kapta. Mindamellett cognomenjével nem szégyelte megvallani nemzetiségét és nyelvét. Talán tudatában volt annak, hogy az is jó római állampolgár lehet, aki büszkén ragaszkodik anyanyelvéhez, ellenben lelkének és fizikai erejének minden igyekezetével arra törekszik, hogy Rómának hasznos polgára legyen.

Tompek József.

A főiskolai hallgatók az 1927/28. tanévben. Magyar Statisztikai Szemle, 1929. 4. sz. 349 l.

A Magyar Statisztikai Szemle fenti száma sok szempontból összeállított, érdekes adatokban gazdag statisztikát közöl a Magyarországon tanuló főiskolai hallgatókról. Harmincnégy főiskolát ölelnek fel az ott közzétett számok, amelyek közül nem egy az erdélyi magyarság körében is a meglepetés erejével fog hatni. Elsősorban a nők arányszámának emelkedését jelenti be, amely az előző tanév 10.6%-val szemben a szóbanforgó tanévben már 12.1%-ot mutat. A 15.459 főiskolai hallgató közül 93.1% magyar honos és 6.6% esik az utódállamok valamelyikének állampolgárságával bíró magyar ifjúságra. Ez az arányszám folyton csökkenőben van, így a múlt tanévhez viszonyítva kerek egy százalékkal esett. E tekintetben Csehszlovákia vezet, Jugoszláviát illetőleg már lassúbb ez a folyamat, Romániából pedig 566 román állampolgárságú főiskolai hallgató folytatja a magyarországi főiskolákon tanulmányait. Ezenkívül számosan élnek és tanulnak kint olyanok, akik román állampolgárságukat elvesztették, vagy önként lemondtak róla, de szüleik a statisztikában romániai lakósként szerepelnek. A szülők lakóhelyének kritériuma alapján 965 romániai ifjú végzi Magyarországon tanulmányait, Csehszlovákiából 547, Jugoszláviából pedig 226. Ezek, a hallgatók anyanyelvéről nyújtott tájékoztató szerint majdnem kivétel nélkül magyarok. Megállapíthatjuk továbbá, hogy mindössze 3 román, 4 horvát, 9 szerb, 4 tót és 126 német hallgatója van a magyar főiskoláknak. De van 50 görögkeleti és 227 görög katolikus vallású. A kisebbségek között létszámukkal a zsidók vezetnek, a 38 főiskolán 1290 zsidó hallgató van. E terjedelmes, alapos statisztika az ifjúság anyagi helyzetét, a szülők foglalkozását, a községeknek és a városoknak a főiskolákon való részvételét is érdekes számokkal szemlélteti.

Demeter János.

A Magyarországon megjelenő időszaki sajtótermékek újabb adatai. Magyar Statisztikai Szemle, 1929. 3. sz. 334 l.

Ez a statisztikai közlemény a Magyarországon megjelenő időszaki sajtótermékek tárgy szerinti szaporodását, illetve visszafejlődését szemlélteti. Meglepő, hogy a sajtótermékek összszámban 1928 január 1-től 1929 január 1-ig csökkenés mutatkozik. Ez különösen a szépirodalmi, kritikai, divat stb. lapoknál észlelhető, amelyeknek száma ilyen rövid időközben 151-ről 110-re esett. Annál szebb fejlődést mutatnak a tudományos lapok: így a magyar fővárosban a múlt évi 88 ilyen természetű sajtótermék helyett ma már 140 jelenik meg. A vidéken a fejlődésnek ez a tendenciája nagyon gyöngye, mindössze 2 a szaporulat. A hírlaptudósító újságok terén legcsekélyebb változás sem történt; számuk, mint a múlt évben, most is 17. És így tovább látjuk azokat a sokszor feltűnő eltolódásokat, amelyek a politikai, napi, hetilapok, folyóiratok, hitbuzgalmi, sport stb. lapok anyagában léptek fel. Nemcsak érdekes, de tanulmányos is ez a statisztika.

Demeter János.

ASZTALOS MIKLÓS: A kisebbségi történetírás feladatai és módszere. Lugos, Husveth és Hoffer kny. (1929). 8-r. 24 l. Kny. a Magyar Kisebbség nemzetpolitikai szemle VIII. évf.-ből.

Szerző tisztázza a különbséget az immár történelmi emlékké lett nemzetiségi és a mai élő kisebbségi kérdés közt, arra az eredményre jut, hogy a nemzetiségi kérdés terén mind a nemzetiség, mind az állam a másik ellen kereste az igazságot, viszont a kisebbségi kérdésben az igény és a kielégítés aránybáhozatalára mind a két fél keresi az igazságot. A történelmi munka feladatai és módszerei sem lehetnek azonosak. A kisebbségi történetírásnak — a

szerző megállapítása szerint — nem a „történelmi jogok“ perdöntő bizonyítékait kell szolgáltatnia, hanem a mai helyzetet kell a fejlődés pontos bemutatásával magyarázni és a keverékfajú társadalom életére vonatkozó megállapításokat mintegy biologicice kimutatnia. A kisebbségi kérdés a maga élő valóságában társadalmi kérdés, s így a kisebbségi történetírás, amelynek megértést s nem választófalakat kell építenie, csak egy szempontot ismerhet: a társadalomtudományt. Feladatai lehetnek: 1. Az adatok nyers gyűjtése; 2. A keverékfajú társadalom genesisének vizsgálata; 3. A keverékfajú társadalom mindenkori belső célkitűzésének megállapítása; 4. A keverékfajú társadalom összetevő rétegeinek vizsgálata, és végül 5. A legfelső szintetizáló munka: a keverékfajú társadalom mindenkori változásait okozó véletlenek vizsgálata. Ennek az öt irányú munkának eredménye lesz: 1. az emberi jogokat történelmi multtal támogató momentumok kimutatása; 2. az eltagadhatatlan változások párhuzamok kapcsán a példaadás, a példamutatás lehetősége; 3. a keverékfajú társadalom önmagával való megismertetése.

A kisebbségi historikusnak igénybe kell vennie a geografia, az etnografia, az antropológia, a közgazdaságtan, a statisztika stb. eredményeit és módszereit. Ezekre a feladatokra és módszerekre új generációt kell nevelni. A történetkutató iskolát legjobban egy felállítandó *Kisebbségi Intézet* valósíthatná meg. Ennek kettős jelentősége lenne: 1. összehozná egy munka elvégzésére Románia mindenfajú polgárságának tudományos embereit; 2. módjában lenne maguknak a kisebbségeknek gyakorlatilag és tudományosan egyaránt képzett kisebbségi szakembereket nevelni soraikból.

Gy.

ASZTALOS MIKLÓS: Az erdélyi állam iskolapolitikája (1556—1690). Lugos, Husvéth és Hoffer kny. 1929. 8-r. 34 l. A Magyar Kisebbség nemzetpolitikai szemle kiadása.

Szerző e tanulmányában a nemzeti fejedelemség erdélyi államának iskolapolitikáját foglalja össze azzal a céllal, hogy fontos nézőpontot nyújtson a mai kultúrpolitikai kérdések taglalásához. A magyar kisebbségnek érdeke megismerni azokat az elveket, melyek az öncélú Erdély idejében az államot az iskolaügy terén vezették. Vizsgálódásait abban foglalja össze, hogy az erdélyi állam iskolapolitikáját protestáns jellegénél fogva a protestáns ideológia irányította; ennek eredményeképpen állt elő a korlátlan, faji és vallási különbségeket nem ismerő, a kisebbségeket méltányló tanítási, tanulási és külföldi iskoláztatási szabadság, mely az egyház mellett híven szolgálta az államot is. Ezt az iskolaügyet, mai szemmel nézve is, a legliberálisabbnak, az emberi jogokat legteljesebben méltánylónak, az azt létrehozott világnézethez méltónak ítélni a késő korból most visszatekintő szemlélő. Az erdélyi magyarságnak egy pillanattig sem szabad elfeledkeznie az egykori, öncélú Erdély sajátos iskolapolitikájának ma is emberileg nagy értékeiről.

Gy.

BAJZA JÓZSEF: Szerb költők magyarul. Budapesti Szemle, 1929. 622. sz. 340—372 l.

Bajza József, a horvát-magyar és a szerb-magyar irodalmi kapcsolatok kutatója, terjedelmes tanulmányában tökéletes képet nyújt a magyar nyelven megszólaltatott szerb népköltési termékekről, a szerb írók átültetett műveiről, a fordítások értékéről. A szerb népköltészet első jelentkezősét irodalmunkban a német nyelv közvetítette: Kazinczy Ferenc 1789-ben Goetheból fordított szerb népballadát. Eredetiből legelőször Vitkovics Mihály dolgozott. Székács ismerte fel a szerb vers lényegét a tíz-szótagú sor negyedik tagja után álló metszeten. A szabadságharc politikai eseményei után az irodalmi érintkezés majd félszázadra megbénult. A Madách-, Arany-, Petőfi-fordításaiért a Kisfaludy-Társaság tagjává választott Jovanovits Jován volt a legelső magyarul megszólaltatott szerb költő. Jovanovits feleségéhez írt verses füzete Pavlovits Jenő átültetésében egyedülálló, mint szerb költő egészében lefordított lírai kötete. Szász István adta a szerb költőkből az első antológiát. Szenteleky Kornél és Debreczeni József *Bazsalikom* című fordítás-kötetéből ismerhetjük meg a modern szerb lírát. Abszolút mértékkel mérhető regénye a szerb irodalomnak nincsen, novelláiból közel húsznak fordítása jelent meg. A drámai termékek

közül négyet ültettek át, köztük Njegos sokra tartott könyvdramáját is. Bajza tanulmányában a magyar fordítói munka tartozásait, jövő feladatait is meghatározza.

Kekel Béla.

BARÁNY GERŐ: *Ethikai világrend.* Széphalom, 1929. 5—6. sz. 153—166 l.

A szerző a fizikai világrend, mint létező valóság mellett az ethikai valóság létezését magyarázza. Fejtegetése közben oda jut el, hogy a fizikai valóságok és lelki valóságok közül a lelki jelenségek, a kvalitások világa az igazán feltétlen reálitású világ. A valóságok világában a testi és lelki jelenségeken felül van egy másik világ, az igazság, szépség és jósága világa: az érvényességnek a világa.

Az igaz, szép és jó világa, az ethikai világrend, jelenti az örök, soha el nem muló világot. A véges jelenségek végtelenbe nyúló világa mindenestül beletartozik ebbe a világrendbe, mint annak kerete, anyaga és eszköze.

Kész Antal.

BUDAY ÁRPÁD: *Magyar grófnő és francia tudós százéves levelezése.* Napkelet, 1929. VII. évf. 19. sz. 403 l.

Lajard Félixnek, az *Institut Royal de France* tagjának, a múlt század első felében gróf Csáky Rozáliához írt, a híres csákiigorbói Jósika-kastély könyvtárának rendezése alkalmával előkerült, kultúrtörténeti adalékokban bővelkedő tíz francia nyelvű levelét ismerteti a szerző fenti tanulmányában. Szerinte e levelek újabb értékes adatokat szolgáltatnak a nagy magyar mágnásasszony széleskörű (szociális, kulturális) érdeklődésének és tevékenységének megvilágításához. A levelekből kitűnik ugyanis, hogy gróf Csáky Rozália, aki Kolozsváron jótékony egyesületeket szervezett, birtokára bevezette a selyemhernyó tenyésztését és cukorgyártást, egészen önzetlenül állott a vallástörténeti kutatásokat végző francia tudósnak, Lajardnak, szolgálatába, megküldve neki az Erdélyben talált, ritkaságuknál fogva igen értékes Mithras- emlékek rajzait, így téve lehetővé ezek tudományos feldolgozását.

A százéves levelezést, melynek csak Lajard által írott része ismeretes, Buday Árpád kultúrtörténeti érdekességű tanulmányában úgy mutatja be, mint a magyarság nyugati kapcsolatainak egyik érdekes bizonyítékát.

Ópra Benedek.

GOGITATOR: *A szatmárvidéki asszimiláció.* Nemzetpolitikai tanulmány. Lugos, Husveth és Hoffer kny. (1929). 8-r. 81 l. Kny. a Magyar Kisebbség VII. évf.-ből.

Az utóbbi években sokat hallottunk és sokat olvastunk az újságokban a szatmári sváb kérdésről. Két évszázados az az út, mely a württembergi otthonukból a Szatmár és Nagykároly vidékére telepített svábokat az asszimiláció folyamán keresztülvitte. A háború előtt sem az öntudatos erdélyi szászok, sem a bánsági svábok nem törődtek vele, még tudomást sem szereztek a kérdésről. Az imperium-változás után az 1920. évi román népszámlálás egyszerre 36.000 sváb lakóst mutatott ki Szatmár vármegye területén az 1910. évi magyar népszámlálás 7000 adatával szemben. A magyarság kulturális és politikai megtépezésén kapva kaptak most a szászok és a svábok is s bűnbakot kerestek a régi magyar uralomban. Aztán jöttek a méltánytalanságok, természetesen a magyarság rovására. Ez készítette a *Magyar Kisebbség* cikkíróját e terjedelmes tanulmányában a szatmári sváb kérdés egész anyagának felvetésére, kezdve történeti multjától, a topografiai és etnográfiai vonatkozásokon át egészen a politikai és társadalomtudományi elemzéséig, a következő fejezetekben: 1. A szatmári sváb telepítés történeti előzményei; 2. A szatmári sváb telepítés történeti áttekintése 1712-ől 1815-ig; 3. Helyszíni és néprajzi helyzet. Statisztika; 4. A szatmárvidéki asszimiláció történeti vázlat; 5. Az iskolaügy és az asszimiláció; 6. A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt. Mind-ezen kérdések megvilágításának szolgálatában értékes és megbízható statisztikai adatok állanak. Mindenkinnek figyelmébe ajánljuk e tanulmányt, ki a kérdés igaz álláspontjáról tájékozódni óhajt.

Gy.

CRACIUN JOACHIM: *Cronica lui Szamosközy, 1566—1608.* Inseamnări privtoare la Istoria Românilor. Universitatea Regele Ferdinand I. Cluj. Biblioteca Institutului de Istoria Națională. Lucrare premiată de institut. Cluj, Ardealul, 1928, 8-r. 214 l.

Szerző előszavában jelzi, hogy a megnagyobbodott Románia történetírásának a feladata is szélesebbé vált: tanulmányozni kell a csatolt tartományok multját, illetve az azokra vonatkozó kútfőket. Minthogy a csatolt tartományok multját az eddig azokban uralkodó nemzetek történetírása fejtette fel, a szerző szerint szükséges e szöveget felfejteni s újra megszöni tisztán román színekből. Erdély multja magyar színű, mivel Erdély politikai és társadalmi életének vezetése szerves kapcsolatban állt Magyarországgal. Az Erdélyre vonatkozó magyar források kiterjeszkednek Erdélyen túlra is, Moldovára és Havasalföldre. Ezért e források a román történetre nézve nyilvánvalóan és sokszorosan fontosak. A megnagyobbodott Románia történetírásának kötelessége e forrásokat tanulmányozni. Hogyan? Erre tesz kísérletet Crăciun Szamosközyvel.

Művének két része van. Az első rész, a bevezető tanulmány, három fejezetből áll: 1. Szamosközy életének, műveinek rövid ismertetése s helyének kijelölése a magyar történetírás fejlődésében; 2. Szamosközy Krónikájának kritikai ismertetése (a mű története, kiadásai, forrásai, Szamosközy megbízhatósága, humanista műveltsége s felfogása a románokról), 3. Szamosközy s a román történetírás. A mű második része: szövegközlés, illetve fordítás. A román vonatkozású részek szemelvényes közlése latinul, illetőleg román fordításban időrendben, évek szerint.

Szerző az előszón kívül még külön (89—90 l.) hangsúlyozza a magyar források tanulmányozásának fontosságát a román történettudományra nézve. Ebben teljesen igaza van. Ő maga Szamosközyt, valamint a rávonatkozó irodalmat megfelelően felhasználta és tanulmányozta. Kérdés azonban, hogy a források tanulmányozásában megelégedhetünk-e: 1. fordított 2. szemelvényes szöveggel? Az azonban világos, hogy semminél a fordítás és a szemelvény sokkal többet ér s az is, hogy Crăciun olyan mezőbe állott be munkásnak, amelyet eddig a román történettudomány rendszeresen nem művelt. Kívánjuk, hogy későbbi hasonló irányú munkássága rendjén találja meg a történelemben a román színeket is. De a történetírónak soha sem szabad felednie, hogy a történettudomány tulajdonképpen nem valamely nemzetnek, hanem az igazságnak a színeivel köteles oldani avagy — kötni. A. P.

CSERNAK BÉLA: *Az erdélyi királyhágómelléki református egyházkerületek együttműködése a történelem folyamán.* Előadás a két kerületnek Nagykarolyban 1929 szeptember 11 s következő napjain tartott közös nagyhatén. Vázlat. Irta — nagyváradai lelképásztor a Királyhágómelléki egyházkerület főjegyzője. Nagyvárad, 1929, 8-r. 23 l.

Szerző nem összefüggő eseménysorozatban ismerteti a két egyházkerület történeti kapcsolatait, hanem képekben. Ilyenek az 1538-iki segesvári kollokvium, az 1544 és 1568-iki váradai hitviták, küzdelem a jezsuiták ellen a Báthoriak alatt, az 1629-iki Bethlen Gábor által összehívott váradai zsinat, az 1646-iki szatmári zsinat, közös mozgalmak 1848-ban s az 1881-iki első debreceni zsinaton. Végül a világháború következményeként előállott új, szoros és sokágú kapcsolatok.

Szerző előadása világos, egyházépítő céljának megfelel. Tártyi ismerete is kifogástalan, tiszteletreméltó. Kívánatos, hogy legalább azt a kort, amelyikben benső és lényegszerinti kapcsolat volt Erdély és a most Királyhágómelléki püspökséggé alakult reformátusok között — s ez a XVI. és XVII. sz. a szatmári békéig. — pragmatikusan, tudományos céllal is feldolgozza valamelyik református egyháztörténetíró. Szerző érdeme, hogy építőcélú művével a problémára felhívta a figyelmet. —f—y.

CSÜRY BALINT: *Érintkezésen alapuló névátvitel.* (Székfoglaló értekezés.) Budapest, M. Tud. Akadémia, 1929, 8-r. 57 l.

1928. június 11-n olvasta föl a szerző ezt a tanulmányát a M. Tud. Akadémiában. Ebben sem tagadta meg magát a magyar nyelv s a magyar stílus együttes, őszinte szeretetével. S nem tagadta meg magát az ő szokott tárgyilagos fejtegetésével.

Miután megmutatta, hogy a képzetek érintkezési kapcsolata valójában

nem térbeli és időbeli, mint régebben gondolták, hanem csakis időbeli, kétféle időbeli érintkezést különböztet meg: az *egyidejű* és *egymásutáni* érintkezést. Az *evés* képzetkomplexumában pl. egy időben van együtt a cselekvésnek és a cselekvés tárgyának képzete. A régi magyar nyelvben az *étel* szó azt jelentette, hogy „evés”, újabban azt jelenti, „amit eszünk”. Az *étel* szó jelölési funkciója tehát megváltozott: régebben a cselekvést jelentette, utóbb a cselekvés tárgyával lépett jelölési viszonyba.

Viszont a hullámok közt lebegő korsó lassankint telimerül vízzel s aztán elsüllyed. Azt mondjuk rá: *A korsó a víz alá merült*. A *merül* ige, mely eredetileg azt jelentette: „merítődik”, e mondatban az egész képzetkomplexum utolsó mozzanatát, a történcsével successive érintkező eredményt jelenti.

Ezen elméleti megalapozás után aztán kimerítően és tanulságosan, az adatok és példák százaival ismerteti előbb az *egyidejű*, majd pedig az *egymásutáni* érintkezésen alapuló névátvitelt, s a végeredményt ebben a három pontban foglalja össze: 1. Valamely tagképzet neve jelölési viszonyba léphet egy másik, érintkező tagképzettel (mert „kerítés” és „bekerített hely”). 2. Valamely tagképzet neve jelölési viszonyba léphet az egész képzetkomplexummal, melyhez tartozik (*húr* „darm” és „saite”). 3. Valamely képzetkomplexum neve jelölési viszonyba léphet egyik fontos tagképzetével (*nyelvo* „zunge” és „sprache”).

Steuer János.

DEFFOUX LÉON: *Le naturalisme*. Paris. 1929. „Les Oeuvres représentatives.” 8-r. p. 284.

René Lafon, a modern francia irodalom kitűnő ismerője és irodalomtörténész indított könyvsorozatot a XIX.-ik század francia irodalmi áramlatainak ismertetésére. A megjelent kötetek közül talán legjobban sikerült a feuti munka, melyik a francia naturalizmus alapos ismertetését nyújtja. Kissé iskolásan, de azért mégis mindenütt érdeket keltve állítja elének Zola, a Goucourtok, Maupassant és a többi nagy realista alakját. Állításai igazolására szemelvényeket közöl, amelyek könyvét még élénkebbé és szemléletesebbé teszik. Munkája élvezetes olvasmány és kitűnő bevezetés azok számára, akik belőle a francia naturalizmus hűséges rajzát akarják megismerni.

Dr. Jancsó Elemér.

DÉZSI LAJOS: *Magyar irodalmi hatás Shakespeare költészetében*. Irodalomtörténet 1929. 7—8. sz. 235 l.

A XVI. században nagy népszerűségnek örvendtek az enblémák. Egész enbléma-irodalom keletkezett (l. a Zrínyiás címlapját s alatta a „sors bona, nihil aliud” jelmondatot). A műfaj klasszikus formáját Alciati Andra (1492—1551) teremtette meg, akinek híres *Emblematum Libellus*-a különböző nyelveken mintegy 150 kiadást ért. Természetesen sok utánzója akadt, akik közt találjuk a nagyszombati születésű *Sambucus*-t vagy *Zsámboki János*-t, százádanak egyik legnagyobb humanistáját. Alciati sikerén felbuzdulva, 1564-ben egy 171 enblémát tartalmazó gyűjteményt jelentetett meg az antwerpeni Plantin-cégnél. Ez azért nevezetes, mert 1567-ben franciára is lefordították, ami sok kiadásban elterjedt s többek között az angol Whitney is felhasználta az 1586-ban Leydenben kiadott *A choice of Emblemes* c. gyűjteményében. Green Henry még 1870-ben egy egész kötetet írt Shakespeare enblémavonatkozásairól, amelyekből kiderül, hogy milyen nagy hatással volt rá korának e divatos műfaja. Az angol irodalomtörténész rámutat arra, hogy Shakespeare Whitney-t is használta s olyan egyezéseket talált, amelyek *Sambucus*-t mutatják Shakespeare forrásának. Szerző arra az eredményre jut, hogy ha Whitney művét a *Sambucus*-sával részletesebben összevetné valaki, még több egyezést lehetne kimutatni. „Habár Shakespeare a magyarokról oly kevéssé vett is tudomást, de azért magyar szellem is hozzájárult az ő rendkívüli szelleme gazdagításához.”

Gy.

DOMOKOS PÁL PÉTER: *A csikcsobotfalvi kézirat*. Irodalomtörténeti Közlemények 1929. II. f. 209 l.

Jelenleg a M. N. Múzeum tulajdonában levő ez értékes kéziratnak, mely nevét a Csiksomlyóval összeépített kis községről veszi, megmentésc, részben

felfedezése és tudományos értékelése a szerző érdeme. A *Cantus Catholici* 1651-es kiadásával egybekötött kézirat, amely 102 egyházi éneket tartalmaz, minden valószínűség szerint a csiksomlyói ferencrendi kolostorban készült 1651 és 1675 között. Szerző nemcsak azt állapítja meg, hogy Cs. K. énekei mind benne vannak Kájoni János *Cantionale*-jában, hanem azt is, hogy a kézirat összeállítója s írója maga Kájoni János volt, ami nagyban emeli a Cs. K. jelentőségét és becsét.

Gy.

DÖMÖTÖR SANDOR: *Cigányadomák.* Ethnographia, 1929. XL. évf. 2. sz. 82 l.

Folyton gyarapodó folklóre-irodalmunk egyik elég lényeges feladata szétszórtan levő adomáink módszeres elrendezése is. A kellő áttekintés lehetőségének hiánya miatt valósággal labirintust jelent az adomakincsünkben való eligazodás. Szerző a cigányadomák összegyűjtésével tesz kísérletet az egyik típus rendszerezésére (történeti adomáinkkal ezt már elvégezte Tóth Béla). A legnevezetesebb magyar adomatárakból összekeresgélte a legjellegzetesebb cigányadomákat (365 drb). Ezek így együttesen azt a kaleidoszkópszerű képet adják, amelyet az élet segítségével a magyar alkotott adomáiban a cigányról. E hasznos és értékes munka, amely helyes útmutatást ad az adoma-irodalmunk terén még feldolgozásra váró további feladatokra, meg fogja könnyíteni a cigányadomák eredetünk kimutatását is, amivel a szerző lenti tanulmányában még nem foglalkozik.

Gy.

ELEK OSZKAR: *Bethlen Gábor és egy francia költő.* Irodalomtörténet 1929. 7—8. sz. 245 l.

François de Bois Robert (1592—1662) apát, a Richelieu bíboros bizalmasa, aki az akadémia spiritus rector-a és a francia dráma egyik úttörője volt, a „beatus ille” jellegű *Ode à M. de Balzac* c. versében többek közt azt írja, hogy nem bánja, verekedjenek Németországban, hívják a latin császárságra a pfalzi fejedelmet, Bethlen Gábort vagy a spanyol királyt, ő bizony hosszú kortyokban iddoggálja finom és friss borát. Bois Robert költeménye újabb bizonyossága az Erdélyt európai jelentőségűvé emelő Bethlen nagy népszerűségének, akit a francia költő magyar néven *Gabor*-nak (s nem franciásan *Gabriel*-nek) említ. Úgy utal rá, mint nagyjelentőségű politikai erőre, mint akinek magasra szárnyaló törekvése mögött a maga mezei kedvtelése szerény időtöltésül húzódik meg. Richelieu politikája egy lényeges mozzanatban találkozott a Bethlen Gáboréval: a Habsburgok letörésében. Valószínű, hogy Bois Robert-et a bíboros világosította fel Bethlen Gábor politikai fontosságáról.

Gy.

Erdélyi és magyarországi román egyházak és iskolák élete és szervezete a világháború előtt. Román források alapján kiadja a Magyar Kisebbség nemzetpolitikai szemle. Lugos, Husvéth és Hoffer kny., é. n. 8-r. 65 l.

A világháború előtti Magyarország egyházi és iskolai intézményeiről és azok helyzetéről sok hamis, gyakran célzatosan elferdített adat és nézet van elterjedve. Másrészt azt tapasztaljuk, hogy a román közhatalom tényezői a magyar kisebbséggel szemben alkalmazott keményebb elbánást — igen helytelenül — azzal indokolják, hogy a románoknak a magyar uralom alatt még sokkal rosszabb volt a sorsuk. Ez a tanulmány a kölcsönös megértés elősegítése érdekében rendkívül gazdag adatgyűjteményt tár fel a magyar uralom alatti románok egyházi és iskolai életére vonatkozólag. Még pedig ezt román források alapján. Az adatok túlnyomó részét annak az Onisifor Ghibu kolozsvári egyetemi tanárnak két művéből (*Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania*, București 1915; *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, București 1915) meríti, ki a világháború előtt az erdélyi román orthodox főegyházmegye elemi oktatásügyének volt a felügyelője s aki a háború alatt Romániában heves propagandát fejtett ki Magyarország ellen. Adatai tehát nyilvánvalóan nem túloznak a mi részünkre. Kitérnek belőlük, hogy mennyire igazságtalanok a magyar uralom elnyomásáról s erőszakos magyarosításáról szóló kopott szövegek, amikor ezeket az adatokat összehasonlítjuk

a mi mai helyzetünkkel. Mindenesetre kívánatos volna, hogy az igazság megismerése után elnémuljanak a gyűlölködő, ellenséges hangok s helyet adjanak az annyira kívánatos méltányosságnak s az idők szelleméhez méltó megértésnek.

Gy.

FARKAS GYULA: *Mécs László*. Budapest (1929). 8-r. 63 l. Studium kiadása. Kortársaink 7. sz.

A Hankiss János szerkesztésében megjelenő *Kortársaink* 7. számaként a szerző Mécs Lászlónak, a felvidéki „fehér reverendás magyar profétának” költői fejlődését ismerteti a gyermekévek próbálkozásaitól az ünnepeltetés és az általános beérkezett zajos éveikig. A költő gyermek-élményeinek alapos tanulmányozása után az egyes kötetek analízáló ismertetése következik. A fiatal évek kaotikus forrongásain át lépésről-lépésre vezet a szerző a költő belső megtisztulásáig és kiharcolt lelki harmóniájáig. Megállapítja, hogy Mécs László új hangot hozott a magyar költészetbe és tovább fejlesztette az öröklött kifejezési lehetőségeket. Szerinte a jövő irodalomtörténetében Mécs neve annak a fejezetnek élén fog állani, melyet így neveznek el: „Új idealizmus felé.”

Kész Antal.

FARKAS GYULA: *Romános — romántos — romantikus*. Budapest, 1929. 8-r. 30 l. (Minerva Könyvtár XXII.).

Bizonytalan látásunkat tisztázó igen tanulságos fejtegetésnek, amely részlet egy Vörösmarty koráról szóló nagyobb tanulmány bevezető fejezetéből, kiindulópontja az, hogy a romantikus fogalma a világirodalomnak egyik leg tisztázatlanabb és legvitatottabb kérdése. Irodalomtörténetírásunk ebben a nemzetközi vitában alig vett részt s a magyar romantikának legalapvetőbb kérdéseit sem tisztázta. Ha a magyar romantika lényegéhez hozzá akarunk férközni, először magával a fogalommal kell leszámolni, azaz végig kell kísérni útját a magyar irodalomban való első feltűnésétől kezdve egészen a legújabb időkig. E módszerre célkitűzés után szerző széles alapokon vizsgálja a fogalom formai fejlődését és tartalmi értékének változását. Évtizedeken át használt legrégebbi alakja a *romános*, mely a XIX. sz. elején jelenik meg az új természetzés kifejezésére s a német lovagregények magyarosításával válik általánossá. Ezt később a *romántos* váltja fel, majd mindkettőt kiszorítja a Toldytól teremtett *romantikus* szó, mely a század második felében Gyulaiék révén lesz általánossá, egyedülívé, sőt divatossá. Ez a fogalom formai története. Tartalmilag a huszas években főleg Toldi által németelví irodalmi értelmezést nyert. Vörösmarty adja meg az első lökést magyarelvű értelmezésének megkísérlésére, de a közben elterjedő francia romanticizmus hatása megakasztja ezt a folyamatot, s amint a költői gyakorlatot is új irányba tereli, a szónak is franciaelví értelmezést ad. A magyar irodalmi elméletben tudatossá nem vált németelví értelmezése feledésbe megy, a franciaelví pedig az irodalmi gyakorlat túlzásai következtében ellenszenvenné válik. Később elvi megalapozás nélkül kezdték használni a romantikus szót, amely így eredeti homályosságával került bele a magyar irodalmi elmélet szókészletébe.

Szerző fejtegetései, ha magát a problémát meg nem is oldják, de megnyitják az utat annak tisztázására, s egyszersmind rávilágítanak arra, hogy a romantikus szó magyar története egy fejezete az irodalmi öntudat fejlődéstörténetének.

Sz.

FARKAS, JULIUS v.: *Ein deutsches episches Gedicht von Vörösmarty*. Ungarische Jahrbücher, Bd. IX. H. I. 1929. 25—40. l.

Bizonyára a legtöbb érdeklődőnek elkerülte figyelmét a Gyulai Pál Vörösmarty-életrajzában olvasható az a részlet, hogy a nagy magyar költő 1827 körül egy német nyelvű elbeszélő költeményt is írt. A Vörösmarty unokahúgától nemrég a M. Tud. Akadémia birtokába került kéziratanyagoték (ismeretétét l. *EISz.* 1929. 1—2. sz. 140 l.) csakugyan felszínre vetette az említett német verset, amelynek szövszerinti szövegét közli a szerző a minden vonatkozását behatóan megvilágító fenti tanulmányában. A Csák és Zajonna szerelméről szóló erőteljes és színes nyelvű költemény esztétikai szempontból ugyan kevésbé jelentős, de a költőnek és az Auróra-körnek a német irodalomhoz való viszonyát új adatokkal világítja meg.

Gy.

GALOS REZSŐ: *Egy ismeretlen Bánkban dráma.* Budapesti Szemle, 1929. 623 sz. 44—53 l.

Kőmives Kolos szombathelyi premontrei tanár gimnáziumának kéziratai között rátalált egy három felvonásos, a XIX. század elejéről származó Bánkban drámára. Kőmives föltevése alapján Horváth József Eleket fogadjuk el a tragédia szerzőjéül.

Gálos Rezső tanulmányában megvilágítja a drámának az idegenek gyűlöletében nyilvánuló korszerű nemzeti jellegét és megállapítja Bánk jól alakuló jellemének ellaposodásában a drámai formálóerő hiányát. Berzsenyi hatását mutatja ki a darabnak a nyelvjáratától érintetlen nyelvében. Szerző a dráma főforrásául Bonfiniét és Fesslert jelöli meg.

Horváth fölfedezett szomorújátéka a Kisfaludy Sándoré meg Katonáé mellett a harmadik Bánk-tragédia és Csery Péter német forrás alapján írt Otto c. regényének ideszámításával a XIX. sz. elején a negyedik Bánkban irodalmunkban.

Kekel Béla.

GÁSPAR PÁL: *A pedagógiai pacifizmus.* Magyar Pedagogia 1929. 3—6. sz. 125 l.

A fizikai leszerelés meghiusulása után a pacifizmus apostolai a lelkek leszerelését kezdték hirdetni s az iskolára vetették magukat, hogy a jövő nemzedéket iparkodjanak elrettenteni a háborútól. Ha ezt őszintén és általánosan keresztülvinnék, tiszteletet érdemlő mozgalom volna. Amde a *Carnegie Endowment for International Peace* szép csokrot kötött az európai iskolakönyvek szemelvényeiből és megmutatta, hogy a béke szelleme csak néhány frázisban nyilatkozik meg a győző államok iskolakönyveiben. De még ennél is tarkább csokrot kötött *Jonathan French Scott*, aki a *Carnegie Donation* kiadványát elégtelennek találta, s újra megvizsgálta az iskolakönyveket a párizsi *Musée Pédagogique*, a lipcei *Deutsche Bücherei* és a *London County Council* tanönyvvgyűjteményeiben, s tapasztalatait: *The menace of nationalism in education* címmel Newyorkban 1926-ban kiadta. Nagy szemle ez, melyen végighordozva tekintetünket, azonnal leleplezve látjuk azt a pedagógiai konkolyhíntést, mely a legyőzött államokban a pacifizmus ártatlan ruháját ölti magára, de a győző államok iskoláiban szítja a nemzeti önértzetet, mégpedig azzal a nem is titkolt célzattal, hogy ellenségei ellen még ma is gyűlöletet plántáljon az iskolásgyermekek szívébe. Szerző a fenti tanulmányában tanulságos adatokat közöl az amerikai, a francia és az angol iskolákról s megmutatja, hogy a gyakorlatban a győzők miképen értelmezik a pacifizmust. A pedagógiai pacifizmus nem egyéb, mint „a győző államoknak a legyőzöttek ifjúságára irányuló önző szuggesztiója és önbiztosítási furlangja.” (Kornis Gy.)

Gy.

GYALÓKAY JENŐ: *Bethlen Gábor mint hadvezér.* Hadtörténelmi Közlemények 1929. III—IV. f. 288, 417 l.

Szerző részletesen ismertette Bethlen Gábor hadműveleteit, megállapítja, hogy bár nem sorolható a hadművészet úttörő reformátorai közé, mint pl. nagy kortársa, Gusztáv Adolf, de a helyes hadvezetés legfőbb alapfeltételeit jól ismerte. Ha a szükség úgy kívánta, óvatos, ha kellett, elszánt, de mind a két esetben *gondolkodó és számító* katona volt. Fehér holló minálunk abban a korban, amidőn a meggondolatlan, nyaktörő nekirohanásban merült ki legtöbbször a hadvezetés egész tudománya. II. Ferdinánd és minden tábornoka félt Bethlentől; félt maga Wallenstein is. Ez azt mutatja, hogy katonai téren mindannyian jobbnak, ügyesebbnek tudták maguknál a fejedelmet. Megvolt tehát minden feltétele annak, hogy Bethlenből, a jeles katonából, külföldön is általánosan elismert hírneves hadvezér váljék. Amde nálánál sokkal hatalmasabb gátló okok nem engedték, hogy képességei ebben az irányban is úgy kibontakozzanak és érvényesülhessenek, mint ahogyan kifejlődtek és érvényesültek a diplomácia terén.

Gy.

GYORGY LAJOS: *Poggio- és Arlotto-elemek a magyar anekdota-irodalomban.* Budapesti Szemle 1929. 620. sz. 56—90 l.

Az anekdota élete, története, rendkívül kiterjedt és bonyolódott rokonsága teljesen elkerülte eddig irodalomtörténészeink figyelmét. Jóformán még

kísérlet sem történt ebben az irányban, pedig felbecsülhetetlenül sok jellemző erő, kultúrhistoriái adat és szellemtörténeti szín van ezekben a jóízű apróságokban. Szerző a fenti terjedelmes tanulmányában a magyar anekdota-irodalom azon darabjait állítja össze, amelyek végső gyökerükben a tréfa két világszerte híres olasz mesterétől, Poggiotól (1380—1459) és Arlottotól (1396—1484) származnak. Kutatásának eredményeképpen Poggio 12 facetiájának 31 magyar változatát és Arlotto 10 eredeti tréfájának 26 magyar származékát deríti ki s helyezi el kiterjedt világirodalmi rokonsága körébe. Ez a 22 irodalmi miniatűr s további magyar párjaik a renaissance és a humanizmus humorának jellegzetes termékei, s főképen azért érdekesek, mert annyira akklimatizálódtak a magyar környezethez, hogy idegen voltokra csak módszeres vizsgálattal lehet rájönni. Szellemi életünk új orientációját s a magyar lélek friss kedélyvilágának értékes adatait kell látnunk ezekben a hozzánk vándorolt Poggio- és Arlotto elemekben, amelyeknek áttekinthető összefoglalását kapjuk a tanulmány függelékében.

B.

GYÖRGY LAJOS: *La vie intellectuelle des hongrois de Transylvanie (1919—1925.)* *Extrait de la „Revue des Etudes Hongroises”,* n-os 2—3. Paris. Champion, 1928. 8-r. 24 l.

A francia közönség előtt a legújabb időkig ismeretlen terület, „terra incognita” volt a magyar irodalom. Halvány, vagy éppen téves fogalmaik voltak a franciáknak arról, hogy mit produkált a multban és mit termel ma szellemiekben a magyarság. Ezt a hiányt a háború utáni években fokozódó buzgalommal pótolják azok a cikkek és tanulmányok, amelyek a magyar szellemi élet ismertetését tűzték maguk elé célul. A magyar irodalom ismerete így szépen előrehaladt a francia olvasók műveltebb rétegeiben is. Ugyanez azonban nem mondható el az erdélyi magyar irodalomról, amelyről első ily irányú ismertetés György Lajos fent idézett tanulmánya. Az erdélyi irodalom első 5 évét tárgyalja, teljes és hű képet rajzolva az erdélyi magyar irodalom és szellemi élet kezdő küzdelmes éveiről. Bevezető soraiban rávilágít arra a lelki átalakulásra, amelyen az erdélyi magyarság a háborút követő években átment. Majd áttér a könyvek, nyomdák, hírlapok fejlődésére és részletes adatokkal, pontos és lelkiismeretes statisztikákkal hasonlítja össze a különböző évek irodalmi és tudományos szellemi produkcióját. Tárgyalja a megjelent könyveket tartalmi szempontból is és rámutat Kolozsvár nagy irodalmi jelentőségére a könyvkiadás terén. Az irodalmi és tudományos egyesületek életének áttekintése után rövid, de jellemző vonásokkal ismerteti Erdély legjobb magyar íróit (Áprily, Reményik, Szabó Mária, Krüzselyi, Gyallay, Makkay, Gulácsy stb.) és az erdélyi tudományos élet főbb reprezentánsainak működését.

E tanulmány hasznos úttörő munka, amelynek mindig meglesz az az érdeme, hogy Franciaúlnak elsőként ismertette Erdély háború utáni magyar irodalmának és tudományos életének hősi korszakát, küzdelmes, de eredményes éveit.

Dr. Jancsó Elemér.

GYÖRGY LAJOS: *A Genovéva-legenda és népkönyv története.* Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.-T. 1929. 8-r. 35+1 lap. Irodalomtörténeti Füzetek. Szerkeszti Császár Elemér. Kiadja: A Magyar Irodalomtörténeti Intézet. 34. szám.

Aligha van a világirodalomban még egy népkönyv, mely *Genovéva* meghatározható históriájának népszerűségével méltó versenyre kelhetne. Ez a történet népszerűségének tetőpontjára a romantizmus korában hágott, s a könyvkiadók állítása szerint még most is alig veszített kaposságából. E páratlan elterjedtségnek örvendő népkönyv magyar feldolgozásaival és annak világirodalmi kapcsolataival foglalkozik *György Lajos* idézett című munkájában.

Genovéva történetét a magyar irodalomban legelőször *Nádasi János* jezsuita említi 1648-ban megjelent latin nyelvű munkájában. Már terjedelmesebben foglalkozik ugyanezzel *herceg Esterházy Pál* nádor 1696-ban nyomtatott magyar nyelvű könyvében, melyben a legenda vázlatát is elmondja. A XVIII. század folyamán két iskoladrámánknak is tárgya a jámbor történet. Igazi népszerűsége azonban *Láng Adám* 1824-ben megjelent fordítása emelte E könyv rövid idő alatt számtalan kiadásban terjedt el és a történetet a nép körébe is bevitte. Szerző igen alapos érvekkel támogatja azt a feltevését, hogy a *Toldi*

Szerelmé-ben említett *Hincz és Kuncz* szintén a Genovéva-népkönyvből került *Arany János* elbeszélő költeményébe.

E legenda történeti száalai szerfölött érdekesek. A kutatás ugyanis bizonyította, hogy a Genovéva története öntudatos költői alkotás, melynek semmi valóban megtörtént alapja nincsen. A történet a Rajna közelében fekvő és *Maria-Laach* bencés kolostorhoz tartozó kis templomhoz fűződik. Minden valószínűség szerint feltehető, hogy a kis templom népszerűsítése érdekében írta egy odaváló szerzetes a XIV. század második felében e legendát, mely a templomnak nagy hírnevet szerzett és azt látogatott búcsújáró-hellyé tette.

A Genovéva-történet a XV. századtól kezdve válik általánosan ismertté. Népszerűsítéséhez legnagyobb mértékben *René de Ceriziers* jezsuita szerzetes járult hozzá, aki azt 1634-ben francia nyelvre átdolgozta és ezzel a népies feldolgozások légióját indította meg. A német irodalomban *Cochem Márton* (1687), a holland irodalomban *Carolus van Houcke* és egy ismeretlen fordító terjesztették legelőször Genovéva legendáját. A későbbi átdolgozóknál az itt említett, egymástól szellemre is jelentékenyen különböző feldolgozók hatottak. A legendának döntő jelentőségű feldolgozását *Schmid Kristóf* augsburgi prelátnak készítette. Az ő feldolgozásának fordítása a Láng Ádám-féle magyar népkönyv is.

A Genovéva csodálatos története azonban nemcsak a népies írót foglalkoztatta, hanem a műköltészet művelőit is. Természetes, hogy a romanticizmus kora a legnagyobb mértékben kedvezett e csodás tárgy művészi feldolgozásainak. Legjobban *Tieck* drámája emelkedik ki e terjedelmes sorozatból. A többiek költőiség, a monda naiv bája és áhítatos szelleme tekintetében még csak meg sem közelítik e kitűnő romantikust.

György Lajos — már eddigi munkásságából is jól ismert alaposágú — kimerítő tanulmánya újabb becses adalék a magyar szellemtörténet terjedelmes köréhez.

Dr. Rajka László.

HALASZ GABOR: A líra halála. Napkelet 1929. 11 sz.

A líra meghal, — mondják és magyarázzák ezt korunk technicizmusával; pedig csak az hal meg, amit mi érzünk lírának; a francia forradalom által uralomra juttatott szubjektív, érzelmek lírája. Rövid egy évszázad alatt az érzelmek elapozódtak, új hatást nem adhatnak. Az én hypertrophiája magyarázza a formák széthomlását is: a költő fontosabbnak érezte magát, mint munkáját. Pedig a költő ott kezdődik, ahol gátat emelve lelke túlaradásának, megtalálja az egyetlen lehetséges kifejezést. Ez jellemzi az objektív lírát, a klasszikus, humanista költészetet. A szubjektív költőnek az átélés a lényeges, az objektívnek az egyéniségtől független verstárgy. Ő szépségeket talál a legköltőitlenebb témában is, formál, neki műve a fontos. A téma nehézségét fokozza a forma megkötöttsége is, a gondolat alkalmazkodni kénytelen. Az objektív költőtől ezért elválaszthatatlan a virtuozitás. Baudelaire-ban ma már a formaművészt tiszteljük s ez magyarázza Babits jelentőségét Ady mellett. Mindez egy arisztokratikus ízlés újraébredését jelenti, mely a romantikus enlíránál magasabbrendű költészetet ígér.

Gampe József.

HANKISS JÁNOS: A tudomány a szépirodalomban: Jules Verne. Budapesti Szemle, 1929. 623. sz. 54—86. l.

A gyermekszobába szorult olvasmányok között koruk legirodalmibb körei számára készült, átértékelést érdemlő sok művet találunk (Defoe, Swift, Cervantes). Verne világirodalmi jelentőségét sem látja át a mai nemzedék, mert „maga éli azt a hőskölteményt, melynek heroikus eszményét a nagy francia író teremtette meg”. Szerző végig kíséri Verne írói fejlődését és esztétikai, irodalom- és szellemtörténeti vizsgálódás tárgyává teszi regényeit. Munkája során technikai tanulmányokból született ötleteket, kitűnően ábrázolt emberi és nemzeti típusokat keres ki, csodálatos karikatúrákra bukkan, táj- és helyzethangulatok színességére hívja fel figyelmünket.

A tudomány a szépirodalomban címen Hankiss tanulmányosorozatot ígér.

Kekel Béla.

HANKISS JÁNOS: Fráter György francia életrója. Történeti Szemle, 1928. XIII. évf. 1—4. f. 79—112 l.

II. Rákóczi Ferenc franciaországi tartózkodása idejében, 1715-ben Rákóczinak ajánlva, Párizsban Fráter György életéről írott francia nyelvű könyv

jelent meg *Histoire du ministre, du cardinal Martinusius* címmel. A könyv szerzője Béchet üzés-i kanonok, kinek munkára sarkalója Fráter György rokonszenves alakján kívül a bujdosó fejedelemtől nyerendő elismerés reménye és az akkori francia külpolitika volt, mely mindent elkövetett a Habsburg-ház tekintélyének csorbítására. Béchet korának francia és olasz nyelvű történeti munkáin kívül főképpen a francia M. de Thou és a magyar Istváni történetét használta forrásul. Ennek ellenére sem egyszerű kompiláció, hanem tervszerű összefoglalás, adatokra támaszkodó méltányos életrajz. Béchet az első, aki az eddig kétes jelleműnek tartott Fráter Györgyöt szilárd jellemű, nagy államférfiüként rajzolta meg.

Ópra Benedek.

HANKISS JÁNOS: Szellemi fegyverek. Debreceni Szemle 1929. március, 126—132 l.

A magyar szellemi élet kiváló harcosa, dr. Hankiss János, a debreceni tudományegyetem tanára a fenti cikkében a magyar szellem közmegebecsülést érdemlő eredményeinek világviszonylatból való átértékeléséhez vezető módokat fejtegeti.

A nyugati szellemi kohók nem igen kapnak magyar hasáboakat. Ez, s nem az idegenek nemtörődömsége az oka elismertetésünk hiányának. Szűkméretű házagoptló kezdeményezés után jött a lesújtó felismerés: évtizedek óta semmit sem tettünk a külföld felvilágosítására. Nekünk kell áthidalnunk azt a szakadékok, amely megakadályozza a magyar szellemi termékek világforgalmát. Ezirányú megindító munka eredménye a „*Revue des Etudes Hongroises*”, Eckhart Ferenc francianyelvű magyar történelme és Visky Károly „*L'art populaire hongrois*” c. albuma. A kultuszminisztérium támogatásával magyar irodalomtörténet s a M. Tud. Akadémia, valamint a *Corporation Intellectuelle* magyar bizottságának közreműködésével nagy anthológia is készül francia nyelven. A remekmű létezése már magábanvéve nagy tény, — ez lehet az idealizmus álláspontja, de tudjuk, hogy nem érték, amíg ismeretlen. E bajok orvoslására szükség van egy idegennyelvű információs időszak lapra. A feladat megvalósításánál azonban ügyelnünk kell néhány alapelv szigorú szemmel tartására: 1. Teljes szakszerűséget és tudományos felelősségérzetet követeljünk s óvakodjunk a lelkes мүkedvelőktől. 2. Legyünk bizalmatlanok magunk és mások iránt. 3. Koncentráljuk a szellemi propagandát: ne tudákoskodjanak a mecenások!

Blédy Géza.

HANKISS JÁNOS: A fordítás nyomorúsága. Debreceni Szemle 1929. szept. 333—336 l.

Ez a cikk az előbb ismertetett sorokhoz illeszthető. Az Értelmi Együttműködés Nemzetközi Intézete által egybehívott szakértői konferencia s Léon Paschal *La grande misère des traductions littéraires* c. füzetének nyomán fől-színre vetődő műfordítási problémák megoldását sürgeti.

A fordítás nyomorúsága nyilvánvaló: a fordítói fizetés silány, elhatalmasodik az üzleti érdek, lanyha a kritika, s ami a legfőbb baj, nem veszik művészszámba a fordítást.

Az említett szakértői konferencia rámutatott néhány megoldási lehetőségre: egy nemzetközi fordítási akadémia megszervezése, a meglévő műfordítások bibliográfiájának összeállítás, a fordításra érdemes művek szemmel tartása, a fordítás elméleti problémáival foglalkozó nemzetközi szakfolyóirat alapítása. Negatív irányban még több a tennivaló: erélyes hangú kritikával harcot indítani a rossz fordítás ellen. Paschal megjegyzi, hogy a fordítók méltányosabb díjazása még nem jelent megoldást. Az orvosság a fordítás szakszerű előkészítése és ellenőrzése. Egy-egy kiadó specializálja magát egy-egy külföldi irodalomra, vegye körül magát szakértőkkel. Vagy alakuljanak tudományos és irodalmi társaságok ilyen irányú munkásság megindítására és intenzívebbé fejlesztésére.

Vigyázzunk, hogy a rengeteg magyar fordítás ne váljék a minőség rovására. Különösen szükséges a körültekintő óvatosság a mi számunkra, akik a világnak mennyiségileg második, minőségileg talán első műfordító nemzete vagyunk, nehogy elmaradjunk az élről. A műfordítás szabályozása nemcsak általános, hanem elsősorú nemzeti probléma: ettől várjuk irodalmunk nemzetközi elismertetését.

Blédy Géza.

Vitéz HAZI JENŐ: *A soproni virágének*. Magyar Nyelv XXV., 88–91 l. Szerző 1928. nyarán a soproni levéltár egyik középkori könyvének fedőlapján egy kétsoros virágéneket talált:

*Wyrag thudyad theuled el kel mennem,
Es the grethed kel gyazba emolteznem.*

Hazi kimutatása szerint Gugelweit János városi jegyző jegyezte fel az 1490-es években.

HORVÁTH JÁNOS: *A középkori magyar vers ritmusa*. Berlin, Völggenreiter, 1928. 8-r. 159 l.

Horváth János gazdag és eredményes munkássága irodalomtörténetünk legnehezebb, legkényesebb problémáival kapcsolatos. Ő tette először vizsgálat tárgyává irodalmunk tudatosságát, ő volt az első jobboldali kritikus, ki Adyt és irányát kritikailag méltatta; Petőfiről és a népiesség elvének irodalmi fejlődéséről írt monográfiái nélkülözhetetlenek, a maguk nemében egyedül állók. Érdeklődésének számos kisebb, de nem kevésbé súlyos problémáit s gyümölcseit nem említve, a magyar ritmust, a magyar verselés mibenlétét és történetét is Négyessy mellett és Négyessy óta ő tanulmányozta, ismertette és magyarázta a legtöbb kitartással és gazdag, olykor meglepő eredménnyel. Első idevágó tanulmánya: *Magyar ritmus, jövevény versidom* (A magyar jambus kérdéséhez. Budapest, 1922. O. K. 2060–2065 sz.) E művében elemzte a magyar (nemzeti) és jövevény (idegen) ritmus gyökerét külön-külön s aztán kimutatta, hogy a magyar ritmusérzék az idegen verset is a magyar ütemrendszerre iparkodik alkalmazni. Ez alkalmazás azonban csak bizonyos megalkuvás árán egy „keverék” ritmus kialakulásával történhetik meg. Az így létesült ritmusfajban a láb és ütem, a lejtés, az énekelt és beszélt ritmus egymásba folyása, illetőleg kapcsolata a probléma. E problémákat Horváth részletes elemzés alá fogta s a kritika által is elismert, sok tekintetben új, meggyőző feloldásig vitte. Ezzel a tanulmányával szerves kapcsolatban áll a fenti könyve.

Mint Horváth dolgozatai általában, úgy ez a műve is a kérdés saját szempontú, történeti és módszeres beállításával kezdődik. A pontos és szabatos kérdés fölvetése pedig, tudjuk, már féleredmény. A mű első fejezete a kérdés történeti, második meg a saját szempontú, módszeres fölvetése: mily ritmus-terv szerint fogantatott meg a középkori magyar versszöveg? Horváth fölteszi s utóbb bizonyítja is, hogy a magyar (többnyire fordított) szöveg részben vagy teljesen alkalmazkodott a latin formákhoz. Ez alkalmazkodás mennyiségének megállapítása oldja meg középkori verselésünk eddig zavarosnak tetsző ritmikáját. Horváth középkori verseinket három csoportba osztva vizsgálja meg a jelzett szempont alatt. Első csoportot azok a versek teszik, amelyek latin fordítások s amelyeknél a latin és magyar verses alak egybevethető. Ide tartoznak azok az eredeti versek is, melyeknek formája, ritmusa valamelyik fordítottjával egyezik, amelyeknek tehát szintén latin forma az előképe. Második csoportban tárgyalja azon eredeti versemlékeket, melyeknek nincs latin előképe s így valamely konkrét ritmusmintával nem vehetők össze. Ide tartoznak azok a fordítások is, melyek verstanilag (az első csoportban) nem magyarázhatók. Végül külön csoportban szól az *Omagyar Máriastralomról*, a *Gyulafehérvári Glosszárkról* és a *Königsbergi töredékről*, mint amelyek a két előbbi csoportba bele nem sorozhatók. A részletes analízis eredménye az, hogy középkori ritmusállománvunk átmeneti állapotban levőnek mutatkozik. Primitív és fejlettebb ritmusfajok mutatkoznak. A fejlődés iránya a nemzeti versidom. A fejlődés selectio útján a középkori egyházi és énekköltészet mintájára és hatására indul meg. Két primitívebb ritmusfaj különböztethető meg: egy autonóm s egy függő nyelvrítmus. A felvett kritériumok alapján bizonyos, hogy a latin hatás előtt a magyaroknak komplikáltabb kész schemái még nem lehettek. A népi és tanult, az ősi és idegen forma keveredik. Az európai nyugati művelt formákat olvasztgatja be a nemzeti versidomba a középkori verselő — a nemzeti elvének sérelme nélkül. A középkori verselő nem olyan botfülü, mint sokan vélték. Leküzdhetetlen magyarizmusa küzd az idegen formával.

Az imponáló tárgyi és módszeres erudícióval fölépített tanulmány verselméletünk fejlődésében kimagasló határkö. A szerző gondolatvezetése és nyelve itt is sajátosan egyéni. Műve olvasmányának és tanulmányozásra egyaránt ajánlatos.

Kristóf György.

HYTIER, JEAN: *Les romans de l'individu.* Paris. 1928. p. 336. Les art et le livre.

A René Lalou által szerkesztett fentemlített sorozatban látott napvilágot Hytier könyve is. A XIX-ik századot, írja előszavában a szerző, „csak a maga egészében lehet megérteni“. Helytelen tehát az utóbbi évek kritikáinak túlbuzgósága, akik csak a romanticizmus feldolgozására vetették magukat, anélkül, hogy a vele ellentétes és harchan álló irányok alapos ismeretére törekednének. Ezt a hézagot pótolja Hytier könyve is, amely a XIX-ik század nagy irodalmi iskoláinak alapos ismeretét árulja el. Őt íróval foglalkozik csak, de mind az öt íróat ügyesen tudja jellemezni és beállítani kora irodalmi mozgalmaiba. Ez az öt író: B. Constant, Sainte-Beuve, Stendhal, Mérimée és Fromentin. Hytier könyve jól sikerült részét alkotja Lalou nagy programjának, melynek célja a XIX-ik század összes irodalmi áramlatainak és iskoláinak feldolgozása.

Dr. Jancsó Elemér.

JUHÁSZ KALMÁN: *Balázs püspök, a csanádi egyházmegye újrualapítója.* Katholikus Szemle 1929. VII. f. 608 l.

Szerző, ki a csanádi egyházmegye több kötetes nagyszabású monografiáját írja, fenti tanulmányában a dunántúli származású Balázs püspök (1243—1254) érdemeit vizsgálja. Püspöki székét közvetlenül a tatárjárás után foglalta el, amikor körülötte minden romokban hevert. Erélyes és jótévő kézzel fogott egyházmegyéje újjáalapításához, amelynek érdekében Sz. Gellért óta ő tett a legtöbbet. Új alkotásokat nem hozott létre. Érdeme, hogy az elpusztult intézményeket, melyeknek lelkeket toborzó és éltető ereje nélkül a hitélet elernyed, ismét életre keltette.

Gy.

KARL JÁNOS: *Adatok az erdélyi magyar botanika történetéhez.* Debreceni Szemle 1929. április, 173 l.

Dávid Ferencek, Paleologusok, Honterusok, Gyulaiak és Kemény Zsigmondok mellett Erdély földje a biológiai tudományok terén sem maradt adós. Itt jelent meg az első magyar nyelvű füves könyv, Horhi Mélius Péter Herbariuma, innen indult el halhatatlan útjára a mohok Linnéje, Hedwig, s itt hunyta le örök álomra szemeit Erdély első floristája, Baumgarten. Szerző a kolozsvári Lyceum-Könyvtárban talált kéziratok alapján a kiváló magyar botanikusok sorába két újabb nevet iktat. Egyik *Nagyajtay Cserey Farkas*, Kazinczy „széplelkű és hasonlíthatatlan“ barátja, aki az 1812 körül készült 90 lap terjedelmű munkájában összeírta a háztartásban és a gazdaságban hasznos hazai plántákat. Ez a kézirat határozott botanikai tudásról ad számot és bepillantást enged a száz év előtti magyar nemesi kuriák világába. Mennyi gondot is adhatott a házilag készült szöttek különböző színű megfestéséhez szükséges virágok, gyökerek és levelek összekeresgelése! A másik kézirat a „Nemes Torda Vármegye Flórája“ c. munkájáról ismert téglási *Ercsey József* 27 negyedlap terjedelmű értekezése a hazai mérges növényekről.

Gy.

KERESZTURY, DEZSŐ v.: *Michael Babits, der Lyriker.* Ungarische Jahrbücher, Bd. IX. H. I. 1929. 110 l.

Babits Mihály költészetének beható és sok tekintetben új szempontú megvilágítása abból az alkalomból, hogy a 25 éves költői működésének termékeit egybefoglaló *Versek* c. kötete (Bp. Ath. 1928) megjelent.

x.

KÉKY LAJOS: *Csathó Kálmán.* Budapesti Szemle, 1929. 622 sz. 452-469 l. Csathó Kálmán műveinek tizenkét kötetre terjedő gyűjteményes kiadása indokolja Kékynek a Csathóról írt széles alapozást, összefoglaló tanulmányát.

Csathó a pusztuló, multjában merevült, úri öntudatában törhetetlen gentry-társadalom alkonyát festi. Rokonszenve az emlékek szépségébe temetkező öregeké, bár eredetibbet alkot a férfi meghódításáért hideg számítással, ravaszsággal küzdő modern lány alakjában. A kisváros figuráinak rajzában szellemének fölényes, ironikus vonása is hangsúlyt kap. Történetei az élőszó könnyedségével hatnak s „ennek illúzióját sokféle fogással igyeckszik fenntar-

tani". Emelkedettebb, tragikum súlyát hordozó hangon szól regény-trilógiájában (*Leányok, anyák, nagymamák*), melynek cselekménye felöleli Magyarország történetének utóbbi ötven esztendejét. A gyűjteményes kiadás közrebeszélése után megjelent újabb Csathó-regénynek, a *Felhők lovagjái*-nak, bírálatát találjuk a tanulmány befejezésében.

Kekel Béla.

H. KISS GÉZA: Károli Gáspár új életrajzához. Protestáns Szemle 1929. 5. sz. 326 l.

A Károli Gáspárhoz méltó monográfiászerű életrajz még a mai napig sincs megírva. Bibliafordításának 1890. jubileumi éve eredményezett ugyan két munkát (Novák L., S. Szabó J.), — ezekhez járult később a H. Kiss Kálmán életrajza — de ezek sem forognak közkezen s tele vannak tévedésekkel. Szerző azzal a céllal, hogy helyesbítsük és egészítsük ki az irodalomtörténeti könyvek és lexikonok adatait, fenti cikkében összefoglalja az utóbbi évtizedek részlet-kutatásait, amelyek több érdekes új adattal világítják meg a Károli nevét, nemességét, tállyai lelkesységét, superintendensi jellegét, a vizsolyi nyomda szorongatott helyzetét, a családi körülményeit s a halála évét. „Kívánatos, hogy a kutatások tervszerűen tovább folyjanak, hogy egyszer megkaphassuk a bibliafordítónak nagy, tudományos életrajzát, mely méltán megilleti azt a tudóst, aki olyan maradandó értékű munkával gazdagította nemzetét és az angolok Wyclif-je, a németek Luther-je mellett példátlan erőfeszítéssel szerzett jogot a magyar művelődéstörténet halhatatlanjainak babéjára.”

Gy.

KORNIS GYULA: Nemzeti megújulás. Napkelet 1929. VII. 7—8. sz. 481, 561 l.

A meggyőződés magával ragadó lendületével megírt tanulmányában a szerző kifejti gróf Klebelsberg Kunó neonacionalizmusának gondolatkörét, kilenc rövid fejezetben körvonalait adva azon alapoknak, melyeken a magyarság a megújulás felé megindulhat, s felsorolja azon problémákat, amelyeknek szerencsés megoldásától függ a magyar nemzet fejlődése.

A világháború veszteségeitől elcsigázott nemzet természetesen megújulásra törekszik. A megújulás azonban csak a nemzeti léleknek új, a mai változott viszonyokhoz mért felfogásával és a nemzet új cselekvési formáinak kidolgozásával érhető el: ez a lényegében vett neonacionalizmus. A nemzeti érzés, mely a szellemi és kulturális javak történeti hagyományán alapuló érzés, ma az új viszonyok közt a régihez viszonyítva új cselekvési formákban éli ki magát: pótolni, javítani akarja a múlt hiányait és tévedéseit, úgy a kül- és belpolitikában, mint szociális, gazdasági, erkölcsi és kulturális kérdésekben.

A Bécs nyomasztó gyámkodása alúl felszabadult nemzet önmaga intézi sorsát. A harminc millió magyarról ábrázoló nacionalizmus már a múlté. Az egységes nemzeti állam utópiája szertefoszlott. A nemzeti álmok eltűntek, de megmaradt az önállóság. Ennek az önállóságnak legelső tennivalója a külföldi kapcsolatok kiépítése és kimélyítése. Amíg a háborúelőtti külpolitikát Bécs intézte el, a belpolitika formai harcokban élte ki magát. Most itt a munka-alkalom; kormányoknak és ellenzéknek csak egy törekvése lehet: egységes nemzeti program kiépítése, mely védi az idegen uralom alá jutott magyarságot s munkálkodik az utódállamokban élő magyarság lelki egységbe vonásáért. Az egységes, neonacionalista program több munka és kenyérkereső alkalom nyújtásával vissza nacionalizálja a nemtörődömség miatt nemzetközivé lett munkástömegeket, védi a falu erkölcsét és tradícióit, megoldani igyeckszik a leginkább meglépett társadalmi osztály, a középosztály, mai helyzetét, szem előtt tartva ennek különös jelentőségét a nemzet szellemi és kulturális hagyományainak megőrzésében; a tudás és technika fegyvereivel látja el a kicsiny és zsoldos magyar hadsereget és megszerzi számára a 48-as idők nimbuszát. A nemzeti fejlődés alapjait a műveltséget és a vagyont veszi. A régi cigány-muzikás mulatozás helyébe a szorgalmat, szívósságot és a takarékoságot téve, felkutatja a gazdasági lehetőségeket, reális gazdasági program kidolgozásával keresi a nyomasztó gazdasági helyzet megoldását, a műveltség és munka elve alapján versenyképessé teszi a mezőgazdaságot. A neonacionalista program a nemzet sajátos nemzeti típusának ápolására törekszik, a nemzet kultúráját erkölcsi alapokra helyezi és a nemzet erkölcsi felfrissülésében látja a

megújulás kezdetét. Történeti tudattól áthatott magyar jelleget akar minden teremtő munkába vinni és a nemzetközi hatások alatt intenzitásban gyengülő nemzeti érzést visszavezeti a néplelek örökifjú forrásaihoz. Kiküszöböli a mult idők passzív, negatív, sötét dekadens embertípusát, megteremt az aktív produktív embertípust. A munka, a tevékenység, alkotó erő, egyszóval aktivizmus az, ami a megújulás végső alapja lehet. A neonacionalizmus nagyszabású programjának részletes kidolgozása és fokozatos megvalósítása megmenti a magyar nemzetet az „Untergang des Abendlandes“ sötét tragikumától.

Ópra Benedek.

KRATOCHWIL KÁROLY: *Emlékezés a székely hadosztályról.* (1913—1919). Hadtörténelmi Közlemények 1929. III. f. 354 l.

Szomorú érdekességű hadtörténelmi tanulmány pontos és autentikus adatokkal a világháborúnak ránk nézve legkatasztrófálisabb mozzanatáról, a székely hadosztály megszervezéséről és történelmi szerepéről. Idézzük a cikkíró konkluzióját. „A székely hazafiasan gondolkozó demokratikus nép, de nem bolsevista. Európát megmentette attól, hogy az új eszmék továbbterjedjenek s tönkretegyék Európa és az emberiség ős kultúráját és jólétét. Hogy Franciaország 1920-ban tervbe vette egy antibolsevista államszövetség létrehozását Magyarországgal, az csak a székely hadosztálynak köszönhető ... A székelységnek és az erdélyi magyaroknak az összeomlás idején tanúsított viselkedése, lelkesedése s hazafisága csak az ókori történetben találja párját. Ha voltak is néha sötét árnyak és nem is volt minden tiszta arany, magának a gondolatnak és a ténynek nagysága előtt eltörpül minden, ami elhomályosíthatná, s marad a szép és nemes, a lángoló hazaszeretet által sugalott készség: harcolni és szenvedni a hazáért. Ezt példaképpen meg kell örökíteni, mert az ókor hőskölteményei mellé méltán sorakozik az újkornak ez a nemes, hősi székely eposza.“

Gy.

KRISTÓF GYÖRGY: *Székely Nemzeti Múzeum Sepsiszentgyörgyön.* Budapesti Szemle 1929. 620. sz. 141 l.

Szerző a Székely Nemzeti Múzeum fennállásának félszázados évfordulója alkalmából közli a *Hetven év (1849—1919) az erdélyi magyarság szellemi életéből* c. sajtóra kész művének a Múzeum alapítását, történetét, működését és tárainak anyagát tárgyaló fejezetét. Jövőre vonatkozólag a következőkre hívja fel a figyelmet. Szükség van az intézet ismertetésére széles körök előtt 1. nyomtatott leltári katalógus és 2. népszerű leírás útján. Feltétlenül szükséges továbbá, hogy a múzeumőrök állása ne mellékfoglalkozás legyen. „Hadd foglalkozzék a Sz. N. M. öre csak a múzeummal, a múzeummal kapcsolatos tudományágakkal s a nemes székely nemzet gyűjteményét tegye élő, ható erővé minél szélesebb körök lelke számára ... Tudom, hogy a székelység, a Sz. N. M. tulajdonos gazdája, a szűkkeblűségnek és érzéketlenségnek soha, de mindig a tudománynak és közművelődési szabadságnak szolgált. Éppen ezért biztosra veszem, hogy ezt a sürgős feladatot is megoldja, önmagához és múzeumához méltó sikerrel.“

Gy.

KRISTÓF GEORGE: *Zece ani de viajă literară a ungurimii din Ardeal.* Megjelent a *Transilvania, Banatul, Crisana, Maramuresul.* 1918—1928. *București, Cultura Națională,* 1929. II.k. 1153—1174 l. c. könyvben.

Kristóf György e legújabb tanulmányában a mai erdélyi magyar irodalom részletes és alapos ismertetésével foglalkozik. Értekezésének célja az erdélyi magyar kisebbség teljes szellemi életének megismertetése azzal a román közönséggel, amelyik az együttélés dacára is csak 1—2 nevet, vagy még annyit sem ismer az utóbbi tíz év alatt felvirágzott irodalmunkból. Tanulmánya elején rámutat az erdélyi magyar szellem különálló voltára, de egyszersmind hangoztatja az általános magyar szellemmel való szoros kapcsolatát is. Majd rátér az erdélyi magyar könyvek részletes ismertetésére, mennyiségi és minőségi szempontból. György Lajos kitűnő bibliográfiájára támaszkodva, optimizmussal állapítja meg a hirtlap- és könyvirodalom őriasí számbeli növekedését. Ezután az irodalmi és tudományos társulatok életét vázolja, megemlítve röviden mindenik célját és munkásságát.

A tanulmány nagy részét az erdélyi írók bemutatása foglalja el. Részletesen és jellemzően ismerteti Berde Mária, Kisbán Miklós, Sipos Domokos, Balogh Endre, Gulácsy Irén, Gyallay Domokos, Makkai Sándor, Kós Károly, Nyíró József, Kacsó Sándor, Tamási Áron, Tabéry Géza, Jánossy Béla, Ligeti Ernő, Molter Károly, Szentimrei Jenő, Karácsonyi Benő, Markovits Rodion, Szabolcska Mihály, Áprily Lajos, Reményik Sándor, Bartalis János, Olosz Lajos, Tompa László, Walter Gyula stb. műveit, mindeniknél rámutatva a hibákra és érdemekre egyaránt. Tanulmánya utolsó fejezetét a román-magyar irodalmi kapcsolatok ismertetésének szentelte.

Mindent összefoglalva, Kristóf György tanulmánya kitünő munka, mely híven és alaposan tájékoztatja a román közvéleményt. A kölcsönös érdeklődés felkeltése szempontjából jó volna, ha minél több hasonló tárgyú cikk és ismertetés jelenhetne meg úgy magyar, mint román nyelven. Az irodalmi megértés talán más tereken is közelebb hozná az együltélő s egymásra utalt feleket.

Dr. Jancsó Elemér.

LAZICZIUS GYULA: *Báthory István lengyel történelmírója.* Magyar Könyvszemle 1928. I—IV. f. 67 l.

Joannes Lasitius (lengyelül Lasicki), aki követi minőségben III. Frigyeszt megnyerte Báthory lengyel ügyének, két történeti munkájában is foglalkozik fejedelmének uralkodásával. Egyikben (*De initio regiminis Stephani Regis fortissimi.* Basel 1615) Báthory lengyel uralkodásának eseményeit ismerteti 1576-tól 1580-ig, az orosz háború kitöréséig. A másik munka sokkal fontosabb, mert nem általános ismertetést ad, hanem egy történelmi eseményt ír le a szemtanú közvetlenségével és a helyzetet tökéletesen ismerő historikus megbízhatóságával. Báthory danzigi hadjárata ez a történeti esemény, a munka pedig a történetek utáni évben (1578) megjelent *Clades Dantiscanorum* (Francofurti). A XVI. sz. eme részletepizódjának ma is ez az egyetlen hiteles forrása.

Gy.

LUKÁCS GYÖRGY: *Francia-magyar történelmi kapcsolatok.* Budapesti Szemle 1929. évf. 161—173 l.

A francia-magyar barátság nemcsak két rokonlelkű nép érzelmekapcsolódása, hanem egy évezredre visszanyúló történelmi hagyományok eredménye,

Politikai kapcsolataink kiemelkedő mozzanatainak tanúi voltak a magyar királyság első századaiban: II. Szilveszter pápa, az átvonuló kereszties hadsereg, III. Béla királyunk hitvese, az Anjou-házból származott két dicsőséges uralkodónk, A XVI. és XVII. század folyamán Erdéllyel fogott testvérkezet a francia nemzet a Habsburgok hatalmának megtörésére. II. Rákóczi Ferenc XIV. Lajos francia király támogatásával szervezte fölkelését. Rákóczi emigráns vezérei érdemes működést fejtettek ki a francia hadseregben. A spanyol nemzet szabadságát lábbal taposó Napoleon 1809-i nagyhangú kiáltványát nem vehették a magyarok komolyan.

Szelmetörténeti kapcsolatok. Első nagy irodalmi reformátorunk Besse-nyei György a francia irodalom remekműveiben találta meg eszményképét. A felvilágosodotti francia filozófia nálunk is meghozta gyümölcsseit. Igaz, Marti-novics és társainak ügye elbukott, de a felgyújtott fálya lobbantotta lángra a magyar nemzeti önérzetet 1848-ban.

A magyar nemzet nemcsak nehéz óráiban közeledett a francia néphez. Rokonszenve a legmelegebben nyilatkozott meg a leigázott Franciaországgal szemben is (Irányi Dániel képviselő beszéde, ne szakítsák el a franciáktól 1871-ben a németek számára Elzász-Lotharingiát.)

A cikk zárószorai: „A magyarság vágya az, hogy Franciaország Magyarországot a maga igazi mivoltában ismerje meg. Az igazság propagandájától várjuk azt, hogy a franciák régi rokonszenvét újból sikerülni fog nemcsak visszanyernünk, hanem azt állandóan biztosítanunk is a magunk számára.”

Blédy Géza.

LUKÁCS GYÖRGY: *A kisebbségi kérdés.* Budapesti Szemle 1929 június, 619 sz. 331 l.

Ez a tanulmány a kisebbségi jogok népszövetségi védelmének rendszerét

ismerteti és megjelöli az ezzel kapcsolatos problémák méltányos megoldásának irányát.

Mindenek előtt azoknak a nagy összecsapásoknak és vitáknak eredményét összegezi, amelyek a kisebbségvédelem hívatását saját érdekeik szemszögéből igyekeztek magyarázni. Két egymást száz százalékosan tagadó álláspont állott egymással szemben: az egyik, — amelyet még 1925-ben Mello Franco vetett fel a kisantant, Belgium és Anglia általános óvációi, illetve helyeslése közben, — a kisebbségi jogok biztosítására kötött szerződések és egyezmények végcélját abban látja, hogy „biztosítsa és fokozatosan előkészítse a teljes nemzeti egység megteremtésének előfeltételeit“. Tehát e szerint a kisebbségi szerződések arra irányúlnak, hogy egyengessék azt az utat, amely fokozatosan, zökkenés nélkül vezet a kisebbségi népeknek a többséggel való teljes egybeolvadáshoz. E tudatosan és nyilvánvalóan elferdített értelmezés, amely ténykedéseiből következtetve sokáig a Népszövetség hivatalos véleményét is jelentette, természetesen nem sokáig tarthatta magát. Steresemann bátor fellépése után, amely erőlesen tiltakozott az asszimilációs elmélet felkarolása ellen, maga Chamberlain is visszavonta a Mello Franco-féle kijelentéseket határozottan helyeslő régebbi megjegyzéseit és elismerte, hogy a kisebbségi jogok népszövetségi garanciája, valamint azoknak természete „védelmi“ jellegű. Ezzel a kíméletlen beolvasztás elmélete végleg megbukott.

Az első kérdés a kisebbségi szerződéseknek valamennyi államra való kiterjesztésére vonatkozik, amit az érdekelt államok vállalt kötelezettségük lelkiismeretes végrehajtásának feltételeként állítanak fel. Azt hangoztatják, hogy ez az államok közti egyenlőtlenség szembeszökő esete. Lukács György nem tartja ezt mindaddig aktuálisnak, amíg az érvényben lévő kisebbségi szerződések végrehajtása sincs biztosítva. Ez a kívánság lényegében nem lehet egyéb, mint kifogás, illetőleg halogatási tendencia. A kisebbségi szerződések kiterjesztése helyett inkább „a kisebbségi eljárás mai teljesen értéktelen szabályát kell olyképen módosítani, hogy a nemzetek szövetségének tanácsa a kisebbségek jogainak garantálását, amely fenséges hivatást a kisebbségi szerződések ruháztak rája, tényleg teljesítse is.“ Azok a problémák, illetve hibák és hézagok, melyeknek rendezésével a Népszövetségnek sürgősen kellene foglalkoznia, mind abból a legégetőbb szükségből folynak, hogy a népszövetségi eljárás előmozdítsa a kisebbségi anyagi jogszabályok érvényesülését.

Ennek garantálása végett a Nemzetek Szövetségének keretében állandó kisebbségi bizottság felállítását sürgeti, amely szakszerű ismerője volna e kérdésnek, helyi vizsgálatokat tartana, jelentéseket terjesztene a Tanács elé, szóval mintegy vizsgáló bíróság jellege volna. Másodszor nyilvánossá kellene tenni azokat a tárgyalásokat, ahol a kisebbségek panaszai felett döntenek s biztosítani azokon a kisebbségek képviselőiténak megjelenését is: nyilvános és kontradiktórius eljárásra van szükség. Jelenleg csak abban az esetben kerülnek tárgyalás alá a kisebbségi beadványok, ha azt egy tanácstag is kéri. Pedig a panaszok letárgyaltatásának joga feltétlen megilleti a Népszövetség valamennyi tagállamát, sőt a kisebbségeket is, legalább azoknak egyetemes szervezeteit. A Nemzetek Szövetségének hivatalból is ellen kellene őriznie a kisebbségi jogok végrehajtását, továbbá a Hágai Nemzetközi Bíróságnak gyakrabban nyújtani lehetőséget arra, hogy kisebbségi ügyekben hallassa véleményét, melyre a kisebbségi szerződések értelmében illetékes is.

Ez Lukács György tanulmányának lényege, amelyből rendkívüli éleslátással megvilágított képet nyerünk a kisebbségi jogok népszövetségi védelmének méltánytalan, hibás, rozoga rendszeréről.

Demeter János.

MAGYAR BALINT: Mindszenty Gedeon. Katholikus Szemle 1929. VIII. f. 700 l.

A költő születésének századik évfordulóját jelentette be hozzánk az idei esztendő október nyolcadika. Mindszenty Gedeon a mai magyar kath. vallásos költőknek őse és koronás királya. Született költő volt, sohasem akart más lenni, csak vallásos költő. Szellemi önátadása a kath. vallásos költészetnek mindkezdetől mindvégig egyfokú valóság. A századfordulón ráemlékezve, hódolással ismerjük el benne a magyar katolikus vallásos költészet Petőfijét, új szavát.

Gy.

MAJOR ERWIN: Erdély zenéjének ismertetése 1814-ből. Muzsika, 1929. április, 41—51 l.

Akik Erdély szellemi multjával foglalkoznak, azokat bizonyára érdekelní fogja az a cikk, amely *Geschichte der Musik in Siebenbürgen* címmel az első nagy német zenei folyóirat, az „Allgemeine Musikalische Zeitung”, 1814. évi nov. 16-i és 23-i számaiban jelent meg. A száz cikkiró az oláhok, magyarok, szászok és cigányok zenéjéről tudósít. A magyarokról szóló rész a következő tartalmú.

A magyar nyelv zengzetességéről lehet vitatkozni. A műveletlenek mindenütt énekkel ünnepelnek; így tettek a magyarok is Ázsia pusztaságain, de rendszeres zenéről csak a 18. sz. elején kezdődő osztrák uralom óta lehet szó. Ma is sok templomban kontár orgonisták garázdálkodnak. Az előkelőbb reformátusok és unitáriusok temetésein diákjaik énekelnek, de ez nem harmónikus. Régebben, főleg a Rákóczi-zavargások idején valami tárogató-sípot használtak. Katonaverválásokor sajátos ütemű táncokat játszanak. A cigányzene — sajnos — ismét lábrakapott, noha már több tekintélyes család zongoramestert tart. A rendszeres zene oktatóinak roppant nehézséget okoz a cigányzene miatt elsőkélyesedett zenei érzék helyes mederbe irányítása.

A cikk figyelemreméltó azért is, mivel művelődéstörténeti szempontból a zenei vonatkozású megjegyzéseken kívül több becses adatot szolgáltat.

Blédy Géza.

MUZSIKA, zeneművészeti, zenetudományi és zenekritikai folyóirat. Budapest, 1929. 1—5. sz.

Ez év márciusában örömmel üdvözölhettük egy új magyar zenezaklap megindulását. A szerkesztők: *Papp Viktor, Stefániai Imre, Koudela Géza, Major Ervin* olyan tekintélyes írógárdát gyűjtöttek maguk köré, hogy már ez magában véve biztosíték a színvonal megtartásába és emelésébe vetett hitünk és reményünk táplálására. Munkatársai között Serédi Jusztinián, Apponyi Albert, Klebelsberg Kúnó, Pauler Akos, Bókay János neven kívül ott találjuk a magyar és külföldi zeneművészet és szakirodalom legkiválóbb képviselőit: Dohnányi Ernő, Hubay Jenő, Isoz Kálmán, Vincent d'Indy, Henry Prunières, Mateusz Glinzski, Otto Deutsch személyében.

Az első kettős szám Liszt Ferenc emlékezetének szól. A következő számok tükrözik a lap irányzatát. Főleg a magyar zenekultúra mélyítésének problémájával s a magyar zene történetével foglalkozik. Ezenkívül külön egyházzenei rovata is van. Főszínen tartja az időszerű kérdéseket, ismerteti és értékeli a magyar és külföldi zenei eseményeket. Zenetörténeti tanulmányai között több irodalomtörténeti vonatkozású cikket is találunk.

E havi folyóirat egy-egy 4^o alakú, hófehér papírosra nyomott, választékos illusztrációkkal ellátott száma 2 pengő.

Blédy Géza.

Vitéz NAGY IVAN DR.: *Európa kisebbségei.* Nemzetiségi statisztikai vázlat. Lugos, Husvéth és Hoffer kny. 1929. 8-r. 53. l. A Magyar Kisebbség nemzetpolitikai szemle kiadása.

A nagyjelentőségű munkát végző *Magyar Kisebbség* hasábjain jelent meg először ez a tanulmány, amely elsőtízben tesz kísérletet az európai kisebbségek statisztikai csoportosítására. Fontosságát az adja meg, hogy ezt az összefoglalást még a külföldi irodalmak sem végezték el. Megelőzi a bécsi „Institut für Statistik der Minderheitsvölker” munkáját is, amely most gyűjti az anyagot az európai összes kisebbségek adatainak feldolgozására. Végigtekintve az államokat, azokon belül a többségi nép erejét s a kisebbségek (népi, nyelvi, faji, vallási) milyenségét, arra az eredményre jut, hogy Európa (Szovjetorszország kivételével) 351,985.000 lakosságából 43,907.000 lélek (12.4%) nem él saját nemzeti államában. Ha a politikai tekintetben inkább „kisebbségeknek” vehető flamandokat, tótokat, horvátokat és szlovéneket is a kisebbségekhez számítjuk, úgy az tűnik ki, hogy Európában a 48.120.000 főnyi kisebbségi népek és törzsek az összes lakosság 13.67%-át, tehát több mint egynyolcadát teszik. Számbelileg legnagyobb kisebbségi csoportot mutat fel a németiség, utána az ukrán nép s a szomorú büszkeségű harmadik sorban mi vagyunk, magyarok, akik közül 27.4%, azaz 2,700.435 lélek él idegenben (az utódállamok statisztikája szerint!) Ha azonban azt nézzük, hogy az egész nép hány százaléka osztozik a kisebbségi

sorsban, akkor az albánok után másodikként mindjárt mi következünk. Mind-
ehhez hozzá kell venni, hogy ezek az adatok nem is a legpontosabbak, termé-
zetesen a szerző hibáján kívül. Tudvalevő, hogy a demografiának nemzetiségi
része a legtöbb országban meglehetősen el van hanyagolva.

Gy.

Vitéz NAGY IVÁN DR.: Az európai kisebbségi intézetek. Lugos, Hus-
véth és Hoffer kny. (1929.) 8-r. 39 l. A Magyar Kisebbség nemzetpolitikai
szemle kiadása.

A kisebbségi kérdés egyre nagyobb arányokban bontakozik ki s mind-
inkább világosabban látjuk, hogy hiányzik tudományos feltárása és össze-
foglalása a kisebbségek pontos számának, települési eloszlásának, kultúráis,
vallási és gazdasági viszonyainak, egyszóval hiányzik még mindig az európai
kisebbségek teljes biológiája. A többségi és kisebbségi népeknek egyformán
érdekében álló ezen feladatoknak elvégzésére hívták életre több helyütt a ki-
sebbségi intézeteket, amelyek részben függetlenek minden politikai törekvés-
től, tehát legfőbb céljuknak a tárgyi igazság keresését tekintik; részben bizo-
nyos kisebbségi problémák gyakorlati megoldásának lehetőségei után kutatnak.
A szerző a továbbiakban behatóan ismerteti a kisebbségi problémákkal, mint
tudományos (jogi, statisztikai, néprajzi, történelmi, szociológiai) illetve poli-
tikai jelenségekkel foglalkozó következő intézményeket: 1. *Institut für Statist-
tik der Minderheitsvölker* (Bécs, 1921); 2. *Instytut Badan Spraw Narodnos-
ciowych* (Varsó, 1921); 3. *Institut für Grenz- und Auslandsdeutschtum* (Marburg,
1919); 4. *Deutsches Ausland-Institut* (Stuttgart, 1917); 5. *Deutsche Gesell-
schaft für Nationalitätenrecht* (Berlin-Steglitz, 1920); 6. *Államtudományi Inté-
zet* (Budapest, 1924); 7. *Magyar Sociographiai Intézet* (Budapest, 1924). A
részletes adatokból nemcsak a kisebbségi problémának óriási körébe nyerhe-
tünk tanulságos bepillantást, hanem azokat a hiányokat is megláthatjuk, ame-
lyek magyar részről még fennállanak. A magyarságnak égető szüksége volna
egy magyar tudományos kisebbségi intézet megszervezésére, fenntartására és
az egyetemes magyarság részéről való támogatására.

Gy.

NÉMETH ANTAL: A színjátszás esztétikájának vázlata. Budapesti
Szemle, 1929. 617, 618. sz. 75, 281 l.

A szerző terjedelmes tanulmányában a színjátszásnak, mint művészi meg-
nyilatkozásnak és mint esztétikai élménynek a lényegét adja.

Tanulmányának első részében a színjátszás ősertelmével foglalkozik.
Szerinte a színjátszás ősi formája nem a görögöknél keresendő, hanem sokkal
régibb korokban. Az ősembertől fennmaradt képzőművészeti alkotásokból an-
nak teátrális megnyilatkozásaira következtek, melyek részint valóságutánczó,
pantomimikus táncok, részint irreális kultusztáncok voltak. Bár színész és kö-
zönség itt nincs még különválva, az ősi színjátszás nyilvánvalóan mutatja,
hogy az közönség-élmény. Ezután a közönség élményét vizsgálja. Szerinte a
színjátszást a mindenkiben meglévő teátrális ösztön hívta életre. A színházban
a kollektív lélek lép előtérbe, mindenkiben közös elemi hatások érvényesül-
nek. A tömeg teátrális hajlama módosulhat, de meg nem szűnhet.

A színészt és alkotását vizsgálva, a színész legerősebb helyhezkööttségét
bizonyítja a más művészetek időtlen zsenijével szemben. A régebbi színjátszást
épp úgy a kor művészi akaratának tartja, mint a legújabbat, tehát az nem volt
a mainál primitívebb. A színész alkotása csak a történelemtől független néző-
pontból vizsgálható. Ezután egyenkint nézi a színész alkotásának külső és belső
körülményeit és ismerteti annak folyamatait. Konklúziója: a színjátszás nem
utánczás, hanem „egy magasabb művészi forma átélése”. Ezt nagyszerűen bi-
zonyítja a színésznek a drámához való viszonya, ahol a színész nem interpre-
tálja a költőt, hanem újjáteremti az alakot. A maszk és jelmez az elszemély-
telenedés külső kifejezői. Egyenkint vizsgálja ezeknek értelmét a különböző
népek színjátszásában. Majd a színpad és díszlet jelentőségével foglalkozik.
Szükségesnek tartja a díszlethatás és színészhatás különmemőségének elűntetés-
ét, mely a rendező érdeme. A rendező a közízlés megérzője; a dráma, a szí-
nész, a díszlet csak eszközök művészi gondolatainak kifejezésére.

Kész Antal.

NÉMETH GYULA: Szabírok és magyarok. Magyar Nyelv XXV. 81—88. l. Konstantinos Porphyrogenetos említi az ősmagyarokról, hogy *szavárdi*-knek (Σαβαρδοι ἄσπαροι) is nevezték őket. Németh Gyula, a jeles orientalista kimutatja, hogy a *szavárdi* név a *szabir* népnévből származik. Ezt a nevet őrizte meg *Szibéria* neve is. Szerzőnk a *szabíro*kra vonatkozó, részben ellentmondó, részben tapogatózó elméletekre azzal derít világosságot, hogy számos adattal támogatva kideríti nevük török eredetét (= „eltévedő, bolyongó”). A *szabíro*k török voltát a ránk maradt *szabir* személynévek is bizonyítják. Történeti tény, hogy a magyarokkal a IX. század elejéig a Don és Kubán vidékén állandó kapcsolatban voltak. Ezért a magyarok *szavárdi* nevében semmi különös nincs. Hiszen a magyarság másik két régi neve: *on(o)gur* és *türk* eredetileg szintén török népnév. A *szavárd* népnév a magyar hagyományban is fennmaradt a *Zuárd* személynévben.

Cs. B.

PAULER ÁKOS: Psychologia és philosophia. Magyar Psychologiai Szemle, I. évf. 1—2. sz. 42. l.

Ebben az új folyóiratban, amely nem rég a Magyar Psychologiai Társaság hivatalos közlönyeként indult meg Kornis Gyula és Ranschburg Pál neve alatt (szerk. Boda István), olvassuk a fenti tanulmányt a pszichológia és a filozófia viszonyáról. Ez a két tudomány nem azonos, jóllehet kölcsönösen kiegészítik egymást: a lélektan szűkségképpen a filozófiai kutatás kiindulópontja, nem azonban az egyedüli alapja. A pszichológiai szempontok megtermékenyítik a filozófiát és a filozófia gyakran vet fel új problémát a lélektan kutatás számára. Tisztán filozófiai, logikai elméletek is előmozdíthatják a pszichológiai vizsgálatot. Például elemzi a „ráébredés” (egersis) élményét, amely tisztán lelki folyamatnak látszik. Szemben a mult század második felének tendenciájával tehát, mely sokszor naiv naturalizmusában a pszichológiát minden vonatkozásában függetleníteni akarta a filozófiai vizsgálódástól, ma oly kornak megyünk elébe, mely e két kutatási területet ismét közelebb iparkodik hozni egymáshoz. Ma már élesen látjuk, hogy a pszichológia és a filozófia különböző vizsgálódási területek, ha nem is szakíthatók el egymástól. Itt is a harmónikus együttműködés az az életforma, mely egyedül képes nagyot és maradandót alkotni.

Gy.

PAULER ÁKOS: A modern ember lelke. Napkelet, 1929. 10. sz.

A mai embert lázas, kapkodó önvizsgálat és keresés jellemzi, aminek oka a világnézeti bizonytalanság. Ebből fejlődtek ki: az individualizmus, radikalizmus és a szkepticizmus. Mindezek az irányok csakis a lelki élet teljes széteséséhez és a társadalom felbomlásához vezetnének, ha nem tartalmaznának már magukban belső logikai ellentmondásokat. Európa népei is felismerték e vezéreszmék veszélyességét s már a gyógyulás jeleit mutatják. Így a fasizmus, mely nem politikai irány, hanem új életforma, az individualizmussal szemben totalizmust jelent: az egyént beleilleszti az egész életébe és annak megfelelően irányítja is. A lelki egészség nem egyéb, mint az erkölcsi törvényeknek megfelelő élet, amit igazol a történelem is.

Gampe József.

PETZ GEDEON: A Grimm-féle helyesírás. Magyar Nyelv XXV., 91—97. l.

E kérdésről abból az alkalomból szól a szerző, hogy egyik olvasó megírta a *Magyar Nyelven* a német főnevek kis kezdőbetűs írását. Ez az írásmód meg a gót ábécével való szakítás a *Grimm Jakab* nevéhez fűződik. A nagy német nyelvész 1822-ben kezdte használni. Ezt az írásmódot követi a nagy német szótár, ezt követik és követték a német nyelv tudósok közül igen sokan. A paleografiai kutatások kiderítették, hogy a gót betűírásnak a gótokhoz semmi köze, mert nem azonos Wulfila gót püspök ábécéjével. Legrégibb használata egyáltalában nem szorítkozik a németekre, mert a neolatin népek írásműveiben is ép oly gyakori. A IX—XIII. századi német írásművek pedig latin betűkkel íródtak. A kétféle írás közt a nemzetek szerinti megosztás a könyvnyomtatással kezdődik. Míg másutt a renaissance latin betűi lettek uralkodóvá, a németeknél továbbra is megmaradnak a fraktúr betűk. *Grimm Jakab* ki akarja küszöbölni ezt a „romlott, izléstelen” írást nemcsak esztétikai okból, hanem

nehézkessége miatt is. A Grimm-testvérek újítása terjedni is kezdett. Nemcsak nyelvészek követték, hanem más tudományzajok művelői is. Azonban az iskolai helyesírás szabályzatai és a nagyközönségnek szóló kiadványok nem fogadták el a Grimmék helyesírási reformját. Sőt a világháború óta olyan tudományos folyóiratok is szakítottak vele, melyek azelőtt a Grimm-féle helyesírást követték. Petz Gedeon szerint nem kell kifogásolni, ha nyelvészeti dolgozatok a Grimm-féle helyesírást követik. E helyesírásnak tudományos jogosultsága van s elvei a többi kultúr-nemzet írásmódjának elveivel megegyeznek.

Cs. B.

K. POSONYI ERZSÉBET: *A „lisztlopó” anekdota és a passzió-játékok.* Ethnographia, 1929. XL. évf. 2. sz. 74. l.

Széles körben ismert, éppen Jókai révén, az a jóízű adoma, hogy az Úrnapján passzió-játékot játszó céhemberek a megfeszített Megváltó szerepét egy molnárra ruházzák. A keresztre kötözött molnár elé jönnek aztán a fari-zeusok és szidják, szidalmazzák, amit szóltanúl, csendes megadással tűr a molnár. De amint egyszerre egy varga azt mondja neki: — *Te lisztlopó!* — fel-fortyan benne a mérg s visszakiaált rá: — Megállj varga, szálljak csak le a keresztről, fogadom, hogy beverem a fejedet. — Meglehető sok változata közül legismertebb a Mezőkövesdhez fűződő („Mezőkövesdi Krisztus”) variáns. Arról is nevezetes ez az adoma, hogy régente az irodalomtörténészek érvet kovácsoltak belőle a misztériumjátékok hajdani magyar virágzására. Szerző módszeres tanulmányában kimutatja, hogy erről szó sem lehet, mert hiszen ez az adoma a régi német Schwank-gyűjteményeknek (J. Pauli, Bebel) már kedvelt darabja, sőt a tripoliszi és tuniszi népmesék közt is szerepel hozzá hasonló történet. Az adoma életére különösen jellemző vándortárgy tehát. Valószínűnek látszik, hogy a lisztlopóról szóló adoma lényeges magva Németországból származott át hozzánk. Ez a tanulmány is figyelmeztetés arra, hogy mennyire óvatosoknak kell lennünk az adomák eredetiségének megállapításában.

Gy.

PUKANSZKY BÉLA: *Wagner a magyar lírában.* Muzsika, 1929. június 30—33. l.

Wagner Richardot, a zeneforradalmárt, mindenki ismeri; zenei értékelése elintézték tény. Azt már azonban kevesebben tudják, hogy operáinak szövegét is ő maga írta; irodalmi értékelése még honfitársai előtt is keveset mondó szólamokban merül ki. Annál kirívóbb Wagner művészetének egyoldalú — zenei — fogadtatása hazájának határain kívül. A cikk írója „nehány szerény adat” segítségével igyekszik rámutatni a költő-Wagner schopenhaueri filozófiát kisugárzó zenedrámáinak hatására, amint annak nyomai a magyar lírai költészetben tükröződnek.

Ezt a hatást legelőször és legteljesebben Reviczky Gyulánál találjuk meg; világnézeti pálfordulásánál (a metafizikai pesszimizmustól a keresztény aszkézisig) kapcsolódik be Wagner termékenyítő és ösztönző művészi ereje. Schopenhauer és Wagner részvét-filozófiájának visszhangját megtaláljuk Abrányi Emil költészetében is. A századfordulón Wagner művészetének érzéki elemei az ihletadó tényezők. Ilyen irányú hatás érezhető Endrődi Sándor, Bartók Lajos, Kárpáti Aurél, Babits Mihály lantpengetésén.

A Wagner-nyomok az újabb magyar irodalomban mindinkább elmosódnak.

Blédy Géza.

RANSCHBURG PÁL: *Pszichológia és természettudomány.* Magyar Pszichológiai Szemle, I. évfolyam 9—41. l.

A pszichológiának a természettudományokhoz való viszonyáról szóló fenti terjedelmes tanulmányában szerző a következő nevezetes megállapításokat teszi.

A pszichológia nem lehet pusztá függvénye a sajátképeni természettudománynak. Saját körének jelenségeit saját módszereivel kell, hogy tanulmányozza. Semmi oka nincs a pszichológiának egyetlen fajta tudományos módszerhez kötnie magát. Egy további fontos megállapítás: tisztára fiziológiai vizsgálatok önmagukban lehetnek pszichologice tanulságosak, de sohasem pótolják

a pszichológiás vizsgálat tanulságait. A pszichológia tárgya, a psyché, a fizikai természet valóságaival elválszthatatlanul kapcsolatos jelenség. Az ép elmék messze túlnyomó többsége lelki jelenségeket csakis élő szervezetek életjelenségeivel kapcsolatosan ismer. A psyché kétségtelenül és törvényszerűen függ az őt környező élő és élettelen természettől, amelybe őt az élő test elválszthatatlanul belekapcsolja, amíg csak az élet fennáll. Sem az ép, sem az abnormis, sem a beteg psyché megismerése a testi kapcsolatok megismerése nélkül soha nem lehet teljes, sem pedig reális. Másfelől a természet, a világegyetem sem teljes, a róla adott leírás, a kapcsolatairól, törvényeiről szóló tudomány is hézagos, ha nem vesz tudomást arról, a legfinomabb mérőeszközökkel sem mérhető nagy birodalmáról a jelenségeknek, mely mint mikrokozmosz, mint psyché, mint én-ünk mindannyiunknak a világ, a természet sajátképpen és valójában legfontosabb részét jelenti.

A lélektan kell tehát, hogy természettudomány is legyen, a természet-tudomány pedig kell, hogy a lényegtani kérdések kikapcsolásával a lélektant is, mint elmetant az étellel foglalkozó ágai közé sorolja. Az emberiség legdrágább értékei terén visz károsodásra, ha a szellemtudományok a pszichológiát a természettudományokhoz, az utóbbiak az előbbiekhöz tologatják, s közben elsikkad, mint valami mellékes, felesleges, irreális a legfőbb realitás, a legmagasabbrendű energia, a psyché.

Gy.

SOLYMOSSY SANDOR: Negyven év után. Elnöki megnyitó beszéd. Ethnographia 1929. 2. sz. 65. l.

Ez év május 22-én tartott közgyűlésen ünnepelte a Magyar Néprajzi Társaság fennállásának 40 éves fordulóját. Ez azt jelenti, hogy a Társaság 40 év előtt egy új tudásának rendszeres és intézményes kultiválását hozta be a magyar szellemi életbe. Nagyarányú és nagyjelentőségű munkásságának leteleményese a 40 kötetes *Ethnographia*, amelyben rengeteg szellemi kincs van felhalmozva. Amikor ez megindult, a néptudomány még mostoha gyermek volt. A köztudat ízlésváltozása ma intenzív érdeklődéssel fordul e tárgy felé. Szépirodalmi téren feltűnő sokat foglalkoznak fróink a népi réteg életével és lelkivilágával; a napilapok tárca-novellái, önálló regények különös szeretettel merítik innen témáikat. De nemcsak a tárgy maga lett népszerű, hanem a hivatásszerűen vele foglalkozó tudomány is. A M. T. Akadémia legújabbán elhatározta, hogy a kebelében a többi már régebben működő bizottságnak mintájára a néprajznak is külön működőbizottságot szervez, amelynek hivatása lesz az ezirányú kutatások elősegítése, a népre vonatkozó ismeretanyag gyűjtésének előmozdítása, a szakkörbe vágó mindennemű kiadványok közzététele — mindannak hathatós támogatása tehát, ami a néptudomány kifejldésének szárnyat adhat. E jelentős lépés ki fog hatni a közéletre is, a művelt magyarság és a föld népének közelebbvitelére egymáshoz. A most meginduló új korszak kezdetét jelzi az is, hogy a szegedi egyetem etnografiai tanszékét kapott (a szerző személye tölti be) s tervbe van véve a második néprajzi katedra felállítása is. Ezek a jelenségek arra utalnak, hogy a magyar néptudomány voltaképp most fog belépni az élet kapuján, amely előtt 40 évig várakozott.

Gy.

SOLYMOSSY SANDOR: Bevezetés a néptudományba. Napkvet, 1929. 21. szám.

A néptudomány tárgya, mint neve is jelzi, a népélet ismerete. A magyar közönség előtt ez mindedig elhanyagolt terület volt. Egyik oka az intelligencia és a népi elem közt hiányzó iparos osztály, a másik a két osztály gondolkodásmódjának különböző volta: a nép egocentrikus, a tanult osztály heterocentrikus. Újabban mégis kezd felengedni az intelligencia közönye (Bartók, a folkloristák kutatásai). Szerző a továbbiakban a néptudomány általános jellemzését adja. Munkaterülete 3 részre oszlik: a gyűjtés, a gyűjtött anyag rendezése és az anyag tudományos feldolgozása. A kutatást sokszor ki kell terjeszteni a szomszédos vagy a távolabbi népek vizsgálataira is s összehasonlítani az eredményeket, melyek az emberiség őskori életére is fényt vetnek. Ezért a népélet tanulmányozójának otthon kell lennie az általános ethnológiában, az ethnographiában és az általános kultúrtörténelemben.

Gampe József.

SURANYI MIKLÓS: *Fonofilm és színházkultúra.* Napkelet, 1929. 12. sz.

A természetes ösztönökkel élő primitív embernek a művészet élvezéséhez a fül és a szem szórakozása, a dallam és a látványosság, szükséges. A mai ember legfőbb gondja újra az önfenntartás lett, tehát eredetét, látványosságot követel. A színház ezt nem látja be és még mindig irodalmi eszközökkel akar hatást elérni, ami csak hermafrodita jelleget ad neki. A rádiófilm problémájának megoldása megoldaná a látványosság problémáját is, azaz a fül számára adná a kísérő zenét. A színpadot nem pótolná, mert nem tudja az élet hatását kelteni, de hangulatot, érzést adna s érzés a zene is. Ezért a rádiófilmen — Shakespeare darabokat nem — de Wagner-operákat nagyszerűen lehetne közvetíteni. A mai irodalom így átértéklődne a visszaszorulna a gondolatok, a lelki elemzés világába.

Gampe József.

SZASZ KAROLY: *Molnár Ferenc mint drámaíró.* Irodalomtörténet, 1929, 5—6. szám, 151. l.

Ez a tanulmány részlet a szerzőnek *A magyar dráma története* címen készülő munkájából. Tételére vonatkozólag végső megállapítása a következő: Molnár Ferenc, — kinek sajátlagos nemzeti vonásokat nélkülöző darabjai közül nem egy úgyszólván az egész művelt külföldet bejárta — a fővárosi közönség eléggé nagy részének különösen kedvelt színpadi írója. Ez a közönség a mélyebb költészet után nem igen vágyódik, de a felületen mozgó érzélgősséért rajong. A lélekből fakadó humor idegen neki, ám a vicceket és szójátékokat nagyon kedveli. Erkölcsi felfogása meglehetősen laza, miért is az érzékcsiklandozást feltétlenül megkívánja. A valódi drámai hatás iránt nincs valami nagy érzéke, de a színpadi ügyeskedést felettébb tudja méltányolni. A mesterkétség nem szúr neki szemet, a fantasztikumot és a könnyed szimbolizálást pedig gondolkodás nélkül elfogadja. Szinte természetes, hogy ennek a közönségnek egyik leghivatottabb és legnépszerűbb drámaírója Molnár Ferenc, mert legjobban tud és legkészségesebben akar publikuma szájaíze szerint írni. De éppen ezért Molnár nem tekinthető a nemzeti szellemtől átitatott magyar dráma hagyományai folytatójának. Ő a háború előtti évtizedekben idegen hatások alatt, sőt idegen mintára megindult új irodalmi törekvések egyik vezéralakja. Pályája átnyúlt a háború korára s akkor, a nemzeti geníusz a szép *Fehér felhő*-ben, erőteljes szárnycsapással érintette lelkét, talentumát. Utána azonban pályája hamarosan visszazökkent a maga azelőtti útjára, s ha lesznek is még talán jelentékeny sikerei: szinte kétségtelen, hogy írói képe, mint előtünk eddig kialakult, számbavehetően nem fog már változni. X.

SZERB ANTAL: *Magyar preromantika.* Minerva, 1929. 1—3. sz.

A magyar irodalmi felújulás a felvilágosodásból született, de belső élanját a romantika adta meg. Már a felvilágosodás virágkorában jelentkezett Európában az addigi világérzés megváltozása, egy misztikus, a protestantizmus befeléfordulásából kinőtt érzés: a preromantika. Legnagyobb kifejezője, Rousseau, a regresszió utáni vágy tudatosításával felszabadítja az érzelmeket és a teremtő képzetet. A preromantikus évtizedek alatt találkozott a magyar szellem, amelyet akkor a kismemesség képviselt és amely infantilis vonásaival csodálatosan megfelelő volt az új eszmék befogadására, az európai szellemmel és jutottak szintézisre. Preromantikus költő a franciás iskolához tartozó Ányos Pál: formája iskola csak, de érzései egészen újak. A preromantika határozza meg a magyaros iskola: Dugonics, Gvadányi multimádását, a németes iskolából Kármán magyar íróvá lételeét és Kazinczy nyelvújítását, sőt a deákos iskolának is preromantikus alapjai vannak.

Mindezek alapján a magyar irodalomnak Bessenyeitől Vörösmarty-ig terjedő korszakát nem klasszikusnak, hanem preromantikusnak kellene nevezni. A magyar irodalom további fejlődésében is megőrizte preromantikus alapjait: a multból merített inspiráció, a népiség irodalmi szerepe s a költészetnek mint extatikus tevékenységnek a felfogása végighúzódik az egész XIX. századon.

Gampe József.

SZINNYEI FERENC: *Novella- és regényirodalmunk az abszolútizmus korának elején.* Budapest, M. Tud. Akadémia, 1929. 9-r. 132. l.

A magyar regény kiváló monografusa, Szinnyei Ferenc, ki a *Novella- és*

regényirodalmunk a szabadságharcig című két kötetes becses könyvében (1925—26.) az 1818—1848-ig terjedő korszak kb. kétezer novellára s több mint harminc regényre terjedő anyagát felkutatta, módszeresen feldolgozta és rendszerbe foglalta, a fenti akadémiai székfoglaló értekezésében reményt nyújtó kutató és összefoglaló munkájának továbbfolytatására. Ez a tanulmánya az 1849 végétől 1852-ig terjedő három év anyagát öleli föl, ami hatodfélszáz novellát és hét regényt jelnt. Érdekesen és tanulságosan mutatja be, hogy novella- és regényirodalmunk milyen átalakuláson ment át a szabadságharcra következő években, milyenek az összekötő szálak az előbbi korszak és az abszolutizmus szépprózája között, a régebbi írók közül kik haladtak tovább a régi nyomokon, kik fejlődtek s milyen új tehetségek tüntek fel, általában mi újat alkottak íróiuk tartalmi és formai tekintetben. Ennek megfelelően tanulmánya a következő fejezetekre oszlik: I. A szellemi élet megindulása; II. A szabadságharc novella- és regényirodalmunkban; III. Az abszolutizmus novella- és regényirodalmunkban; IV. A lélektani regény és novella; V. A romantikusok; VI. A humoristák. Módszere és az apró részletekben is nagy tájékozottsága biztosíték a magyar regény történetének méltó nagyszabású feldolgozására.

Gy.

TIMAR KALMAN: Egy mikházi ferences misztérium. Irodalomtörténet, 1929. 5—6. sz. 176. l.

Az erdélyi ferencesek különösen Csíksomlyón művelték az iskoladrámát szorgalmasan. A tanulóifjúsággal évenként többször is adattak elő misztériumjátékot vagy más darabot. Az 1730—1784 közti évekből összesen 90 szindarab szövege maradt reánk. Ezeknek legnagyobb része magyar nyelvű, mert a darabokat többnyire a somlyói búcsúra sereglő nép előtt játszották. A szerző most rámutat arra, hogy a ferencesek más intézeteikben, így a Maros-Torda megyei Mikházán is, adattak elő a tanulóifjúsággal misztériumokat. Ismerteti azt a bibliai tárgyú darabot (az egyetlen leányát feláldozó *Jephie* ószövetségi bíró és vezér áldozata, mint Krisztus kereszthalálának s véres áldozatának előképe), melyet a mikházi tanulóifjúság 1761. április 9-én, nagypéntek napján, — valószínűleg az akkori kor szokása szerint szabad ég alatt — adott elő a népnek. Ebből arra lehet következtetni, hogy a levéltári kutatás még sok érdekes adatot hozhat felszínre a ferences és a minorita iskolai színházról.

Gy.

TERENCSENYI KÁROLY: Misztikus elemek Arany János költészetében. Budapesti Szemle 1929. 621. sz. 161—180. l.

Arany lelkivilágában a misztikum nem faji, inkább költői vonás. Idegen talaj lerakódása, — állapítja meg Trecsensényi és mutatja meg az őrilet nagy költőjét balladáiban, a mitológia motívumait *Toldi szerelmé*-ben, a keresztény vallásos viziót *Szent László fuvé*-ben, keresi meg a kísértetét hessegető Vörös Rébéket, s a hallucináció, álom misztikumának még sok példáját Arany többi költeményében.

Kekel Béla.

VÁRKONYI NÁNDOR: A modern magyar irodalom. Pécs, Danubia, 1929. 8-r. 466. l.

A modern magyar irodalomról sokat írtak, de legtöbb tanulmányt a gyűlölet vagy lelkesedés diktálta. Objektív összefoglaló munka, amely egyéni szempontokon felülemelkedve tárgyálná a legutóbbi évtizedek irodalmát, nem volt. Várkonyi Nándor munkája erre az első kísérlet. Mindenekelőtt érdeme a tudós lelkiismeretes alaposága, amellyel lehetőleg minden író és iskolát ismertetni akart. Könyve beható és részletes tárgyalását nyújtja az egész magyar irodalomnak 1882-től napjainkig. Sajnos, az maga elé tűzött célját csak részben érthette el. Mennyiségileg tud csupán képet nyújtani erről a nagy, közel 50 éves korszakról. De az anyag nagysága felett nem uralkodik. Nem látja tisztán sem az egyes írók, sem az egyes irodalmi áramlatok értékét. Hibája azonban műve természetéből folyik, mely mégis egyetlen a maga nemében: hűséges, lelkiismeretes kalauz a modern magyar irodalom útvesztőjében.

Dr. Jancsó Elemér.

DR. VERESS ENDRE: *Annuae Litterae Societatis Jezu de rebus Transylvanicis temporibus principum Báthory (1579—1613.)* Fontes rerum Transylvanicarum V. k. Budapest, 1921.

Szerző e művében folytatja, részben kiegészíti a történeti anyagot, amelyet a vállalat három első kötetében az erdélyi jezsuiták tollából közölt. Jelen mű tulajdonképpen 1588-tól nyújt ismeretlen anyagot, amely a jezsuiták küzdelmes életét, hitéleti tevékenységét és iskoláik sorsát öleli fel. Ez időszak politikai eseményekben is nagyon gazdag, amelyekről több-kevesebb szó esik e levelekben, jelentésekben is. Egyes városok, uralkodók történetéhez kiegészítő adatok kerülnek elő, úgy hogy e kor megírásánál jelen forrás-kiadás nem mellőzhető. Elsősorban a vallástörténelemmel foglalkozókat érdekli, főleg a katolikusokat, akiknek helyzetét tiszta képből festi meg. A könyvet a szerző br. Vécsey I. Aurél dr. költségén adta ki. A mű Erdély történeti forrásai között méltán foglal helyet. B.

WALDAPFEL JÁNOS: *Charakterológia.* Budapesti Szemle, 1929. 622. sz. 373—412. l.

A karakterológia új tudományát mutatja be Waldapfel tanulmánya Utitz Emil rostocki egyetemi tanár könyve alapján (*Charakterologie.* 1925. Pan.-Verlag Rolf Heise. Charlottenburg 2. 398. lap). Utitz műve az első kísérlet az új tudomány rendszeres összefoglalására.

A három részre tagolt tanulmány első felében a karakterológiai alapgalmakkal ismerkedünk meg. A karakterológia az a „személyiségről” szóló tudomány, mely a személyiséget törekvéseinek szempontjából nézi, törekvésen érteve nemcsak az illető személyiség tudatos akarását, hanem vágyainak, hajlamainak, ösztöneinek összességét is. A karakterológia az egyes élmény vizsgálatánál meg nem állhat, tárgya az egész emberi jellem, melyből az élményre következtetünk, s melyre az élmény hatást gyakorol. A jellem tehát nem szilárd, változhatatlan adottság. Figyelmet fordít a karakterológia a testi és lelki elemek kapcsolatára, a környezet hatására és a külsőségek befolyására is. A lelkiséget többértékűnek tekinti és igyekszik lehatolni a legmélyebb rétegekig, melyeknek ismerete a többinek könnyű megértéséhez segít. A jellem állandó és változó vonásaival is számot vet. Tipusokkal dolgozik, bár a típus az egész embert ki nem meríti, de keresztülsegít a bizonytalan tapogatózáson. A karakterológia erkölcsi értékelést nem végez, csupán tapasztalati nyersanyagot keres, melyet megismerni, még inkább megérteni akar. A tanulmány második része a személyiség törekvéseit, a törekvések dimenzióit ismerteti. A törekvések irányának számától függ az egy-, két-, vagy több-dimenzióúság esete. Az egyszemlézőség nem jelenti a föltétlen nyugalmat és a több dimenzióúság esetén is létezhetik harmónia a törekvések között. A törekvések küzdelmében feszülő erő vizsgálata vezet a karakterológia dinamikájához, melynek erői konvergensek és divergensek. A karakterológiai ritmika a folyamatok lassú vagy gyors tempóját jelenti. A ritmusbeli mozzanattal van összefüggésben az élmény súlyossága. További mozzanat a kiválaszthatóság mozzanata, meg a spontaneitás. A jellemvonások primár, secundár, terciár jelentősége szintén figyelmet érdemel. A tanulmány harmadik fejezete a jellemek néhány csoportjának meghatározását kísérel meg. Az első csoport a hivatással velejáró jellemek csoportja, mint a tudós, művész, katonatiszt stb. jellege. Második az etikus jellemek csoportja, kiknek minden cselekedete önmaguk etikai ítélete alatt áll. Az egy-, két-, több-dimenzióúság jellemcsoportja is felállítható. A nép szempontjából vizsgált jellemek csoportjánál a nép jellemző vonásait kell megkeresni az egyénben, a kor szempontjából vizsgált jellemeknél pedig el kell választani a kor feletti vonásokat a korjellemzőktől. Végül megkülönböztethető az endogén és a sors-alkotta jellemek csoportja; az előbbieket külső hatások segítségével nem alakíthatók, belülről formálódnak.

A karakterológia tudománya kifejlődésének a pedagógiai kriminalisztika és a történetírás fogja igen nagy hasznát látni.

Kekel Béla.

ZOLNAI BÉLA: *Körmondat és tiráda.* Minerva, 1929. 1—3. sz.

Az összetett mondatnak két alaptípusa van: a mellérendelő, a primitvebb lelkiség megnyilatkozása, és az alárendelő összetétel, amely már fejlettebb irodalmi korok terméke.

A mondatszerkesztés legművészebb formája a körmondat. Három típusát különböztetjük meg: 1. a klasszikus, alárendelő szerkezet jellemzője a befejezettség, egy előre megkoncipiált gondolatkép realizálása. Írója uralkodik anyagán. 2. Vele szemben áll a romantikus tiráda. Szerkezete mellérendelő, a végtelent szimbolizálja, örök nyugtalanságot fejez ki. Írója benne él anyagában és maga sem tudja, hová ragadja páthosza. 3. A kettő között van a barokkmondatszövevény. Alapja klasszikus, melyen azonban dinamikus erők szabálytalanul, végnélkül kanyarognak és mégis befejezett egész.

Valamennyi esetben más és más lelkiség áll a mondatformák mögött.

Gampe József.

Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára.

Az Igazgató-Választmány megbízásából szerkesztette *Csutak Vilmos* igazgató.
A Székely Nemzeti Múzeum kiadása. Sepsiszentgyörgy. 1929. Nyomtatta a Minerva Irod. és nyomdai Műintézet R.-t. Kolozsvár. (8-r. 780 + 3 lap.)

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum fennállásának ötven éves évfordulóját 1929 szeptember 15-én ünnepelte. Erre az alkalomra a múzeum tartalmában és terjedelemben egyaránt tekintélyes tudományos emlékkönyvet adott ki, melyben mintegy ötven, a Székelyföldre és a székelységre vonatkozó cikk mellett terjedelmes tudományos bibliographia is található. Ez a munka, már csak külső terjedelmében, de tartalmánál fogva is az erdélyi magyar tudományosság egyik legjelentősebb teljesítménye. Nemcsak tárgya erdélyi, hanem íróinak legnagyobb része is a mai Erdélyből került ki. Őszinte öröm, sőt több ennél: öntudatos büszkeség fog el mindnyájunkat e jelentős tudományos alkotás láttára, mert úgy érezzük, hogy a nagy változás után — bár jóval szűkebb térré szorítva — még mindig folytatjuk azt az eredményes kultúrunkát, mely a magyarságnak Erdély földjén immár egy évezredes hagyománya. Örömmel üdvözljük mindenek előtt e szép kötet páratlan buzgalmú szerkesztőjét, *Csutak Vilmost*, aki bámulatos tevékenységgel, valóságos hangyszorgalommal fáradozott e mű megalkotásán és a dicsőséges multu Székely Múzeum jubiláris ünnepségeinek megrendezésén.

Úgy érezzük, hogy ünneprontók lennénk, ha némi kifogással hozakodnánk elő. Bizonyos az, hogy valóban tökéletes munka még nem került ki emberi kézből; de az alkotás maga, teljes egészében valóban oly nagyszabású, hogy a hiányokat örömmel feledjük.

Célunk a következőkben az lesz, hogy e nagyszabású műről lehetőleg teljes tájékoztatást nyujtsunk. E célból sorra vesszük az Emlékkönyv cikkeit, mindenben követve annak beosztását és az abban foglalt tudományos eredményeket röviden ismertetjük.

I.

Csutak Vilmos: *A Székely Nemzeti Múzeum alapítása és gyűjteményeinek ötvenéves fejlődése.* A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumot *özvegy Cserey Jánosné, született Zathureczky Emilia* alapította. E kiváló műveltségű hölgy mindig nagy érdeklődést mutatott a történelmi és természeti ritkaságok iránt. Rendszeresebb gyűjtést azonban gyermekei nevelőjének, *Vasady N. Gyula* tanárnak, ösztönzésére kezdett, amikor ennek éremgyűjteményét megvette. Ezt egyesítette a családjá birtokában levő különböző értékesebb, történelmileg vagy természettudományilag nevezetesebb tárgyakkal és azokat imecsfalvi kuriájában kiállította. A gyűjtemény híre hamar elterjedt a Székelyföldön és azt mások is gyarapították. Nagy lendületet vett a gyűjtés 1876. dec. 24-től, amikor *Kossuth Lajos* az 1848-i katonai érdemrend nagykeresztjének csillagjelvényét, mely Bem-ától díszítette, a gyűjteménynek adományozta. E becses ereklye nagy lelkesedést keltett, egyben pedig a múzeum sorsát is végleg eldöntötte. Cserenyében most már végleg megérlelődött a szándék, hogy a gyűjteményt a székely népek adományozza. Ezért a 8779 darab múzeumi tárgyat Imecsfalváról *Sepsiszentgyörgyre* szállíttatta és azt 1879. szept. 15-én a székely megyék megbízottainak átadta. A múzeum őrői a lefolyt ötven év alatt elismerésreméltó fáradozással fejlesztették az intézményt. Ki kell emelnünk itt *dr. László Ferenc* nevét, aki szerencsés ásatásainak fontos leleteivel a múzeumnak európai hírnevet szerzett. A lefolyt ötven év alatt a múzeum tárgyai annyira megszaporodtak, hogy szükségessé vált azoknak külön épületben való elhelyezése. A mintaszerű szép épület 1911/12-ben készült el és ebben nyert elhelyezést az anyag öt csoportban; ezek a következők: 1. könyv-

tár és levéltár, 2. régiség- és éremtár, 3. néprajzi gyűjtemény, 4. képzőművészeti gyűjtemény, 5. természetrajzi gyűjtemény. Az öt gyűjtemény együttesen jelenleg 273,575 darabot tartalmaz.

Kós Károly: *A Székely Nemzeti Múzeum építése.* A múzeum új épületét 1911-ben Kós Károly építőművész tervezte és építette. Az épület egy emeletes, asszimetrikus, székely-magyar motívumok felhasználásával készült művészi értékű mű, melyet közepén torony ékesít. A homlokzat egyenlőtlenességét stílszerű fakertés enyhíti. A belső munkálatok a háború miatt lassan haladtak és csak az újabb időben nyertek befejezést.

Al. Tzigara-Samurçay: *Adatok a Székely Nemzeti Múzeum történetéhez.* 1916. szeptemberében a román csapatok megszállták Sepsiszentgyörgyöt is. A cikk írója, a múzeumok főfelügyelője, Brassóban arról értesült, hogy a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumot elpusztították. Az állítólag feldúlt múzeumból 105 római érmet adtak át neki. Erre Sepsiszentgyörgyre sietett és megállapította, hogy a hír túlzott. Mindössze egy ablakot nyitottak fel, de alapos vizsgálat után kiderült, hogy az épülethől semmi sem hiányzik; az épületben mutatkozó nagy rendetlenség pedig onnan származott, hogy a múzeum vezetősége az értékesebb tárgyakat el akarta szállítani, de a gyorsan előrenyomuló román hadsereg e szárdékában megakadályozta. Szerző az épületet lezáratta és hivatalosan lepecsételtette, miáltal minden további károsodástól megóvta. Később a hozzá juttatott érmeket is visszaszolgáltatta. Így a múzeumnak valóságos jóltevője lett, akire most is hálásan emlékezik a vezetőség.

Dr. Balogh István: *Az ősi vagyon jogi védelme a régi székelyeknél.* A székelyeknek kezdetől fogva sajátos, az ország törvényeitől eltérő jogszolgáltatásuk és jogviszonyaik voltak. Ezekről a viszonyokról a régi okiratok és törvénykönyvek tájékoztatnak. A különleges székely jognak legfontosabb pontjai az öröklésre vonatkoztak. A székely öröklésnél a joggyakorlat két, egymástól élesen elkülönített részt különböztetett meg: a tiszta székely örökséget és a szerzeményi vagyont. *A tiszta székely örökséget* elidegeníteni nem lehetett; az az ösfoglalás jogán mindig a székely vagyonbirtok közösségében maradt. Ennek a jogszokásnak természetes következménye volt az, hogy a székely örökséget fiú nemlétében a leány örökölte, akit ilyenkor fiúsítottak és fiúleánynak neveztek. *A tiszta székely örökséget* sem eladni, sem elidegeníteni nem lehetett. Ezek a viszonyok 1853-ig, az osztrák polgári törvénykönyv bevezetéséig maradtak érvényben.

Barabás Samu: *Két hamis oklevél.* Vitás, vagy peres ügyekben nem tartozott a ritkaságok közé, hogy a felek az igazságot utólag pótolták. Az oklevelek jelentős bizonyító erejükkel fogva aránylag gyakran kerültek ki bűnös kezekből, melyek koholt adatokat költöttek azokba. A mai történeti kritika e fontos kérdést lelkiismeretesen vizsgálja, nem az anyagi érdek előmozdítására, hanem tudományos tévedések kiküszöbölése céljából. Szerző két székely oklevélről mutatja ki, hogy azok — minden tudományos valószínűség szerint — hamisak. Az egyik oklevél 1386 március 21-én Apátiréven kelt és állítólag *Erzsébet és Mária királynék* adták ki; a másik *Zsigmond királytól* származik és 1426. május 20-án Tatán állították ki. Egyik oklevél sem ismeretes eredetiben, csupán másolataik. Mindkét oklevél több ellentmondást tartalmaz, az utóbbiról az is kimutatható, hogy egy peres ügyben döntő szerepet kellett volna játszania.

Bogáts Dénes: *Háromszéki helynevek.* Szerző a Székely Nemzeti Múzeum gazdag oklevélanyagából nagy szorgalommal összegyűjtötte a háromszéki helyneveket. E becses adatgyűjtemény, mely mintegy 3500 szót tartalmaz, tájékoztató bizonyos települési viszonyokról, melyeknek térképét is megrajzolta a szerző. Megállapítjuk ebből, hogy aránylag elég sok szláv eredetű helynév található a felkutatott területen. Orosz és bolgár útvonalak e népek beszűrődésére vallanak. Szerzőnek az a feltevése, hogy gyűjtésének adatait a nyelvészek is fel fogják használni, aligha meggyeljesedésbe, mivel szerző az adatokat — sajnós — megállapíthatólag átirta. A mai nyelvészeti kritika pedig ártott adatok felhasználását csak abban a kivételes esetben engedi meg, ha az eredeti elveszett vagy teljességgel hozzáférhetetlen.

Dr. Boros Fortunát: *Ferencrendiek a Székelyföldön. Assisi Szent Ferencről* három rend ered: a mai ferencesek, a minoriták és a kapucinusok. Ezek közül a *minoriták* telepedtek meg először *Marosvásárhelyen*, így tehát Szent Ferenc rendjéből ők az elsők, akik a Székelyföldön megjelentek. Szerző azonban főként a ferencesekkel, vagy amint a nép őket nevezi: a barátokkal foglalkozik, akiknek valóban nagy szerep jutott a Székelyföld művelődésében. Marosvásárhelyre a XIII. században telepedtek le a minoriták és a mai várban volt a kolostoruk. A marosvásárhelyi gótikus református templom eredetileg a minoriták tulajdona volt. A kolostorba és templomba 1444-ben jöttek a ferencrendiek, akik a rendben a szigorubb irányzatot képviselték. A kolostor igen felvirágozott, sok papja buzgólkodott messze földön híres szépségű templomában. A ferencesek obszerváns ága voltaképpen Boszniából került Magyarországra. Erdélybe az 1400-as évek első évtizedeiben kezdettek megtelepedni. Az első magyar bibliafordítók, *Tamás és Bálint* szerzetesek is, ferencrendiek voltak, azonban *Husz* tanításához csatlakoztak, s ezért menekülniök kellett. Moldvában fordították le a Szentírás egyes részeit és fordításukat főként a székelyek között terjesztették. A ferencesek küzdöttek *Husz* tanítása ellen és ezért figyelmüket és lelkipásztori tevékenységüket a moldvai magyarokra is kiterjesztették. A ferencesek kezdetben a magyar és szász nép ériutkezési pontjain telepedtek le és a rendtagok is e két népből kerültek ki. A rend első pártfogói nemes urak voltak. Így a *Haller*-család a *fehéregyházi* birtokára telepített ferenceseket, akik ott szép templomot és kolostort építettek, mely azonban ma már teljesen elpusztult. A moldvai és a székelyföldi magyarság között a *csíksomlyói* kolostor tartott fenn állandó kapcsolatot. E kolostor valószínűleg a XIV. század végén keletkezett. Az eredetileg csücsüves templom 1448-ban készült el. A XV. század elején alapították a ferencrendiek a *bákói* kolostorukat, melynek legfőbb pártfogója *Jó Sándor* fejedelem felesége, *Losonczy Margit* volt. A szerzetesek magyarok voltak és a moldvai székelyek lelki gondozásával foglalkoztak. A kolostor 1574-ben leégett, a szerzetesek egyelőre innen kivonultak, s ezután sohasem sikerült azt teljesen visszaszerezni. Kísérlet történt a következő században nem egyszer, de véglegesen nem tudtak többé gyökeret verni. Az épület a Beszterce vízének egyik árka mellett feküdt és egy vízáradás alkalmával összedőlt. A hitújítás korában a szász kolostorok elvesztek, a tiszta magyar területen azonban sikerült azokat megmenteni. Ebben az időben emelkedett nagy jelentőségre a csíksomlyói kolostor. A protestáns időkben, 1629-ben, *Boszniából* hívtak ferenceseket az erdélyi katolikus főurak. Ezek az erdélyi magyar rendtagokkal sokat egyenletlenkedtek, míg végül a viszályok elsimítására Róma 1667-ben a bosnyák testvérek bevándorlását eltiltotta. A XVII. században a rend számos kitiinó taggal dícselkedhetik. Ezek közül is kiemelkedik *Kájoni János*, akinek nemesak a magyar irodalomban, hanem a rend felvirágoztatása körül is hervadhatatlan érdemei vannak. E korból ered a *sárhegyi* kolostor, ahova *Lászar István* hívta a ferenceseket. Főként a Kájoni tevékenységének eredménye a *miháza*i kolostor, melynek alapítása szintén ebbe az időbe esik. Az erdélyi fejedelemség válságait megéreztek a ferencesek is. A legtöbb viszontagságon a csíksomlyói kolostor ment át, melyet 1661-ben a tatárok elpusztítottak, a szerzeteseket pedig megölték vagy fogságba hurcolták. Nagy nehézségek között hozták később rendbe az épületet, a mai nagy kétornyu templomot pedig 1804-ben építették. Itt volt a Székelyföld egyetlen katolikus nyomdája is, melyen Kájoni János *Cantionalé*-jét nyomták. Csíksomlyón a ferenceseknek elemi és középiskolájuk volt. Ez utóbbi jelenleg Csíkszeredában működik. *Haynald* püspök idejében létesült ugyancsak itt a tanítóképző, mely jelenleg szintén Csíkszeredába költözött. A csíksomlyói kolostort az intézmények elköltözése után a lassu elnéptelenedés veszélye fenyegette. Azonban a megyesi kolostor 1918-ban felrobbant s ekkor a rend növendékeit Csíksomlyóra vitte, s ezzel az újabb virágzás alapjait vetette meg. A székelyföldi katolikusoknak valóságos középpontja e kolostor, melyet főként pünkösdi táján keresnek fel tömegesen a hívek. A rendnek nagyjelentőségű és népes kolostora van még *Székelyudvarhelyen* és *Marosvásárhelyen*; ezekkel kapcsolatban mindkét helyen iskolát is tartottak fenn. A ferencesek ma is osztatlan népszerűségnek örvendenek a Székelyföldön és ebben jelentős része van önzetlenségüknek és ügybuzgóságuknak.

Dr. Csüry Bálint: *A Székely Nemzeti Múzeum régi kézírataiból.* A Székely Nemzeti Múzeum legbecesebb kézírata az *Apor-codex*, melynek tulajdonosai között szerepelt *Apor Péter* is. Ezt a kéziratot *Volf György* a Nyelvelmlektár VIII. kötetében közölte. A codex vsoltárfordításokon kívül főként bibliai részleteket

tartalmaz; tudományos megállapítás szerint a kézirat részlete annak a huszita-bibliának, melyet *Tamás és Bálint* szerzetesek készítettek. A codex jelenleg csonka, mivel az elejéről több lapot kitéptek. A Székely Nemzeti Múzeum érdekesebb kéziratai még a *Csereyné-codex*, mely a XVI. század több érdekesebb elbeszélő költeményét őrzi meg számunkra és a *Vasady-codex*, mely XVII. századbeli költeményeket tartalmaz. Mint különös érdekességet említi szerző az *Emilia-codexet* és *Apaffi Anna asszony orvosságos könyvét*.

Domokos Pál Péter: *A csíki énekeskönyvek.* Csík a reformáció elterjedése óta az erdélyi katolicizmusnak legerősebb fészke volt. Így a katolikus irodalomnak is valóságos szülőhelyévé lett. Itt működött és itt nyomatta a csíksomlyói kolostorban felállított sajtón a jeles ferencrendi szerzetes, *Kájoni János*, 1676-ban *Cantionale Catholicum* című munkáját, mely a régi katolikus énekeknek felbeszülhetetlen értékű tárháza. Szerző alaposan tanulmányozta Kájoni kéziratait is, sőt; a szerencsés véletlen Kájoninak egy eddig ismeretlen kéziratot-kötetet vetette eléje, melynek eddig nem közölt darabjait leírja, sőt többeknek hangjegyeit is közli. Kájonin kívül még többen is foglalkoztak katolikus énekgyűjtemények szerkesztésével. Ezek között említhetjük *Mihál Farkast*, kiről szerző — Erdélyi Pállal ellentétben — kimutatja, hogy Kájoninak ugyan kortársa volt; de énekgyűjteményét valószínűleg később szerkesztette. A legújabb időben tette közzé egyházi énekeskönyvét *Baka János*, aki azonban gyűjteményéhez nemcsak a gazdag erdélyi szerzőket használta fel, hanem merített más katolikus énekgyűjteményekből is.

Elekes Andor: *Szemelvények a székelyek sajátlagos jogtörténetéből.* A székelyeknek sajátlagos jogszolgáltatásuk volt, mely határőrző szerepükből önként következett. Ily sajátlagos, az általános magyar jogszokástól elütő volt náluk az örökösödés. *A székely örökség* (haereditas siculica) arra a földbirtokra vonatkozott, mely a szék területén feküdt, s amelynek osztatlanul kellett fiuról fiúra szállania. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a székely birtoktestet a törvények az elidegenítéstől meg akarták óvni. Ezzel kapcsolatban természetesen kell tartanunk azt is, hogy a Székelyföldön egész a legújabb időkig bizonyos *földközösség* is állott fenn, mely voltaképen a volt két ág katonabirtokosságok földközösségének folytatása volt. Ilyenek voltak elsősorban az erdők és a legelők, melyekből a székely birtokosok időről-időre az elosztás arányában részesedtek. Vitás kérdés, hogy kire szállott a magvaszakadt székely birtoka. Erre nézve az egykorú forrásokból valószínű, hogy az eredeti intézkedések értelmében a székely birtok ily esetben a szomszédra szállott. Természetes ugyanis a fentebb mondottakból, hogy a székely közbirtokosság a területéhez tartozó birtok külső elidegenítését minden áron el akarta kerülni. Ezt pedig csak oly módon tehette, ha a birtok az elidegenítés veszélye esetén a *szomszéd székely birtokosra háramlott*. A kérdés annyiban vitás, mivel arra világos példánk nincsen. A székely jogtörténetnek érdekes kérdése az is, hogy *viselhetett-e nő lófőségi tisztséget*. A székelyeknél ugyanis fi-örökös hiányában a leány örökölt, akit ilyenkor fiúsítottak és fiu-leánynak hívtak. Mint-hogy a szék-tisztségek lófő-birtokhoz voltak kötve, tehát megtörténhetett, hogy ily esetben a tisztség nőre szállt. Az ily kérdésben lefolytatott perekből azonban megállapítható, hogy a tisztségre nőt nem emeltek, csupán annak bizonyos jövedelemrészét biztosították a nő számára.

Eröss József: *Háromszék telepesezési története.* Már több, mint két évszázada folyik a vita a székelyek eredetéről anélkül, hogy kielégítő tudományos magyarázatot sikerült volna e kérdésben találni. Szerző a kérdés általános ismertetése helyett megkísérli Háromszék telepesezési történetén át megvázolni a vita anyagát. Az ásatások eredményeiből megállapítható, hogy Háromszék területén a legősibb időktől kezdve állandóan laktak emberek. *A kő-, réz-, bronz- és vaskorszak emlékei* sorra fellelhetők Háromszék területén. A későbbi történetnek beszédes emlékei a várak. *Orbán Balázs* 42 várat ismert Háromszéken. Erdély első történeti adatait görög történetírók szolgáltatták. *Decebal* korától kezdve Erdély általános története világosabb. A Székelyföld nem tartozott a római hódítás rendszeresen telepített területei közé, csupán egyes erődítmények biztosították a főbb útvonalakat. *Attila* halála után e területen állítólag gepidák telepedtek meg, kiknek erődítményeit némelyek folismerni vélik. A székelyek *Anonymus* szerint a hunok utódai. Különösen a múlt század második felében keletkeztek éles viták

e kérdés körül. *Hunfalvi Pál* véleménye szerint a hun-származás mese; a székelyek nyugatról telepített magyar hátárőrök. Újabban *Hóman Bálint* igazolta, hogy a magyarság körében ősidőktől fogva élt a hun-magyar rokonság tudata, így tehát a székelyek hun származása sem lehetetlenség. A székelyek ősfoglalók voltak, akik valószínűleg még a honfoglaló magyarok előtt telepedtek meg a mai Székelyföldön. E kérdéssel behatóan foglalkoztak még *Erdélyi László* és *Steuer János*. A kereszténység felvétele után — bár először nagyon gyéren — kezdenek a történelmi adatok hitelesebb formában is jelentkezni. A székelyek kereszténységvételét nem ismerjük. A szomszédos román fejedelemségekben is laktak székelyek, akiknek vallási kormányzásáról pápai rendeletek intézkednek. A tatárjárás korában a székelyek az erdőbe menekültek. Igen becses adatunk van az 1332/37-i évekből: a *pápai tizedjegyzék*, mely Háromszékből is sok községet sorol fel. A városok aránylag későn alakultak. A Székelyföld már a régi időkben is aránylag népes terület volt.

Dr. Gyalui Párkás: *A magyar színművészet székely nagyjai.* A színművészet úttörésében résztvettek a székelyek is, kiknek soraiból sok jeles művész került ki. Az első erdélyi magyar színtársulat alapítói között három *Fejér* testvér szerepel: *János, István* és *Rózália*, akik — bár a Torda melletti Tur községben születtek — családjuk eredetire nézve háromszéki székelyek voltak. Közülük *Fejér János* a kolozsvári magyar színjátszó társaságnak alapítója, *Fejér Rózália* pedig *Kótsi Patkó János* neje volt. A magyar színművészet gyermekkorának híres komikusai: *Jancsó Pál* szintén székely eredetű. Gidófalván született, Háromszék megyében. A sors különös szeszélye, hogy *Jancsó* is — mint később *Megyeri* — inkább a tragikus szerepkörhöz vonzódtott. Élete sok vándorlással és sok nélkülözéssel volt teljes. A közönség kedvelte és mint komikust, nagyrabecsülte. 1836-ban lépett fel utoljára; azután még kilenc esztendőig élt. Öregségében nagy nyomorba jutott volna, ha tisztelői nem gondoskodnak róla. Nyers, de igaz természetű ember volt, akiről sok vidám esetet beszéltek. Szerző is felsorol róla néhány anekdotát. A háromszéki eredetű színművészek soraiban ott találjuk *Laborfalvy Benke Józsefet* és leányát, *Laborfalvy Rózát*, aki *Jókai* első felesége volt. *Benke József* 1820-ig színészkedett, később pedig iskolát nyitott. Leánya a pesti Nemzeti Színház kitűnő drámai művésznője volt, akit *Jókai* 1848 március 15-én a színpadon ismert meg. A forró nap első ismeretsége után alig néhány hónap múlva megesküdtek. A házasságot *Jókai* édes anyja és barátai hevesen ellenezték; pedig *Laborfalvy Róza* hűséges és méltó lelettársa lett a nagy költőnek. A szabadságharc bukása után életét mentette meg, munkásságát pedig szerető gondnád mozdította elő. Férjének nagyszerű ünnepeletését már nem érte meg, mert 1886-ban meghalt. — Udvarhely megyéből, Galambfalváról származott *Feleky Miklós*, a pesti Nemzeti Színház híres művésze. 1848-ban honvédtiszt volt s később is odaadással támogatta a 48-as honvédek ügyét. A kolozsvári színháznál is működött épen a szabadságharc alatt; ebből az időből érdekes adatot is közöl a szerző. — Nemrég távozott el körünkől *Szakács Andor*, kinek kitűnő alakító-művészetében magunk is sokat gyönyörködtünk. *Szakács Andor* ifjú korában *E. Kovács Gyula* játékán lelkesedett és ekkor érlelődött meg benne a gondolat, hogy színész lesz. Rövid életrajzát *Petres Kálmán* közölte és ezt szerző e megemlékezés keretei közé illesztette. *Szakács Andor* is Háromszékről származott. A kolozsvári ref. kollégiumban tanult, azután pedig a pesti Színművészeti Akadémiára ment. Hosszabb vándorlás után 1900-ban lépett *E. Kovács Gyula* örökébe. Nehéz feladat volt oly halhatatlan művész szerepkörét átvenni, mint amilyen *E. Kovács Gyula* volt, de *Szakács Andor* bámulatos akaraterővel és komoly becsüggyal látta el hivatását. 1921-ben Kolozsvár magyar társadalma ünnepelte, de ekkor már félreismerhetetlenül mutatkozott rajta az egyre jobban elhatalmasodó betegség, mely életét 1922-ben kioltotta.

Dr. György Lajos: *Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái.* *Andrád Sámuel* 1751-ben Barátoson, Háromszék megyében született. A bécsi egyetemen orvosi oklevelet akart szerezni, azonban súlyos betegség támadta meg, mely szépen induló pályáját derékban ketté törte. 1789/90-ben Bécsben egy gyűjteményt adott ki *Elmés és mulatságos rövid Anekdoták* címmel, mely összesen 765 tréfas történetet tartalmaz. Szerző alapos értekezésében kiterjedt kutatás alapján kimutatja, hogy ezek az anekdoták a világirodalomnak számos közismert motívumát viszik be a magyar irodalomba, tehát e gyűjteménynek jóval nagyobb a jelentősége, mint

ahogyan azt eddig az irodalmi kutatás általában megítélte. — Sok történetet dolgozott fel Andrád az Ó- és Középkor anekdotakincséből. Így kerültek elő történetek a *Nagy-Sándor mondaköréből*, a *Gesta Romanorum*-ból, *Valerius Maximus* gyűjteményéből, továbbá *Johannes Bromyard* dominikánus szerzetes példatárából. Ez a műfaj a könyvnyomtatás feltalálása után különösen nagy virágzásnak indult. A XVI. századtól kezdve számtalan anekdotagyűjtemény jelent meg, melyeknek nevezetesebb darabjai Andrádnál is fellelhetők. Ilyen nevezetes *facetia-gyűjtő* az olasz *Poggio*, kiváló humanista, továbbá *Henricus Bebelius* tübingeni tanár, míg hatására nézve a legjelentősebb gyűjtő *Johannes Pauli*, akinek „*Schimpf und Ernst*“ című könyve világirodalmi jelentőségre emelkedett. A régebbi anekdotáknak szorgalmas feldolgozója volt *Hans Sachs* is, a nürnbergi mesterdalnok-csizmadia, akinek nevezetesebb darabjait Andrádnál szintén fellelhetjük. — Az anekdoták nagyon gyakran a kor nevezetesebb, tréfakedvelő alakjaihoz fűződnek, akik ezáltal a köztudatban mint elmesés mulattatók szerepelnek. Ilyen nevezetes tréfacsináló volt az olasz *Arlotto*, továbbá *Gonella*; e körhöz sorolható *Clement Marot*, a híres francia költő és zsoltárfordító, *Pietro Aretino*, *Santeuil*, *Bois Robert* francia költők, *Herceg Roquelaure*, szellemes udvari ember, *Kyau* és *Taubmann*, a német humor jellemző képviselői. Andrád gyűjteményének különös értéket kölcsönöz az a körülmény, hogy a világirodalomnak sok nevezetes mesemotívumát először dolgozta fel magyar nyelven. Ilyen p. a *weinsbergi nők mondája*, a *Godiva*, *Eginhard* és *Emma* mondái, a *három pupos története* és *Münchhausen* lódtításai. Andrád gyűjteményének értékét az adja meg, hogy a világirodalom sok nevezetes mozzanatát bevitte a magyar irodalomba és a magyar köztudatba, mert szerző további kutatásai nyomán kimutatja, hogy a történetek javarésze Andrád közvetítése után a magyar nép számára került és később gyakran teljesen megmagyarosodva a további gyűjtemények alapanyagául szolgált. Andrád Sámuel jó magyarsággal, élénken és ügyesen adja elő történeteit. Azt természetesnek kell tartanunk, hogy ezt a magy anyagot nem külön-külön gyűjtötte egyes forrásokból, hanem azok jelentékeny részét valahol együtt találta. Szerző rámutat *Friedrich Nicolai* berlini könyvkereskedőnek 1764-től 1792-ig 10 kötetben kiadott *Vademecum* című gyűjteményére, melyből Andrád anekdotáinak több mint felét merítette. Szerző részletes táblázatot is csatolt becses értekezéséhez, melyben párhuzamosan kimutatja Andrád gyűjteményének Nicolai könyvéhez való viszonyát.

Gulyás Károly: *Gr. Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtáralapítása.* Gróf Teleki Sámuel kancellár a XVIII. század végén és a XIX. század elején terjedelmes és nagyarányú könyvanyagot gyűjtött össze, melyet Marosvásárhelyen, palotájának külön e célra építtetett szárnyában helyezett el. Az értékes gyűjteménynek ő maga készítette el a katalógusát, melyet ki is adott. A könyvtár — köznyelven: Teleki-théka — a latin és görög klasszikusoknak értékes kiadásain kívül még igen jelentékeny idegen nyelvű anyagot tartalmaz. Minthogy az alapító halála után alig gyarapították, a könyvtár anyaga mai felfogásunk szerint elavult, azonban így is szép példája a tudományok iránti érdeklődésnek.

Kodály Zoltán: *Ötfoku hangsor a magyar népzeneben.* A múlt század magyar népzene-gyűjtői sok nehézséggel küzdöttek a népies motívumok lejegyzésénél. Iskolai képzettségüknek fogva ugyanis a magyar népzene — mindenek előtt a magyar népdal — a magas fejlődési fokon álló kromatikus skála szerint igyekeztek megörökíteni. Ennek a törekvésnek azonban ellenmond a magyar népdal természete, melynek sajátzerű *ötfoku hangsora* van. Jellemző a magyar népdalra a *rítmus* is, továbbá az *ornamentika*, mely az egyes részek különleges cifrázásában nyilvánul. Ezek az érdekes tulajdonságok manap már kiveszöbhen vannak, mert a nép az egyre jobban terjedő műzene hatása alatt az ősi ötfoku hangsort a kromatikus hangsorral cseréli fel. Szerző sok értékes példával kíséri cikkét.

Dr. Kristóf György: *Az első vidéki (székely) magyar hírlap s irodalmi melléklapja.* A magyar szellemi fellendülés teremtette meg az első magyar nyelvű hírlapokat is. Míg azonban az első magyar hírlapok a fővárosokban: Bécsben, Pesten, Kolozsvárt és Szebenben jelentek meg, az első igazi vidéki magyar hírlap a székelységé volt, a Brassóban 1838-tól kezdve kiadott *Erdélyi Hírlap* és irodalmi melléklapja, a *Mulattató*. Kiadója szász ember: *Gött János*, aki a németeknek és románoknak már előzőleg adott ki hírlapot, míg a magyar újságok

számára egy magyar tanárt, Köpe Jánost nyert meg szerkesztőül. A bevezető cikkben a szerkesztő mindenek előtt az „Nemes Székely Nemzethez“ fordult és azoktól kért támogatást. A lap kimondott célja az lett volna, hogy a székelység szellemi igényeit elégítse ki. Célját azonban — sajnos — aligha érte el. Ennek kétségtelenül oka volt az is, hogy hirananyagában messze mögötte maradt az egykorú lapoknak; helyi vagy a székelységet érdeklő híreket alig közölt. Igen érdekes az irodalmi melléklet, a *Mulattató*. Ebben is sok ugyan az ollozás, de vannak benne figyelemreméltó cikkek is. Diesére neméltó, hogy a székelyek történetére vonatkozó, részben kiadatlan forrásművekből, mint *Cserei* Históriajából, vagy *Apor Péter* Metamorphosisából részleteket közölt és ezzel a mult iránti érdeklődést ápolta. A cikkek írói általában jelentéktelen emberek voltak; *Benedek Áron*, *Farkas Ádám*, *Ferentzi János*, *Györffi Lajos*, *Medgyes Lajos*, *Szilágyi Ferenc*, stb.; jórészt papok és tanítók. A lap két évig állott fenn, azután pártolás hiányában megszűnt. Az *Erdélyi Hírlap* figyelemreméltó vállalkozás volt a magyar szellemiség történetében és annak részletes ismertetése hézagpótló munka.

Sándor József: *Báró Orbán Balázs élete és működése.* A székelység multjának lánglelkü felélesztője, báró Orbán Balázs, régi udvarhelymegyei családból származott. 1829. február 3-án született Lengyelfalván. Apja egy konstantinápolyi származású görög nőt vett feleségül, aki regényes körülmények között, mint félig-meddig ismeretlen árva került Magyarországra. Anyai nagyanyja később megtalálta gyermekét és unokáit, de Konstantinápolyba visszatérve hirtelen meghalt. Balázs az örökség átvételére Konstantinápolyba utazott, de alig menthette meg valamit a nagy vagyonból. Közben kitört a szabadságharc, melynek hírére esapatot szervezett, de amikor — az akkori közlekedési nehézségek között — elérhette volna Magyarországhatárát, a világsi fegyverletétel már megtörtént. Így Kossuth emigrációjához csatlakozott és élte végig hűséges híve maradt Kossuthnak. Az emigráció hányattatásai közben eljutott Angliába, majd Franciaországba, végül pedig 1859-ben haza tért. Elményeit *Utazás Keleten* című munkájában örököltette meg. 1861-től kezdve hozzájárított az anyaggyűjtéshez élt főművéhez, a *Székelyföld leírásá*-hoz. Nyolc évig járta a Székelyföldet, igénytelen egyszerűségében a tudomány és népe lángoló szeretete segítette. Számtalan, addig ismeretlen adatot kutatott fel, az óriási anyag feldolgozására pedig újabb hat évet fordított. Közben mint országgyűlési képviselő Pestre költözött, ahol tovább folytatta fáradhatatlan tevékenységét. Közéleti szereplése mellett is szorgalmasan dolgozott történeti művein; elkészítette *Torda város leírását*, mely kiegészítése a Székelyföldnek. Szerényen, takarékosan élt, gyűjtött vagyonát pedig közcélokra, így főként az *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek* hagyományozta. 1890. április 19-én halt meg. Porait családi birtokán, Szejké fürdőn földelték el.

Dr. Sebestyén Gyula: *Miként bizonyosodott be a székely róvásírás hitelessége?* A magyar tudományosságnak egyik legtöbbet vitatott kérdése a székely róvásírás. A régi magyar krónikák egybehangzón állították, hogy a székelyeknek külön betűjegyek vannak, melyeket róvás módjára fába vésnék. Amikor azonban — főként a mult század első felétől kezdve — a figyelem e régi és érdekes emlék felé irányult, részben az emlékek hiányos és kuszált volta miatt, részben pedig tudatos hamisítók tevékenysége következtében sok tudósunk komolyan kételkedni kezdett a székely róvásírás létezésében. Több érdekes adat, így a *konstantinápolyi* 1515-ből eredő kétségtelenül hiteles felirat, továbbá a *Marsigli-féle* 1690-ből származó részletes jegyzék azonban eldöntötte a vitát és igazat szolgáltatott azoknak a tudósoknak, mindenek előtt szerzőnek, akik a székely róvásírás hitelessége mellett szálltak síkra. A Marsigli-féle, jelenleg Bolognában őrzött kézirati emlék egyuttal azt is bizonyítja, hogy a székely róvásírás *bustrophedon* volt.

Dr. Rajka László.

II.

Emlékkönyvünk régészeti csoportja hat értekezést foglal magában. Köztük egy pár, e nagyszerű mű értékét minden tekintetben növelő dolgozatot találunk.

I. Andrieşescu: *Az archeologiai tanulmányok fejlődése Romániában az utolsó évtizedekben.* Andrieşescu a közelmultban elhalt kiváló Párvannak a bukaresti

egyetemi tanárságban utóda s egyúttal munkatársa alkalmoszerű cikkben, nagy vonásokban emlékezik meg az ország területének régészeti feladatairól.

Dr. Roska Márton: *A Székelyföld őskora.* Ez ideig e mebben egyetlen összefoglaló dolgozat, amely az Ólt-medencének s a Maros felső folyásának, valamint az Aranyos mellékének őskori leleteit mutatja be. Feldolgozásuk chronologikusan, de typologiai szempontok tekintetbevételével történt. Noha épen e szempontok szem előtt tartásával nem lehet e folyók mentének emlékeit más erdélyi folyóvölgyek kulturális leleteitől mereven elválasztani, minthogy egyedül csak az Ólt-medencének a Rézkort érintő praemykenaei jellegű termékei utalnak egy, könnyebben elhatároló művelődési centrumra, — addig más korok minden jelensége szoros egységet tüntet fel az erdélyi Kárpátok egész medencéjében. E kiváló tudósnk kezéből kikerült monográfia épen ezért, a topografiai keretek dacára, a típusok szempontjából is fenntartja a kapcsolatot a szorosanvett Székelyföldön kívül felszínrekerült rokon-tárgyakkal.

Ma már Roska Márton s a brassói Teutsch Gyula a Székelyföld paleolithosi művelődésének nyomait is megtalálta. A szentgericei moustieri, a szitabodzai aurignaci és solutréi, valamint a homoródalmási közép-, vagy felsődiluviumból származó lelet mind egy-egy, egymástól ugyan távol eső bizonyossága a Székelyföld legprimitívebb kulturájának. A neolithicum felszínrekerült számtalan emléke között néhai *László Ferenc* — örök emléket állítva magának — feltárta az Ólt-medencének festett kerámikás telepeit, különösképen Erősdöt és Oltszemet. E telepek kora az átmeneti aenolithucumig, valamint a réz-korig nyulik fel. A nagyszámú és változatos típusú bronzkori tárgy közül különösen az u. n. kincsleletek azok, amelyek világosan megjelölik az ókornak azt az egyik kereskedelmi útját, amely a minden élet bölcsőjétől, Délnyugati-Ázsiából, kiindulva Északnyugat-Európa felé haladó irányban a mai Székelyföldet is érintette, sőt valószínűleg fontos gócponttá is tette. Az első vaskor leletei e helyen határozottan skytha-eredetűek, amelyekhez azonban Felsőitalia is eljuttatta hatását. A skytha uralmat megdőntő kelta-áramlat is hagyott néhány becses nyomot a Székelyföldön.

A szerző szerint „rövid, népszerű összefoglalást“ 85 kép teszi tanulságosabbá, értékesebbé.

Dr. H. Schroller: *A háromszéki festett kerámika.* *László Ferenc* az Erősdön feltárt 7 kulturális rétegben két művelődési szakaszt különböztetett meg, u. n. a polychrom-festésű kerámikát tartalmazó III.—II. réteget és az ettől teljesen eltérő, festetlen edényeket takart, legfiatalabb I. réteget. Schroller paphegyi ásatásai alapján az Óltmedencére vonatkozólag még egy átmeneti kultúrát iktat be a *László* által megállapított két típus közé. Ez a festett kerámika formáit megtartja ugyan, de az edényfestést már nem ismeri. Schroller szerint a *László* által feltárt erdősi III. és II. réteg is ehhez az átmeneti fokozathoz tartozik.

V. Gordon: *Erősd és Dimini* (Angol nyelven 338-342. l., magyarul 342-350. l.) *Gordon* szerint a Felső-Ólt-vidék festett kerámikája és az újabb kőkor második szakában Kelet-Thessaliába benyomuló Dimini-kultúra között szoros kapcsolat van. Dimini forma- és díszítésbeli típusai főképen a dumai kultúrával egyeznek, az ezektől való eltérések azonban keletre utalnak. Szerinte Erősd és Dimini testvéri viszonyban vannak s mindkettőnek szülőhelye a Közép-Duna táján keresendő. Mindenesetre e kérdés ma még nincsen véglegesen eldöntve úgyannyira, hogy többen képviselik és talán több valószínűséggel azt a felfogást, hogy e kultúrákör csúcspontjával akár Diminit, akár Erősdöt állítva — szülőhazájukat a közelben kell keresnünk, bárha egyelőre még nem fontos, hogy a Kárpátok gerincétől nyugatra, avagy keleti irányban.

Dr. Fettich Nándor: *Az aldobolyi kard koráról.* A kard keresztvasát két, vasból öntött állatalakból illesztették össze, amelynek mellső combjára kampóscsőrű madárfejet képeztek ki, testük tagjait pedig zsinorszerűséggel határolták. A markolat vége kétoldalt föl- és befelé kunkorodó taggal záródik. A markolat hármas tagoltsága s a penge típusa közeli rokonságot mutat a magyarországi szkitha kardokkal és törökkel. Az állatalakokra vonatkozólag pedig *Fettich* Oroszországnak a Pontus-könyvéről való, valamint a magyarországi leletek közt talált analógiát. Mindezek alapján kifogástalanul bizonyító erejű érvekkel indo-

kolva, e kard korát a középmagyarországi székely-kultúra virágzásának idejére, mégpedig a Kr. e. V. századnak hozzánk közelebb eső felére helyezi.

Dr. Buday Árpád: *A Székelyföld római régészeti feladatai.* A székelyföldi régi várak, árkok, töltések, utak ma még teljesen megfejtetlen problémák, amelyek Orbán Balázs gyűjtő-leírásai alapján csak valószínű sejtéseket támasztanak, hogy ezek egyikének az őskorhoz, másikának a rómaiakhoz, harmadikának pedig a honfoglalás korához van köze. Buday szerint Marosvéstől Olthévizig s onnan Bereczken át vonulólímesen túl keletre nem volt római élet, amit bizonyít e területnek római szempontból teljes leletmentessége s bizonyos harcok barbarus-népeknek a Kr. u. II. század derekán itt való lakozása. Az ezen határvonalon belül levő, ma Homárkának nevezett egykori sáncmű is valószínűleg egy korábbi, ma még ismeretlen límes maradványa. Buday szerint ugyanis a rómaiak előbb a Bereczk-Feketeügy, Olt—Vöröstorony-vonalat hódították meg s ez a terület későbbben is nem Dáciahoz, de Moesia Inferiorhoz tartozott. E foglalást azonban megelőzhette a Kr. u. 140. év körül egy másik, amelynek határát képező egyik límes szakaszát talán a Homárka képviseli. Sajnálatos, hogy a nagy felkészültséggel rendelkező tudós professzort a háború okozta változott körülmények megakadályozták elméleteinek sok szép eredménnyel kecsgető tárgyi bebizonyításában.

Herepei János.

III.

Köpeczi Sebastyén József: *A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai.*

Az alapos felkészültségű, ötletes Sebastyén József jelen esetben is pompás munkát végzett. És, hála Istennek, hogy bárha csaknem az utolsó órában, de eszébe jutott magyarságunk legkeletibb kőemlékeinek felkutatása. Töméntelen számú építményünket tüntették el az elmúlt századok, ennek dacára az általa átkutatott egynehány csikvármegyei és háromszéki faluban mégis várakozáson felül számú templomban találta meg a középkori nyugati stílusnak egy-egy eredeti, vagy már másodlagos helyre beépített emléket. Erdély minden középkori hieratikus építménye kizárólagosan a nyugati műveltség felfogásában, ízlésében gyökerezik, amely nálunk az adott viszonyok között természetesen a lehető egyszerű formában nyilvánul meg. S mint Sebastyén megfigyelte, e korban azt itt semmiféle faji ízlés nem módosította, aminek kizárólagos magyarázata, hogy az alig letelepedett és alig keresztényé lett magyarság még nem termelhetett ki magából semmiféle építő stílust. Az Olasz- és Franciaországból betelepült Benedek-rend tagjai voltak nálunk az első templomépítők, akik hazájuk építő-ízlését honosították meg közöttünk. Az átkutatott templomok közül ma egyetlen románkori felépítmény a rétyi ref. templom apsisa, azonban részleteiben már szintén változáson ment keresztül. Másik két templomnak már csak az alaprajza mutat román-stílusú eredetre. Ezen kívül nyolc templomot sorol fel Sebastyén, amelyeknek egyes emlékei (ajtókeret, keresztelő kút, szenteltvíztartó), árpádházkori román ízlésben faragottak. A második szükségkitermelte nagy építkezési korszak Mátyás király uralkodásának idejére esik. Ebben az időben a románstílusú építkezésmód már régóta feledésbe merült, a renaissance pedig még nem hatolt be Erdélybe. Sebastyén a csúcsíves stílusnak 22 templomban találta meg több-kevesebb, díszesebb vagy egyszerűbb emléket. Mindenesetre nagy várakozással nézhetünk Sebastyén további kutatásai elé annál is inkább, mert benne a stílusnak nemcsak elsőrangú ismerőjét, de — mint festőművész — hivatott reprodukálóját is ismerhetjük.

Divald Kornél: *Székely szárnyas oltárok.*

Az Anjou királyoktól kezdve Mátyás király korán át a mohácsi vészig Magyarország úgy politikai, kulturális, mint művészeti központja Buda volt. Innen kerültek ki a vidékre is a legjobb mesterek, akik esetleg ott önálló iskolát alkottak. A legkiválóbb fából faragó szobrászunk a lőcsei Pál mester volt. De a Székelyföldnek is megvolt a sajátos festő és szobrász iskolája, amelynek ma még meglévő emlékei a csíksomlyói, székelyzsombori, szentléleki, ménasági részben közporkor-végi, részben újkor-eleji szárnyasoltárok.

Viski Károly: *A székely népművészetéről.* Műveltségünk, művészetünk keletről hozott ősi elemekre van alapozva, amely azonban egy évezred óta a nyugateurópai

kultúra hatása alatt áll. Ezt az ősi hagyatékunkat még leghívebben a nép őrizte meg, amely mindennapi munkája közben művészetét is kifejezésre juttatja mind-azokban az anyagokban, amikkel csak dolgozik. A székely nép leggyakoribb megmunkálási anyaga a fa, amelynek feldolgozásához minden székely ért. Talán épen ezért vitték oly nagy változatosságra és tökéletességre annak díszítő megmunkálását. A szövés, fonás, varrás mesterségét is minden asszony tudja, örökli és továbbadja az ebben való díszítőművészetét. Az agyagművéség s a bőrmunka azonban már iparos-foglalkozás, amelynek elkészítéséhez külön tudás is szükséges.

Haáz Ferenc Rezső: *Egy székely falú öltözete.* Szerző dolgozatában a Homoródi-menti Lövete község erősen konzervatív lakosságának viseletét írja és rajzolja le. Megfigyeléseit aprólékos pontossággal veti papírra, ami különben elengedhetetlen feltétele kellene legyen minden gyűjtőnek. Bár egy falú népének ruhadarabjait részletezi, azzal tulajdonképpen az egész nyugati Hargyitaalja székelységének öltözetdarabjait adja. Végtelenül nagy szolgálatot tenne szerző néptudományunknak, ha ceruzával, meg jegyző- és vázlatkönyvvel a kezében hasonló módon továbbblatogatná a székely falvakat.

Roediger Lajos: *A Székely Nemzeti Múzeumban őrzött székely eredetű varottasok.* Ez a dolgozat becses anyagot szolgáltat a varottasok különböző fajtáihoz. Különösen az illusztrációs magyarázat kapcsán a minták alapelemeivel és elnevezéseivel ismertet meg. Együttal ezt a székely varottasok ismeretéhez bevezető cikknek mondhatjuk, amelynek kapcsán a szerző meglátásaival írt részletező értékelést is tanulással forgathatnánk.

Huszka József: *Székely kapuk meséje.* Szerző két székelyföldi, XVIII. századbeli kapú faragásának mintáiban ősi magyar mifhoszt vél felismerni. Egyikben, amely különben magyarázható alapon határozottan összefüggő részekből áll, valamelyes naplegenda-féle változatot lát, mint a mi őseinknek vallásos hagyatékát. (Ennek a mifhosznak indogermán vonatkozásai dacára mindenesetre be kell vallanunk azt is, hogy tárgyánál fogva az előbbtől teljesen függetlenül, más népcsalád gondolatvilágában is megszülehetett.) A másik faragás kétfejűségében mint a kétáru birodalom s így a hun-magyar nép első címerét gondolja. Mindkét feltevése még analógiákkal bizonyításra szorul, addig azonban — miként a szerző maga nevezi el cikkét — csak a „székely kapuk meséje“-nek marad azzal egyetemben, hogy a galambhúgos kapú a pogány Boldogasszony-Ászartának emelt hódoló emlékmű.

Dr. Balogh Ernő: *Tulipán ornamentikánk eredete.* Szerző azt bizonyítja, hogy a tulipán az ázsiai steppékről hozott ősi motívumunk. Hogy emlékeinkben a XVII. századig még se találjuk semmi nyomát s hogy mai elnevezését ugyanabban a században kölcsönöztük, — nem bizonyít amellett, hogy azelőtt ne ábrázoltuk volna s ne is lett volna rá ma már elfeledett más elnevezésünk. Szerző szerint a XVI. szd. második felében Európába eljutott tulipán legelső ábrázolása nálunk a kolozsvári temetőben levő 1626. évi Hincz-féle sírkövön található fel. E századból azonban, ha jól utána nézünk, még több tulipános motívumú emlékeinkre találunk. Mi magunknak feltehetjük a kérdést, vajon hol lappanganak ma bár csak a XVI. szdbeli ilyen nemű emlékeink! — Ahelyett, hogy kereken elvetnők — mint ma még nem teljesen bizonyítható állítást — a tulipánnak eléánk előtt valóban ősi motívumként való ismeretét, — engedje meg az általam nagyon sokra értékelt tudós szerző, hogy a rokon népek analógiái mellé egy áthidaló ajánlatot tegyek, illetve megkérdezzem, hogy átvizsgálta-e minden eddigig csak lilomosnak, avagy lilomszerűnek nevezett motívumunkat. S ha átvizsgálta és úgy találta volna, hogy azok mégis csak lilomszerűek, — ebben az esetben nem történhet-e meg (ismétlem: ha feltesszük, hogy valóban ősi motívumokról van szó), hogy idők multával határozott élőkép hijjával, mondjuk, egy jól ismert, stilizálásban némiképp rokon-ábrázolású virággá: liliomná korcsosult a tulipán. Ebben az esetben azonban a XVII. század tulipánja már új, az elkorcsosult régitől (?) teljesen független motívum.

Dr. Cs. Sebestyén Károly: *A székely sütőkemence keletkezése.* Szerző szerint a székely sütőkemence a bujdosónak nevezett sütőharagnak megrögzített válto-

zata, illetve kifejlése. A sütőharang tulajdonképpen nem más, mint az átforrósított sütőkő fölé helyezett, hőviszatarthatásra szolgáló cserép- vagy kőkalap, amelyet láncra járatnak. Így a toroczkai füleskemence két szarva valóban alig lehet más, mint egy sütőharang fogantyú-fülének elsőkevényesedett csonkja.

Herepei János.

IV

Hoffmann Edit: *Barabás Miklós.* A magyar festőművészet egyik legkiválóbb régi mestere, Barabás Miklós, 1810-ben Márkosfalván, Háromszék megyében született. Enyeden és Szebenben tanult, azután külföldi tanulmányúton járt. Amikor 1835-ben Pesten megjelent, az akkor öntudatosodó magyar közélet kiválóságai: írók és politikusok megváltóként üdvözölték. Barabás Miklós volt az a művész, aki a magyar képzőművészetet a huzamos bevándorlás után végre magyar ember személyében képviselte. Barabás Miklós mindenek előtt arcképeket festett. Hosszú élete alatt a magyar közéletnek minden jelentős alakját megörökítette. Nagy figyelmet fordított a könyomásra is, melynek segítségével rajzait számtalan példányban terjesztette. Bár művei nem vallanak rendkívüli tehetségre, Barabás Miklós történeti jelentősége mégis elsőrangú.

Gödri Ferenc: *Gyárfás Jenő festményei a Székely Nemzeti Múzeumban.* A kitűnő sepsiszentgyörgyi művésznak több képe van a Székely Múzeum képtárában. Ezek között különösen kiemelkedik két Kossuth-kép. A művész ezenkívül még megörökítette Ferencz József magyar király és Erzsébet magyar királyné képmását is, valamint tőle való a Múzeum több partfogójának arcképe is.

Lyka Károly: *Gyárfás Jenő.* Gyárfás Jenő 1857-ben Sepsiszentgyörgyön született és ugyanott halt meg 1925-ben. Művei aránylag kevés számuak, de annál kiválóbbak. A Budapesti Szépművészeti Múzeum birtokában levő *Tetemreállítás* című képe megrázó tragikumával és egyénítő erejével a múlt század magyar képzőművészetének egyik legjelentősebb alkotása. Egyik képét a brüsszeli szépművészeti akadémia igazgatója vásárolta meg. Gyárfás Jenő visszavonult természetű ember volt, aki gyöngyűlő látása miatt is kevesebbet alkotott, meglevő művei azonban mindenkor büszkeségei lesznek a magyar művészetnek.

K. Sebestyén József: *Márkosfalvi Barabás Miklós.* Barabás Miklós nagyon termékeny művész volt, akinek tevékenységében két korszak különböztethető meg. Működésének első idejében melegebb, de édeskeesebb modorban festette képeit. Ebből az időből való a három nővért ábrázoló képe, mely a Székely Múzeum birtokában van. Későbbi művei reálisabbak, de hidegebbek. Ezekből hiányzik az árnyalatoknak és színeknek az a melegsége és közvetlensége, mely első munkáit jellemezte.

Dr. Rajka László.

V.

Dr. Szádeczky K. Gyula: *A Székelyföld képződése.* A Keletikárpátok az eurázsiai hegycsúcsok egyik tagja. Jellegetes híressége ennek a dítrói nefeliszienit-tömsz, melynek magmája sokat beolvastott, megemésztett a szomszédos mészkövekből. Ennek következménye a szienit sajátos ásvány-tarkasága. A Hargita vonulat a Keletikárpátok feltornyosulása után született és abba az É—D irányú nagy tektonikai vonulatba esik, mely innen az Aegaei s a Vöröstengeren át az afrikai nagy tavakhoz húzódik. A Hargita kidobott és kirobbantott laza anyagokból és lávafolyásokból épült fel, úgy hogy az előbbieket inkább a Ny-i részen dominálják. A vonulat D-felé kiterjed, több ágra szakad s ezek a nyulványok fiatalabbak is az É-i tömegnél. A Hargita kőzetei bár külsőleg sokfélének mutatkoznak, de anyagilag mincs közöttük olyan nagy különbség, hogy a legtöbbrre ne illene (andezit) név. Az anyagban mutatkozó kisebb eltérések az áttört kőzetek beolvasztásával magyarázhatók. Csak az alsórákosi vonulatban van igazi bazalt. A kiterés általában a savanyu teggel kezdődött és a legbazisissabbal végződött. A vulkáni utóműködésekkel arany, ezüst, vas, réz és higany ércok, továbbá kén állnit és opál keletkeztek, ez utóbbi mint geizir-termék. Legfontosabb azonban a Har-

gita ma is tartó mofetta működése, melynek a Székelyföld ezemvi borvizforrását köszöni. A gycngyói, csúki és háromszéki medencék kellőképen alá nem támasztott, beszakadt területek. Ezek több helyén lignit is fordul elő, melyek közül legjelentősebb a köpec-baróti telep. Ez azonban még olyan rétegek között keletkezett, melyben nincs nyoma a Hargita vulkáni anyagának.

Bányai János: *A Hargita vulkánikus kőzeteinek elterjedése* (4 képpel). A Hargita-vonulaton kiemelkedő nagyobb csúcs-csoportok nagyjában az erupeió centrumokat jelölik. Általában a vonulat É-i és D-i részén az amfibolandezit, a középső részén pedig a pinocxnandezit a jellemző. A szilárd kőzeteknél sokkal nagyobb területet borítanak a laza anyagok, melyek sokfélék lehetnek: primer tufa, konglomerát, ámosott törmelék anyag, delta- és törmelékkúp képződmények. A vulkáni utóműködés hatása alatt helyenként kaolinná mállott az andezit. A borviz források környékén limonit vagy mésztufa rakodik le.

Bányai János: *Adatok a hargitai ásványvizek geológiájához.* (2 képpel). A Székelyföld egyes ásványvizeinek (Miklósvár, Bölon, Osdola, Szenttamás stb.) a Hargita vulkánizmusához semmi köze sincs. A többi savanyu ásványviznél három csoportot különböztethetünk meg. 1. Vasdus lerakodásuk van, ezek felszállás közben andeziteken jönnek át. Közülök némelyik erősen sós is. Érdekes különösen az egyik kovásznai forrás, melynek a lerakodásában aragonit mellett auripigment is képződik. 2. Mésztufa lerakodásuk van. Ezek a meszet a mélyben levő márgákból vagy a meszes homokkövekből oldják ki. 3. Langyos források 20 C°-nál nagyobb hőmérséklettel. Ezek a régi geyzirok maradványai. Legmagasabban fekszik a hargitafürdői forrás (1300 m.), legmélyebben a felsőrákosú „Mária“ forrás. A borvizek különböző színe a bennük lebegő különböző anyagtól van (vas, kaolín, kén stb.) Az ásványvizek geológiai helyzetének ismerete nagyon fontos, mert csak ezek alapján lehet a borvizeket okszerűen úgy köptibe foglalni, hogy a vizeknek se mennyiségében, se minőségében kárt ne tegyünk.

Dr. Gaál István: *A székely székek ősföldjének állati és növényi élete.* A Székelyföld ős állatvilágát főként csigák, lábasfejűek és kagylók teszik. A Székelyföld mezozoos képződményei ezekben oly gazdagok, hogy ez korán feltűnt a külföldi szakembereknek is. Egyik leggazdagabb lelőhelye ezeknek az őspuhatestűeknek az ürmösi Töppépatak völgye. Az innen kikerült kővületek egész esomó új fajjal gazdagították a tudományt. A másik gazdag lelőhelye a mezozoikus kővületeknek Nagyhagymás környéke, ahonnan a puha-testűeknek szintén sok új fajtát irták le. A Székelyföld kainozoos képződményei is érdekes állatvilágot rejtegetnek magukban. Igen fontos kővület-lelőhely pl. a barót—köpeci lignit telep, ahonnan szintén számos új puhatestű faj került ki. Rábukkantak ugyancsak itt az őshód, őszó esontmaradványaira is, míg a Székelyföld más vidékeiről az ősló, ősmédve s apró ősrágesálók esontjai kerültek elő. Diluviumi emlős maradványokban jelentősebb lelet nincs, mivel a Székelyföldön aránylag kevés a barlang. Az ősnövények közé jóformán csak azok a leletek tartoznak, melyek a Gyimesi vidéki, továbbá a köpec—baróti és a tinovai kőszénből, illetve lignitből kentjtek napfényre.

Dr. Gaál István: *A háromszéki ősmédve.* A háromszéki lignitmedenélből más emlős esontokon kívül ősmédve maradványok is ismeretesek. E leletekkel, melyek mindössze néhány fogból és állkapocs töredékből állanak, többen foglalkoztak. Maga az állat a miocén végén élt s úgy tekinthető, mint a medvék törzsfaja egyik ágának végső tagja, mely leszármazottak nélkül halt ki. Testmérete a mi barna medvéknél bizonyosan kisebb volt.

Dr. Tulogy János: *A Székelyföld földrajza.* Geológiai alapon tárgyalja a Székelyföld hegy- és vízrajzát. Ez a rövid összefoglaló leírás felöleli a tulajdonképeni Székelyföldön kívül a területileg különálló Aaranyosszékét is. Hangsúlyozva találjuk eme területek turistai nevezetességeit (Gyilkostó, Békásszoros, Szent-Annató, Székelykő stb.), tudományos és gazdasági specialitásait (a Hargita vulkáni utóműködései, Kovászna, a szovátai Medvetó, a korondi aragonit stb.) E mozaikszerű ismertetések hű képét adják annak a rendkívüli változatos-ságának, melyet a Székelyföld minden tekintetben nyújt.

Dr. Moesz Gusztáv: *Gombák a Székelyföldről.* A Székelyföld gombáinak általában virágatlan növényeinek ismerete még nagyon távol áll a teljességtől. A meglehetősen sovány irodalmi adatok és gyűjteményi tárgyak alapján eddig mindössze csak mintegy 160 gombafaj szedhető össze a Székelyföldről (szerző ezeket fel is sorolja), pedig legalább 20-szor annyinak kell lenni.

Dr. Moesz Gusztáv: *Gubacsok a Székelyföldről.* Míg Magyarország területéről 654 féle gubacs ismeretes, addig a Székelyföldről eddig mindössze csak 13 féle gubacsról tud a tudomány. (Ezek fel is vannak sorolva.) Ez figyelmeztet, hogy e téren itt még sok a tennivaló.

Nyarády Erasmus Gyula: *A vizek és a vízben bővellődő talajok növényzetéről a Hargitában.* (III táblával, 27 képpel és 3 térképvázlattal.) A különböző tényezők közül a víz nyom legjellegzetesebb bélyegét a növényzetre. A növényzet a vízszükséglet szempontjából feloszlik vízi növényekre (Hydrophita), közepes víz igényűekre (Mesophita) és szárazságtűrőkre (Xerophita). Ezek közül csak a vízi- és az átmeneti mesophita növények képezik a tárgyalás anyagát. Az ilyen növényekben bővellődik a Hargita, mert úgy lent a völgyekben, mint fent a tétőn is sok mocsaras, lápos és vizes terület van. Régen még több volt, de a régi kráterek lecsapolódása s a kultúra (erdőirtás, lecsapoló árkolások) folytán az ilyen helyek mind inkább ritkulnak. A gyergyói medencében nyílt vízü terület a Maros tükre mellett kívül alig van, az igazi vízi növényzet tehát szegényes, de mocsári növényzet bőven van, ez azonban összekeveredik a rétek növényzetével. E rétek magas fekvésűknél fogva (700 m.-en felül) bújja és gyönyörű vegetációval bírnak, melynek növényfajait a szerző fel is sorolja. Valamennyire elítől ettől a Marosfő ligetes vidéke, melynek növényei szintén fel vannak sorolva a *Juncus tenuis*-szal, mely amerikai jövevény. Az alfalusi tőzeges területek különös érdekessége az Északkeurópából, illetve a Szibériából származó *Viola epipsia* s az *Achillea imputiensi*, mely szintén szibériai bevándorolt, továbbá az utóbbinak és az *Achillea ptarmica*-nak itt keletkezett új hibride, az *Achillea girgionis*, melyet a szerző fedezett fel.

A eszki medencékben általában dúsabb a vízi növényzet, mint a gyergyóiiban. Magában az Oltban is gazdag növényzetet tallálni, de még inkább a meglehetősen nagy számmal levő mocsaras és tőzeges területeken, melyek különben botanikailag meglehetősen elhanyagolt területek. Az innen felsorolt közönségesebb növényfajokon kívül van néhány érdekesebb is. Ilyen pl. a *Drosera anglica* rovarevő növény, a *Saxifraga hirculus*, melynek mai hazája a sarkvidékek tundrái vidéke s nálunk bizonyosan még a jégkorszak relikuma. Harmadik nevezetesség az igen ritkán előforduló *Betula humilis* (törpenyír), mely szintén sarkvidéki faj. Sok helyen a régi mocsaras területek tőzeggel egészen feltöltődtek. Nagyon hálás lenne ezeket a területeket átírni s rétegenként pollen analysisnek alávetni, mert ebből ki lehetne hámozni a vidék florisztikai történetét. A különböző növények pollen szemei ugyanis tőzeges helyekre hullva, ott valósággal konzerválódnak.

Hegyvidéki nevezetesebb tőzegesek a Hargitában az Ördögő, a Lucs, a Szent-Annató, mellette a Mohostó és végül az oroszhegy—parajdi plató néhány lapja. Az első valamikor az erdők kiirtása előtt botanikailag érdekes hely lehetett, ma azonban már csak a megszokott mocsári vegetációval bír. A Lucs szintén sokat veszített eredetiségéből egy nagy területű erdő leégése folytán. Az itteni flórának nagyon érdekes tagja a *Betula nana*, mely a glaciális időknek egyik itt rekedt relikuma, mely sehol sem jön le olyan délre, mint itt. A Lucs flórájának fajai között szerző egy új változatot is talált, melyet itt vezet be a tudományba *Alnus incana* var. *nova. minorifrons* Nyár. néven. A Szent-Annató növényzete általában szegényes. Sőt a régebben innen említett növényfajok között több is van, melyet a szerző nem talált meg. Feltűnő, hogy *Drosera* sincs, mely pedig a Hargita vidéki tőzegesekben elég gyakori. A Mohostó már rohamosan közeledik a kiszáradás felé. Ma már víztükre sincs, egészen fenéig eltőzegesedett s hozzá még erdejét is pusztítják. Hajdan hatalmas vízi növényzet lehetett itt, mert a terület nyíltsága a nap besugárzását teljes mértékben megengedte. Ami különös botanikai nevezetességet említenek innen (ritka *Carex* hibrideket) arra sem tudott a szerző ráakadni. Az oroszhegy—parajdi plató tetején egész sereg mocsaras, vizes, tőzeges terület van, nagyjából a vízválasztón vagy annak a közelében. Érdekes, hogy még fent a platón bükkös van, addig mélyebben a Nagyküllő völgyében a fenyő (*Pinea excelsa*) dominál. Szerző e területeknek csak azon

növényfajait sorolja föl, melyek jelenlétét futólagosan konstatálhatta, mert alkalmá még nem volt itt részletesebben vizsgálni.

Általában ez a mű a címben jelölt téma monografikus feldolgozásának tekinthető, oly sok adattal és megfigyeléssel, melyekre ilyen rövid ismertetés körében lehetetlen kiterjeszkedni.

Méhely Lajos: Székelyföldi bolyongásaim.

Szerző még brassói főrcál isk. tanár korában tett kirándulásairól beszél, melyeknek során átkutatta a nagyalmási barlangokat és felfedezte a Hargitán s a Mohostón a viperát.

Dr. Balogh Ernő.

VI.

Dr. Bitay Árpád: Újabb szempontok és adatok a román nyelv magyar elemeinek kutatásához. A román nyelv magyar elemeivel terjedelmes tudományos irodalom foglalkozik. A kutatást részben megnehezíti az a körülmény, hogy a feldolgozó tudósok jórészt idegen eredetűek voltak, akik a román nyelvet is csupán elsajátították, magyarul pedig nem mindenik tudott. Az erdélyi és bánsági román nyelv magyar szavai a természetes, évszázadokon át tartó kölcsönös érintkezés folyományai. Ezek a legszámosabbak. Sok érdekes magyar szót tartalmaz a moldvai román nyelv is, mivel itt még most is számos magyar telep van, melyek hajdanában még sokkal mélyebbre nyultak be a román nyelvterületbe. A moldvai román írók közül *Creangă* és *Rosetti* művei több magyar szót tartalmaznak. Szerző rámutat arra, hogy az eddig megállapított etimológiai kapcsolatok a magyar nyelvtudomány fejlődésével gyakran módosításra szorulnak. Így a *hadarág* szó *g* hangja annak a palatális spiránsnak származéka, mely a magyar *hadaró* szó végén eredetileg megvolt. A szolnokdobokamegyei *opşag* szót a magyar *kópéság*-gal hozza kapcsolatba. — Igen lényeges az a szempont, mely a szólásmódok szó szerinti lefordításával foglalkozik. Ilyen pl. *a se impicioroga* = *lábbadozni*, *a se isbi* = *valakire útni*, *hasonlítani*. — Két érdekes etimológiai kísérletet is tartalmaz az értekezés. Eszerint a Moldovában használatos népies *háide* szó a magyar *hát* származéka, míg az irodalmilag is használatos *şomoiúg* szó a székely-magyar *csomohyag*. Ez utóbbi hang- és jelentéstanilag kifogástalan etimológia, az előbbi azonban még bizonyításra szorul.

Csutak Vilmos: Bujdosó kurucok Moldvában és Havasalföldén 1707—11-ben.

II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemségének idején párthívei két alkalommal voltak kénytelenek menekülni és mind a két alkalommal a szomszédos román fejedelemségek területén találtak védelmet. A második menekülés négy esztendeig tartott, 1707-től 1711-ig. A kölcsönös menedéknyújtás Erdély és a fejedelemségek között évszázados szokás volt, mivel a történelem sorsfordulatai is erre utalták a vezető embereket. A kuruc menekültek jórésze Moldovában helyezkedett el. Vezetőjük *gróf Mikés Mihály* háromszéki főkapitány volt, aki háznépével együtt Focşaniban telepedett le. Rákóczi számon tartotta a menekültek ügyét és a portánál menedékjogot eszközölt ki számukra. A hosszú hontalanság azonban arra bírta a bujdosókat, hogy lassanként visszatérve erdélyi hazájukba, *Rabutin* oltalmát fogadják el. A legutolsó csapatok a szatmári békekötés után jöttek haza Erdélybe. Szerző erről az érdekes kérdésről terjedelmes tanulmányt ígér, melynek itt csupán vázlatát közölte.

Siculus: A székelyek eredetéhez. A székely-kérdéssel mintegy kétszáz év óta foglalkozik a tudományos kutatás anélkül, hogy azt meg tudta volna oldani. *Hunfalvy Pál* a székely nyelvjárások alapján vélte e kérdést megoldhatónak, míg az újabb kutatók a hely- és családnevek alapján igyekeznek a kérdést előbbre vinni. Az ily irányú értekezések közül kiemeli szerző *Karácsonyi János* dolgozatát, mely több székely helynevet germán etimológia segítségével magyaráz; megemlíti *Opreanu Sabin* értekezését, mely a székely hely- és családneveket — *Iorga* elméletének megfelelően — román eredetűeknek veszi. Ez utóbbival szemben az értekezés írója rámutat arra, hogy a román eredetűeknek magyarázott családnevek jelentékeny része megvan a magyarság más nyelvterületein is, mint pl. a Dunántúlon vagy Hevesmegyében. Felemlíti ezenkívül *Liebhart Ottó* legújabbban megjelent értekezését, mely a székely hely- és családnevek magyar eredete mellett tör

pálcát. Szerző a különböző gepida, avar, román származási elméleteket nem fogadja el és a történelmi hagyományok alapján a székely hun-magyar származás mellett foglal állást.

Kós Károly: *A székely ház.* A jeles művész több értékes ábra kíséretében történelmi fejtegetések kapcsán arra a következtetésre jut, hogy a székelyek a házépítés mesterségét az erdélyi szászoktól tanulták, a híres székely kapú pedig nem más, mint a középkori gótikának népies továbbfejlesztése. A székely ház legegyszerűbb alakjában három részből áll: a „ház”, *toronc* vagy *eresz* és *kamra*. A család szükségletei és az igények növekedése szerint e helyiségek idővel átalakulhatnak, de az eredeti beosztás még ma is mindenütt jól felismerhető. Az építési anyag a legtöbb helyen a fa, csupán a szászokkal érintkező területeken kő vagy téglá. Nagy változatosságot ad a székely háznak a telkek egyenetlen alakja vagy monedksége. Emellett házat a székely még hegyoldalnak sem épít, legfeljebb pinceként használja az alsóbb helyiségeket.

Solymossy Sándor: *A székely népballadáról.* A ballada és románc stílus-különbsége már hosszú idők óta ismételt kutatás tárgya. Az addigi elmélet értelmében égalji különbségek következtében a déli népeknél a nyugalmasabb és egyenletesebb románc, az északi népeknél a homályosabb és szaggatottabb ballada fejlődött ki. Ez az elmélet, mely nálunk is általánosan ismert, abban a súlyos hibában leledzik, hogy számtalan példával megcáfolható: délen ép úgy található igazi ballada, mint északon a hamisítatlan románc. Hosszas kutatás és anyaggyűjtés volt szükséges a kérdés eredményes megfejtéséhez. Költemények változataiból kimutatható, hogy a ballada és románc ugyanazon forrásból származik: a históriás énekmondásból. A históriás énekmondó tárgya a való esemény elbeszélése. Kedveltebb tárgyakat azonban évszázadok folytán ismételtelen annyiszor beszélték el, hogy végre a vers megkopott, egyes részei kiestek, némely sorai homályossákká, célzatosákká váltak és — előállott a ballada. A székely népballadáról ez az eredet ép úgy kimutatható. *Szilágyi és Hajmási* vagy *Kádár Kata* története XVI. századi históriás énekmondóinkat is foglalkoztatta. Érdekes az a körülmény is, hogy az európai mesetárgyak általános rokonságot tüntetnek fel. Ez oly módon magyarázható, hogy a régebbi lassú forgalom mellett katonák, vásárosok, mesterlegények és vándor diákok a tárgyakat lassanként Európa csaknem minden népéhez elhordották.

Szenterzsébeti Szakáts Péter: *A székelyföld ipara.* Az ipar a nyersanyagot közhasznú tárggyá dolgozza fel. A székelyföld ipara német hatásra fejtett; megnyilvánult ez külső szervezetében is, mivel a székely iparosok is *céhekben* tömörültek. A céhrendszer 1874-ben szűnt meg, s helyébe a különféle állami iparpártól és fejlesztő intézmények, mint a *kamarák* és *egyletek* léptek. Nagy gondot fordított a magyar állam az iparosok általános és szakképzettségére is. A Székelyföld ipara 1885-ig igen virágzó állapotban volt, mivel a székely iparosok termékeiket Romániában és a Balkánon jövedelmezően el tudták helyezni. Ekkor Magyarország és Románia között vámháború tört ki, melynek következtében a romániai piac elveszett. Ez a körülmény végpusztulással fenyegette a székely ipart. Azonban *Sándor József*, az EMKE főtákará, szerencsés gondolattal és odaadó munkával megmentette a nyomorba jutott székely iparosságot. Az ő buzgalkodására ugyanis a hadsereg és az állami intézmények az egyesületekbe tömörült székely iparosoknál rendelték meg szükségleteiket és ezzel a székely ipart újra munkához juttatták. Az impérium megváltozása óta a székely ipar ép oly nehézségekkel küzd, mint az egész országé. A Székelyföldön az iparnak mindhárom formáját fellelhetjük. A fejlett *házi és népipar* főként ruházati cikkek előállításával foglalkozik. Jelentős még emellett az *agyag- és faipar* is. A *kézműipar* igen jó hírű volt a Székelyföldön. Különösen fejlett az asztalosipar, míg újabban a nyomdászat mutat lendületet. A *gyáripar* a gazdag faállomány kiaknázására igyekszik, mellette még a *szeszifőzés* nevezhető jelentékenyebbnek. A székely ipar legjelentősebb középpontja Marosvásárhely.

A székely nép s a Székelyföld bibliográfiája. A tudomány lelke a helyes szempontok szerint összeállított *bibliographia*. Ezt érezte az Emlékkönyv tevékeny szerkesztője, amikor az egyes szaktudósokat a Székelyföldre vonatkozó tudományos irodalom rendszeres összeállítására kérte fel. Itt azonban egy körül-

mányra kell felhívunk a figyelmet, melyet az Emlékkönyv olvasása közben érezhető hiányként tapasztaltunk. A Székelyföld manap történelmi fogalom; akik azzal foglalkoznak, szükségszerűen rá lennének utalva arra, hogy a hajdani székely székek pontos községjegyzékével rendelkezzenek. Mindenek előtt össze kellene tehát állítani mindazon városok és falvak pontos jegyzékét, melyek a hajdani székely székek területére esnek. A bibliographiai gyűjtés azután ezt a jegyzéket tarthatná szem előtt és nem lenne tapogatódzásra vagy taláalomra kárhóztatva. Hogyha tehát az érdemes szerkesztő, amint azt a bibliographia elő írt bevezetésében is hangsúlyozta, a gyűjtést tovább óhajtáná folytatni, ajánlatos lenne, hogy ezt a jegyzéket minél előbb közzétegye, mert ezzel munkatársainak rendkívül becses útmutatással fog szolgálni.

Az egyes cikkek szerzői nem tüntették fel nevüket. Valószínűnek tartjuk, hogy munkájukat hézagossnak érezve, nem akarták nevüket kiírni. Ez fölösleges érzékenység. Aki bibliographiai adatok gyűjtésével foglalkozott, így is méltányolni tudja az úttörő vállalkozást; hiánytalan bibliographiát még amúgy sem készített senki a földön. E dicséretreméltó cikksorozat a következő csoportokat tartalmazza:

E.: A székely nyelvjárások bibliográfiájához. *Dr. Bitay Árpád*: Székelyek a román irodalomban. *K.*: A Székelyföldre vonatkozó régészeti irodalom rövid vázlat. *Ugyanaz*: A Székelyföldre vonatkozó néprajzi irodalom rövid ismertetése. *Varga N. Lajos*: Székely képzőművészek s a rájuk vonatkozó irodalom. *Bányai János*: Székelyföldre vonatkozó geológiai irodalom. *Dr. Gaál István*: A Székelyföld földrajzi irodalma. *Dr. Tulogdy János*: A Székelyföld földrajzi irodalma. *Dr. Moesz Gusztáv*: A Székelyföld gombaflórájára vonatkozó irodalom. *Ugyanaz*: A Székelyföld moszatflórájára vonatkozó irodalom. *Dr. Gyelnik Vilmos*: A Székelyföld zuzmóflórájára vonatkozó irodalom. *Vitéz Dr. Szepesfalvi János*: A Székelyföld moháira vonatkozó irodalom. *Nyárády E. Gyula*: A Székelyföld phanerogam növényeinek irodalma. *Dr. Gelei József*: A Székelyföld állattani irodalma. *Schenk Jakab*: A madarak irodalma.

Dr. Rajka László.

Dr. Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme.* A kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján. Berlin, Ludwig Vögelreiter Verlag, 1928. 8-r. 329 l.

A jog gondolatát az élet szülte meg s akármilyen elméleti magasságokba emelkedjék is, folytonosan visszahat az életre. A legjobb példát erre a „nemzet” jogi fogalmának történetében találjuk. Ott, ahol megszületett — Franciaországban — a *nép* és a kialakuló politikai *nemzet* fogalma tökéletesen fedték egymást: a nemzeti állam polgára és a francia ember egyet jelentettek. A nemzetiség jelentette tehát az állampolgárságot is. Az így kialakult jogi fogalmat utóbb átvette a külföld s alkalmazásra került olyan országokban is, hol a francia előfeltételek nem voltak meg: hol a nép és nemzet nem fedték egymást, hol egy nemzetiségnek összeolvasztása az állammal több más nemzetiségnek megrövidítését jelentette. S jelentkeztet a visszahatás.

Ezt a folyamatot kell szemünk előtt tartanunk, ha teljes jelentőségében méltányolni akarjuk azt a munkát, melyet *Balogh Arthur* dr. a kisebbségi jog mai tételei és elméleti anyagának rendszeres összefogásával elvégzett.

Kétségtelen ugyanis, hogy az ehhez hasonló feladatnak eredményes elvégzése akkor is jelentős tudományos érdem, ha a kör, amelyből vettük, távolabb is esik az élettől. Balogh Arthur könyvének rendkívüli fontosságot azonban épen az ad, hogy a mai Európa egyik legégetőbb, de egyben legzavarosabb kérdéséhez közeledik a jogtudomány tiszteletet parancsoló tagájában, s az a munka, melyet ezzel a kisebbség fogalmának megszilárdítása és végleges kialakítása terén elvégzett, épenúgy ki fog hatni a kisebbségi sorsban élő népek mindennapi életére, amint a nemzet előbb említett fogalma ma még arra minden pillanatban kihat.

Balogh Arthur szinte szemünk láttára formálja jogi rendszerre mindazt, amit a kisebbségek védelmére ötletszerűen, kényszerűségből, sokszor pedig hátsó gondolatokkal a világon szerte széjjel megalkottak. Rendszerre négy logikusan összefüggő részből áll.

Az *elsőben* a kisebbségek védelmének történetét mondja el: röviden, de jellemzően. Így frissen érkezünk a *második* részhez, melyben a kérdés magja tárul fel szemünk előtt: a kisebbség, mint új jogi fogalom; a források, ahonnan ez fakad; a jogok, melyekből ez a külön élet kiformalódik; e jogok természetete, amint azt egyfelől a különböző jogalkotó tények, másfelől azonban az örök emberi gondolat meghatározza s végül mindaz, ami ezekből következik.

A *harmadik* rész közelebről mutatja meg az előbbinek alkotó elemeit: az egyes kisebbségi jogokat, mint az emberi együttélés eszidőszerinti keretének, az államnak szervezeti részeit. Úgy, ahogyan van; s úgy, ahogyan lenni kellene.

A *negyedik* rész pedig az elméleti jognak gyakorlati lehetőségeit állítja elő: azokat az eszközöket, amelyekkel a jogból, mint az emberi elme szülő-téből, valakinek a joga lehet, olyasvalami tehát, amit érvényesíteni és hasznosítani is tud.

A műnek e kemény és arányos csontozatához az adatok példátlanul bő izomtömege tapad. A kérdés fejlődésének minden jelentősebb mozzanatát s részletét elrendezve s könnyen hozzáférhetően kapjuk kézhez. A hatás kettős: abban a mértékben, ahogyan az olvasó fokról-fokra megismerkedik a kérdéssel, mely érdekli, mert egyre hall felőle — egyszersmind tájékozódik is benne s mint az alagutban haladó ember előtt, egyre nagyobb és világítóbb lesz előtte a távoli kijárási szabadság, hol az emberek egyformák, s ami az egyiknek emelkedő hegy, ugyanaz nem kőbörtön s nyomasztó teher a másik számára.

Az utolsó kérdés, melyet a mű elolvasta után felteszünk magunkban, nyilvánvalóan az, hogy ez a mű nem döngtet-e nyílt kapukat, amikor 329 lapon keresztül mindezt magyaroknak mondja el, olyanoknak tehát, kik ezekből az igazságokból tíz év óta kemény gyakorlati leckéket kapnak, melyek előbb-utóbb mégis csak okulásukra fognak szolgálni.

Erre a kérdésre a válasz kielégítő és örömdetes: Balogh Arthur műve „Der Internationale Schutz der Minderheiten“ címen a müncheni *Südost Verlag* kiadásában nemetül már meg is jelent s rövidesen a párisi *Lapradelle* vállalat kiadásában napvilágot lát franciául is.

Igy nyitva áll e kitűnő mű előtt az út, hogy elérhessen ahhoz a sikerhez s határhoz, melyet megérdemel.

Dr. Sulyok István.

Dr. Balázs András: *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez. 1919—1929.* Cluj-Kolozsvár. Műmerva R. T. kiadása 1929. 8-r. 265 l.

„Egyedül a hitvallásos iskolákban óvhatjuk meg a jövő nemzedék hitvallásos oktatását s a hitvallásos iskola óvja meg nekünk anyanyelvünket, őseink magyar hívő lelkét, magyar szívét. Már pedig, amikor mi hű román állampolgárok akarunk lenni, ugyanakkor mindig és mindörökké magyarok akarunk maradni. A hitvallásos iskolákhoz utolsó csepp vérig ragaszkodnunk kell, ha az utolsó lehelleig magyarok akarunk maradni... Faji, nemzeti fennmaradásunk azon fordul meg, hogy lesznek-e iskoláink, ahol édes anyanyelvünkön ismerheti meg a jövő nemzedék fajunk multját, nagyjainkat, íróinkat, költőinket s mindenek felett a saját iskoláinkban édes anyanyelvünk zengéséből, zenéjéből szívja magába azt az örök igazságot, hogy nyelvében él a nemzet... Faji kultúránk védelmét Erdélyben csak a hitvallásos oktatással látjuk biztosítottak. Szilárdan hisszük, hogy csak a hitvallásos iskolák őrzik meg itt a kisebbségek anyanyelvét s biztosítják a nyugati kereszténység nagy etikai és kultúrhatását a kisebbségi nemzedék fejlődésére...“ (91., 92., 160. l.)

Ez őszinte és erőteljes vallomásokban rejlik az alapja az erdélyi magyarság tízéves iskolapolitikai magatartásának. Erdély történetében új fejezethez érkezünk. Valóban új honfoglalás (41. l.) ez, amelyben új erők emelkednek fel, régiük tűnedeznek; új célok keletkeznek; felbukkanások és összeroppanások, felbuzdulások és lehangelődések, önérték fokozás és lelkierőgyengülés állandósulnak. Új világszemlélet formálja a lelkeket, köztük a lemondásokban edződő magyar lelkeket.

A nagy átalakulás az iskolákra is kihat, sőt a kor idegrendszerének legérzékenyebb szálai éppen az iskolákba vezetnek, megmozdulásuk reflexei még

az iskolán kívül legerősebben ütköznek. Az iskola a nemzetnevelés alapja, fennmaradásának biztosítója. Az átalakulás éppen ez iskolákban tünt fel legerősebben, a magyar társadalom is ez iskolák megerősítésében, védelmében fogott kezét legjobban... „Nemzeti kultúrát menteni csupán Glacé-kesztyűvel, vagy udvarias szólamokkal nem lehet. Itt Mózesekre van szükség, kik a népet kietlen püsztában is vezetik, a kösziklából is vizet fakasztanak. Itt nem használ a különködő cinizmus. Még kevésbé lendít rajtunk a páholyból néző kritika. Mefisztófeles filozófáló tagadása nem szül új életkezdéseket.” (260. l.)

E nemzeti kultúramentésre maguk a magyar vallások, főleg azok vezetői vállalkoztak. Éberen virrasztottak a beteg gyermek mellett, hogy abba bizalmat, erőt keltsenek és neki gyógyulást szerezzenek. És a gyermek él, hálásan fonja karjait a virrasztók nyaka köré s hálájával tovább éberségre buzdítja azokat.

Nagy munkát végeztek a vallások vezetői. Újabb és újabb memorandumokkal fordultak a felséghez, a miniszterhez; a miniszterhez ankétokra jártak, minden iskolakérdést megtárgyaltak, a Nemzetek Szövetségéhez fordultak. Minden ügy, amely az iskolák fennmaradását, jellegét veszélyeztette, azonnal állásfoglalásra bírta őket. A gyengébb fél mindig nagyobb felkészültségre szorúl, innét összefogásuk, folytonos tanulásuk, bővebb és bővebb érvkifejtésük, határozottságuk.

Az állami felfogás a hitvallásos iskoláknak nem kedvezett. Eleinte ellenkező volt a nézet. Az erdélyi kormányzótanács közoktatásügyi vezetője, Braniste Valér, még az autonóm hitvallásos iskolákban jelölte meg a vallásos és nemzeti kultúra ápolására szolgáló eszközt (10. l.), de azután állami iskolák felállítására lett a cél. Ez irányzat annak a céltudatosan végrehajtott törekvésnek következménye, amely az uralkodó nemzet megerősítését a magyarság visszafejlesztésével is előbbre akarja vinni.

Először a földreformmal a birtokok veszték el, amelyek a magyar iskolák, nevelőintézetek, templomok fenntartására szolgáltak. Ami kis birtok megmaradt, az e tekintetben nem számottevő. Főleg a határok mentén iskolák szűntek meg. A megmaradt iskolákból kiszorultak a zsidók, örmények, németek, a néveléssel magyar nevelő tanuló is. A fenntartó hatóságok főgondja az intézmények fenntartása, a tanszemélyzetről való gondoskodás lett. A hozott törvények miatt az iskolák belső életébe keveset szólhatnak bele. E belső életben nagy változások történtek. A hitvallásos óvodákban sem kizárólagos az anyanyelv; a népiskolák III. osztályától több tárgyból az állam nyelve a tanítási nyelv; a középiskolák a nemzeti tárgyakat az államnyelven tanítják; az osztályvizsgálatok állami biztosok előtt folynak; az ellenőrzés erős foka, amely gyakori iskolatogatókban, anyakönyvbeküldésekben stb. nyilatkozik meg, a magyar hitvallások panaszakor a Nemzetek Szövetségének bizottságát is aggodalommal töltötte el (204. l.) Az a helyzet állott elő, hogy nincs tisztán magyar nyelvű iskola, a vizsgákon való ellenőrzés miatt meg vitatható, hogy egyáltalában van-e nyilvánossági joggal bíró magyar középiskola. Különleges helyzet alakult Székelyföldön, ahol a kath. elemi iskolák mellé sok helyütt állami iskolák épültek, amelyeknek tanerői nem tudnak magyarul.

Mind e változások megvitatása bő anyagot szolgáltatott a vallásoknak. Ez ügyekben tanácskoztak, memorandumoztak, ez ügyekben segítségükre volt a sajtó, a képviselők és szenátorok, sőt az egész erdélyi magyarság, mert statusgyűlésein e kérdéseket mindegyik vallás megvitatatta. Sokkal többet vitatkoztak ugyan, mint amennyit eredményképpen a mai helyzet feltüntet, mindamellett vívmányaik közé tartozik, hogy módosításokat, visszavonásokat eszközöltek ki az óvodák, népiskolák (I. II. oszt.) nyelvhasználatában; abban, hogy magyar anyanyelvű tanuló magyar iskolába valláskülönbség nélkül járhat; abban, hogy a szerzetes iskolák jellegét a miniszter az iskola tulajdonjoga alapján határozta meg stb., stb.

Jelen munka az erdélyi róm. katolikus Státus által benyújtott fontosabb iratokat foglalja magában, a vallások közös beadványaiból egyet-kettőt csupán, de a kath. Státus által beterjesztett iratok a közös állásfoglalásra s iskolakérdésekre is rávilágítanak. A mű jól megválasztott címe teljesen indokolt tehát. Birtok ügyében történt beadványok, továbbá a kath. autonómia, az érettségi vizsgálat, a szcheni kath. árvaház, a szerzetes iskolák, az államegély, a névelésmérés, általános iskolai kérdések stb. foglaltanak bő memorandumokban, tanulmányokban, hírlapi cikkekből e könyvben.

Lényege é műnek, hogy hiteles adatokat, kérdésmegvilágításokat, történeti sorrendet, a genfi beadvánnyal kapcsolatban ellenvéleményeket, önvédelmi harcok és fajfenntartó védekezések örök tanújeleit találjuk meg benne. Eddig inkább miniszteri rendeleteket, törvényeket láttunk, most keletkezésüknek, módosulásuknak és a vallások részéről történt fogadtatásuknak körülményei is inkább világosabbakká lesznek. E mű a vallások, elsősorban a kath. Státus, mivel ezzel foglalkozik, felelősségérzésének s fáradhatatlan tevékenységének bizonyítéka.

A közölt írások nyomán kifejezően domborodik ki egy érzés, amely mindnyájunkat áthat és amely új keletű: a kisebbségi érzés. Megszeretése a kevésnek, ami megvan, reszketés annak elvesztéséért, áldozatkészség, megbecsülése a fajnak s gyermeknek, küzdés az élnitudásért, megelégedni kicsinnyel, meghajolni tudni, a fokozott kötelességteljesítés s felelősségérzés, hála a nyújtott jóért ez érzés kísérői. E kisebbségi érzés szava csendül ki e könyvből, amely szóval a róm. kath. Status, élen fáradhatatlan főpásztorával: Majláth G. Károly püspökkel, fordul a felséghez, kormányhoz megértésért, méltányosságért.

Az egyház, jelesen a püspök tevékenységének alapját a hívek képezik, — vallja a híveiért aggódó püspök —, náluk nélkül minden munka futóhomokra emelt építmény, légváremelés (48. l.). E híveket gyűjti maga köré, hogy megszathassák vele főpásztori szívének aggodalmát, amikor az a veszély fenyegetett, hogy gyermekeiket saját hitelveik szerint nem nevelhetik. A felség elé viszi kérésüket, hogy a javaslat törvénné ne váljék. (143. l.) Ide helyezi bizalmát, mivel — ahogyan a) gyulafehérvári róm. kath. káptalan szépen megszövegezte — nagyszívű uralkodók megérik a nép lelkében mélyen rejlő vágyakat, megértik a nép fájdalmát és örömét egyaránt s az a jövőbe látó, igazi kormányzó, aki a nép lelkén keresztül meg tudja találni a népek boldogságának, békés egyetértésének útját. (46. l.). Ez egyetértést a könyv jeles szerzője a közvélemény gyökeres átalakulásától várja fenn — és lenn. Hasztalan adnák ki a legigazságosabb törvényeket fenn, ha nincsenek közegek lenn, akik azokat épp oly becsültesen végre nem hajtják. (254. l.)

Dr. Balázs András könyvének megjelenése nagyjelentőségű. Első az ilyenmű könyvek között. Kívánatos lenne, hogy a többi vallások könyvei is mielőbb melléje sorakoznának. Így lesz teljes a kép, amely a tízéves küzdelmes idők emlékét őrzi.

Szerző a róm. kath. Status előadója, a kigondolásban és végrehajtásban tőle várnak legtöbbet. Keze mindenben benne van. Az ismeretessé vált memorandum is szinte kivétel nélkül ő fogalmazta, anyagukat összegyűjtötte s feldolgozta. Világos érvelése, rendszeres felépítése, szókimondása, erős meggyőződése, faji érzése, akaraterje és tárgyi tudása vonul végig ez írásokon. A fórumra is kiáll: a Nemzetek Szövetségénél az erdélyi vallások nevében folyamodást nyújt be, iskolakérdésekben miniszterrel tárgyal. Könyve végén hírlapi cikkeit is összegezi, elején meg a tíz év összefoglaló képét rajzolja meg, ami által az olvasónak az okiratok rendszerbe foglalását könnyíti meg. Közéleti és tanügyi szereplésének beszédes tanubizonyosága műve, amely a legszeleesebb körben érdeklődésre tarthat számot.

Dr. Biró Vencel.

Bartók György: *A „Rendszer“ filozófiai vizsgálata.* Értekezések a filozófiai és társadalomtudományok köréből. A M. Tud. Akadémia II. osztályának rendeletéből szerkeszti: Dr. Fináczy Ernő osztálytitkár III. k. 5. sz. Budapest, M. Tud. Akadémia, 1928. 8-n 45 l.

Bartók György akadémiai székfoglaló értekezését veszi az olvasó a fenti címen megjelent dolgozatban. Nem ok nélkül választotta írója éppen a rendszer problémáját, mert a rendszerrel szemben való állásfoglalás jellemző egész filozófiai gondolkozására. Jelentős aktuálitása is van ennek a problémának ma, amikor a filozófiai irracionálizmus és psychologizmus zavaros hullámai fenyegetik a filozófia komolyságát és tisztaságát. Bartók dolgozata három részre oszlik: I. Rövid történeti áttekintést ad s főképen Kant és az idealizmus, valamint a magyar Pauler Ákos filozófiája által adott koncepciókat vizsgálja meg, hogy kritikailag megmutathassa, mely utak lehetségesek a probléma megoldására. Megállapítja, hogy *Kant-nál a rendszer, „...ez a sistemáizáló és egységesítő tendenciája az észnek“* (9. l.) magának az észnek „a lényegéből következik“. „Az értelmi

ismeretek rendszeres egységét, amely nélkül valódi tudomány lehetetlen, a tiszta ész létesíti, amely maga is rendszeres egység. A tiszta észnek egyetlen funkciója épen ezen egység és rendszer felé való szabályozása az értelem működésének, hogy ez által ne az ismeretek szabta aggregátum, hanem egy elv alapján való összefüggéssé létesüljön. Ezen rendszer alkotásnak előfeltétele az eszme, amely megadja a rendszernek célját és kialakítja formáját.“ (10. l.) A *Kant* követői, az idealizmus filozófiájának hívei, a rendszer fogalmának elemzésében a szellem lényegének ismeretéből indultak ki és haladtak a szellem tárgyát képező valóság felé, amelyben a szellem teljes kialakulását szemlélték. (11. l.) A másik út a rendszer felfogásában a *Paule*-é, aki az ellenkező irányban halad. *Paule* szerint nem a szellem strukturája kényszeríti a rendszer megvalósítására, hanem az a tiszta logikai tény, hogy minden dolog valamely rendszernek tagja. „*Paulernél* — mondja *Bartók* — a rendszerbe illesztés nem az ismeretnek, hanem már a megismerhetőség előfeltétele.“ (11. l.) A dolgozat II. része a rendszer dialektikai és logikai vizsgálatát adja. Ebben a részben abból a megállapításból indul ki, hogy a rendszer és az ismeret épen úgy korrelatív viszonyban vannak, mint a rendszer és a szellem. Élesen különböztet a lélek és a szellem között. „A lélek... reális valami, amelynek napja egyformán süt az értékes és értéketlen adottságok egész területén.“ „A szellem... tiszta érvényösszefüggés, amelyben az értéketadó jelentések ideális valósága egyesül.“ (13. l.) A rendszer a szellem adaequat kifejezési formája, a szellem önmegvalósulásának a funkciója, de másfelől az az organizmusa a szellemnek, amelyben a valóság egésze kifejezést nyer. Ezzelfogva „a rendszer a legegységesebb elrendező funkció“. (20. l.) Az a tény, hogy maga a szellem egységes rendszer, teszi tehát lehetővé, hogy a rendszert a priori és regulatív ideának tekintsük.

A további vizsgálatokban a rendszer logikai alkatát tárja fel. A rendszer logikai tekintetben a tudományos rendszerben valósul meg. A logikai rendszernek, vagyis a tudományos rendszernek pedig három mozzanata van: 1. a rendszer elemeit képező *jelentések*, 2. a jelentések deixise alapján a jelentések között kialakított *viszonyok* és 3. ezen viszonyokból kialakult organikus, átfogó *egység*. (27. l.)

A dolgozat III. része a bölcséleti rendszerrel és az egyes tudományok rendszereivel foglalkozik. Itt megkülönbözteti a kettő felett az őrendszert, amely mint idealitás érvényesül a szellem életében s mint ilyen transzcendentális előfeltétele minden rendszeralkotásnak. A filozófiai rendszert épen az különbözteti meg a szaktudományi rendszertől, hogy nemcsak erre az őrendszerre utal, de épen úgy az alapját képezi, mint a filozófiai rendszer a szaktudományi rendszereknek.

Bartók rendkívül világos és tisztán áttekinthető dolgozatán az élet lehellel érzi. A rendszer jelentése a valóságban nemcsak tudományos probléma számára, hanem életprobléma, a filozófáló élet mélyéből tör elő. Alapelvei mindent *Böhm Károlyn*ra utalnak, de vizsgálódásai és megállapításai nemcsak módosításai már annak, hanem mélyreható továbbfejtései. Polytonosan érezzük e tanulmány olvasása közben, hogy a jelenkori filozófáló lélettel benső kapcsolatban van s érezzük, hogy ennek új probléma-beállításai mint termékenyítik meg *Böhm*nek még csak életerős csirákban élő gondolatait. Elmondhatom, hogy számomra különös gyönyörűséget jelentett annak figyelése, hogy mint bontakozik ki a *Böhm* koncepciójából annyi és annyi új szempont és irányítás. *Böhm Károly* filozófiája még sok új ígéretet tartalmaz a magyar filozófáló szellem számára.

Dr. Tavaszy Sándor.

Nagy József: *A fejlődés eszméje.* Filozófiai értekezések. Kiadja a Magyar Filozófiai Társaság, 3. sz. Budapest, 1929. 8-r. 59 l.

A múlt század legnagyobb hatású gondolatával, a fejlődés eszméjével foglalkozik e tanulmány. Célját írja így jelöli meg: dolgozata előtt azt a feladatot látja, hogy „...fölfejtve ez eszme világnézeti alapjait, közelebb vigyen bennünket a fejlődésidea jelentésének és történeti szerepének a megértéséhez.“ Négy részre oszlik a dolgozat: I. *A fejlődés-eszme világnézeti alapja* (1—16. l.), II. *A fejlődés-eszme bölcséleti kialakulása* (17—42. l.), III. *A fejlődés-eszme szociológiája* (43—52. l.) és IV. *Végső eredmények* (53—59. l.). A dolgozatnak csaknem fele-

részét a II. fejezet foglalja le, de ettől eltekintve is, a dolgozat a fejlődés-eszme probléméját nem szisztematikus elvi alapjában, hanem filozófiatörténeti változásában, főképpen a Platon és Aristoteles által bevezetett transcendentálizmus és immanentizmus metafizikájának tükrében vizsgálja.

Az első részben az író rendkívül érdekesen a filozófia eredetét az emberi szellem mítosz-alkotó fantáziájában keresi, mert „...a Világegészről való tudomásom mindig ... alogikus és mülbikus természetű“ (3. l.). A filozófia mítoszai anyai formát mutathatnak föl, ahány formában foghatom föl az önmagam világban való létét. A saját létemre reflektáló érzéki tudat pedig vagy 1. a világban való „helyzetemet“ (a térbeliséget) vagy 2. a világban való „tartam“-omat (időbeliséget) veszi észre. Így jön létre az első eszme megfelelő „*transzcendencia mítosza*“, amely megalkotja a mundus intelligibilis-t és a második eszme megfelelően „*az immanencia mítosza*“, amelyben a világ „tüneményekké“ válik és „változik“. A világmagyarázat eme második esete hozza létre a történeti fejlődés folyamán „a változás“ gondolata által a „fejlődés-eszméjét“, amelyet először Aristoteles lát meg s így ő lesz „a fejlődés-eszméjének első filozófusa“ (19. l.). Az immanencia mítosza azonban legteljesebb kifejezést Hegelnél nyer, aki ennélfogva az evolúció-eszméjét a logszintétikusabb erővel ragadja meg. A rendkívül széles, alapos és gazdag erudíciójú filozófiatörténeti fejtegetések végső eredményeképpen megállapítja, „...hogy a fejlődés eszméje a valóság magyarázatának olyan a priori elve, amely a létnek egy sajátos értelmezéséből származik. Mert az, aki a létezőket pusztán térbeli tárgyakként fogja föl, az időt is térré teszi és a fejlődést a *halmozásban*, a *cumulatív*ban látja. Ezzel is összetettebbé lesz egy valóság, de ez még nem fejlődés. Így a közet- és hegyalakulatok téri történések eredményei s cumulatív, nem evolutív erők művei. Igazi fejlődés, *evolúció*, azaz kibontakozás csak ott van, ahol egy meglévő egység belülről növekszik kifelé. Ezért a fejlődés, — akár eredeti, akár átvitt értelemben, de mindig — csak organikus fejlődés lehet. Emiatt szereti Aristoteles a csira megnövekedésével s Bergson az összenyomott rugó kirugó-dásával szemléltetni. A fejlődésben is észlelhetők cumulatív változások, — hiszen anyaga is van a valóságnak, — de ezek keletkezési principiuma sem megelőző téri változásokban rejlik, hanem az organizmus mint egész magyarázza a részek kialakulását is. Ez azt jelenti, hogy a fejlődést nem a causalitással, hanem csupán az entelechiával, azaz a „tevékeny egész“ munkájával lehet megérteni. A létet ily módon a maga időbeli egységében az ember éli meg, aki tele van a jövő gondjával és multjával a fátylájával óhajt jövője sötétségébe bevilágítani. Ebből az alapélményből fakad az u. n. immanentista filozófia, amely az említett irracionális élménynek fogalmi kifejezése és abban áll, hogy minden valóság része egy nagy egésznek s az Egész, vagyis a kész, befejezett valóság benső feszültségként, mozgató eszmeként belülről alakítja az idő folyamán a készülő, kialakuló valóságot. Ez az alakulás a fejlődés: a létnek lényege szerint *keletkezésében* való fölfogása.“ (53. l.).

E nagyon tanulmányos és értékes dolgozat tiszta ismeretkritikai világosságban állítja elénk a fejlődés-eszme jelentését és helyét a szellemi élet egészében. Csak azt sajnáltuk és nélkülöztük az egész dolgozat olvasása folyamán, hogy szerző a dialektikai fejtegetéseit és filozófiatörténeti értelmezéseit nem tartotta szét, illetőleg kritikai históriai munkája után *csak* pozitív kifejtő dialektikai fejtegetéseit vártuk volna. A dolgozatot, ha osztályozni akarjuk, a helyes és mélyebb értelemben vett történetfilozófiai dolgozatnak kell mondanunk. Mint ilyen, a mi magyar filozófiai irodalmunkban első helyet foglal s a történeti filozófiájával foglalkozókra nézve nélkülözhetetlen.

Dr. Tavaszgy Sándor.

Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája 1928 év, pótlásokkal az 1919–1928. évekről.

Összeállította: *Dr. Ferenzi Miklós.*

Kisebbségi életünk szellemi termékeinek tizedik esztendejéről számolunk be az alábbiakban. Ez a számbavétel kissé lehangolónak mutatkozik, mivel egy újabb és pedig elég jelentékeny esökkenést kell megállapítanunk, mely a múlt, 1927. évi számadatokhoz képest közel 16%-ot jelent.

Az apadás, mely már három év óta tart és úgy látszik, még nem ért véget, nem okozhat meglepetést, mivel a fokozatosan romló gazdasági viszonyokból, mely nem csak az erdélyi magyarság szellemi életére hat bénítólag, hanem mondhatni mindenféle vonatkozásban nyomasztólag nehezedik az egész ország életére, szükségszerűen következnek. Midőn az anyagi szükségletekre mind kevesebb és kevesebb jut, akkor a szellemi kívánalmak kielégítése természetszerűleg háttérbe szorul. Olyan időket élünk, hogy szinte csodálkozunk kell, hogy az alább közlendő eredmények még ennél is nem gyengébbek.

Az 1928. évi bibliografia 350 címszót ölel föl és 18 gyűjteményes utalócímszó leszámításával 332 művet sorol föl. Ez a 332 mű tartalmilag a következő csoportokra oszlik: Szépirodalom 104 mű (31%), melyből verses kötet 30 darab, a szépirodalom 29%-a, színdarab 8 (8%), szépprózai mű 66 darab (63%); a tudományos és ismeretterjesztő művek csoportja 69 darabot (21%) mutat, a vallásos irodalom 26 művel (8%) szerepel, míg a tankönyvek rovatában mindössze 8 művet (2%) találunk. A vegyesek csoportja 125 darabot (38%) tartalmaz, mely a következőkből alakul: 10 zenemű, 5 törvény- és rendeletfordítás, 18 iskolai értesítő, 14 évkönyv, jegyzőkönyv és jelentés, 46 naptár és végül 31 egyéb nyomtatvány.

A megjelenési helyek szerinti statisztika körülbelül ugyanazokat az arányszámokat mutatja, mint az utóbbi években. Ko-

lozsvár ez évben 158 művel szerepel, ami 47,5%-ot jelent, az erdélyi szerzők külföldön kiadott művei 16 darabot tesznek ki.

Igéretünkhöz képest e tizedik év kimutatásához csatoltuk az elmúlt évek bibliográfiáihoz gyűjtött pótlékokat, melyek elég jelentékeny számmal gyarapították statisztikánkat. E kiegészítő felsorolás 386 darabról ad számot s legnagyobb részében az 1922.—1924. évek anyagát gyarapítja. Valamennyi csoport emelkedést mutat; jelentékenyebb a gyarapodás a zeneművek és naptárak rovatainál, melyek hiányos voltára dr. György Lajos az 1919.—1924. évekről szóló bibliográfiájában rámutatott. Sajnálattal kellett mellőznünk az 1919.—1924. évi bibliográfiából kihagyott, de 1925-től kezdődőleg felvett iskolai értesítők felsorolását, mivel ezek közlése legalább félívvvel növelte volna közleményünk terjedelmét.

A mellékelt táblázat a tíz év szellemi termékeinek a közölt pótlékok következtében módosult eredményeit tünteti fel. A tíz év statisztikai görbéje az 1924. évig erősen emelkedő irányzatot mutat, az 1925. évben még ugyanazon magasságban marad s onnan kezdve hanyatlik. A mi szempontunkból tehát az 1924. és 1925. évek mutatkoztak a legkedvezőbbeknek.

E táblázat eredményei számbelileg változtatnak ugyan azokon az adatokon, melyeket dr. György Lajos az 1919.—1924. évi bibliográfiájának statisztikai táblázatában közöl, de a belőlük levont következtetések, habár az arányszámok módosulást is szenvedtek, nagyjában most is fennállanak.

Megkell jegyeznünk, hogy e statisztikai táblázatban a teljesség és az 1925.—1928. évi eredményekkel való helyes összehasonlíthatóság szempontjából a bibliográfiánkból kihagyott iskolai értesítők is szerepelnek.

A tíz év összeredménye tehát ez újabb közlések után **3186 darabra emelkedik.**

Az 1928. évi bibliográfia és a pótlékok közé azokat a műveket is felvettük, melyeknek megjelenéséről tudomásunk van, melyekhez azonban nem tudván hozzájutni, csak hiányos bibliográfiái leírásukat adhattuk. Ezeket a címeket ?-jel jelöltük.

A *-gal jelzettek erdélyi szerzők külföldön megjelent munkái.

	Szépirodalom				Tudományos és ismeretterjesztő művek	Vallásos művek	Tankönyvek
	Verses művek	Szindarabok	Prózai művek	Összesen			
1919	5=25 ⁰ / ₀	7=35 ⁰ / ₀	8=40 ⁰ / ₀	20=26 ⁰ / ₀	22=29 ⁰ / ₀	5= 6 ⁰ / ₀	11=14 ⁰ / ₀
1920	10=24 ⁰ / ₀	5=12 ⁰ / ₀	26=64 ⁰ / ₀	41=37 ⁰ / ₀	13=12 ⁰ / ₀	7= 6 ⁰ / ₀	10= 9 ⁰ / ₀
1921	11=33 ⁰ / ₀	3= 9 ⁰ / ₀	19=58 ⁰ / ₀	33=17 ⁰ / ₀	27=14 ⁰ / ₀	6= 3 ⁰ / ₀	35=19 ⁰ / ₀
1922	22=35 ⁰ / ₀	12=19 ⁰ / ₀	29=46 ⁰ / ₀	63=21 ⁰ / ₀	47=16 ⁰ / ₀	16= 6 ⁰ / ₀	65=22 ⁰ / ₀
1923	35=35 ⁰ / ₀	8= 8 ⁰ / ₀	58=57 ⁰ / ₀	101=28 ⁰ / ₀	42=11 ⁰ / ₀	27= 7 ⁰ / ₀	66=18 ⁰ / ₀
1924	47=37 ⁰ / ₀	8= 6 ⁰ / ₀	71=57 ⁰ / ₀	126=29 ⁰ / ₀	87=20 ⁰ / ₀	38= 9 ⁰ / ₀	55=12 ⁰ / ₀
1925	26=24 ⁰ / ₀	14=13 ⁰ / ₀	69=63 ⁰ / ₀	109=25 ⁰ / ₀	117=26 ⁰ / ₀	34= 8 ⁰ / ₀	28= 6 ⁰ / ₀
1926	32=29 ⁰ / ₀	18=16 ⁰ / ₀	60=55 ⁰ / ₀	110=26 ⁰ / ₀	92=22 ⁰ / ₀	57=14 ⁰ / ₀	25= 6 ⁰ / ₀
1927	37=33 ⁰ / ₀	6= 5 ⁰ / ₀	69=62 ⁰ / ₀	112=28 ⁰ / ₀	62=16 ⁰ / ₀	44=11 ⁰ / ₀	32= 8 ⁰ / ₀
1928	30=29 ⁰ / ₀	8= 8 ⁰ / ₀	66=63 ⁰ / ₀	104=31 ⁰ / ₀	69=21 ⁰ / ₀	26= 8 ⁰ / ₀	8= 2 ⁰ / ₀
Év n.	5=17 ⁰ / ₀	3=10 ⁰ / ₀	21=73 ⁰ / ₀	29=24 ⁰ / ₀	9= 7 ⁰ / ₀	5= 4 ⁰ / ₀	14=11 ⁰ / ₀
Összesen	260=30 ⁰ / ₀	92=11 ⁰ / ₀	496=59 ⁰ / ₀	848=27 ⁰ / ₀	587=18 ⁰ / ₀	265= 8 ⁰ / ₀	349=11 ⁰ / ₀

V e g y e s							Összesítés
Zeneművek	Törvények és rendeleték	Isk. értesítők	Jegyzőkönyvek, jelentések, évkönyvek	Naptárak	Egyéb	Összesen	
1	—	11	—	5	2	19=25 ⁰ / _o	77
6	—	21	2	7	3	39=36 ⁰ / _o	110
10	8	41	6	13	12	90=47 ⁰ / _o	191
15	3	48	9	13	16	104=35 ⁰ / _o	295
21	16	33	9	27	26	132=36 ⁰ / _o	368
11	17	35	12	31	27	133=30 ⁰ / _o	439
14	18	34	22	36	29	153=35 ⁰ / _o	441
16	9	25	21	41	20	132=32 ⁰ / _o	416
23	8	28	12	45	28	144=37 ⁰ / _o	394
10	6	18	14	46	31	125=38 ⁰ / _o	332
60	2	—	—	—	4	66=54 ⁰ / _o	123
187	87	294	107	264	198	1145=36 ⁰ / _o	3186

Ady László. Székelyföldvár multja és jelene. A „Magyar Nép” kiadványa. Cluj-Kolozsvár, év n. 8^o 2 lev. Minerva rt.

Almanach a kolozsvári unitárius főgimnázium „Kriszta Önképzőkörének” 1927—28. évről. Kiadja a „Kriszta Önképzőkör”. Cluj-Kolozsvár. 8^o 72 l., 1 lev., 2 mell. Corvin kny.

Álmoskönyv. Legujabb egyiptomi —. Híres egyiptomi és perzsa álomfejtők és jósök igaz álomfejtéseit tartalmazza. H. n., év n., k. 8^o 2 lev.

Álmoskönyv és Csizidó. Valódi egyiptomi —. A legrégebb adatokból és a legujabban feltalált hírneves chaldeai, perzsa, egyiptomi bölcsék kézírataiból összeállítva. (2. kiadás.) Kiadja: Polonyi Albert könyvkiadóvállalat. Cluj, év n. 8^o 32 l. „Globus” nyomda.

Antal János. Szüzesség. (Két lélek története.) Cluj-Kolozsvár, év n. 8^o 162 l. Pallas kiadás. („Helicon” nyomda.)

Aradi Victor. A nagy pör. Cluj, év n. 8^o 32 l. Tipografia Viața.

Áróák könyve. Az Erdélyi Zsidó Árvagondozó évkönyve. 1926—1927.—5687. *Antal Márk, Diamant Izsó és dr. Kertész Jenő* közreműködésével szerkesztette *Schwarz Miksa*. Az Erdélyi Zsidó Árvagondozó kiadása. Cluj. 8^o 159 l., 1 mell. Bernát kny. (Az Erdélyi Zsidó Árvagondozó Kiadványai 3. sz.)

Bakkay Kálmán dr. Újszövetségi biblia. Iskolai és magánhasználatra egyszerűsítve. A szatmári Egyházmegyei Hatóság jóváhagyásával. Satu-Mare (Szatmár). 8^o 168 l., 2 lev. „Pallas” nyomda.

* *Balogh Arthur dr.* A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és békeszerződések alapján. Berlin. 8^o 329 l., 1 lev. Ludwig Vögelreiter Verlag, Magyar osztály. („Concordia” kny. Bratislava-Pozsony.)

Balogh István, kézdiszentléleki. Adóniás. Dráma öt felvonásban a bibliai időkben. Mercurea-Ciuc—Csikszereda. 8^o 128 l. Szvoboda Miklós kny.

* *Bangha Béla.* A jezsuita-rend és ellenségei. Budapest. 8^o 175 l. A „Magyar Kultúra” kiadása. (Vasárnap irodalmi és nyomdai műintézet. Arad.) (Katholikus Kultúrkönyvtár. X. kötet.)

Barlabás Piroška, B. és Bácsy Ti-

bor. Háztartástan vezérkönyve az elemi vegyes- és leányiskolák V—VI—VII. osztálya számára. (A legújabb miniszteri tanterv szerint.) Cluj-Kolozsvár. 8^o 59 l. Minerva rt.

Barta Sándor. Műkedvelők színháza. Szindarabok, jelenetek. Covasna. 8^o 93 l., 1 lev.

Bellek Alajos. „Legyetek készen!” Eszközök és módok: Hogyan lehet boldogul meghalni? Lelki olvasmányok, elmélkedések és áhitatgyakorlatok. Latinból fordította: *P. Kiss Arisztid.* Cluj-Kolozsvár. 8^o 270 l. Szent Bonaventura kny.

Bene Ilonka, Szászné. Szakácskönyv. Szerző kiadása, Gyergyószentmiklós. 8^o 205 l. Sándory kny.

Berde Mária. Seherezáde himnusz. — versei. Cluj-Kolozsvár. 8^o 88 l., 4 mell. Erdélyi Szépművés Céh. (Minerva rt.) (Erdélyi Szépművés Céh. III. sorozat. 5. sz. könyv.)

Berde Mária, R. Téliutó. Elbeszélések. Cluj-Kolozsvár. 8^o 177 l. Minerva rt. (Pásztortűz Könyvtár 11. sz.)

Berde Mária, R. és Kabdebó Erna. Végre egy férfi! Három egyfelvonásos vígjáték. Marosvásárhely. 8^o 83 l. Révész Ernő könyvkiadóvállalata.

Bertinkey Andor aróf. A sáttán leánya. Regény a való életből merítve. Cluj, év n. 8^o 925 l. Polonyi Albert kiadása.

Bicsérdy Béla. Az élet könyve. I. kötet. Az emberi egészség, erő, élet és munkaképesség visszaszerzése és állandósítását lehetővé tevő ismereteket tartalmazza. Számos étrenddel és több száz gyakorlati példával. — II. kötet. A gondolaterek hatalma. Az emberi akarás és életképesség visszaszerzésével, állandósításával és tökéletesítésével összefüggő ismereteket tartalmazza. Arad. 8^o I. kötet. 708, X l. — II. kötet. 1 lev., 711—1064. l. Aradi Hírlap nyomdai-társaság.

Bilinszky Lajos dr. Közigazgatási jog a felsőkereskedelmi iskolák második osztálya számára. Összeállította —. Cluj-Kolozsvár. 8^o 74 l., 1 lev. Corvin nyomda kiadása.

Bilinszky Lajos dr. Magánjog a felsőkereskedelmi iskolák első osztálya számára. Összeállította —. Cluj-Kolozsvár. 8^o 71 l. Corvin nyomda kiadása.

Bilinszky Lajos dr. Módszeres magyar nyelvtan középiskolák számá-

ra. Cluj-Kolozsvár, 8^o 131 l. Minerva rt.

Biri néni szakácskönyve. A magyar konyha legjobban összeállított kézikönyve. Brassó, 8^o 254 l., 1 lev. Brassói Lapok könyvostálya kiadása.

Biró Vencel dr. A mai közszellem erdélyi történelmünk ítélőszéke előtt. Cluj-Kolozsvár, k. 8^o 26 l. Minerva rt. (Minerva Könyvtár 10.)

Biró Vencel dr. Dr. Karácsonyi János. Különlenyomat az Erdélyi Helikon 1928. évfolyam 6. és 7. számából. Cluj-Kolozsvár, év n. 8^o 30 l., 1 mell. Minerva rt.

Bitay Árpád dr. Román dicsőítő írás és vers a Széchenyiekről 1839-ből. (Cluj-Kolozsvár.) 8^o 15 l., 1 mell. (Lapkiadó ny. műint. rt.) Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle 1928. V. évf. 1—4. számából.

Bittera Miklós dr. — nak A gyakorlati műtrágyázásról tartott előadása az Erdélyi Gazdasági Egylet Növénytermelési Szakosztálya által Kolozsvárt 1928. szept. 2—8. napján rendezett mezőgazdasági termény-, gép-, eszköz- és anyagkiállításával kapcsolatban. Cluj-Kolozsvár, 8^o 15 l. „Stудиó” kny., Nagy és Braun. (Melléklet az „Erdélyi Gazda” 59. évf. 18. számához.)

Blaskó Mária. A királyné leánya. Ifjúsági regény. Mária Kongregáció kiadása. Cluj-Kolozsvár, 8^o 1 lev., 114 l. Providentia kny.

Bodó Sanyi. A három fejű ember. Omul cu trei capete. — legújabb érdekesítő, teljesen befejezett regény. București, év n. 8^o 24 l. Tip. Brănișteanu.

Bodor János. Életképek. (Elbeszélések). Târgu-Mureș—Marosvásárhely, 8^o 168 l. Kiadja: „Concordia” kny. (Gámán Gy.)

Borbély István dr. A duális létből-cselet és theológiája. Cluj-Kolozsvár, 8^o 76 l., 1 lev. Corvin ny. (Az Unitárius Irodalmi Társaság Szakkönyvtára. IV. kötet.)

? *Borbély István dr.* Ferencz József unitárius püspök emlékezete. Cluj-Kolozsvár, 8^o ? l. Corvin kny.

Boros Fortunát dr., P. A kereszt zsoldjában. Cluj-Kolozsvár, k. 8^o 104 l. Szent Bonaventura kny.

Boros János. Az 1848. év eseményei Krassó vármegyében. Történelmi tanulmány. — levéltári kutatásai alapján. Sajtó alá rendezte: *Jakabffy Elemér dr.* Lugoj, év n., k. 8^o 101 l., 1 lev. Husvéth és Hoffer kny.

Boroszlom Vladimír. A szibériai halálmezők vagy az orosz császári palota rejtelméi. Cluj, év n. 8^o 375 l. Kiadja: Polonyi Albert.

Borsoss Imre dr. Megfigyelések az ember ivari életéről, szaporodásáról, fejlődéséről, testi és lelki világáról és ezeknek egymásra gyakorolt hatásáról. Cluj-Kolozsvár, 8^o 151 l. Minerva rt.

A brassói református nagyhét emlékkönyve. Az erdélyi református egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár, 8^o 191 l. Minerva rt.

Cherestestiú Viktor dr. Román-magyar és magyar-román szótár. Szerkesztette — *Dr. Ferenczi Miklós, Valentiny Antal* és *dr. Cherestestiuné H. Margit* közreműködésével. I. Román-magyar rész. Második kiadás. Cluj-Kolozsvár, 8^o 4 lev., 1134 l. „Helikon” kny.

Cogitator. A szatmárvidéki asszimiláció. Nemzetpolitikai tanulmány. Külön lenyomat a „Magyar Kisebbség” nemzetpolitikai szemle VII-ik évfolyamából. Lugos, év n. 8^o 81 l., 1 lev. Husvéth és Hoffer kny.

Collodi, C. Fajankó, a fából faragott Paprikajancsi tanulságos és vidám históriája. — nyomán magyarra átdolgozta *Czédly Károly dr.* Arad, 8^o 255 l. „Vasárnap” irodalmi és nyomdai műintézet.

Cornea Tamás. A kisebbségi kérdés. Politikai tanulmány. Cluj-Kolozsvár, 8^o 63 l. Lapkiadó rt.

Crefu Miron dr. Kivonat a Háromszékvármegye 1927. évi közegészségügyi állapotáról készített évi jelentésből. Sft. Gheorghe, 8^o 23 l. Typ. Móricz István.

Császár Károly dr. A jelenkori nyelvújítás. Cluj-Kolozsvár, k. 8^o 32 l. Minerva rt. (Minerva Könyvtár. 13.)

Csefó Sándor. Kísérleti fizika közép fiú- és leányiskolák III. osztálya számára. II. kiadás. 223 ábrával és képpel. Kolozsvár, 8^o 216 l. Minerva rt.

Csűry Bálint dr. Bod Péter Szent Hilariusának forrása. Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle 1928. V. évf. 1—4. számából. (Cluj-Kolozsvár.) 8^o 13 l. (Lapkiadó ny. műint. rt.)

Cultura könyvkölcsönző vállalat, Luduş. Katalógus. 1. sz. Cluj, év n., k. 8^o 80 l. Lapkiadó rt.

Czellér Lajos. 25 esztendő. Az oradea-i vas-, fém- és vegyipari

munkások szakszervezetének negyedévszázados munkája. Összeállította: —. Kiadja a Romániai Vas-, Fém-, Vegy- és Petroleum-munkások Egységes Szövetségének oradeai csoportja. Oradea, év n. 8° 16 l. Tipografia și Librăria Românească S. A.

Czirner Gizella. Az egészség és takarékoság szakácskönyve. Az év szakai szerint beszerezhető, tápérték szerint megválogatott tápanyagból, gondosan menü-rendszerbe foglalt szakácskönyv. Polgári háztartások és jobb kifőzések részére. Szerkesztette és kiadja —. Uioara, év n. 8° 30 l., 1 lev. Sonnenfeld S. A. Oradea.

Czumbel Lajos dr. Betlehem. Karácsonyi pásztorjáték. Satu-Mare (Szatmár), év n. 8° 8 l. „Pallas” nyomda.

Daloskönyv. Legújabb magyar —. 3. szám. Cluj, év n. 8° 34 l., 1 lev. Kiadja a Magyar Daloskönyv kiadóvállalata. (A „Lumina” nyomdai műintézetnek nyomása.)

Daloskönyv. Legújabb magyar —. 4. szám. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 32 l. Kiadja a Magyar Daloskönyv kiadóvállalat. (Tipografia „Viața”, Hönig & Lederer.)

A Dávid Ferenc Egylet Népies Kiadványa. Cluj-Kolozsvár. 2. *Szent-Iványi Sándor.* A nép barátja. Még csak félv év az élet.

Decameron musical. — artistic și literar pe anul 1928. Zenei-, művészeti és irodalmi dekameron. Redactat de — Szerkeszti *Josif Szigethy József.* Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 324 l. „Providentia” kny.

Delly Szabó Géza. Kondorosi szép csárdásné. — Szegény asszony fia vagyok. — Erre-arra. — Kisdobozi kerek erdő. — Tíz literő bennem van. — Ha bemegyek a baracsi ... H. n. (Kolozsvár), év n. 8° 4 lev. (Könyomat.)

Demény Dezső. Szerenád. H. n. (Kolozsvár), év n. 4° 5 l. (Könyomat.)

Demeter Gyula. Fák halála. Novellák. Turda-Torda. 8° 82 l., 1 lev. Fűssy József kny.

? *Dénes Sándor.* Ujságot írok. Szatmár. 8° ? l.

Dolgozatok a Biharmegyei Orvostudományi Társaság és Természettudományi Egylet 60 éves fennállásának emlékére. Kiadta az Egylet. Oradea. 8° 145 l. Sonnenfeld Adolf rt.

Donáth László. Humorok esetek. Cluj-Kolozsvár. 8° 185 l., 1 lev. Mi-

nerva rt.

Dormándi László. Súlyommadár. Balassa Bálint regénye. Magyar Ujság regény melléklete, Arad. 8° 208 l. Folio kny. (Csonka.)

Dsida Jenő. Leselkedő magány. Versek. Cluj-Kolozsvár. 8° 96 l. Minerva rt.

Egy darab Amerika. Kivándorlók és visszavándorlottak följegyzései. Oradea-Nagyvárad, 16° 54 l. Tip. și Librăria Românească S. A. (Nyugdíjasok Könyvtára. I. évf. 1. sz.)

Éjjeli szentségimádás. H. n., év n., k. 8° 55 l.

Elek János. Modern butor tervek. 1929-es kiadás. 10 konyha, 10 ebédlő, 10 háló, 10 uriszoba, 10 különféle kerti butorok. A tervek számszerűn műhelyrajza megrendelhető — műasztalosnál. Tg.-Mureș. Cluj, év n. 4° 56 l. Tip. Helicon.

Élő könyvek. Az „Ifjú Erdély” kiadása, Turda-Torda. 9. *Fiers Elek.* Isten pénzügyei. 10. *Az Ur csodásan működik.* 11. *„Itt az Isten köztünk.”*

Erdélyi Gazdasági Egylet. 1928. március hó 4—11. napjain az — Növénytermelési szakosztálya által rendezett I. erdélyi nemesített kukorica-, vetőmag- és burgonyakiállítás és vásár programja, katalógusa és egyéb tudnivalói. Összeállította: *Török Bálint.* Kiadja az E. G. E. Növénytermelési Szakosztálya Kolozsvárt. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 31 l. Minerva rt. (Román és magyar címmel és szöveggel.)

Erdélyi Szépművés Céh. Cluj-Kolozsvár. II. sorozat. 21—22. sz. könyv. *Gulácsy Irén,* P. Átal a Tiszán, 23—24. sz. könyv, *Székely Jenő.* A Csehi-család. III. sorozat. 1—4. sz. könyv, *Tamási Áron.* Szűzmáriás királyfi. I., II. 5. sz. könyv. *Berde Mária.* Seherezáde himnusza. 6—7. sz. könyv. *Sipos Domokos.* Vajdó idők. 8—9. sz. könyv. *Szántó György.* Mata-Hari. 10—11. sz. könyv. *Makkai Sándor.* Ágnes. 12—13. sz. könyv. *Nyirő József.* A sibói bölény. I. kötet.

Erdélyi Tudományos Füzetek. Szerkeszti dr. *György Lajos.* „Erdélyi Irodalmi Szemle” kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° Lapkiadó ny. műint. rt. 11. sz. *Tavaszy Sándor dr.* Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése. 12. sz. *György Lajos dr.* Két dialógus régi magyar irodalmunkban. 13. sz. *Sebestyén József, kepeczi.* A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a Bethleni gróf Bethlen-

család címere. 14. sz. *Ferenczi Miklós dr.* Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1926. év.

Az Erdélyi Zsidó Árvagondozó Kiadványai. Cluj. 3. sz. *Árvák könyve.*

Eröss Alfréd. Az út. Költemények. Arad, k. 8^o 74 l., 1 lev. „Vasárnap” irodalmi és nyomdai műintézet.

* *Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből.* Budapest. III. kötet. 4. szám. *Varga Béla.* A subsistentia fajai.

Ervers, Hans Heinz. A játékszék-rény. *Pogány Mihály* fordítása. Temesvár, k. 8^o 70 l. Temesvári Hirlap. (Nyomatott a „Hunyadi” grafikai műintézetben.)

Falk Viktor, Iovag. Szerelem és szenvedés vagy menyegző a bitófa alatt. Fordította *Sashegyi László.* Cluj, év n. 8^o 320 l. Pallas könyv- és lapterjesztő vállalat. (Turul Regénytár. IV. sorozat.) (Csonka.)

(*Farönkök átszámítási táblázata.*) (Cím lap nélkül.) (Tárgul-Sáucscs), év n., k. 8^o 30 l. (Tip. Minerva.)

Fekete Lajos. Pusztai vándorlás. Versek. Fogaras, 8^o 63 l. Globus kny., Odorheiu.

Ferdinand I. Regele — si Banatul. Album comemorativ alcătuit de: *Emil Grădinaru* și *Eugen Bugel.* Lugoj. 8^o 376 l., 1 mell. Tip. A. Auspitz. (Román, magyar, német nyelven.)

Ferencz József unitárius püspök gyászemléke. Cluj-Kolozsvár. 8^o 76 l. Corvin kny.

Ferenczi Miklós dr. Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1926. év. Összeállította: —. Cluj-Kolozsvár. 8^o 23 l. Lapkiadó rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 14. sz.)

Fiers Elek. Isten pénzügyei. Egy lelkipásztor naplójából. Az „Ifjú Erdély” kiadása. Turda-Torda, év n., k. 8^o 64 l. Fűssy József kny. (Élő Könyvek 9.)

Fischer Imre. Intracranialis vérzésekről. (A Biharmegyei Orvos-Gyógy-szerész és Természettudományi Egylet 60 éves fennállásának emlékére kiadott „Dolgozatok” című mű különnyomata.) Oradea. 8^o 8 l. Sonnenfeld Adolf rt.

Fodor Béla. Lacika elveszett. Meséjatek. Carei. 8^o 11 l. Róth és Komáromy nyomda.

Fortunescu C. D. és dr. Kováts S. János. Francia nyelvi első évfolyam. A közép- és szakiskolák számára szerkesztették —. Második rvidított kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8^o 139 l. Mi-

nerva rt.

Földes Anna, Wégerné. Székely ciprusok. Cluj-Kolozsvár. 8^o 133 l. Minerva rt.

Földes József és Földes Zoltán. János apó tapasztalatai. Történetek és jótanácsok a magyar nép számára. Cluj-Kolozsvár, k. 8^o 53 l., 1 lev. Szent Bonaventura kny.

Földes Zoltán. Az elveszett leány. Cluj-Kolozsvár, k. 8^o 27 l. Szent Bonaventura kny. (A Katholikus Világ Könyvtára 17. sz.)

Földes Zoltán. Az endrédi leányvásár és más elbeszélések. Cluj-Kolozsvár, k. 8^o 102 l., 1 lev. Minerva rt. (A „Magyar Nép” könyvtára 25.)

Földes Zoltán. Mennyei szép koszoru. Imádságok és énekek. Második kiadás. Cluj-Kolozsvár. 16^o 616 l. Szent Bonaventura kny.

Földes Zoltán. Szívvel. — versei. Szwata-Szwáta, k. 8^o 133 l., 1 lev. Erzsébet kny. rt. Diciosánmártin.

Frisch Eufemia, Krupkáné. 3000 recept. Művészet a konyhában és cukrászathban. Szerkeszti és kiadja —. Cluj, év n. 8^o 1. füzet 16 l. Tip. Ardealul.

Gaál Sándor. Dialogia. Romániáról, a hazaszeretetről és a mi közös nemzeti életünkéről alkotott ideál. Cluj, év n. 8^o 2 lev. Tip. Albert.

Gál Kelemen dr. A társadalmi közszellem hatása az iskolai nevelésre. Cluj-Kolozsvár, k. 8^o 34 l. Minerva rt. (Minerva Könyvtár. 11.)

Giszkalay János. Vitéz Benája három útja. Kis emberek és nagy gyermekek számára írta —. Rajzolta Kóra Nándor. Cluj. 8^o 149 l., 1 lev., 4 mell. Noár kiadás. (Nyomta a Helikon nyomdai műintézet.)

Gladden Washington dr. A keresz-tény pásztor és a dolgozó gyülekezet. Fordította és négy fejezettel (a Gyülekezeti Élet Köréből címen) megtoldotta *Kiss Sándor.* Odorheiu-Székelyudvarhely. 8^o 287 l. Globus kny.

Goldberger Ede dr. Mit kell tudni mindenkinek a nemibetegségekről. Kérdések és feleletek. II-ik bővített kiadás. Cluj. 16^o 33 l. „Deutscher Bote” kny.

Göbl László. Műfordítások. Arad. 8^o 76 l., 2 lev. Folio könyvnyomdai műintézet kiadása.

Gulácsy Irén, P. Átal a Tiszán. Elbeszélések. Cluj-Kolozsvár. 8^o 147 l., 1 lev. Lapkiadó és Nyomdai Műintézet rt. nyomása. (Erdélyi Szép-mives Céh. II. sorozat. 21–22. sz.

könyv.

* *Gulácsy Irén*, P. Fekete völegények. Regény három kötetben. 8. kiadás. I—III. kötet. Budapest, 8^o I. kötet. 221 l. — II. kötet. 281 l. — III. kötet. 236 l., 1 lev. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet rt. kiadása. (Budapesti Hírlap nyomdája). (P. Gulácsy Irén munkái. I—III.)

Gyallay Domokos. Falusi színház. Jelenetek, egyfelvonásosok falusi műkedvelők számára. Cluj-Kolozsvár. 8^o 64 l., 1 lev. Minerva rt.

* *Gyallay Domokos*. Vaskenyéren. Történeti regény. Kosice-Kassa. 8^o 179 l., Kazinczy Kiadóvállalat. („Concordia“ kny. Bratislava-Pozsony.)

Gyenge János dr. és Pálffy István. A tiszta kálvini szervezeti Romániai Magyar Presbiteriánus Egyház megalakulása és cletharca. Oradea, év n. 8^o 64 l. Kosmos nyomda könyv- és lapkiadó vállalat.

Gyerkes Mihály. Szervezkedjünk kertészeti termelésre. Felhívás a Kertészeti Termelők Betéti Társaságának megalakítására. Odorheiu—Sz. Udvarhely. 8^o 16 l. „Minerva“-nyomda rt.

György Lajos dr. Két dialógus régi magyar irodalmunkban. Cluj-Kolozsvár. 8^o 43 l., 1 mell. Lapkiadó ny. műintézet rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 12. sz.)

Györi Emil. Maros vize. Tangó dal. Szövegét írta *Nádasz Ernő*, zenéjét szerző — Timişoara, Leipzig, Budapest, év n. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Hamburg József dr. Achad Haam. — emlékbeszéde. Függelék: Achad Haam életének és műveinek ismeretése az Enciclopedia Judaica nyomán. Cluj, 8^o 24 l. Brit Hanoar Ezra kiadása. (Tip. Helicon.)

Heller József dr. A diathermiáról, különös tekintettel nőgyógyászati alkalmazására. (9 ábrával.) Cluj, év n. 8^o 10 l. Tipografia „Helicon.“ (Az Orvosi Szemle tudományos közleményeiből.)

Hét mennyei szent zár imádsága. Carei, év n., k. 8^o 8 l. Csókás László.

Imre Lajos dr. A modern nevelési rendszerek kritikája. Cluj-Kolozsvár, k. 8^o 37 l. Minerva rt. (Minerva Könyvtár. 12.)

Imre Lajos dr. Ifjúsági játékok könyve. Cluj-Kolozsvár, k. 8^o 75 l. Minerva rt. (A Magyar Ifjúság Könyvtára. 9. sz.)

Dicsőszentmárton. A dicsőszentmártoni nyilvánossági jog nélküli ref. polgári leányiskola értesítője az 1927—28. iskolai évről. 9-ik. tanév. Az iskolaszék megbízásából szerkesztette: Az igazgatóság. Cluj-Kolozsvár. 8^o 7 l., 1 mell. Minerva rt.

Kézdivásárhely. Az erdélyi róm. kath. katolikus státus kézdivásárhelyi főgimnáziumának értesítője az 1926—27. iskolai évről. Szerkesztette *Péter János dr.* Targul-Săcuesc. 8^o 39 l. Nyomatott Turóczy Istvánnál.

Kolozsvár. Az Erdélyi Református Egyházkerület theológiai fakultásának értesítője az 1927—28. tanévről. Szerkesztette: *Dr. Tavasz Sándor*. A ref. theol. fakultás kiadványa. Cluj-Kolozsvár. 8^o 58 l. Minerva rt.

Kolozsvár. A magyar unitárius egyház teológiai akadémiájának értesítője az 1927—28. iskolai évről. Szerkesztette: *Dr. Kiss Elek*. XXXII. évf. Cluj-Kolozsvár. 8^o 29 l. „Corvin“ kny.

Kolozsvár. A kolozsvári református kollégium — fiú főgimnázium, bennlakás és elemi iskola — értesítője az 1927—28. iskolai évről. Kiadja: Az előljáróság. Cluj-Kolozsvár. 8^o 44 l. Concordia nyomda.

Kolozsvár. Az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári leányfőgimnáziumának értesítője az 1927—28. iskolai évről. Az előljáróság megbízásából szerkesztette: *őz. Bátor Józsefné*. Cluj-Kolozsvár. 8^o 27 l. Minerva rt.

Kolozsvár. Az Erdélyi róm. kath. Státus kolozsvári főgimnáziumának 1927—28. tanévi értesítője. Közli *Dr. Biró Vencel*. Cluj-Kolozsvár. 8^o 41 l. „Providentia“ kny.

Marosvásárhely. A marosvásárhelyi református kollegium (főgimnázium, elemi iskola, internátus és konviktus) értesítője az 1927—28. iskolai évről. Az előljáróság megbízásából szerkesztette *Nagy Endre*. LXXI. folyam. Új folyam LXVII. Targu-Mureş, év n. 8^o 37 l., 1 lev. Tipografia Benkő.

Marosvásárhely. A targu-muresi református leányiskola (elemi és középiskola) értesítője az 1927—28. iskolai évről. XXXVIII. évfolyam. Szerkesztette *Rakassányi Aranka*. Targu-Mureş, év n. 8^o 25 l., 1 lev. Tipografia Benkő.

Marosvásárhely. A marosvásárhelyi róm. kath. elemi (172. évf.) és polgári (30. évf.) leányiskola értesi-

tője az 1927—28. iskolai évről. Tg.-Mureş, év n. 8^o 15 l. Tip. S. Nagy.

Szatmárnémeti. A szatmárnémeti nyilvánossági jog nélküli ref. főgimnázium, 1927—28. évi, ötvenhetedik értesítője. Szerkesztette: *Dr. Hantz Jenő.* Satu-Mare—(Szatmár), év n. 8^o 20 l. Északkeleti Könyvnyomda.

Székelykeresztúr. A székelykeresztúri unitárius főgimnázium értesítője az 1926—27. évről. Szerkesztette *Gálfalvi Samu.* Cristur, év n. 8^o 25 l., 1 lev. Szabó K.

Székelykeresztúr. A székelykeresztúri unitárius főgimnázium értesítője az 1927—28. évről. Szerkesztette *Gálfalvi Samu.* Cristur, év n. 8^o 42 l., 3 lev. Szabó K.

Torda. A tordai ref. leányközépiscola értesítője az 1927—28. iskolai évről. Az előjáróság megbízásából szerkesztette: *Kovácsi Pálné.* Torda. 8^o 13 l. Füssy József kny.

Zilah. A zilahi ref. Wesselényi-kollégium értesítője az 1927—28. iskolai évről. Az előjáróság megbízásából szerkesztette: *Végh Samu.* Zilau-Zilah. 8^o 31 l. Seres Samu kny.

*

„Itt az Isten köztünk.“ Csendes órai vezérfonal. Az „Ifjú Erdély“ kiadása. Cluj-Kolozsvár, k. 8^o 106 l. Minerva rt. (Élő könyvek 11.)

Jakab László. Összetört életek. Regény. Simleul-Silvaniei—Szilágysomlyó, év n., k. 8^o 208 l. Erdélyi Családi Könyvtár kiadása. (Nyomtatta a „Lázár“ kny.)

Jakab Odón. Versek. Cluj-Kolozsvár, k. 8^o 110 l., 1 lev. Minerva rt. (A „Magyar Nép“ könyvtára. 29.)

Jánossy Béla, P. Terézia nővér. Színmű 3 felvonásban. Cluj-Kolozsvár. 8^o 98 l. Szent Bonaventura kny. (A Katolikus Világ Színpada. I.)

Jelentések, jegyzőkönyvek.

Beszámoló a Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkárságának 1927. évi működéséről. (Cluj-Kolozsvár), év n. 8^o 19 l. (Corvin kny.)

Brassói Egységes Szakszervezetek Tanácsa. Jelentés 1927. évről. Összeállította: *Abrahám Bernát.* Kiadja: A Brassói Egységes Szakszervezetek Tanácsa. 2. szám. Brassó, év n., k. 8^o 15 l. Grünfeld-nyomda.

Az erdélyi és kapcsolt területek magyar jótékony egyesületeinek 1926. és 1927. évi statisztikája. Cluj-

Kolozsvár, 8^o 32 l. Nyom. Corvin könyvnyomdában.

Az *Erdélyi Református Egyházkerület* Igazgatótanácsának jelentése 1927. június 24.—1928. nov. 1-ig. Cluj-Kolozsvár, 8^o 48 l. Minerva rt.

Az *Erdélyi római katolikus Státus* 1927. évi október hó 20-án Kolozsvárt tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Cluj-Kolozsvár. 2^o 22 l. Minerva rt.

Az *Erdélyi róm. kath. Státus* igazgatótanácsának jelentése az 1928. évi november hó 15-ére összehívott Státus-gyűlés részére. Cluj-Kolozsvár. 8^o 72 l., 1 lev. Minerva rt.

Jelentés az Erdélyi Bankszindikátus 1927. évi működéséről. Cluj-Kolozsvár, év n. 8^o 137 l., 1 lev. Minerva rt.

Jelentés az Erdélyi Református Egyházkerület Nyugdíj-és Özvegy-Árva Gyámintézetének állapotáról. Cluj-Kolozsvár. 2^o 12 l., 1 lev. Minerva rt.

A *Magyar Unitárius Egyház* Zsinati Főtanácsának 1928. évi május hó 19—20. napjain Tordán és Egyházi Főtanácsának 1928. évi november hó 18—19. napjain Kolozsvárt tartott rendes üléseiről szerkesztett jegyzőkönyv. Szerkesztették: *Csifó Salamon* és *Dr. Varga Béla.* Cluj-Kolozsvár. 8^o 122 l. Minerva rt.

A *Nagybányai* ref. egyházmegye 1928. évben Szatmár-Németiben tartott rendes közgyűlésének és bírósági ülésének jegyzőkönyve. 92. drb. Az egyházmegye hivatalos kiadványa. Sätmar. 8^o 70, 10 l.; 1 mell. Weisz Sándor nyomda.

A *Nagykarolyi* református egyházmegye 1927. évi május hó 9-ik napján és 1927. évi október hó 13-ik napján Nagykarolyban tartott rendes közgyűléseinek jegyzőkönyve. Kiadta: *Papp József.* Carei-Nagykaroly. 8^o 64 l. Róth és Komáromy kny.

A *Nagyszebeni* belvárosi róm. kath. egyházközség helyzetének ismertetése az 1928. évre. — Mitteilungen der róm. kath. Kirchengemeinde (intra muros) in Hermannstadt für das Jahr 1928. Sibiu-Hermannstadt, év n. 8^o 16 l. Druck der Buchdruckerei Georg Haiser.

Románia villamos műveinek statisztikája 1927. Románia új területei villamos műveinek szövetsége. Nagyszeben-Sibiu, év n. 2^o 110 l.; 1 mell. Krafft & Drotleff A.-G.

A *Romániai Zsinatpresbiteri Ag. H. Ev. Egyház* 1927. évi november

hó 10-én megtartott kerületi közgyűlésének jegyzőkönyve. Brassó, év n. 8° 27 l. Grünfeld-nyomda.

*

Jövendő. Antológia. Szerkesztette: *Ferencz József.* Kiadja az unitárius teológiai akadémia önképzőkörének ifjúsága. 1928. Cluj-Kolozsvár. 8° 91 l., 1 lev. Corvin kny.

Kajtsa Ferenc. A Hargita dalol. Versek. Cluj-Kolozsvár. 43 l. Lengyel Sándor kny.

Kallós József. Egyszerű új módszer a vizelet, vér és liquor cukortartalmának meghatározására. H. n. (Timisoara) 8° 3 lev. (Helicon.) (Künlönyomat az „Orvosok Lapja” 1928. júniusi számából.)

Karácsonyi Könyv. Ünnepi ajándék a Szent Kereszt katonáinak. A kisdedek . . . Elbeszélések a gyermekvédelem köréből. Fordította: *Hodács Agoston.* Cluj-Kolozsvár. 8° 95 l. Szent Bonaventura kny.

Kardos Géza dr. A járványos gyermekbénulás epidemiológiája, diagnózis és terapiája. Timisoara. 8° 12 l. Helicon. (Künlönyomat az „Orvosok Lapja” 1928. évi júniusi számából.)

**Katholikus Kultúrkönyvtár.* Budapest. X. kötet. *Bangha Béla.* A jezsuita-rend és ellenségei.

A *Katholikus Világ Könyvtára.* Cluj-Kolozsvár. 17. sz. *Földes Zoltán.* Az elveszett leány.

A *Katholikus Világ Színpada.* Cluj-Kolozsvár. I. *Jánossy Béla P.* Terézia nővér. II. *Keresztély Mária.* A csoda.

Keresztély Mária. A csoda. Falusi életkép egy felvonásban. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 24 l. Szent Bonaventura kny. (Katholikus Világ Színpada. II.)

A *Kétfejű madár* vagy: A Habsburg-ház titka. Történeti regény. Sajtó alá rendezte: *Polonyi Albert.* Cluj, év n. 8° 1090 l. Kiadja Polonyi Albert könyvkiadó.

Kiss Menyhért. Marosszéki atyafiak. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 85 l., 1 lev. Minerva rt. (A „Magyar Nép” Könyvtára 28.)

Kolozsoári László. Vérvörnyek. Versek. Szerző sajátja. Turda-Torda. 8° 18 l., 1 lev. Füßy József kny.

Kós Károly. A lakóház művészete. Cluj-Kolozsvár. 8° 32 l., 16 mell. Minerva rt.

Kovács Dezsőné. Petőfi Sándor és szülei. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 68 l. Minerva rt. (A „Magyar Nép” könyv-

tára. 30.)

Kovács Ferenc. A zarándi hős. Történeti regény az 1848/49-diki forradalmi időkből. A szerző kiadása. Cluj, év n. 8° 2 lev., 480 l. Tipografia „Concordia”.

Kozma Ida, Riszneré. „Fiaim csak énekeljétek” — nótáskönyve. Cluj-Kolozsvár, 8° 25 l. Minerva rt.

Kövér Erzsébet. Sziklaélen. Versek. Arad, k. 8° 92 l., 1 lev. „Vasárnap” irodalmi és nyomdai műintézet.

Kristóf György dr. Esztétikai becsülésünk a mai közszellem hatása alatt. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 149 l., 1 lev. Minerva rt. (Minerva Könyvtár. 14—15.)

Krisztus Király Szíve. Oktató és imádságos könyv a legjobb forrásokból összeállítva. Cluj-Kolozsvár. 16° 219 l., 2 lev., 1 mell. Szent Bonaventura kny.

**Krúzselyi Erzsébet.* Örök csenddel kódön át. Versek. Budapest. 8° 46 l., 1 lev. Fáklya Könyvtár. (Pannonia nyomda.)

László Lajos. Serenada de primăvară. Tavasz szerenád. — szerzeménye. Cluj, 4° 2 lev. Lito Flaga.

Lázár László. Igazságok a származás- és fejlődés tanban. Deva, év n. 8° 19 l. V. Laufer.

Lázár László, Cs. Mezőgazdasági utmutató. II. rész. Növénytermelés. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 128 l. Minerva rt. (A „Magyar Nép” könyvtára 31.)

Lázár László, Cs. Mindenkinék. Deva. 8° 80 l. Tip. V. Laufer.

?*Leitner Mihály.* A jövő útja. Deva. ? l.

Lélekkenyér, amire mindenkinék, mindennap szüksége van. Cluj-Kolozsvár. 16° 31 l. Szent Bonaventura kny. (Szent Kereszt Hadserege Ingyenkönyvtára. II. könyv.)

Ligeti Ernő. Vonósnyégyes. Elbeszélések. Cluj-Kolozsvár. 8° 158 l., 2 lev. Lapkiadó rt.

Lits Antal. Igaz mesék. Arad. 8° 1 lev., 117 l. Hehs és Lovrov kny.

Lövy Náci. Elmúlt éjszakák. — emlékei. Arad. 8° 80 l. Hehs és Lovrov könyvnyomdája.

Mael Ferenc. Végén csattan az ostor. Cluj-Kolozsvár. 16° 32 l. Szent Bonaventura kny. (Szent Kereszt Hadserege Ingyenkönyvtára. IV. k.)

A *Magyar Ifjúság Könyvtára.* Szerkesztik: *Dr. Imre Lajos* — *Dr. Rajka László.* Cluj-Kolozsvár. 9. sz. *Imre Lajos dr.* Ifjúsági játékok könyve. 10. sz. *Málnásy Tivadár.* A „kis pont.”

Magyar Iparos Egyesület könyvtára. Ig.-Műes, év n., k. 8° 34 l. S. Nagy.

A „*Magyar Nép*” Könyvtára. Szerkeszti: *Gyallay Domokos*. Cluj-Kolozsvár, 24. *Sebest Samu*. Szép a Nyikó s a vidéke és más novellák. 25. *Földes Zoltán*. Az endrédi leányvásár és más elbeszélések. 26—27. *Szász Ferenc dr.* Mindennapi kenyerünk. 28. *Kiss Menyhért*. Maroszéki atyafiak. 29. *Jakab Ödön*. Versek. 30. *Kopács Dezsőné*. Petőfi Sándor és szülei. 31. *Lázár László, Cs.* Mezőgazdasági útmutató. II. rész. Növénytermelés. 32.—33. *Vathy Elek dr.* A magyar szépirodalom története.

Makkai Sándor. Ágnes. Regény. Cluj-Kolozsvár. 8° 141 l., 3 mell. Erdélyi Szépművészeti Céh. (Minerva rt.) (Erdélyi Szépművészeti Céh. III. sorozat. 10.—11. sz. könyv.)

Makkai Sándor. Az elátkozott óriások. Nyolc előadás. Cluj-Kolozsvár. 8° 95 l. Minerva rt.

Málnágy Tivadár. A „kis pont.” Cluj-Kolozsvár, k. 8° 85 l. Minerva rt. (A Magyar Ifjúság könyvtára. 10. sz.)

**Markovits Rodion*. Szibériai garnizon. Kollektív riportregény. Budapest, év n. 8° 503 l. Genius kiadás. (Kunossy rt.)

**Markovits Rodion*. Szibériai garnizon. Kollektív riportregény. Második kiadás. Budapest, év n. 8° 503 l. Genius kiadás. (Kunossy rt.)

Mauthner, Fritz. Erő jogán . . . Regény. Fordította: *Osovát Kálmán*. Timisoara, év n. 8° 64 l. „Gutenberg” kny. (Csonka.)

Mezey Zsigmond dr. Szemből azt olvastam, ne higgyek szavának. Tangó dal. Szövegét írta: *Nádassy Ernő*, zenésítette: —. Timisoara, Leipzig, Budapest, év n. 4° 3 l. Moravetz kiadás.

Mihály Károly. Néma hangok. (Versek.) A szerző kiadása. Turda. 8° 70 l., 1 lev. Füßy József kny.

Mihály László Barna. Öröktűz . . . Versek. Csikszereida. 8° 64 l. Vákár könyvnyomdai műintézet kiadása.

Minerva Könyvtár. Szerkesztik: *Dr. Tavasz Sándor* és *Rass Károly*. Cluj-Kolozsvár. 9. *Varga Béla dr.* A mai közszellem pszichológiája. 10. *Biró Vencel dr.* A mai közszellem erdélyi történelmünk ítélszéké előtt. 11. *Gál Kelemen dr.* A társadalmi közszellem hatása az iskolai nevelésre. 12. *Imre Lajos dr.* A modern nevelési rendszerek kritikája. 13. *Csá-*

szár Károly dr. A jelenkori nyelvújítás. 14.—15. *Kristóf György dr.* Esztétikai becslésünk a mai közszellem hatása alatt.

Mitchell, E. Összeesküvők. Regény. Arad, k. 8° 174 l. Százerek könyve kiadása. (Százerek Könyvtára.)

Moravetz album. A legdivatosabb táncok, népszerű dalok, legszebb magyar nóták és kiválogatott zongoradarabok gyűjteménye. VI. kötet. Timisoara, Leipzig, Budapest, év n. 4° 64 l. Moravetz kiadás.

?*Móricz Miklós*. Erdély és a regát. Brassó. ? l.

Moskovitz Izidor. Az iparosról iparosoknak egy iparos. Irta és előadta: —. Előadott az Aradi Iparos Otthon szabadegyetemén. Kiadja az Ipartestületek Szövetsége. Arad. 8° 20 l. „Vasárnap” nyomdai műintézet.

**Muzsnai László dr.* A lélek rejtelmes világa. Psycho-metafizikai és psycho-analitikai tanulmány a „tudatalatti” lelki valóság problémájáról, különös tekintettel az intuíción, szuggeszció és libidó lelki tevékenységekre. Budapest, év n. 8° 122 l., 1 lev. A szerző kiadása. (Bethánia-ny.)

Műfordítások román költőkből. Kiadja az Erdélyi Irodalmi Társaság. Összeállította: *Bitay Árpád*. Cluj-Kolozsvár. 8° 136 l. Minerva rt.

Nagy Elek. Erdély fénylő arnyéka. Történelmi novellák. Targu-Mures, év n. 8° 200 l., 1 lev. Tipografia Benkő.

Nagy Endre dr. A fokozott agynyomás és Anton-Schmieden suboccipitalis punctiója. H. n. (Cluj-Kolozsvár.) k. 8° 9 l. (Különnyomat az Orvosi Szemle 1928. szeptember 1-i számából.)

**Nagy Gyula, Sz.* A maximális osztályindexű vagy indexű síkgörbék jellemző számai között fennálló relációkról. Különnyomat a „Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítője” XLV. kötetéből. Budapest. 8° 245.—259. l.

**Nagy Gyula, Sz.* A maximális osztályindexű síkgörbék rendszámára fennálló egyenlőségekről. Különnyomat a „Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítője” XLV. kötetéből. Budapest. 8° 260—277. l.

Nagy Gyula, C. Szivárványos sorok. Vidám regény. *Móra Ferenc* előszavával. Marosvásárhely. 8° 190 l.,

1. lev. Színházi Világ kiadása. Tipografia Benkő. (Színházi Világ Könyvtára. I. kötet.)

Nagy Jenő dr. Tonsillitis. Rheumatizmus. Roentgen. Petroseni. 8° 26 l. Tip. „Juni Cultural“ S. A.

Nagy Lajos, Dálnoki. Mythologia. (Versek.) Arad, k. 8° 103 l. „Vasárnap“ irodalmi és nyomdai műintézet.

Nagy László, S. Zenélő kut. Történelmi elbeszélések. Erdélyi Szemle kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 70 l., 1 lev. Lapkiadó és Nyomdai Műintézet Rt. nyomása. (Felső Erdély.)

Naptárak.

Aradi legújabb kalendárium. Krisztus urunk születése után 1929-ik közönséges esztendőre. (Nyolcvanadik évfolyam.) Arad, év n. 8° 64 l. Nyomtatta és kiadja Réthy Lipót és fia utódai.

Csángó naptár az 1929. közönséges évre. Szerkesztik és kiadják: *Nikodémusz Károly, Dr. Papp Endre, Deák Sándor, Stpos András, Bálint András.* Brassó, év n. 8° 128 l. Nyomtatta Grünfeld-nyomda: Égető A. & K.

Az erdélyi gazdák zsebnaptára az 1929-ik közönséges esztendőre. Szerkeszti: *Török Bálint.* 60. évfolyam. Cluj-Kolozsvár, év n., k. 8° 144 l. (Minerva rt.)

Erdélyi kalendárium. Keresztény magyar nagy képes családi naptár az 1929. közönséges évre. Arad, év n. 8° 112 l. Kiadják és nyomtatták: Réthy L. és Fia Utódai kny.

Erdélyi kalendárium 1929. évre. Különös tekintettel az erdélyi vásárok hibátlan kiadására. XXXII. évfolyam. Kiadótulajdonos Füßy József. Torda, év n. 8° 48 lev., 48 l. Nyomatott: Füßy József könyvnyomdájában.

Erdélyi kincses kalendárium az 1929. közönséges évre. Szerkeszti: *Havadtöy Sándor.* Covasna-Kovászna, év n. 8° 208 l. „Patria“ nyomdai műintézet.

Erdélyi magyar naptár az 1929. közönséges évre. IX. évfolyam. Cluj-Kolozsvár. 8° 152 l. Minerva rt.

Erdélyi magyar református naptár az 1929. közönséges évre. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 176 l. Minerva rt.

Erdélyi magyar unitárius naptár az 1929-ik közönséges évre. A Dávid Ferenc-Egylet választmányának megbízásából szerkesztették *S. Nagy*

László és Szent-Iványi Sándor. Cluj-Kolozsvár. 8° 136 l. „Corvin“ kny.

Az Erdélyi Munkás naptára 1929. Kiadja a Romániai Szociáldemokrata Párt. Cluj, év n. 8° 146 l. Nyomatott a „Gutenberg“ könyvnyomdában.

Erdélyi Szent Család naptár az 1929. évre. IV. évfolyam. Kiadja a szatmári „Pallas“-nyomda. Satu-Mare, év n. 8° 176 l. „Pallas“ kny.

Az Erdélyi Szépművészeti Céh kalendárium az 1929-ik esztendőre. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 61 l. Minerva rt.

„Az Ép“. Árvaházi keresztény naptár az 1929. évre. Oradea-Nagyvárad, év n. 8° 64 l., 8 lev. Kiadja a „Mercur“ kny.

Földmívelők nagy képes naptára az 1929-ik évre. XXIV. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8° 112 l. „Pallas“ kny.

Gyermek-naptár az 1928. évre. Szerkesztette: *Csath András.* Deva. 8° 46 l. Hirsch Adolf kny.

Gyógyyszerészeti évkönyv. Almanachul farmaceutic. 1929. Szerkeszti és kiadja: Buletinul Farmaciilor szerkesztősége és kiadóhivatala. Cluj, év n. 8° 295 l. Tip. Deutscher Bote.

A Haladás naptára az 1929. évre. III. évfolyam. Bucuresti, év. n. 8° 95 l. Tip. „Cuvântul Evanghelistei“.

Hangya naptár 1929. rendes csillagászati évre. Szerkeszti és kiadja a Hangya Központ Nagyenyeden. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 152 l.; 8 mell. Minerva rt.

Katholikus naptár az 1929. esztendőre. VI. évfolyam. Szerkesztette: a „Katholikus Világ“ szerkesztősége. Tulajdonos: Az Erdélyi Szentferenc-rend. Cluj-Kolozsvár. 8° 214 l., 1 lev.; 1 mell. Szent Bonaventura kny.

A Katholikus Népszövetség naptára az 1929. évre. II. évfolyam. Kiadja az Erdélyi R. Kath. Népszövetség. Oradea-Nagyvárad. 8° 139 l., 7 lev. Szent László-nyomda rt.

Keleti Ujság naptára az 1929. évre. Cluj-Kolozsvár. 8° 112 l. Lapkiadó ny. műint. rt.

Keresztény élet nagy képes naptára az 1929-ik évre. XXIV. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8° 112 l. „Pallas“ kny.

Kis családi naptár az 1929. közönséges évre. Brassó, év n. 8° 124 l. A Brassói Lapok politikai napilap kiadása.

Közhasznú nagyenyedi Lőcsy Sp. Lajos-féle naptár az 1929-ik évre. Aiud, év n. 8° 83 l. Kiadó: Lingner.

Magyar dalos naptár 1929. rendes csillagászati évre. Szerkeszti: *Tár-*

cza Bertalan. I. évfolyam. Cluj-Kolozsvár, 8^o 176 l. Minerva rt.

Magyar gazda naptára az 1929. közönséges évre. Brassó, év n. 8^o 188 l. A Brassói Lapok politikai napilap kiadása.

Máriapócsi nagy képes naptár az 1929-ik évre. XXIV. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8^o 112 l. „Pallas” kny.

Mesemondó naptár az 1929-ik évre. XXIV. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8^o 112 l. „Pallas” könyvnyomda.

Milliók gazda és munkás naptára 1928. Bukarest, év n. 8^o 184 l. Ig. Hertz könyvkiadóhivatala.

Milliók naptára az 1929-ik esztendőre. București, év n. 8^o 168 l. Ig. Hertz könyvkiadóhivatala.

Munkás rokkantegyleti naptár az 1929. évre. IV. évfolyam. Összeállította: **Dobos János.** Timișoara, év n. 8^o 88 l. Tipografia „Der Landsbote” Hans Pilger & Co.

Nagy képes naptár az 1929-ik évre. XXIV. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8^o 112 l. „Pallas” kny.

Nagy regélő naptár az 1929. közönséges évre. Brassó, év n. 8^o 236 l. A Brassói Lapok politikai napilap kiadása.

Nagyvárad Friss Ujság naptára az 1929. évre. Oradea-Nagyvárad, év n. 8^o 128 l. Nyomatott Pásztor Ede cég körforgógépjén.

Nemzetközi bibliaolvasó naptár 1929. Kiadja a Rom. Bapt. Szöv. magyar osztálya. Oradea-Nagyvárad, év n. 16^o 56 l. „Mercur” könyvnyomdai műintézet.

Országos képes magyar naptár az 1928-ik évre. Arad, év n. 8^o 199 l. Nyomatott Kollonits & Co. nyomdai műintézetében.

Országos képes magyar naptár az 1929-ik évre. (Arad), év n. 8^o 112 l.

Országos munkás naptár az 1929. évre. Az Egységes Szakszervezetek Kulturtanácsa szerkesztésében kiadja a Munkás Könyvkereskedés, Timișoara. Timișoara, év n. 8^o 128 l. Tip. „Mercantil”.

Pázmány képes naptár az 1929-ik évre. XXIV. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8^o 112 l. „Pallas” könyvnyomda.

Református árvaházi képes naptár. 1929. Kiadja: A királyhágómelléki ref. egyházkerület iratterjesztése. Szerkesztette: **Csernák Béla.** Oradea-Nagyvárad, év n. 8^o 120 l. Béres Károly kny.

Református naptár az 1929. évre.

Szerkesztették: **Bereczky József, Fodor Béla, Kádár Géza, Dr. Tapsony Endre.** Carci-Nagykároly, év n. 8^o 32, 17—141 l. Róth és Komáromy ny.

Régi és valódi Lőcsei—Lőrinczi-féle székely naptár az 1929-ik 365 nappól álló közönséges évre. A vásárok hibátlan jegyzékével. Szerkeszti: **Krón Ernő.** LXXXIX. évfolyam. Targu-Mureș-Marosvásárhely, év n. 8^o 96 l., 1 lev. Kiadja a Székely Naptárak kiadóhivatala. (Nagy S. kny.)

Romániai gyógyszerek zsebnaptára. 1928. Szerkeszti: **Nagy Samu.** V. évfolyam. A szerző kiadása. Cluj-Kolozsvár, k. 8^o 150 l., 1 lev. Tip. „Fraternitas”.

Szent családi naptár az 1929. közönséges évre. Brassó, év n. 8^o 156 l. A Brassói Lapok politikai napilap kiadása.

Vadásznaptár havi emlékeztetővel 1929. évre. II. évfolyam. Szerkeszti: **Loveczky Ernő.** Satu-Mare, év n., k. 8^o 175 l. Szabadsajtó rt.

Vidám mese naptár az 1929. esztendőre. Wien, év n. 8^o 40 sztl. lev. Glöckner Verlag. Romániai kiadó: Pallas, Cluj könyv- és lapterjesztő vállalat. (Tip. Lapkiadó rt. Cluj-Kolozsvár.)

*

A Népkisebbségi törvény tervezete. Kiadja az Erdélyi Magyar Néppárt. Cluj-Kolozsvár. 8^o 31 l. „Lyceum”-kny., Túrós Lajos.

Népkönyvtár. Magyar írók magyar írásai. (Arad), év n. 16^o 117 l. Tip. Corvin, I. Lányi.

Nikolajevits László. Őszi álmok. Versek. Simleul-Silvaniei-Szilágysomlyó. 8^o 89 l., 3 lev. Nyomatatta a „Lázár” kny.

Nosz Gusztáv. A világirodalomban a XVIII. század közepétől napjainkig kialakult egyes költői irányok és azoknak főbb képviselői. I. kötet. Nagyvárad. 8^o I. kötet. 174 l. Szent László-ny. rt.

Nótás kapitány összes dalai eredeti hű szövegben. Mária királyné városi színház Oradea-Mare, București, év n. 8^o 14 l. Tip. Brănișteanu.

Nyirő József. A sibói bölény. Regény. I. kötet. Cluj-Kolozsvár. 8^o I. kötet. 169 l. Minerva rt. (Erdélyi Szépművész. Céh. III. sorozat. 12.—13. sz. könyv.)

Nyugdíjasok Könyvtára. Szerkeszti: **Bodnár János.** Oradea-Nagyvárad. I. évfolyam. 1. szám. Egy darab Amerika.

Olasz Péter, P. Fiú, légy férfil. (A serdülő fiú önévelése.) Első kiadás.

Satu-Mare (Szatmár). 8° 128 l. „Corvin“-nyomda.

Olasz Péter, P. Első vakációi levél. Satu-Mare (Szatmár). 4° 16 l. „Patria“-kny.

Olasz Péter, P. Második vakációi levél. Satu-Mare (Szatmár). 4° 16 l. „Patria“-kny.

Olasz Péter, P. Harmadik vakációi levél. Satu-Mare (Szatmár). 4° 16 l. „Patria“-kny.

Orient Gyula dr. Adatok az erdélyi gyógyszerárak történetéhez. Kivonat a „Buletinul Farmacistilor“ 1928. 9., 11. és 14-ik számából. Cluj. 8° 8 l. Tipografia „Deutscher Bote“.

Orient Gyula dr. Egyenmény amin hatása a pióca sima izomzatára. Különlenyomat a Revista Farmaciei—Gyógyszerészi Folyóiratból. (Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 4 l. (Helicon nyomdai műintézet.)

Orient Gyula dr. Kísérletek a jóddal, mint a phosphor-méreg ellenszerével. H. n. (Cluj-Kolozsvár), k. 8° 11 l. (Az „Orvosi Szemle“ 1928. május 1-i számából.)

?*Ormos Iván.* Esti társ. Költemények. Temesvár? l.

Az *Országos Magyar Párt* szervezeti szabályzata. Tervezet. Cluj-Kolozsvár. 8° 20 l. Minerva rt.

Az *Országos Magyar Párt* szervezeti szabályzata. Cluj-Kolozsvár. 8° 20 l. Minerva rt.

Osnát Kálmán dr. Erdélyi lexikon. Szerkesztette: —. Oradea-Nagyvárad. 8° 318 l., 1 lev. Szabadsajtó könyv- és lapkiadó rt. Satu-Mare (Szatmár).

**Pakocs Károly.* Lélek-zuhauás. Regény. Budapest, év n. 8° 280 l. A Szent István-Társulat kiadása. (Stephaneum nyomda és könyvkiadó rt.)

Pálffy János. Ifjúsági kalauz. A serdültebb ifjúság használatára. Cluj-Kolozsvár. 16° 433 l., 7 lev. Szt. Bonaventura kny.

?*Papp Lajos.* Védőbeszéd. A Szigligeti Társaság kiadása. Oradea-Nagyvárad, év n. 16° 99 l.

Paraklízis a Boldogságos Szűz Máriához. Satu-Mare, év n., k. 8° 19 l. Scheimann-nyomda.

Pasztortűz Könyvtár. Cluj-Kolozsvár, 11. sz. *Berde Mária, R. Tólutó.*

Pataký B. József. Tüzek. Elbeszélések. Satu-Mare. 8° 123 l., 1 lev. Patria kny.

Pénzes Artúr. Gyóni a falu. Versek. Amateur-kiadás. Arad. 8° 64 l. Nyomatott Hehs és Lovrov nyomdai műintézetében.

Pesti nóták. Összeállította: *Balogh*

Lajesi. Cluj, év n. 8° 8 lev. Kiadja: Népirodalmi Vállalat. („Globus“-nyomda).

Petelei István negyven levele Gyulai Farkashoz. (Különlenyomat az „Erdélyi Helikon“ 1928. évi I. évf. 3. számából.) Cluj-Kolozsvár. 8° 17 l. Minerva rt.

Plaschkes Frigyes. Hozzúd száll el minden sóhajom. Estrella tangó. Szövegét írta: *Nádassy Ernő.* Zenéjét szerző: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4° 3 l. Moravetz kiadás.

Polonyi nótás könyve. I. kiadás. Cluj, év n. 8° 8 lev. Kiadja: Polonyi Albert könyvkiadóvállalat. („Globus“-nyomda.)

Polonyi nótás könyve. II. kiadás. Cluj, év n. 8° 8 lev. Kiadja: Polonyi Albert könyvkiadóvállalat. („Globus“-nyomda.)

Ravasz László. A Tháborhegy ormán. Beszédék, cikkek, előadások. Szerző kiadása. Kolozsvár. 5° 306 l., 1 lev. (Lapkiadó nyomdai műintézet rt. nyomása.)

Révész Mitó. Tavaszvirágok. Hangulatképek. Szerző fényképével. Baia-Mare-Nagybánya, év n., k. 8° 133 l., 2 lev. „Minerva“ grafikai műintézet és könyvkiadó rt.

R . . . *Ottóné.* Szépség és fiatal-ság titka. Kiadó: *Szivesdi.* Satu-Mare. 8° 26 l. Szabadsajtó kny.

A sajtókészítés kézikönyve. Kiadja az Egger vegyészeti gyár tudományos szakosztálya. Cluj. 8° 16 l. Lyceum kny.

Sárkány Béla. Űrhajósok. Fantasztikus csillagászati regény. Satu-Mare. 8° 206 l., 1 lev. Tip. „Gloria“ Soc. in Com.

A Satu-Marei (Szatmári) Kultúra Kölcsonkönyvtár könyveinek jegyzéke. Satu-Mare—Szatmár. 8° 71 l. „Patria“ nyomda.

Schreiber Alajos. Könnyű a Katit táncba vinni. Charleston hongroise. Zenéjét szerző: —. Szövegét írta: *Gara Ákos.* Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4° 3 l. Moravetz kiadás.

Sebesi Samu. Szép a Nyikó s a vidéke és más novellák. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 103 l. Minerva rt. (A „Magyar Nép“ Könyvtára. 24.)

Sebestyén József, Keöpeczi. A Becse-Gergelyi nemzetség, az Apafi és a Bethleni gróf Bethlen család címere. Cluj-Kolozsvár. 8° 19 l.; 3 mell. Lapkiadó rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 13. sz.)

Serényi József. Igy írok én! (Víg és komoly írások.) Lugoji, év n. 8° 16 l. „Gutenberg“-kiadás.

Sherlock Holmes. A világhíró de-
 tektiv — titkos feljegyzéseiből. Bu-
 curesti, év n. 8^o 16.—34. füzet. à 48
 l. Ig. Hertz könyvkiadóhivatala. 16
 füzet. Az ügyész vétké, 17. füzet. A
 titokzatos soffőr. 18 füzet. A sátán
 útja. 19. füzet. A halálkapu. 20. fü-
 zet. A sziklák réme. 21. füzet. Az ál-
 arcos vámpír. 22. füzet. Dráma a
 tengerparton. 23. füzet. A nagyher-
 ceg perditája. 24. füzet. London vámp-
 írja. 25. füzet. A Rosetti-uccai gyil-
 kosság. 26. füzet. William Sherlock
 titokzatos halála. 27. füzet. A vörös
 barát. 28. füzet. Az elátkozott kincs.
 29. füzet. 13-as számú bérkocsi. 30.
 füzet. A halálsugar. 31. füzet. A pon-
 tos halál. 32. füzet. A tűzkirály. 33.
 füzet. A motorverseny fantomja. 34.
 füzet. A borzalmas sikoly.

Simon Ferenc. Szászváros keserve.
 (A Kun-kollégium sorsa.) Deva. 8^o
 19 l. Tip. V. Laufer.

Sipos Domokos. Vajudó idők. El-
 beszélések. Cluj-Kolozsvár. 8^o 153 l.;
 3 mell. Erdélyi Szépművés Céh. (Mi-
 nerva rt.) (Erdélyi Szépművés Céh.
 III. sorozat. 6.—7. sz. könyv.)

Spirago, Fr. Felnöttek katekizmu-
 sa. I. rész: Hittan. A X. német ki-
 adás nyomán átdolgozta: **Dr. Scheff-
 fler Ferenc.** 368 l., 2 lev. II. rész: Er-
 kölcstan. A X. német kiadás nyomán
 átdolgozta: **Dr. Czumbel Lajos.** 446
 l. III. rész: Kegyelemtan. A X. német
 kiadás nyomán átdolgozta: **Dr.
 Scheffler János.** 355 l. Szatmár. 8^o
 Pallás-nyomda kiadása.

Szabó Gyula. Ipari problémák.
 Odorheiu. 8^o 14 l. Globus kny.

Szabó Imre. Az utolsó máglya.
 Cluj. 8^o 153 l. Kadima kiadás. („Car-
 tea Românească“).

Szállást keres a szent család. H. n.,
 év n., k. 8^o 18 l.

Szántó Dezső dr. Mi hát a változás
 az ország politikájában? Bratianu-
 tól — Maniug! Követeljük az am-
 nesztiát! — beszéde a Falusi és Vá-
 rosi Dolgozók Blokkjának 1928. nov.
 25-én megtartott nagygyűlésén. Ora-
 dea. 8^o 11 l. „Meteor“ papirkereske-
 dés. Nyomatott a Szent László-nyom-
 da rt.-nál.

Szántó György. Mata-Hari. Re-
 gény. Cluj-Kolozsvár. 8^o 124 l.; 4
 mell. Erdélyi Szépművés Céh. (Mi-
 nerva rt.) (Erdélyi Szépművés Céh.
 III. sorozat. 8.—9. sz. könyv.)

Szász Ferenc dr. Mindennapi ke-
 nyerünk. Cluj-Kolozsvár, k. 8^o 152 l.
 Minerva rt. (A „Magyar Nép“ Könyv-
 tára. 26.—27.)

Százezrek Könyvtára. Arad. Mit-

chell, E. Összeesküvők.

Székely Jenő. A Csehi-család. Re-
 gény. Cluj-Kolozsvár, k. 8^o 194 l.
 Lapkiadó és Nyomdai Műintézet Rt.
 (Erdélyi Szépművés Céh. II. sorozat.
 23.—24. sz. könyv.)

Székely György. Esperesi jelentés a
 nagybányai református egyházme-
 gye 1927. évi állapotáról. H. n. (Szat-
 már.) 8^o 9 l., 1 mell.

* **Székely Kálmán.** A gáz rotációs
 energiájának ingadozásáról. (Külön-
 lenyomat a Matematikai és Fizikai
 Lapok 1928. évfolyamából). Buda-
 pest. 8^o 56—60. l.

***Székely Kálmán.** A kétatomú gázok
 rotációs-rezgési entrópiája. Különle-
 nyomat a „Magyar Tudományos
 Akadémia Matematikai és Természet-
 tudományi Értesítője“ XLV. köteté-
 ből. Budapest. 8^o 210—223. l. (Frank-
 klin-Társulat).

Szentimrei Jenő verses magyar
 krónikája. Szopos Sándor és Kós
 Károly rajzaival. Az erdélyi refor-
 mátus egyházkerület iratregisztrációjá-
 nek kiadása. Cluj-Kolozsvár, év n.
 16^o 112 l. Lyceum-kny. Lengyel & Co.

Szent-Iványi Sándor. A nép barát-
 ja. Még csak félév az élet. Cluj-Ko-
 lozsvár. 24^o 44 l. „Corvin“ kny. (A
 Dávid Ferenc Egylet Népies Kiad-
 ványa. 2.)

**Szent Kereszt Hadserege Ingyen-
 könyvtára.** Cluj-Kolozsvár. II. könyv
Lélekkenyér, amire mindenkinek,
 mindennap szüksége van. III. könyv.
**Szép Históriaik az Új Arany Legen-
 dából** összeállította F. P. IV. könyv.
Mael Ferenc. Végén csattan az ostor.

Szentpétery Lajosné dr. Az én sza-
 kácskönyvem. III. bővített kiadás.
 (Turda), év n. 8^o 290 l. Füssy József
 könyvnyomdája.

Szép Históriaik az Új Arany Le-
 gendából összeállította: F. P. Cluj-
 Kolozsvár. 16^o 29 l., 1 lev. Szent Bo-
 naventura kny. (Szent Kereszt Had-
 serege Ingyenkönyvtára. III. könyv.)

Szerelmi-levelező. Legújabb —. Ki-
 adja: A Népirodalmi Vállalat. Cluj,
 év n. 8^o 8 lev. „Globus“-nyomda.

Színházi Világ Könyvtára. Szer-
 keszti: **Fodor István.** Marosvásár-
 hely. I. kötet. **C. Nagy Gyula.** Szi-
 várványos sorsok.

Szopáta gyógyfürdő Erdély gyön-
 gye. Timişoara, év n. 4^o 2 lev. Tip.
 Helicon.

Takó János. Emlékkönyv. Papi
 életének 50-ik évfordulójára kiadta:
 —. **Diciosánmártia-Dicsőszenmár-
 ton.** 8^o XVI., 178 l., 1 lev. Erzsé-
 bet kny. rt.

Tamási Aron. Szűzmáriás királyfi. Cluj-Kolozsvár. 8° I.: 177 l.; 4 mell. II.: 149 l.; 4 mell. Erdélyi Szépművészeti Céh. (Minerva rt.) (Erdélyi Szépművészeti Céh. III. sorozat. 1–4. sz. könyv.)

***Tamási Aron.** Szűzmáriás királyfi. I. II. Budapest, év n. 8° I.: 157 l.; 4 mell. II.: 149 l.; 4 mell. Az Athenaeum irod. és nyomdai rt. kiadása.

Tamási Istvánné. Szakácskönyv három részből és egy vegetár kiadásból. I. rész. Cluj-Kolozsvár. 8° I. rész. 60 l. Corvin kny.

Tárca B. Petőfi dalok. Vegyeskarra alkalmazta: —. H. n. (Kolozsvár), év n. 4° 5 l. (Könyvnyomtatás).

Tavaszy Sándor dr. Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése. Cluj-Kolozsvár. 8° 12 l. Lapkiadó ny. müint. rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 11. sz.)

Tavaszy Sándor dr. Mi a filozófia? Cluj-Kolozsvár. 8° 68 l. Minerva rt.

Terézke lelki naptár. Hűséges kalauz az esztendő minden napján, a lélegzeted kegyelmi világába. Cluj-Kolozsvár. 16° 133 l. Szent Bonaventura kny.

Timişoara város légszeszgyárának 70 éves fennállásához. Timişoara, év n. 2° 10 lev., 5 mell. „Cartea Românească”.

Tóthfalusi József. Meg van írva! Bibliai szentigék gyűjtémenye azoknak, akik az evangéliumi keresztény élet után vágyakoznak. Magyar nyelven feldolgozta és kiadta: —. Tg.-Mureş—Marosvásárhely. 8° 377 l., 2 lev. „Apolló” kny.

Törvények.

Az **adó- és illetéktörvények** főbb szabályai a hitel- és fogyasztási szövetségekre vonatkozólag. Sft.-Gheorghie-Sepsiszentgyörgy. 8° 39 l., 1 lev. Jókai-nyomda rt.

A **laktériumi törvény** meghosszabbítása. Megjelent a „Monitorul Oficial” 81. sz. 1928. április 8-án. Cluj, év n., k. 8° 7 l. Editura casei de editură Alexandru Anca.

? Az új **laktériumi törvény.** Fordította: **Dr. Szeghő Imre.** Cluj-Kolozsvár. ? l. Lepage könyvkereskedés kiadása.

Szabályzat az autók közlekedéséről való törvény alkalmazásáról. Fordította és sofőrvizsgán előforduló egynehány rendészeti és szakkérdéssel kibővítette: **Donner Kornél.** Második bővített kiadás. Tg.-Mureş, év n., k. 8° 112 l. Révész Béla

kiadása.

A **szövetkezeti törvény.** Kihirdetett a Monitorul Oficial 1928. júl. 12-én megjelent 151. számában. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 132 l. Minerva rt.

Törvény az autók közlekedésére vonatkozólag. H. n., év n., k. 8° 44 l.

*

Traytler Endre. Schogy. II-ik kiadás. Arad. 8° 94 l. „Lexikon” könyvkiadó vállalat. (Hehs és Lovrov kny.)

Trefán Leonárd, P. Anyák napja, a szeretet és öröm fenséges ünnepe. Közrebocsátja: —. Cluj-Kolozsvár. 16° 32 l. Szent Bonaventura kny.

Tusa Gábor dr. Megalkotható-e a romániai magyar nemzeti szövetség? Politikai tanulmány. Kolozsvár. 8° 26 l. Minerva rt.

Az **Unitárius Irodalmi Társaság Szakkönyvtára.** Cluj-Kolozsvár. IV. kötet. **Borbély István dr.** A duális létbölcsélet és teológiája.

Az **Úr** csodásan működik. Bibliaköri vezérfonal. Az „Ifjú Erdély” kiadása. Torda. 16° 66 l. Fűssy József kny. (Élő Könyvek. 10.)

Ürmösi Károlyné. Pár szál virág... Versek. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 64 l. Corvin-kny.

Útő Lajos. Bölcső mellett. (Keresztelési beszédek.) Székelykeresztúr. 8° 77 l., 1 lev. Szabó K. Cristur.

Vajda István. A végtelen felé! Versek. Cluj-Kolozsvár. 8° 62 l. „Lyceum”-kny.

Valdés, D. Armando Palicio. José Regény. Spanyol eredetiből fordította: **Pálffy Jenő.** Cluj-Kolozsvár. 8° 124 l. Minerva rt.

Vámszer Géza. Izlés, modor, divat. Odorheiu-Székelyudvarhely, k. 8° 215 l. Globus-nyomda.

Varga Béla dr. A mai közszellem pszichológiája. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 43 l. Minerva rt. (Minerva Könyvtár 9.)

***Varga Béla.** A subsistentia fajai. (Adatok a hyparchoológiához). Budapest. 8° 1 lev., 80 l., 1 lev. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. (Pápa, Főiskolai nyomda.) (Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből. III. kötet. 4. szám.)

Vári Albert. Istenország munkásai. (Keresztény élet- és jellemrajzok.) Az ifjúság számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 115 l. Minerva rt.

Vári Domokos. Vallomások. Versek. Szerző kiadása. Odorheiu-Székelyudvarhely. 8° 78 l., 1 lev. Globus könyvnyomda.

? **Vásárhelyi János.** Kálvin. Cluj-

Kolozsvár. ? I.

Vathy Elek dr. A magyar szépirodalom története. Képekkel. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 152 l., 12 mell. Minerva rt. (A „Magyar Nép“ könyvtára. 32—33. sz.)

Világító lámpás a régóta vajudó és folyton felhalmozódó gyergyóalfalui közbirtokossági vagyon nagy perében. A joseni-i közbirtokosság tagjai. Mercurea-Ciuc-Csikszereda. 8° 11 l. Vákár kny.

Visszapillantás a temesvári apostoli kormányzóság első öt évére 1923. március hó 12-től 1928. március hó 12-ig. Timișoara, év n., k. 8° 18 l. „Gutenberg“-kny.

Wass Albert. Fenyő a hegytetőn.

Versek. Cluj-Kolozsvár. 8° 54 l. Minerva rt.

Weiss Ignác. A zsidóságról a zsidóságnak. Brassó. 8° 55 l. Kiadja: Elekes hírlapiroda. („Rapid“ ny.)

Wettenstein Oszkár dr. A percutan-therapiáról. Cluj. 4° 13 l. Helicon. (Különlenyomat az Orvosi Szemle 1928. szept.—októberi számaiból.)

Zarándoky S. Balán a szebeni havasok banditája. Arad, év n. 8° 112 l. Nyomatott Hehs és Lovrov nyomdájában.

Zengjen hálaének! Énekeskönyv. II. bővített kiadás. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 77 l., 1 lev. Minerva rt.

Pótlékok az 1919—1928. évekről.

Abonyi B. Vilmos. A bűnöm csak az, hogy szerettem . . . Szöveg *Kalmár Tibortól.* Zenéjét írta: —. Timișoara, Leipzig, Budapest, Bratislava, év n. 4° 3 l. Moravetz kiadás.

Abonyi B. Vilmos. Fatimé. Orientális dal és shimmy. Szövegét írta: *Kálmán [Kalmár] Tibor.* Zenéjét szerző: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4° 3 l. Moravetz kiadás.

Abonyi B. Vilmos. Miért hordja azt a kékeskék trikót? Dal- és shimmy. Szövegét írta: *Kalmár Tibor.* Zenéjét szerzette: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4° 3 l. Moravetz kiadás.

? *Alejchem, Solem.* A két jómadár. Fordította: *Szabó Imre.* Cluj, év ?., ? l. Kadima kiadás.

Legújabb magyar *álmoskönyv*, mely tartalmazza az alvás és az álom megértelmzését, másfélezernél több álom megfejtését és jóslatokat pláneták szerint. *Șimleul-Silvaniei-Szilágysomlyó*, 1924, k. 8° 88 l. „Lázár“-könyvnyomda.

Andrási Tibadar. Magyar—román szótár. Dicționar maghiar—român. Összeállította: —. Sft.-Gheorghe. (1924), k. 8° IV. 399 l. Editura Maurițiu Benkő. Erzsébet kny. Diciosán-martin-Dicsőszentmárton.

? *Anyos Laci.* Nem ragyog a csillag szebben . . . Ne bántsatok, ne bántsatok . . . Timișoara, Leipzig, Budapest. 4° ? l. Moravetz kiadás.

Aradi Victor. Az emberi társadalom. A Kolozsvári Szakszervezetek Kulturbizottságának kiadása. Cluj. 1925. 8° 15 l. Gutenberg kny. (Proletárok Könyvtára. I. sorozat 13. sz.)

? *Az asztali tennisz,* Ping-pong szabályai. Cluj-Kolozsvár, k. 8° ? l.

Schuster Emil kiadása.

Bagothay Sámuel. Mózes és Jézus. Satu-Mare (Szatmár), év n. (1923.) 8° 47 l. Északkeleti Könyvnyomda.

Bálint Dániel. Petőfi halála.—nyilatkozata. Cristur-Székelykeresztúr. év n. (1922.), k. 8° 11 l. Hermann József kny.

? *Balla Böske.* Színek, hangulatok. Versek. Arad. 1919. ? l.

* *Balla Böske.* Vihar a pusztában. Arad. 1923, k. 8° 45 l. Univerzum kiadás. (Típ. Réthy Succesor.)

A *Bánáti Sport* sportévkönyve (Almanach). Szerkesztette: *Br. Gudenus Leó.* I. évf. 1. (tavaszi kiadás.) A Bánáti Sport kiadása. Timișoara. 1923, k. 8° 155 l. Csendes Testvérek grafikai műintézet.

Bánóczy Béla. Mint a hulló csillag úgy halok meg én is . . . Szövegét *Kalmár Tibor,* zenéjét — írta. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4° 3 l. Moravetz kiadás.

? *Barna Károly.* Szeress te mást! Timișoara, Leipzig, Budapest. 4° ? l. Moravetz kiadás.

Bauer, F. V. Mindig rólad álmodom! Miért vagy másé? Szövegét írta: *Körmendi Viktor.* Zenéjét szerző: —. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4° 3 l. Moravetz kiadás.

Bencze Gyula. Materia de predat distribuită pe săptămâni pentru școalele primare nedivizate, cu limbă de predare maghiară. — Román-magyar nyelvű részletes tananyag besztás a magyar tannyelvű osztatlan elemi iskolák részére. Összeállította: —. Târgu-Mureș. 1923. 8° 88 l. „Cosmos“ rt.

Bereán kérdések az embernek Istennel való kibéküléséhez. Cluj-Ko-

lozsvár. 1925. 8^o 55 l. Keresztyén Bibliatanulók Egyesülete. (Tip. Viaja.)

Berényi Dezső dr. A diathermia. A diathermia indikációi és kontra-indikációi. (Cluj-Kolozsvár) 1924. 8^o 8 l. (Külön leny. az Erdélyi Orvosi Lap 1924. 1—2. számából.)

? *Berger H.* Az özönvíz. Fordította Szabó Imre. Cluj, év. ?, ? l. Kadima kiadás.

? A bérmálás nagy napjai. Arad, 1926. ? l. „Vasárnap” irodalmi és nyomdai műintézet.

Bethlen-kollégium. A 300 éves — jubileumi ünnepegeinek tájékoztató könyve. Aiud-Nagyenyed, 1922. k. 8^o 58 l. Könyvnyomda és Papíráruház rt.

Bibliai leckék 1926. évi okt. 2-től 1926. évi dec. 25-ig. Apostolok cselekedetei. Sibiu, év. n. (1926) 8^o 32 l. Kiadja: Cuvântul Evangheliei.

Bilinszky Lajos dr. Módszeres magyar nyelvtan középiskolák és polgári iskolák I. és II. osztálya számára. Dicsőszentmárton. 1925. 8^o 131 l. Erzsébet kny. rt.

Boldizsár Dénes. A székelyudvarhelyi és székelyföldi ősi szokásos vallásos határkerülés eredete, rövid története és imakönyve. Szájhagyományok, fejedelmi rendeletek és kéziratok nyomán írta és kidolgozta: — Odorheiu. 1924., k. 8^o 60 l. Globus-nyomda.

Bottea, Gogu. Cigány-tangó. Szövegét írta Kálmán Andor. Zenéjét szerző — Timișoara, Leipzig, Budapest, Bratislava. 1925. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Brodzsky Miklós. Fekete nárcisz. Dal és blues, szerző — Timișoara. 1927. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Brodzsky Miklós. Szeress ma még . . . Szövegét írta: (ifj.) Békeffi (István) és Vadnai (László). Zenéjét szerette: — Timișoara. 1927. 4^o 3 l. Moravetz kiadás. — Bárd Ferenc és Fia kiadása, Budapest.

Brodzsky, Niclas. „Folies Band”. Tango ballad. Composed by — Magyar szövegét írta: Fekete Tivadar. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1927. 4^o 3 l. Moravetz Edition.

Buday Dénes. Zulejka. Shimmy fox oriental. Szövegét írta: Kovács Kálmán. Zenéjét szerző — Timișoara, Leipzig, Budapest, Bratislava. 1925. 4^o 4 l. Edition Moravetz.

Buffalo Bill a vad nyugat hőse. Indián történetek. 48—85. szám. Oradea-Mare. (1923—1924.) 8^o a 24 l. Tip. Adolf Sonnenfeld S. A.

Cât te am iubit . . . (Suspine

crude). Romantă populară. — Szállósóhaj . . . (Az éjszakában.) Magyar szövegét írta Kálmán Andor. Átirta Barna Károly. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4^o 3 l. Moravetz Testvérek kiadása.

Cherestiesu Viktor dr., Déri Gyula, Georgescu-Tistu Miklós. Román nyelvkönyv magyar tannyelvű középiskolák I. oszt. számára. A direkt módszer szellemében szerkesztették: —, IV. javított kiadás. Cluj. 1922. 8^o 61 l., 1 lev. Tipografia, „Corvin.”

? *Compass.* Kereskedelmi, ipari és pénzügyi évkönyv. II. évf. 1923—24. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o ? l. Providentia kny.

Courths Mahler, H. A béres fia. Regény. Fordította Szederkényi Anna. Oradea-Mare, év n. (1923.) 8^o 120 l. Sonnenfeld Adolf rt. grafikai műintézete.

Courths Mahler, H. A férfi sorsa a nő. Regény. Fordította Csillay Kálmán. Cluj, év n. (1923.) 8^o 152 l. Pallas kiadása. (Sonnenfeld Adolf rt. műnyomdája, Oradea-Mare).

Courths Mahler, H. A hitlen asszony. Regény. Fordította: Csetényi Erzs. Cluj, év n. (1923.) 8^o 140 l. Pallas kiadása. (Sonnenfeld Adolf rt. műnyomdája, Oradea-Mare).

Courths Mahler, H. A kis libapásztorlány. Regény. Fordította Szederkényi Anna. Cluj, év n. (1923.) 8^o 135 l. Pallas kiadása. (Sonnenfeld Adolf rt. műnyomdája, Oradea-Mare).

? *Courths-Mahler, H.* A szinleges férj. Brassó. 1923. ? l. Brassói Lapok kiadása.

Courths Mahler, H. A végrendelet. Regény. Fordította: Csillay Kálmán. Cluj, év n. (1923.) 8^o 176 l. Pallas kiadása. (Sonnenfeld Adolf rt. műnyomdája, Oradea-Mare).

Courths Mahler, H. Apja lánya. Ifjúsági regény fiatal lányok számára. Fordította Tábori Piroska. Képekkel. Cluj, év n. (1923) 8^o 133 l. Pallas kiadása. (Sonnenfeld Adolf rt. műnyomdája Oradea-Mare.)

Courths Mahler, H. Fény és homály. Regény. Fordította Dr. Galántai Sándor. Oradea-Mare, év n. (1923) 8^o 104 l. Sonnenfeld Adolf rt. grafikai műintézete.

Courths Mahler, H. Forgószél kisasszony. Regény. Fordította: Csillay Kálmán. Oradea-Mare, év n. (1923.) 8^o 148 l. Sonnenfeld Adolf rt. grafikai műintézete.

Courths Mahler, H. Isten veled Drágám. Fordította Tábori Piroska.

Cluj, év n. (1923). 8° 96 l. Pallas kiadása. (Sonnenfeld Adolf rt. műnyomdája, Oradea-Mare.)

Courths Mahler, H. Kata házassága. Regény. Fordította: *Boros Béla*. Cluj, év n. (1923). 8° 203 l. Pallas kiadása. (Sonnenfeld Adolf rt. műnyomdája, Oradea-Mare.)

Courths Mahler, H. Koldus gróf-kisasszony. Regény. Fordította *Biró Sándor*. Cluj, év n. (1923). 8° 200 l. Pallas kiadása. (Sonnenfeld Adolf rt. műnyomdája, Oradea-Mare.)

Courths Mahler, H. Napsugár kisasszony. Regény. Fordította *Tábori Piroska*. Oradea-Mare, év n. (1923). 8° 111 l. Sonnenfeld Adolf rt. grafikai műintézete.

Courths Mahler, H. Ne ítélj. Regény. Fordította: *Tábori Piroska*. Cluj, év n. (1923). 8° 126 l. Pallas kiadása. (Sonnenfeld Adolf rt. műnyomdája, Oradea-Mare.)

Courths Mahler, H. Rang és szerelem. Regény. Fordította *Boros Béla*. Oradea-Mare, év n. (1923). 8° 221 l. Sonnenfeld Adolf rt. grafikai műintézete.

Courths Mahler, H. Sörensen Frida. Regény. Fordította *Balázs Béla*. Cluj, év n. (1923). 8° 154 l. Pallas kiadása. (Sonnenfeld Adolf rt. műnyomdája, Oradea-Mare.)

Courths Mahler, H. Szinlelt házasság. Regény. Fordította: *Csetényi Erzs.* Oradea-Mare, év n. (1923). 8° 103 l. Sonnenfeld Adolf rt. grafikai műintézete.

Courths Mahler, H. Testvérek. Regény. Fordította *Balda Béla*. Oradea-Mare, év n. (1923). 8° 164 l. Sonnenfeld Adolf rt. grafikai műintézete.

Courths Mahler, H. Virág a kövek közt. Regény. Fordította *Biró Sándor*. Oradea-Mare, év n. (1923). 8° 175 l. Sonnenfeld Adolf rt. grafikai műintézete.

Csermely Gyula. Bakunin professzor könyve. Regény öt részben. II. kiadás. Brassó. 1924. 8° 330 l., 1 lev. Brassói Lapok kny.

Csöndes ember lettem. (Szövegét és zenéjét szerző *Józsa István.*) — Szeretnék még egyszer hazamenni. (Molnár Endre. Zenéjét szerző *Hartwig Frigyes.*) — Mikor lehulltak a rózsák. (Szövegét és zenéjét szerző: *Imrédy Géza.*) Három pályadíjat nyert hallgató. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. (1927.) 4° 2 lev. Moravetz kiadás.

Czeglédy Gyula. Ha kérdeznek majd felőlem... Szövegét *Kálmán Andor*, zenéjét — írta. Timișoara,

Leipzig, Budapest, 1922. 4° 3 l. Moravetz kiadás.

Delmár Dezső. Kompon. *Bardócz Árpád* versére zenéjét szerző —. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4° 3 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

Directorium Szatmáriense. Anno Domini bissextili 1924. Jussu et auctoritate excellentissimi ac reverendissimi domini domini Dris Tiburtii Boromisza Dei et Sedis Apostolicae gratia episcopi Satmariensis. Satmarini. 1924. 8° 99 l. Typis Joseph Simon et Joan Vescan.

? *Duducz.* Hősök emléke. Sepsiszentgyörgy. 1922. ? l. Jókai nyomda rt.

Ébredés és reformáció a hetednapos adventisták között. A mi tapasztalataink az 1922. májusban megtartott Generalconferencia ülések alkalmával San-Franciskóban. Kiadják a Hetednapos Adventisták „reformmozgalma”. Bukarest, év n. (1923), k. 8° 72 l. Sonnenfeld Adolf rt. Nagyvárad.

? *Edelstein.* Zsidó szentföldön. Cluj. 1924. ? l. Kadima kiadása.

Ehrlich Béla. Kalauz. Segédkönyvecske községi jegyzői, közs. bírói, anyakönyvvezetői munkák végzéséhez. Összeállította: —. Odorheiu-Székelyudvarhely. 1923. 8° 32 l., 1 lev. Globus kny.

Eje, Anders. Mesterfogás. Regény. Brassó, év n. (1923.) 4° 39 l. Brassói Lapok kny. (Koronás Regények. 42. sz.)

Emlékkönyv a beiuși (belényesi) református egyház 1924 évi szeptember hó 28-án tartott harang felavatási ünnepélyéről. Kiadja: a református egyház. Beiuș, év n. (1924.) 8° 16 l. „Doina” tip.

? *Emlékkönyv* a brassói ref. egyház ... jubileumára. Brassó. 1924. ? l. Brassói Lapok kiadása.

Emléklap a temesvári szabómunkások 40 éves jubileuma alkalmából. — Gedenkblatt aus Anlass des 40-jähriger Jubiläums der Temesvárer Schneiderarbeiter. Kiadja a Temesvári Munkás Könyvkereskedés. Cluj. 1924. 8° 15. Tip. Gutenberg.

Énekek. Függetlenség a „Kis Ima-könyv”-höz. 2-ik kiadás. Arad. 1922. k. 8° 64 l. „Vasárnap” kiadása.

Engel Rudolf dr. A veseműködés vizsgálatok klinikai értékéről. (Cluj-Kolozsvár.) 1924. 4° 8 l., 1 lev. (Concordia kny.) (Melléklet az Erdélyi Orvosi Lapok V. évf. 7-ik sz.)

Erdélyi Lajos. Várakozás az éj-

szakában. Versek. Cluj. 1924. k. 8^o 63 l. Bernát kny.

Erdélyi Patal Leo. Süvít a szél, kacag, zokog ... Szövegét írta: *Kőváry Gyula.* Zenéjét szerző — Timișoara, Leipzig, Budapest, 1924. 4^o 2 lev. Moravetz kiadás.

Az *Erdélyi Ref. Egyházkerület* Nyugdíj- és Özvegy-Arva Gyámintézetének Szabályzata. Tervezet. (Cluj-Kolozsvár. 1923.) 8^o 26 l.

Erdélyi (Aradi) Victor. A nemzeti kisebbségek kérdése Nagyromániában. Turda. 1922. 8^o 31 l. Füssy József kny. (Szociológiai Tanulmányok. 1. sz.)

Erdész István dr. Gerincgyi tumorok kórismézése lipijodollal. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 10 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különlény. 1924. V. évf. 14. sz.)

Erdős Béla legújabb magyar dalai. A te neved az én legszebb imádságom. Mint a lepke el fogsz szállni. Timișoara, Leipzig, Budapest, 1923. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

„Az Est” hírlapiroda kölcsönkönyvtárának könyvjegyzéke. I. ezer. Összeállította *Ambrózy Zoltán.* Targu-Mureș, 1923. 8^o 45 l. Tipografia „Concordia” Gámán.

? *Falk Viktor lovag.* Halálnász. Bucuresti, év ?, ? l. Ig. Hertz.

Ferenczy, Julius Dr. von. Ich hasse sie! Text von *E. Kott.* Magyar szövegét írta *ifj. Békeffy István.* Musik von —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1924. 4^o 3 l. Moravetz Verlag.

Ferenczy, Jules dr. v. Opium. Valse erotique. Timișoara, Leipzig, Budapest, Bratislava. 1925. 4^o 5 l. Moravetz edition.

? „*Film-Album*” 1926. Szerkeszti és kiadja *ifj. Kliegl Róbert.* I. kiadás. Timișoara. 1926. I. Ignér és Panek.

Fritz László dr. Mi vár reánk kolozsvári evangélikus magyarokra és mi vár a kolozsvári német evangélikusokra, ha a százok győznek az egyházi választásokon Cluj-Kolozsvár. 1924. 4^o 2 lev. Concordia kny. (Különlény. az Evangélikus Néplap 1924. évi júl.-aug. 6. számából.)

? *Fülöp J.* Hajnal. Cristur-Székykeresztúr. 1923. ? l. Hermann J. kny

Gaal Endre dr. Harc Borszék-fürdőért. Csikszerecs. 1921. 8^o 43 l. Szvoboda Miklós kny.

Gaidosch és Sassenbach. Romániai szakszervezetek új útiránya. — elv-

társak előadásai a cluji rendkívüli szakszervezeti kongresszuson az Amsterdami Szakszervezeti Internacionáléről. A Romániai Munkás Szövetségek Szakszervezeti Tanácsának kiadása Bukarest. Cluj. 1923. 8^o 32 l. Gutenberg kny.

Gajzágó Róbert. A kézi eladásban előforduló gyógyszereknek román népies elnevezései és társalgási szavak szótára latin és magyar jelentőségükkel. — A magyar gyógyszerkönyvbe felvett, valamint a legújabb vegyékészítmények oldhatósági táblázata. — Gyógyszerek műszótára. Synonymák. Cluj-Kolozsvár. 1924. 4^o 49 lev. Tipografia Martin Katz.

* *Gara Akos.* Gyöngyök gyöngye, ifjúság. Budapest. 1919. 8^o 79 l. Pallas rt.

Gelei József dr. A mi igazi tragédiánk. Tanári székfoglaló értekezés. Irta és beiktatásakor a kolozsvári unitárius kollégiumban 1923. április 14-én felolvasta —. Cluj-Kolozsvár, év n. (1923.) 8^o 14 l. Concordia kny.

Gicka költeményei. A szórakozás. Bucarest. 1923. 16^o 40 l. „Profesională Könyvnyomda”.

Gorodinszky Szasa. Legyen hát a habám. Tangó dal. Szövegét írta: *Glausiusz Tibor.* Zenéjét orosz dalok nyomán összeállította: —. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4^o 2 lev. Moravetz kiadás.

? *Gyallay Domokos.* Vaskenyéren. Történeti regény. 2. kiadás. Cluj-Kolozsvár. 1927. 8^o 181 l. Minerva rt. (Páztortűz Könyvtár. 9. sz.)

Győri Emil. Asszonyom a tavaszt visszasírjuk újra. Szövegét írta *Kálmán Andor.* Zenéjét szerette —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Győri Emil. Ne sírj, ne sírj! Szövegét írta *Kálmán Andor.* Zenéjét egy idegen motívum felhasználásával írta: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1922. 4^o 3 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

Győri Emil. Nem kérem tőled számon ... Dal. Szövegét írta: *Nádassy Ernő.* Zenéjét szerette: —. Timișoara, év n. 4^o 2 lev. Moravetz kiadás.

Győri Emil. Sárga levél. — Mer' a Katyi ... Két magyar dal. *Kálmán Andor* verseire zenéjét szerette —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1922. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

? *Győri Emil.* Simon Simi. Shimmy. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4^o ? l. Moravetz kiadás.

Györi Emil. Souvenir de Sovata. (Szováta emléké.) Valse. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1922. 4^o 5 l. Moravetz kiadás.

Györi Emil. Suttymba. Foxtrott. Szövegét **Kálmán Andor**, zenéjét — írta. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1922. 4^o 4 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

Györi Emil. Xenia Fedorowna. Szövegét írta **Kálmár Tibor**, zenéjét részben szerzette —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Györi Emil. Yo-Ku-Shi-San. A legnagyobb foxtrott sláger. Szövegét írta: **Kálmán Andor**. Zenéjét szerzette: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1921. 4^o 4 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

? **Györi Emil.** Zsávánál nincs szebb tánc!... (La Java.) Timișoara, Leipzig, Budapest. 4^o ? l. Moravetz kiadás.

Hajnal László. Loriei. Regény. Cluj. 1926. 8^o 146 l. Lapkiadó rt. kiadása.

Haller Zsuzsánna, Sz. Științele fizico-naturale. Természettudományi ismeretek a népiskola III. és IV. oszt. részére, szigoruan a legújabb tanterv szerint. Cluj. 1924. 8^o 56 l., 1 lev. Inst. de arte grafice Alexandru Anca.

Halmágyi Samu. Utam. Versek. Szerző kiadása. Odorheiu-Székkelyudvarhely. 1923. 8^o 78 l. 1 lev. Könyvnyomda rt.

Haragszik az édesanyám ... (Szirmay Károly gyűjtése). Szöke vize a Tiszának . . . Timișoara, év n. 4^o 2 lev. Moravetz kiadás. (Kincses magyar nóták Erdélyből és a Bán-ságból.)

Heimburg. Dannz doktor és a felesége. Regény. Fordította **Boros Béla**. Cluj, év n. (1923). 8^o 160 l. Pallas kiadása. (Sonnenfeld Adolf rt. műnyomdája, Oradea-Mare.)

Heimburg. Egy szegény leány. Regény. Fordította **Csetényi Erzei**. Cluj, év n. (1923). 8^o 144 l. Pallas kiadása. (Sonnenfeld Adolf rt. műnyomdája, Oradea-Mare.)

Heimburg. Gertrud hozománya. Regény. Fordította **Szederkényi Anna**. Cluj, év n. (1923.) 8^o 118 l. Pallas kiadása. (Sonnenfeld Adolf rt. műnyomdája, Oradea-Mare.)

Heimburg. Mihaszna kisasszony. Regény. Fordította **Boros Pál**. Oradea-Mare, év n. (1923) 8^o 156 l. Sonnenfeld Adolf rt. grafikai műint.

Heimburg. Szabina kéri. Regény.

Fordította **Biró Sándor**. Oradea-Marc, év n. (1925.) 8^o 112 l. Sonnenfeld Adolf rt. grafikai műintézete.

Heimburg. Tollen Lóri. Regény. Fordította **Csetényi Erzei**. Cluj, év n. (1923.) 8^o 252 l. Pallas kiadása. (Sonnenfeld Adolf rt. műnyomdája, Oradea-Mare.)

Heiner Lajos dr. Tapasztalataim a Bismosalvan-nal. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 11 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 15—16. sz.)

Herberger Gyula. Brazília és az odairányuló kivándorlási mozgalom. Telepítési törvények. Szerző sajtója. Déva, év n. (1923), k. 8^o 207 l. Ilcim Ferenc kny.

Herschkoits Farkas dr. A gondolkodás befolyása a szemmozgásokra és a gondolatolvasás. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o ? l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 9—10. sz.)

? **A hét mennyei szent zarák imádsága.** Arad. 1923. ? l. Réthy L. és Fiai utóda kny.

? **Hetényi Heidelberg Albert.** Cincikém, cuncikám. Onestep. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4^o ? l. Moravetz kiadás.

? **Hetényi Heidelberg Albert.** Ő mío dió. Shimamy. Szövegét írta **Harmath J.** Timișoara, Leipzig, Budapest. 4^o ? l. Moravetz kiadás.

Hetényi Heidelberg Albert. Tangó szcenád. Zenéjét szerző: —. Timișoara, év n. 4^o 2 lev. Edition Moravetz.

Hinni, vagy vélekedni. Bucuresti, év n. (1924.) 8^o 8 l. Tip. Edit. „Cuvântul Evangheliei.”

Hirschler József dr. Assisii Szent Ferenc és a kultúra. Cluj-Kolozsvár, 1923, k. 8^o 16 l. „Providentia” műintézet nyomása.

? **A holtak állapota a biblia fényében.** Bucuresti. 1924. ? l. „Cuvântul Evangheliei.”

Hoós János. Mária országa. Mária dalok egyházi és magán ájtatosság használatára. Két énekhangra, zongora vagy harmonium kísérettel írta —. 1. füzet. Bízalom Máriaiban. Tekints le az égből. Boldogtalan szív keserve. — 2. füzet. Ave Mária. Hozzad esdünk. Bűnösök ótalma. — 3. füzet. Tengeren járók csillaga. Szép vagy Isten édesanyja. Üdvözlégy Mária. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4^o 1. f. 5 l. — 2 f. 5 l. — 3 f. 5 l. Moravetz Testvérek zene-

műkiadóhivatala.

Hungerford, Mrs. A vörös ház titka. Regény. Angolból: *Ifj. Lónyay Sándorné*. Brassó, év n. (1923.) 4^o 37 l. Brassói Lapok kny. (Koronás Regények. 42. sz.)

Huzella Odón. Mégis. — versei. Oradea-Mare—Nagyvárad. 1925, k. 8^o 39 l. Kosmos nyomda rt.

Illyés József. Societatea Sportivă din Târgu-Mureș, M. S. E. huszonöt évi működésének története (1898—1923.) Szerkesztette: —. A M. S. E. kiadása. Târgu-Mureș. 1924. 8^o 192 l., 1 lev.; 24 képmell. Tipografia comunală al orașului.

Imádságos könyvecske a Szent Vincez Intézet növendékeinek használatára. Nagyvárad. 1924, k. 8^o 96 l. Szent László nyomda.

Ipar, kereskedelmi és kultúr almanach. Almanachul industrial, comercial și cultural. Szerkesztik: *Szigethy József* és *Stoienescu Cristián*. Cluj. 1924. 8^o 176 l. Providentia kny.

Jancsó Ilona. Elbeszélések. Simleu-Silvaniei—Szilágyosmlyó. 1925. 8^o 111 l. Lázár kny.

Járosy Dezső. Forradalom és zeneművészet. Temesvár, év n. (1920). 8^o 64 l. Csanádegyházmegyei kny.

Jelentések, jegyzőkönyvek.

A *Cluji Kereskedelmi és Iparkamara* 1924. évi jelentése. Cluj, év n. (1925.) 8^o 37., 1 lev.

Az *Erdély-Bánati Rabbiegyesület* 1924. évi november hó 17-én Áradon tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. 7 melléklettel. Kiadja: Az Erdély-Bánati Rabbiegyesület. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 16 l. Bernát kny. (Az Erdély-Bánati Rabbiegyesület Közleményei. III.)

? Az *Erdélyi és Bánati Színészegyesület* 1923. június 14-iki közgyűlésének jegyzőkönyve. Cluj-Kolozsvár. 1923. ? l. Providentia kny.

A *Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara* jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1922. évben. Kiadja: A Kereskedelmi és Iparkamara. Cluj-Kolozsvár. 1923. 8^o 96 l., 1 lev. Dr. Bornemisa S. kny.

? A *Jézus jelenései*. Oradea-Mare-Nagyvárad. 1923. ? l. Sonnenfeld rt.

Jézus Szents. Szíve Társulatának kézikönyve. Oradea-Mare (Nagyvárad). 1924, k. 8^o 36 l. Szent László ny. rt.

John, Charles E. St. A ma vallása. Fordította: *Benczédi Pál*. Kiadja az

Udvarhely vidéki Unitárius Lelkész-kör. Cristur-Szekelykeresztúr. 1924. 8^o 40 l. Hermann. J. kny.

Jorge Alfonz. Nem megyünk mi többé Monacoba. Tangó dal. Szövegét írta: *Fekete Tivadar*. Zenéjét szerző: —. Timișoara, év n. 4^o 3 l. Moravetz, editorial de musica.

Junger Sándor. A megalkuvásnak küszöbén. — versei. Petroșeni. 1924. 8^o 8 sztl. lev. Tipografia Sindicatelor Naționale Române.

Kabbalisták és csodatevők. Legendák jámbor emberekről. Az összeválogatás és a fordítás *Sas László* munkája. Cluj, 1923. 8^o 79 l., 1 lev. Kadima kiadása.

? *Kaczér Illés*. Sárkányölő további kalandjai. Oradea-Mare—Nagyvárad. 1923. ? l. Sonnenfeld Adolf rt.

Kádár Andor. Aeol-hárfa ... Versei. Arad. 1924., k. 8^o 61 l. „Agronomul” nyomdai műintézet.

Kain házassága és városainak építése. Beszélgetés. Különlönyomat a „Keresztyén élet” evangéliumi lapból. Zilah. 1922, k. 8^o 14 l. Seres Samu kny.

? *Kálmán Andor*. Ablakomban szép muskátli. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4^o ? l. Moravetz kiadás.

Kálmán Andor. A „Fekete medvében” úgy éjfél után ... Shimmyjazz. Szövegét és zenéjét írta: —. Timișoara, Budapest, Leipzig, év n. 4^o 2 lev. Moravetz kiadás.

Kálmán Andor. A lányokról leszokni nem lehet. Szövegét és zenéjét írta —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Kálmán Andor. Fehér akác ... Szövegét írta és zenéjét szerzerette —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1922. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Kálmán Andor. Ha eljönne hozzám csak egyetlenegyszer. Szövegét és zenéjét írta: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1922. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Kálmán Andor nótáskönyve. A szerző 22 legnépszerűbb dalszövege. Timișoara-Leipzig-Budapest, év n. (1922). 8^o 20 l. Moravetz kiadás. (Gutenberg-nyomda. Timișoara.)

Kálmán Andor. Nyilik még a sárga rózsza? Szövegét és zenéjét — írta. Timișoara, Leipzig, Budapest, 1923. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Kálmán Andor. Répa, retek, mogyoró. Énekes, táncos móka. Szövegét írta és zenéjét szerzerette: —. Timișoara. 1921. 4^o 4 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

Kálmán Andor. Virágos zöld újra

a promenád ... Szövegét és zenéjét írta: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1922. 4^o 3 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

Kalmár Tibor kedvelt magyar dalai. I. fizet. Neked adtam a szívemet ... Simongáti lányok ... II. füzet. Isten veled kis angyalom ... Kicsi még a mi lányunk ... III. füzet. Édesanyám nagy a baj ... Somogyi nóta. Timișoara, Leipzig, Budapest, 1923. 4^o I. f. 3 l. — II. f. 3 l. — III. f. 3 l. Moravetz kiadás.

Kalmár Tibor. Lányok, lányok simongáti lányok ... és Neked adtam a szívemet ... — két közkedvelt magyar dala. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Kanyó Béla. Az alkat-tan, (constitutionalisumus) elvének fejlődése. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 32 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 5—6. sz.)

* ? *Karácsonyi János dr.* A váradi káptalan megrontása. Budapest. 1922. ? l.

* ? *Karácsonyi János dr.* Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. kötet. Budapest. 1924. ? l. Magyar Tud. Akadémia kiadása.

Kautsky Károly. Marx az erőszakról és a szocializmusról. Cluj. (1924). 8^o 8 l. Gutenberg kny. (A Romániai Népszava Könyvtára. 1. sz.)

Kemény Miklós. Sámson és Delila. Dal és shimmy. Szövegét írta: *Kalmár Tibor*. Zenéjét szerző: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Kemény Miksa. A Deutsch Ignác által alapított aradi izr. árvaház története 1874-től 1924-ig. A hitközségi levéltár nyomán írta: —. Kiadja: Az aradi izr. hitközség. Arad. 1924. 8^o 51 l. Corvin könyvnyomda. I. Lányi.

Kenessey Béla dr. Tapasztalatok tömény cukoroldatok intravénás alkalmazásánál operált betegeknél. Cluj-Kolozsvár, 1924. 8^o 8 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különlenyomat. 1924. V. évf. 18 sz.)

Kenessey Béla dr. A sympathectomiáról. Cluj-Kolozsvár, 1924. 8^o 21 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különlenyomat. 1924. V. évfolyam 19., 22. sz.)

A keresztény boldog reménysége. București. (1924.) 8^o 8 l. Tip. Edit. „Cuvântul Evangheliei“.

Kertész József. A zsidó ünnepek, félünnepek és böjtnapok jelentősége dióhéjban. Sepsiszentgyörgy. 1922., k. 8^o 16 l. Jókai-nyomda.

Kicsi csupor, nagy a füle ... Nyehó nye! (Szövegét írta: *Z. Udvary Domokos*.) Timișoara, év n. 4^o 2 lev. Moravetz kiadás. (Kincses magyar nóták Erdélyből és a Bánáthból.)

Kicsi még a mi lányunk ... Isten veled kisangyalom ... (*Kalmár Tibor*.) Timișoara, év n. 4^o 3 l. Moravetz kiadás. (Kincses magyar nóták Erdélyből és a Bánáthból.)

*? *Kisbán Miklós*. Az erősebb. Színmű. Budapest, év n. ? l. Athenaeum rt. kiadás.

*? *Kisbán Miklós*. Maskara. Budapest. 1926. 8^o 133 l. Athenaeum.

Kiskertemben igaz-e babám? Azért csillag, hogy ragyogjon. Két magyar népdal. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4^o 2 lev. Moravetz kiadás.

? *Kiss Elek*. A kereszténység helye a világ vallásai között. Cristur-Székelykeresztúr. 1923. ? l. Szabó Kálmán kny.

Kiss József. Mi a jezsuita rend? *P. Bernhard Zsigmond* nyomán írta: —. Satu-Mare (Szatmár). 1924. 16^o 32 l. Morvai János kny.

Kiss Károly. Az iskolából kikerült ifjúság neveléséről. Írta és az Udvarhelyköri Lelkészkörnek Városfalván, 1922. máj. hó 22-én tartott gyűlésében felolvasta: —. Kiadta: Az Udvarhelyköri Lelkészkör. Odorheiu-Székelyudvarhely, 1922. 8^o 14 l. Könyvnyomda rt.

Kiszely Árpád. Költségvetés és árszámítás asztalosok számára. Szerző saját kiadása. Satu-Mare (Szatmár). 1922. 8^o 20 l. Weisz Sándor kny.

Kivonatok Al. Ciura, A. Domide és O. Hulea. A román irodalom története és *Ion D. Arginteanu* Istoria României című könyvekből. Kézirat. Az Odorheiu Alt. Tanítótestület tulajdona. Odorheiu-Székelyudvarhely. 1923. 8^o 34 l. Könyvnyomda rt.

Klein Richard dr. A „cholaktol“-therapia indikációi. Cluj-Kolozsvár 1924. 8^o 6 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különlenyomat. 1924. V. évf. 8. sz.)

Kneusel-Herdliczka Ernő. A simmeringi motoroseke. Sepsiszentgyörgy. 1922. 4^o 1 lev. Jókai-nyomda. (Különlenyomat a „Köztelek“ 1922. évi április 15-iki számából.)

Kolozsvár város utcáinak új és régi elnevezése. Cluj. 1923., k. 8^o 32

I. Inst. de arte grafice Alex. Anca. *Kongreganisták* kis kézikönyve. Kiadja a csanádegyházmegyei papok Mária-kongregációja. Timișoara, 1922., -k. 8^o 66 l. Gutenberg könyvkiadóvállalat.

Kovácsnai Gábor dr. A Háromszéki Dzsungel és a Brassói Lapok. (Dr. Hinléder a bőrkabátos szélhámos, Dr. Szele Béla a konjunkturás politikai lovag.) Sft.-Gheorghe. (1922.) 8^o 16 l. Tip. Moritz I.

Kováts S. János dr. Francia nyelvi negyedik évfolyam. A középiskolák IV., V. és VI. osztályai számára. Szerkesztette: —. II. kiadás. Cluj-Kolozsvár, év n. (1925.) 8^o 166 l. Minerva rt.

Körber Antal. A szerelem elszáll akár a vándor madár. *Kálmán Andor* szövegét zenésítette —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Körber Antal. Hányszor bocsásnak meg? Szövegét *Kálmán Andor*, zenéjét — írta. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1921. 4^o 3 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

Körber Antal. Ibolyák. Szövegét *Kálmán Andor*, zenéjét — írta. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1921. 4^o 3 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

? *Körber Antal.* Nem, ne tud meg sohasem. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4^o ? l. Moravetz-kiadás.

? *Körber Antal.* Tutenkhamen. Tango. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4^o ? l. Moravetz-kiadás.

Körber Antal. Vasárnap a Chevrolet várja . . . Shimmy dal. Szövegét írta: *Fekete Tivadár*. Zenéjét szerző: —. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4^o 3 l. Moravetz zeneműkiadóhivatala.

Közgazdasági épkönyv. Erdély gazdasági lexikonja. Szerkesztik: *Rados Móric* és *Székely János*. I. év. 1923. A Consum és Közgazdaság — Rumänischer Lloyd kiadása. Cluj, év n. (1923.) 8^o 380 l. Cultura nyomdai műintézet.

Kramer Ödön. Bözsi nem sír. Válasz. Szövegét írta: *Kálmán Andor*. Zenéjét szerzette: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1921. 4^o 4 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

Kramer Ödön. Búcsúzni jöttem. Szövegét írta: *Kálmán Andor*. Zenéjét szerzette: —. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. (1921.) 4^o 3 l. Moravetz-kiadás.

? *Kramer Ödön.* Ez a legutolsó

szerenád. Szövegét írta: *Kálmán Andor*. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4^o ? l. Moravetz-kiadás.

? *Kramer Ödön.* Tegnap. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4^o ? l. Moravetz-kiadás.

Krisztus második eljövetele. Ezen eseménynek módja, célja és közelségéről. București, év n. (1924.) 16^o 30 l. 1 lev. Tip. edit. „Cuvântul Evengheliei“.

Kubb, Doktor a világjáró érdekesítő kalandjai. 21.—46. füzet. Oradea-Marc. (1923—1924.) k. 8^o à 24 l. Tip. Adolf Sonnenfeld S. A.

Kultura kölcsönkönyvtár. Könyvtárjegyzék. Satu-Mare. (1924.) 8^o 48 l. Singer nyomda.

Kuzmin Alex. Nadesdea. (*Kálmán Andor*.) — *Portnoff, Nic.* Chrysanthem. (*Váradny Zoltán*.) Két ö:ökké szép orosz dal. Magyar szöveggel. Timișoara, Leipzig, Budapest, Bratislava, év n. 4^o 3 l. Moravetz-kiadás.

Künn a réten minden virág most bontogat szárnyát . . . A csap-utcán véges végig . . . Két magyar népdal. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1924. 4^o 2 lev. Moravetz-kiadás.

? *A labdarugó szakosztály* központi bizottságának általános szabályai. Brassó. 1924. ? l. Brassói Lapok kny.

László testvér. Búcsúvezető. Jámbor énekek és imák a búcsújáró hievek használatára. Összeállította: —. Cluj-Kolozsvár, (1924.) 8^o 19 l. Corvin-kny.

? *Legenyei György.* A róm. kath. anyaszentegyház története polgári iskolák számára. Oradea, 1927. 8^o ? l.

Lenke Manó dr. Bibliai olvasmányok. Izraelita hittan. A középiskolák I. osztálya számára. Szerkesztette: —. 3. javított kiadás. Lugoj. 1924. 8^o 80 l. Auspitz Adolf kny.

Lévay József dr. Széliegyzetek a dr. Schilling-ügyhöz. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 8 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különlennyomat. 1924. V. évf. 15—16. sz.)

Liber Etelka, Krbekné. Házi cukrászat és egyszerűbb tészták kézikönyve. Összeállította: —. 5. kiadás. Brassó. 1925. 8^o 96 l. Brassói Lapok könyvosztálya kiadása.

Lövy Ferenc dr. Bibliai történet a honfoglalástól a második templom koráig. A zsidó ifjúság részére. II. rész. 3. javított kiadás. Fârgu-Mureș. 1922. 8^o 87 l.

Lubinszky Viktória. Virágcsokor. Elmékedések és imák gyűjteménye Páduai Szent Antal tiszteletére. Csokorba gyűjtötte: —. Cluj-Kolozsvár. 1924. 16^o 228 l. Szent Bonaventura kny.

Luna doarme. Romantja populară. — Jó holdvilág. Magyar szövegét írta **Kálmán Andor.** Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4^o 3 l. Moravetz Testvérek kiadása.

Madaras Gábor újabb magyar dalai. 1. Azt beszéltek a faluba nékem, még az arcod sem olyan mint régen. 2. Házam felett kuvikmadár repdes, halvány arcom forró könnytől nedves. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Madaras Gábor. Székely nóták. — eredeti magyar dalai. 1. füzet. Sötét felhő kavargó. Szőke hajadat. 2. füzet. Erdő, mező beteg újra. Gerle madár rakja fészket. 3. füzet. Nem tudlak elfelejteni. Aratás van, kévét kötnék. 4. füzet. Az én szívem fájdalomfa. Megátkozom százezerszer. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1922. 4^o 1. f. 3 l. — 2. f. 3 l. — 3. f. 3 l. — 4. f. 3 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

A Magyar Nemzeti Párt szervezeti szabályzata. Cluj-Kolozsvár. (1922.) 4^o 2 lev. Concordia ny.

Markovits Imre dr. Röntgensugarak elleni védekezés (Röntgenschutz). Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 7 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 1—2. sz.)

Marossi, Calonymus. Héber-magyar szótár. Szerkesztette: —. Cluj-Kolozsvár. 1920, k. 8^o 189 l. Rosenfeld J. és Sámson J. kiadása. (Weinstein és Friedmann kny.)

Mayer Jenő, P. Sej haj, Lina! Szövegét írta: **Veres Kálmán.** Zenéjét szerző: —. Temesvár, Bucuresti, Leipzig, Budapest, év n. 4^o 2 lev. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

Mezei Zsigmond dr. Nyári emlék. Szövegét írta: **Galambos Dezső.** Zenéjét szerző: —. Timișoara, év n. 4^o 3 l. Moravetz, editorial de musica.

? **Miképen** lesznek megadóztatva a földgazdák. Cluj, 1923. ? l. Cartea Românească.

? **Miképen** lesznek megadóztatva a kiskereskedők. Cluj 1923. ? l. Cartea Românească.

Miszter Herkules. Érdekfeszítő sport kalandok. 37—64. Oradea-Mare. (1923—1924.), k. 8^o a 24 l. Tip. Adolf Sonnenfeld S. A.

Molnár József dr. A dosismérés mai állása a Röntgen terápiaiban. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 14 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 14. sz.)

Moore, Frank Frankfort. Az atholi örökség. Regény. Brassó. 4^o 32 l. Brassói Lapok kny. (Milliók Könyve. 118. sz.)

Moravetz Album. A legdivatosabb táncok, népszerű dalok, legszebb magyar nóták, kedvelt operák, kiválogatott két és négykezes zongoradarabok gyűjteménye. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. (1923) 4^o 80 l. Moravetz kiadás.

Moravetz Album pour violon solo (ou flute, ou clarinette, ou mandoline.) Timișoara, év n. 4^o 24 l. Edition Moravetz.

Mozdonyalkatrészek. — Piesele locomotivei. H. n., év n. (1922.), k. 8^o 12 l.

? **Müller Jenő.** Az ezüst tó kincse. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4^o ? l. Moravetz kiadás.

? **Müller Jenő.** Csengő arany. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4^o ? l. Moravetz kiadás.

Müller Jenő. Legszebb tánc a shimmy. Szövegét és zenéjét írta: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1922. 4^o 2 lev. Moravetz kiadás.

? **Müller Jenő.** Pistukám. Onestep. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4^o ? l. Moravetz kiadás.

Müller Jenő. Várom a párom, de régen ... Szövegét írta: **Kotzmulh Arthur.** Zenéjét szerző —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1920. 4^o 5 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

? **Müller Jenő.** Virághervadászor. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4^o ? l. Moravetz kiadás.

* **Nagy Gyula, Sz.** Geometriai relációk valamely rationalis egész függvénynek és logaritmusa deriváltjainak zérushelyei között. (Különlenyomat a Matematikai és Természettudományi Értesítő XXXVIII. kötetéből.) Budapest. 1921. 8^o 429—441. l.

* **Nagy Gyula, Sz.** A poláris egyenletek gyökeinek helyzetéről. (Különlenyomat a Matematikai és Természettud. Értesítő XXXVIII. kötetéből.) Budapest. 1921. 8^o 442—455. l.

* **Nagy Gyula, Sz.** Maximális indexű felületek. Részlet — rendes tagnak a Szent István Akadémiában 1923. december 7-én bemutatott szék-

foglalójából. (Különlenyomat a „Szent István Akadémia Értesítője 9. kötetéből. 1924.) Budapest. 1925. 8° 16 l. Stephaneum nyomda és könyvkiadó rt.

* *Nagy Gyula, Sz.* Általános vizsgálatok egy Gauss-féle topológiai problémáról. (Különlenyomat a Matematikai és Természettudományi Értesítő XLII. kötetéből.) Budapest, 1925. 8° 254—268. l.

* *Nagy Gyula, Sz.* Speciális vizsgálatok egy Gauss-féle topológiai problémáról. Tizenöt eredeti ábrával. (Különlenyomat a Matematikai és Természettudományi Értesítő XLII. kötetéből. Budapest. 1925.) 8° 269—278. l.

* *Nagy Gyula, Sz.* Végesben fekvő síkgörbék többszörös pontjairól. (Különlenyomat a Matematikai és Természettudományi Értesítő XLII. kötetéből. Budapest. 1925.) 8° 279—291. l.

Nagy Jenő dr. Elhanyagolt bél-ventratió esete többszörös penetráló bélsérüléssel. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8° 4 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleuy. 1924. V. évf. 18. sz.)

Nagy Lajos és ifj. Batz Endre. Ipari és kereskedelmi tanácsadó. Nagyvárad. 1923. 8° 79 l. Szent László nyomda rt.

Nagy László, S. Péterfi Dénes a halk szavu, tiszta lelkü ember. (Visszaemlékezés.) Cluj-Kolozsvár. 1925. 8° 7 l. „Corvin” nyomdai műintézet.

A Nagyszebeni Magyar Polgári Kör könyvtárának könyvjegyzéke. Nagyszeben. (1923.) k. 8° 99 l. Haiser György kny.

Naponkénti mennyei inanna a hit házanépe részére. Szentírási szövegek gyűjteménye megfelelő idézetekkel a Zion örtornyából az év minden napjára. Nemzetközi Biblia Tanulók Egyesülete, Cluj. 1923., k. 8° 206 l. „Az Élet kny.”

Napról napra kevesebb az őszi-rózsza levele ... (Sziirmai Károly gyűjtése.) Vékony deszka kerítés ... (Népdal.) Timişoara, év n. 4° 2 lev. Moravetz kiadás. (Kincses magyar nóták Erdélyből és a Bánáttól.)

Naptárak.

Aradi legújabb kalendárium 1923-ik közönséges esztendőre. 74. évf. Arad (1922). 8° 20 lev. Ny. Réthy Lipót és fia utócai.

? *Aradi legújabb kalendárium*

1924-ik szökő esztendőre. 75. évf. Arad. (1923.) 8° ? l.

? *Aradi legújabb kalendárium* 1925-ik közönséges esztendőre. 76. évf. Arad. (1924.) 8° ? l.

? *Aradi legújabb kalendárium* 1926-ik közönséges esztendőre. 77. évf. Arad. (1925.) 8° ? l.

Aranykorszak naptára az 1924. szökőévre. Kiadja az „Élet” hirdetés- és kiadóhivatali vállalat. Cluj-Kolozsvár. (1923.) 8° 182., XVI. l.; 1 képmell. Az „Élet” nyomda.

Az én naptáram az 1925. közönséges esztendőre. Szerkeszti: *Benedek Elek*. IV. évf. Barót (1924.) 8° 128 l. Égető Árpád kny.

? *Erdélyi Barázda naptára* az 1922-ik közönséges évre. I. évf. Dicsőszentmárton. 1921. 8° ? l.

? *Erdélyi Barázda naptára* az 1923-ik közönséges évre. II. évf. Dicsőszentmárton. 1922. 8° ? l.

Erdélyi kalendárium az 1923-ik közönséges évre. XXVI. évf. Torda (1922). 8° 16, 80 l. Kiadótulajdonos Füssy József kny.

Erdélyi kalendárium az 1924-ik szökő évre. XXVII. évf. Torda (1923) 8° 16, 80 l. Kiadótulajdonos Füssy József kny.

Az Éo. Keresztyénszelleme naptár az 1924. szökő évre. Kiadja: A Romániai Bapt. Szövetség Magyar Osztálya, Oradea-Mare—Nagyvárad. Oradea-Mare, év n. (1923). 8° 86 l., 5 lev. Nyomatott a Baptisták nyomdájában.

Az Éo. Keresztyénszelleme naptár az 1925. évre. Kiadja: A Romániai Baptista Szövetség Magyar Osztálya, Oradea-Mare (Nagyvárad). Oradea-Mare, év n. (1924.) 8° 86 l., 5 lev. Tip Merkur.

Evangelikus naptár az 1925. közönséges évre. Szerkesztik és kiadják: *Dr. Papp Endre, Bálint András, Sipos András, Nikodemusz Károly*. Brassó. (1924.) 8° 128 l. „Brassói Lapok” kny.

Gyermekvédelmi naptár az 1925. évre. Osszeállították: *Dr. Lukács Jenő és Stolcz Dániel*. II. évf. Kiadja az Aradi Anya- és Gyermekvédő Szövetség. Arad. (1924.) 8° 112 l. Tip. Leopold Réthy și Fiul Succesorii.

„*Hangya*” naptár 1924. évre. Szerkeszti: *Harmath János dr.* Kiadja a „Hangya” központ Nagyenyeden. Nagyvárad. (1923.) 8° 160 l. Sonnenfeld Adolf rt.

„*Hangya*” naptár 1925. évre. Szerkeszti: *Harmath János dr.* Kiadja a „Hangya” központ Nagyenyeden.

Nagyvárad. (1924.) 8° 167 l.; 12 képmell. Sonnenfeld Adolf rt.

Katholikus naptár az Erdélyi Róm. Kath. Népszövetség tagjai részére az 1924. szökő évre. Szerkesztette: A „Katholikus Világ” szerkesztőbizottsága. Tulajdonos: az erdélyi Szentferenc-rend. Cluj—Kolozsvár. 1923. 8° 159 l.; 1 képmell. Szent Bonaventura kny.

Katholikus Naptár az Erdélyi Róm. Kath. Népszövetség tagjai részére az 1925. esztendőre. II. évf. Szerkesztette a „Katholikus Világ” szerkesztőbizottsága. Tulajdonos: Az Erdélyi Szentferenc-rend. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8° 200 l. Szent Bonaventura kny.

Káoiár képes naptára az 1924-ik évre. Szerkeszti *Dinyés Árpád*. Timișoara. (1923.) 8° 32 lev. Kiadja a „Mozgó Könyvek” könyv- és lapkiadó vállalat. „Schwäbische Verlags-A.-G.” nyomdai int.

? *Képes családi kalendárium* az 1920. évre. Kiadja: A Szociális Misziótársulat Timișoara (Temesvár). I. évf. (1919.) 8° ? l.

? *Képes családi kalendárium* az 1921. évre. Kiadja: A Szociális Misziótársulat Timișoara (Temesvár). II. évf. (1920.) 8° ? l.

? *Képes családi kalendárium* az 1922. évre. Kiadja: A Szociális Misziótársulat Timișoara (Temesvár). III. évf. (1921.) 8° ? l.

? *Képes családi kalendárium* az 1923. évre. Kiadja: A Szociális Misziótársulat Timișoara (Temesvár). IV. évf. (1922.) 8° ? l.

Képes családi kalendárium az 1924. szökő évre. Kiadja: A Szociális Misziótársulat Timișoara (Temesvár). V. évf. Arad. (1923.) 8° 77 l. Tip. Suc. M. Szücs „Vasárnap”.

? *Képes családi kalendárium* az 1925. évre. Kiadja: A Szociális Misziótársulat Timișoara (Temesvár). VI. évf. (1924.) 8° ? l.

Közhasznu nagyenyedi Lócsey Sp. Lajos-féle naptár az 1925-ik évre. LXII. évf. Aiud-Nagyenyed. (1922.) 8° 65, 16 l., 7 lev. Nagyenyedi kny. rt.

? *Közhasznu nagyenyedi Lócsey Sp. Lajos-féle naptár* az 1924-ik évre. LXIII. évf. Aiud-Nagyenyed. (1923.) 8° ? l.

Közhasznu nagyenyedi Lócsey Sp. Lajos-féle naptár az 1925-ik évre. Aiud. (1924.) 8° 80 l. Lingner.

Magyar református naptár az 1925-ik közönséges évre. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8° 171 l. „Az Út” kiadása. (Minerva rt.)

Nagy képes naptár az 1923-ik évre. XVIII. évf. Szerkesztette: *Dr. Nyisztor Zoltán*. 2. kiadás. Satu-Mare (Szatmár-Németi). 1923. 8° 64 l. Simon és Vescan kny. (Borítékcím: Mesemondó naptár.)

Nagy képes naptár az 1924-ik évre. XIX. évf. 2. kiadás. Satu-Mare (Szatmár-Németi). 1924. 8° 80 l. Simon és Vescan kny. (Borítékcím: Földmivelők nagy képes naptára.)

Nagy képes naptár az 1925-ik évre. XX. évf. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár-Németi). 1924. 8° 80 l. Simon és Vescan kny. (Borítékcím: Pázmány képes naptár.)

Nagy képes naptár az 1925-ik évre. XX. évf. 2. kiadás. Satu-Mare (Szatmár-Németi). 1924. 8° 80 l. Simon és Vescan kny. (Borítékcím: Mesemondó naptár.)

? *Órszem naptár* az 1922-ik évre. I. évf. Oradea-Mare (Nagyvárad). 1921. 8° ? l. Kiadja az „Órszem” könyvkereskedés. Szt. László nyomda rt.

? *Órszem naptár* az 1923-ik évre. II. évf. Oradea-Mare (Nagyvárad). 1922. 8° ? l. Kiadja az „Órszem” könyvkereskedés. Szt. László ny. rt.

Órszem naptár az 1924-ik szökő évre. III. évf. Szerkeszti: *Dr. Lesztván Endre*. Oradea-Mare (Nagyvárad). 1923. 8° 86 l., 5 lev. Kiadja az „Órszem” könyvkereskedés. Szt. László ny. rt.

? *Protestáns naptár* az 1921. évre. I. évf. Az „Egyházi Híradó” kiadása. Satu-Mare (Szatmár). (1920.) 8° ? l.

? *Protestáns naptár* az 1922. évre. II. évf. Az „Egyházi Híradó” kiadása. Satu-Mare (Szatmár). (1921.) 8° ? l.

Protestáns naptár az 1923. évre. III. évf. Az „Egyházi Híradó” kiadása. Összeállította: *Béltaky Lajos*. Satu-Mare (Szatmár). (1922.) 8° 96 l. Északkeleti kny.

Régi és valódi Szentistoáni Péter András-féle székely naptár az 1924-ik 366 naphól álló szökő évre. Szerkeszti és kiadja: *Krón Ernő*. XXXIV. évf. Târgu-Mures. (1923.) 8° 80 l. Tip. S. Nagy.

Régi és valódi Szentistoáni Péter András-féle székely naptár az 1925-ik 365 naphól álló közönséges évre. Szerkeszti és kiadja: *Krón Ernő*. XXXV. évf. Târgu-Mures. (1924.) 8° 80 l. Tip. S. Nagy. (Borítékcím: Erdélyi közhasznu székely naptár.)

Romániai gyógyszerészek zseb-naptára, 1924. Szerkeszti *Nagy Sa-*

mu. A szerző kiadása. Cluj-Kolozsvár, év n. (1924.) k. 8° 204 l. „Cultura“ institut de arte grafice.

? *Romániai gyógyszerészek zsebnaptára, 1925.* Szerkeszti Nagy Samu. II. évf. Cluj-Kolozsvár, év n. (1924.), k. 8° ? l.

Romániai orvosi zsebnaptár. 1924. Gyakorlati rész. Magyar kiadás. I. évf. Cluj-(Kolozsvár). 1924., k. 8° 12 lev., VIII., 218 l. Kiadja: Librăria Lepage könyvkereskedés.

Unitárius keresztény népnaptár. 1923. év. Kiadják az „Udvarhelykört“ unitárius lelkészek. A Lelkéször megbízásából szerkeszti: *Bárá József.* Odorheiu (Székelyudvarhely). (1922.) 8° 96 l. Könyvnyomda rt.

? *Unitárius keresztény népnaptár.* 1924. év. Kiadják: Az „Udvarhelykört“ unitárius lelkészek. A Lelkéször megbízásából szerkeszti: *Bárá József.* Odorheiu-Székelyudvarhely. (1923.) 8° ? l.

Unitárius keresztény népnaptár. 1925. év. Kiadják: Az „Udvarhelykört“ unitárius lelkészek. A Lelkéször megbízásából szerkeszti: *Bárá József.* Odorheiu-Székelyudvarhely. (1924.) 8° 144 l. „Globus“ kny. (Csiki Albert.)

A valódi Lőrinczi székely naptár az 1923-ik 365 naphól álló közönséges évre. 77. évf. Târgu-Mureș—Maros-Vásárhely. (1924.) 8° 80 l. Kiadó: tulajdonos Lőrinczi József. Tip. „Ardealul.“

? *A naszodi volt két román határőrezred birtokrendezése.* Csikszere-da. 1922. ? l. Szvoboda Miklós kny.

Nem vagy legény Berci ... Nincsen annyi tenger csillag az égen ... Két magyar népdal. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1924. 4° 2 lev. Moravetz kiadás.

Neuendorff A. Vándor gitáros. Szövegét írta *Kálmán Andor*, zenéjét szerző — Timișoara, Leipzig, Budapest, Bratislava, év n. 4° 3 l. Moravetz kiadás.

Névjegyzéke a nagyszalontai ref. egyház 1923. évi december hó 20-án felavatott két új harangjára adakozóknak. Salonta-Mare-Nagyszalonta. 1924. 8° 16 l. Székely-nyomda.

Nick Carter az amerikai detektív király, a világ legnagyobb detektívje. 145—181. szám. Oradea-Mare. (1923—1924.) 8° a 24 l. Tip. Adolf Sonnenfeld S.-A.

Novák Miklós dr. Ritkán előforduló hasi sérülések két esete. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8° 11 l. Concordia

kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 3—4. sz.)

Az *Odorhei (Székelyudvarhelyi) Polgári Önképző-Kör* könyvtár-jegyzéke. Odorhei—Székelyudvarhely. 1923. 8° 39 l. Könyvnyomda rt.

? *Olasókönyv* a romániai magyar népiskolák I. osztálya számára. Irta: Több népiskolai tanító. Cluj-Kolozsvár. 1922. ? l. Ardealul kny.

Páll Gábor dr. Organotherapiás készítmények alkalmazása a szülészetben és a nőgyógyászatban. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8° 10 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 18. sz.)

Pollatsek Pál dr. A tüdőtuberculosis prognosis alkotásáról. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8° 20 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 3—4. sz.)

Pruzsinszky Zoltán dr. A veseinsuffitientia meghatározása. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8° 11 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 8. sz.)

Rajka László dr. Szavalókönyv. Második kiadás. Cluj-Kolozsvár. 1925. 8° 95 l. Minerva rt.

Reményi Béla. Nem jönnek vissza már az évek. Szövegét írta: *Dénes Gyula.* Zenéjét szerző: — Timișoara, Leipzig, Budapest, Bratislava, év n. 4° 3 l. Moravetz kiadás.

Réthy R. Gyula. Utolsó éjszaka. Novellák. Szerző kiadása. Cluj. 1925., k. 8° 49 l., 1 lev. Kadima nyomda.

Révész Róbert két eredeti magyar dala. Gyűlölöm a csillagokat. — Haragszik a rózsám anyja. Szerző sajátja. (Timișoara), év n. 4° 3 l. (Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.)

Rieger Ferenc A. Az udvari bold. — Der Hofnarr. Szövegét írta: *Lendvay Jenő.* Zenéjét szerzte: — Timișoara, Leipzig, Budapest. 1920. 4° 5 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

Robog a vonat. (Dr. Rosenberg Zoltánné.) — Haragszik a rózsám. (Szövegét és zenéjét szerzte: *Boldis János.*) — Péter Pálkor ha aratnak. (Nádassy Ernő—Győri Emil.) Három pályadíjat nyert csárdás. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1927. 4° 2 lev. Moravetz kiadás.

Róna Jóska két magyar dala. 1. Ha az enyém volnál. — 2. Vásárt

csaptam a szívemmel. Timișoara. 1926. 4^o 2 lev. Moravetz kiadás.

Rosenberg Zoltáné dr. eredeti magyar dalai. 1. Nem tudom, hogy mi van velem. — 2. De jó volna a lelkemből emléked kitépni. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4^o 2 lev. Moravetz kiadás.

Russell, C. T. Bibliai tanulmányok. Cluj-Kolozsvár. 1925. 8^o I. kötet. A korszakok terve. 364 l., 1 mell. V. kötet. Az ember kiengesztelése Istennel. 500 l. Keresztyén Bibliatanulmányozók Egyesülete (lip. Viaja.)

Rutherford, J. F. Isten hárfája, Bibliatanulónak való kézikonv, különös tekintettel kezdők részére; több kérdéssel és bibliai idézetekkel. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 364 l. Kijadja a „Viaja” könyvkiadóhivatali vállalat.

Sárközi Lajos. „Ilyeneké a menynek országá.” Konfirmációi előkészítés céljára összeállította: — Satu-Mare (Szatmár-Németi), év n. (1924). 16^o 1 lev., 40 l., 1 lev. Északkeleti Kny.

Sas Náci két legújabb magyar nótája. Sárgult levél hull a fáról. — Doktor uram ne gyógyítson. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Scarlat M. Verlorenes Glück. Mein Elend. Csókolnám most is lábaid nyomát! — Ich hätt' geküsst die Spur von deinem Tritt! Román dal. — Rumänisches Lied. Szövege *Csen-gery Gyulától.* Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4^o 5 l. Moravetz Verlag.

Schilling Árpád dr. Új irányelvek és eredmények az organoterápiában. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 11 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 15—16. sz.)

Schmidt Béla dr. A transplantációról. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 8 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 19. sz.)

Schmidt Rozália. Elbeszélések. Egy leány gyűjtése az Új-Miklakai kath. templom javára. Lugos, év n. (1924) 8^o 119 l. „Union” kny.

? *Serényi József.* Örök szerená. Versek. Arad. ? l. Corvin-kiadás.

Singer Jakab dr. Emléklapok. A temesvári Maskil el dol jótékonyági és betegsegélyző egyesület hatévtizedes jubileuma alkalmából. Timișoara. (1924) 8^o 7 l. Csendes testvérek kny.

Sivori Oscar. Madonna, jaj hová

lett ... (Szevilla éjjelében.) Tango dal. Szövegét írta: *Fekete Tivadar.* Zenéjét szerző: —. Timișoara, év n. 4^o 3 l. Moravetz, editorial de musica.

Spectator. Petőfi. Aradi Kölcsey-Egyesület kiadása. Arad, év n. (1922.) 16^o 59 l. „Főbusz” irodalmi és könyvkiadó-társulat.

Steiner Oszkár és Virág Oszkár. Anyuska. Dal és foxtrot. *Beda* szövege után írta *Kálmán Andor.* Zenéjét szerették —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1921. 4^o 3 l. Moravetz zeneműkereskedése.

Stii tu? Romantá populară. — Emlekszel-e? Magyar szövegét írta *Kálmán Andor.* Atirta *Barna Károly.* Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4^o 3 l. Moravetz Testvérek kiadása.

? *Szabó Imre.* A két varjú. — Gáhort ünneplik. Két egyfelvonásos. Cluj. 8^o év ? . ? l. Kadima kiadás.

Szabó Ince dr. Adatok az induratio penis plastica ismeretéhez. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 8 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 7. sz.)

Szabó Ince dr. Adatok a kankós mellékherelob okszerű kezeléséhez. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 13 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 12. sz.)

Szalacsy-Rácz Imre. Ibolyák. Versek. Szilágyosomlyó. 1924. 8^o 95 l. Kijadja a „Lázár”-nyomda.

Szalai Antal. Földrajzi előismertek és Csikvármegye leírása. 7 térkép-melléklettel. A magyar tan nyelvű elemi iskolák III. osztálya részére. Mercurea-Ciuc—Csíkszereda. 1923. 8^o 25 l., 8 lev. Vákár kny.

Szegő Nándor. Árpád! ne izéljen. Dal és shimmy. Szövegét írta *Kálmár Tibor.* Zenéjét szerette —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Szegő Nándor. Valamit szeretnék mondani magának. — dala és Azért mert egy kicsit ragyás ... Népdal. Timișoara, Leipzig, Budapest, Bratislava, év n. 4^o 2 lev. Moravetz kiadás.

Szegő Pál dr. Bőrelváltozások a pefeszek működési zavarainál. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 11 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 13. sz.)

* *Szentkláray Jenő.* Ortway Tivadar r. tag emlékezete. Felolvasta a M. Tud. Akadémia 1922. április 24-én tartott összes ülésén. Budapest, 1922. 8^o 55 l. Kijadja a Magyar Tu-

dományos Akadémia. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai felett tartott emlékbeszédek. XVIII. kötet. 6. szám.)

Sziklai Ilona. Aischylos és Sophocles kardalainak összehasonlító méltatása tartalmi és metrikai szempontból. Baia-Mare—Nagybánya. 1924. 8° 99 l., 1 lev. „Dacia” kny.

Szirmay Károly. Bajkál, Szibériai emlék. Szövegét írta: *Kálmán Andor.* Zenéjét *Knaub F.* után teljesen átdolgozta: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1924. 4° 2 lev. Moravetz kiadás.

Szirmai Károly. Fekete, fekete, fekete, fekete, fekete. One step. Szövegét írta és zenéjét egy népdal felhasználásával szerző: —. Timișoara, év n. 4° 3 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

Szirmai Károly. Panasz. Dal. Szövegét írta: *Kálmán Andor.* Zenéjét átírta: —. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4° 2 lev. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

Szirmai Károly. Szellők szárnyán. Dal. Szövegét írta *Kálmán Andor.* Zenéjét szláv motívumok alapján szabadon átírta —. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4° 5 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala.

? *Szirmay Károly.* Volga, Volga. Orosz dal. Szövegét írta *Kálmán Andor.* Timișoara, Leipzig, Budapest. 4° ? l. Moravetz kiadás.

? *A szomszédság tizparancsa.* Zălahu-Zilah. 1923. ? l. Seres Samu kny.

Szövetkezésben az erő! A „Honeya” központ a szövöttek világünnepé alkalmából a szövöttek összes tagjainak testvéri üdvözlését küldi! Aiud. (1923.) 8° l. Lingner.

* *A szövetség sátora* mint a jobb áldozatok árnyéka. Segédkönyv a királyi papságnak. Budapest. 1924. 8° 151 l., 2 lev. Keresztyén Bibliatanulmányozók Egyesülete. (Tip. Viața, Cluj).

Szűcs Laci. Emlékeim. — bácsi saját szerzeményű tréfás nótái, adomái és más gyönyörű mű- és kabaré dalok. 35 éves színművészkedésének évfordulója alkalmából ajánlja szeretettel. Turda, év n. (1924), k. 8° 16 l. Tip. Fűssy.

A *Tárgu-Mureș—Marosbásárhelyi* róm. kath. felüött leányok Mária-Kongregációjának jubilaris értesítője. 1913—1923. Tg.-Mureș, év n. (1924). 8° 48 l. S. Nagy.

* *Teleki Mihály* levelezése. A széki Gróf Teleki család bozzájárulásával kiadja a Magyar Történelmi Társu-

lat. Szerkeszti *Gergely Sámuel.* VIII. kötet. 1678—1679. Budapest. 1926. 8° XLVII, 567 l. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. (Kir. M. Egyetemi Nyomda).

A *Teremtés könyve.* (Széfer Berésit). Izrael törzsatyái József haláláig. (Mózes I. könyvéből.) Sft. Gheorghie. 1923, k. 8° 38 l. Jókai-nyomda.

? *Tervezet* a ref. tanszemélyzet nyugdíjalapjára vonatkozólag. Cluj-Kolozsvár. 1923. ? l. Minerva rt.

Tischler, Heinz dr. Urethritis dequamativa és kezelése. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8° 7 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 3—4. sz.)

Tischler Heinz dr. Riviadol a férfigonorrhoea kezelésében. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8° 6 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 17. sz.)

Török Sándor. Rajtam keresztül. Kóra Nándor rajzaival. Timișoara. 1923. 8° 183 l. Hunyadi-nyomda.

Törvények, rendeletek.

Az élelmiszerek és italok ellenőrzéséről és a visszaélések megtorlásáról szóló új szabályzat. (Szentestíve a 4910. sz. 1921. november 26-án kelt Királyi Dekret által). Fordította: *Schuller József.* 2. kiadás. Temesvár, év n. (1924). 8° 71 l. Nyomatott a Hunyadi grafikai műintézetben.

? *Az új lakbérleti törvény.* Fordította *Dr. Szeghő Imre.* Cluj-Kolozsvár. 1924. ? l. Lepage könyvkereskedés kiadása.

Lakbértörvény. Mellékdijak. (Közreadja: *Dr. Szentmiklós Imre*). A háztulajdonosok jogait magyarázza *Dr. Lengyel Zsigmond.* A lakók jogait fejtegeti *Dr. Zoltán Károly.* A mellékdijakat ismerteti *Dr. Szentmiklós Imre.* Nagyvárad, év n. (1923). 8° 29 l. Nagyvárad Napló-nyomda rt.

A román állampolgárság megszerzésére és elvesztésére vonatkozó törvény. Brassó. 1924. 16° 32 l. A Brassói Lapok könyvosztályának kiadása.

Románia alkotmánya. Kihirdetett a Monitorul Oficial 1923. márc. 29-iki 282. számában. Fordította: *Dr. Papp János.* Melléklet a „Törvények, Rendeletek” 1923. évi 15 számához. Oradea-Mare (Nagyvárad). 1923. 4° 12 l. Kosmos nyomda.

Szabályrendelet az élelmiszerek és italok ellenőrzéséről és a visszaélések megtorlásáról. (Különlenyomat „A Románia területén érvényes egészségügyi törvények és szabályrendeletek” című munkából.) Kereskedők, gyárosok és iparosok használatára. Magyarra fordította és kiadja: **Dr. Duducz Zoltán**. Sepsiszentgyörgy, 1922. 8^o 71 l. Jókai-nyomda rt. kny.

Táblázatok a törvénykezési illetékekről az 1914. XLIII. t.-c. alapján s a bélyeg- és illetéktörvény 101. §-ában (megjelent a „Monitorul Oficial” 1920. május hó 16-iki 35. számában) foglalt módosítások figyelembevételével. Összeállította: **Dr. Széll Lajos**. Arad. 1924. 16^o 32 l. Tipografia Réthy Succesorii.

Törvény az egyenes adók egységesítéséről és a globális jövedelmi adóról. Megszavaztatott a képviselői kamarának 1923. január 3-án, a szenátusnak február 17-én tartott ülésében. Az Aradi Kereskedelmi és Iparkamara kiadása. Arad, év n. (1923). 8^o 75 l. Aradi Hirlap nyomdája.

Törvény a tisztességtelen üzérkedés megfékezésére és elnyomására. (Szentésítést nyert 1923. június 16-án, kihirdettetett 1923. június 17-én, a Monitorul Oficial 57-ik számában.) Fordította és magyarázatokkal ellátta: **Dr. Szeghő Imre**. A szerző kiadása. Cluj-Kolozsvár. 1923, k. 8^o 68 l. Nyomatott a Lepage könyvkereskedés nyomdájában.

Törvény a tulajdonos és a bérlő közötti jogviszony kivételes jogrendszerről. Fordította: **Dr. Gencsy Gyula**. A törvény ki van hirdetve 1924. március 26-án 1160. szám alatt a „Monitorul Oficial” 1924. március 27-én megjelent 68. számában. Odorheiu, év n. (1924.) 8^o 20 l. Globus-kny.

Údvarhelybármegye állattenyésztési szabályrendelete. H. n. (Odorheiu), év n. (1924.) 8^o l. ny. n. (Globus-kny.)

Utasítás a lakbérleti szerződések meghosszabbításáról szóló törvény rendelkezéséhez. Fordította: **Dr. Gross Ignác**. Arad. 1922. 8^o 11 l. Tiparul Tipografiei Diecezane.

? **Tristis-Brom**. Delirium. Temesvár. 1926. ? l. Janus-kiadás.

Új fordulatok az anaemiák gyógykezelésében. Sikerek az általános orvosi gyakorlatban. Complex hatások s „vasfőkés.” Különlenyomat az

„Orvosok Lapja” 1926. évi nov. számából. Timișoara. 1926. 8^o 4 lev. Helicon.

Ungár Pál könyv-, papir- és író-szerkeskedése Temesvár. Kölesönkönyvtár jegyzék. Leihbibliothek-Verzeichnis. Timișoara. 1922., k. 8^o 38 l. Tipografia „Cartea Românească.”

? **Unitárius** konfirmáció emléke. Cluj-Kolozsvár. 1923. ? l. Cörvin kny.

Útasítás az Erdélyegyházmegyei róm. kath. elemi népiskolák számára 5791—1922. sz. a. kiadott új tantervhez. Alba-Iulia—Gyulafehérvár. 1922. 8^o 24 l. Püspöki lyceumi kny. (Zöld Gyula).

Utmutás az adóbevallási iverk kitöltésére. Magyarázatokkal és példákkal, Cluj, év n. (1924). 8^o 23 l. „Cultura”, Institutul de Arte Grafice.

Ürmösi József. Bibliai történetek. Ö-szövetségi rész. A népiskolák III-ik osztálya számára az új vallásoktatási tanterv szerint kidolgozta: —. Cluj-Kolozsvár. 1923. 8^o 46 l. Minerva rt.

Vagyok én legénynek olyan mint te lányom ... (Szirmay Károly gyűjtése.) Egy rózsafán megszámláltam száz rózsát. Timișoara, év n. 4^o 2 lev. Moravetz-kiadás. (Kincses magyar nóták Erdélyből és a Bánáthból.)

Vajda Frigyes. Hinta palinta. Szövegét és zenéjét írta —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Vajda Frigyes. Kis mademoiselle, au revoir! Szövegét írta és zenéjét szerlette: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1922. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Valakit szeretek, valakit imádok... — Fekete szem éjszakája. Két magyar népdal. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1924. 4^o 2 lev. Moravetz kiadás.

Az új behozatali **vámtarifa**. Érvénybe lépett 1924. évi augusztus hó 1-én. A Consum-Közgazdaság-Rumänischer Lloyd kiadása. Cluj, év n. (1924.) 8^o 54 l. (Consum-Könyvtár. 3. szám.)

Váradai Zoltán. Jó estét kívánok, megjötték a temesvári huszárok ... Ha meghalok, meghalok ... Két magyar népdal. — gyűjtése. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Váradai Zoltán. Szeress te mást (Nu m' abandona.) Dal. Szövegét írta —. Timișoara, Leipzig, Budapest, Bratislava, év n. 4^o 2 lev. Moravetz kiadás.

Várady Aladár. Erdélyi nóták. Oradea-Mare—Nagyvárad, év n. 8^o 8 lev. (Sonnenfeld S. A.)

Várady Aladár. Mintha nem is volnál. — Lehulltak az őszirózsák. Két magyar dal. Zenéjét szerzette: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1922. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Várady Aladár. Vágyódás. Szövegét és zenéjét írta —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Vargha Tamás. Miért szeretem református egyházamat? Zilah. 1923., k. 8^o 7 l. Seres Samu kny. (Komoly Órák. 15. sz.)

Varjas Endre. A kolozsvári könyvező szív kegyelemképének története. Összeállította: —. Cluj-Kolozsvár. 1923., k. 8^o 16 l. „Corvin” kny.

Verner Sándor. Az élet ösvényein. Arad, év n. (1923). 8^o 46 l., 1 lev. M. Szücs utóda „Vasárnap” nyomdavállalat.

A világosság fiai. București. (1924.) 8^o 8 l. Tip. Edit. „Cuvântul Evangheliei.”

Virányi Jenő. Barkarolla. Szövegét és zenéjét írta —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1923. 4^o 3 l. Moravetz kiadás.

Vitos Pálné dr. eredeti magyar nótái. 1. Elhagyatott árva vagyok, amióta nem szeretsz. — 2. Barna kislány, elhagytam a szeretőmet érted. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4^o 2 lev. Moravetz kiadás.

Weininger, Otto dr. Zsidóság és kereszténység. A „Geschlecht und Charakter” 20. kiadása alapján ké-

szült fordítás. Oradea-Mare. 1922. 8^o 74 l. Tipografia Românească Soc. pe Acții.

Weitzner Imre dr. Összefoglaló referatam a diabetes mellitus mai állásáról. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 14 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 9—10. sz.)

White E. G. Husz és Hironimus keresztyén martírok élete. Kiadja: A Hetednap Adventisták, Reformmozgalom, Duna-unió. Nagyvárad, 1922. 8^o 67—86. l. Sonnenfeld rt.

Zathureczky Viola, Vajna Miklósné. Gyümölcsbefőzés és más hasznos tudnivalók. Sft. Gheorghe-Septiszentgyörgy. 1924. 8^o 55 l. Jókai-nyomda rt.

Zerkovitz Béla. Merre jársz és merre élsz? Szövegét és zenéjét írta: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 1922. 4^o 5 l. Moravetz kiadás.

Zsakó István dr. Galván árammal kiváltott köhögési reflex. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 4 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 13. sz.)

Zsakó István dr. Elkésve jelentkező elmebajok. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 6 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 15—16. sz.)

Zsakó István dr. Az alkohol szerepe a lilliputiformis érzécsalódásokban. Cluj-Kolozsvár. 1924. 8^o 8 l. Concordia kny. (Az Erdélyi Orvosi Lap tudományos közleményei. Különleny. 1924. V. évf. 17. sz.)

SIEBENBÜRGISCHE LITERARISCHE RUNDSCHAU (ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE)

Wissenschaftliche und kritische Zeitschrift

Schriftleiter: DR. LUDWIG GYÖRGY

VL. JAHRGANG

1929

HEFT 3—4.

Gyárfás, Elemér: *Die Bischofswahl in der griechisch-katholischen Diözese von Alba Julia und Fogaras (Siebenbürgen).*

Senator Dr. E. v. Gyárfás prüft in dieser Studie die juristische Lage der siebenbürgischen katholischen Diözesen lateinischen und griechischen Ritus, in welchen die Geistlichkeit und zum Teil auch die Laien gewissen Einfluss auf die Neubesetzung der vakanten Bischofsitzen ausübten, und konstatiert, dass das im Jahre 1929 ratifizierte Konkordat diesbezüglich keine Verkürzung der alten Rechte bedeutet. Weiter erläutert Dr. E. v. Gyárfás sehr eingehend die Entstehung und die Modalitäten dieses Wahlrechtes, mit denen er in der griechisch (rumänisch)-katholischen Diözese von Alba Julia und Fogaras geübt wird, und schildert die Kämpfe, welche die siebenbürgischen griechisch-katholischen Rumänen unter Führung ihrer Geistlichkeit um die Anerkennung dieses Rechtes mit vollem Erfolg geführt haben.

Balogh, Arthur: *Die Frage der Minderheitenrechte in der rumänischen Rechtsliteratur.*

Verf., Senator, früherer Universitätsprofessor, bespricht die einschlägigen Werke der rumänischen Rechtsliteratur und stellt fest, dass in der Behandlung der Minderheitenrechte auch die rumänische Rechtsliteratur dieselbe Mangelhaftigkeit aufweist, welche wir in der Rechtsliteratur der durch Minderheitenverträge verpflichteten Staaten konstatieren können. Die unerlässliche Objektivität wird durch tendenziöse Interpretation ersetzt und die Wissenschaft zum Werkzeug politischer Propaganda heruntergedrückt.

Varga, Béla: *Die faustische und die karamazowsche Seele.*

Goethes Prophetie der faustischen Seele für die Geistigkeit des XIX. Jh. ist der Einblick der karamasowschen Seele Dostojewskis in die Psychologie des XX. Jh. Verfasser weist nach, woran die menschliche Seele von Faust bis zu den Karamazows reich oder arm wurde und inwiefern die Seele des XX. Jh. gegenüber der des XIX. neue Tiefen schuf. Auch auf die Aussichten und die Lösungsmöglichkeiten der Zukunft antwortet er. Das XIX. Jh. erwartet vor allem von dem Fortschritt der Wissenschaft, der Entwicklung der technischen Kultur, der Lösung ökonomischer und soziologischer Probleme eine Neugeburt, Dostojewski verkündet diese aber auf religiöser und gefühlsmässiger Basis. Die karamazowsche Seele möchte das soziologische Problem auf viel universalere Grundlage lösen als das XIX. Jh. Sie hält dieses Problem durch eine uralte Sehnsucht der menschlichen Seele, die christliche Brüderschaft, für lösbar. Dostojewski erklärt daher der durch Faust vertretenen humanistischen Kultur den Krieg und bezeichnet die innere seelische Neugeburt des Christentums als den Weg zur Lösung der Probleme. Bis dahin müssen schwere Übergangszeiten durchlebt werden, wobei man täglich Symptomen, die „die Umwertung aller Werte“ begleiten und für die Übergangszeiten so charakteristisch sind, wird begegnen müssen.

Steuer, Johann: *Am Scheidewege der Széklerfrage.*

In diesem zweiten Teile seines ethnologischen Aufsatzes ergänzt der Verfasser die Beweisführung, wonach die Ahnen der Siebenbürger Székler weder Abkömmlinge der Gepiden noch der Kabaren, sondern ein bulgarischer Volkstamm waren, mit den Petschenegen an der Spitze der ungarischen Heerscharen

gekämpft und sich längerer Wanderung im südöstlichen Teil des damaligen ungarischen Reiches im heutigen Széklergebiet in Siebenbürgen niedergelassen hatten. Die Beweisführungen von Johann Karácsonyi und Ludwig Szádeczky sind teils irrtümlich, teils unzulänglich. Karácsonyi meint z. B. mit gotischen Personennamen beweisen zu können, dass die alten Székler Gepiden waren, was an und für sich unzulässig ist.

Biró, Vencel: *Gabriel Bethlen und der siebenbürgische Katholicismus.*

Die Reformation hat die Katholiken Siebenbürgens an Zahl und Bedeutung sehr geschwächt. Im Land der Székler, vor allem im Komitat Csik, wohnten die Katholiken dichter, an anderen Orten spärlicher. Sie hatten nicht einmal einen Bischof, der seine Getreuen geleitet und sich um die Priestererziehung gekümmert hatte. Unter den Fürsten der Familie Báthory eröffnete der Jesuitenorden in Siebenbürgen viele Schulen und besuchte die Katholiken, er wurde indes vom Landtag ausgewiesen. Gabriel Bethlen half den Katholiken mehrfach. Er erneuerte einen Landtagsentscheid, wonach die Katholiken in Städten, wo sie zahlreicher lebten, Kirchen bekamen. Ferner ernannte er einen Vikar, der das religiöse und moralische Leben der Geistlichkeit und der Anhänger beaufsichtigte. Er brachte mehrere Jesuiten nach Siebenbürgen zurück und gestattete ihnen, in Kolosmonostor und Gyulafehérvár Schulen zu errichten. Er erneuerte das sog. Unionsgesetz, das gegenseitiges Verständnis der Religionen verkündete. Auch sonst schenkte er den Katholiken mehrfachs seine Aufmerksamkeit. Zum Gedächtnis an seinen Tod vor 300 Jahren werden sich die Katholiken Siebenbürgens ihres grossen protestantischen siebenbürgischen Fürsten dankbar erinnern.

Kántor, Ludwig: *Alexander Odobescus Ungarn interessierende unbekanntes Korrespondenz.*

Die Bibliothek des Klausenburger ref. Kollegiums besitzt zwei Briefe des hervorragenden rumänischen Prosaisten Alexander Odobescu (1834—1895): der eine ist an Floris Rómer, damals Professor der Archeologie an der Universität Budapest, der andere an Franz Szilágyi, weiland Professor am Klausenburger ref. Kollegium, gerichtet. Am 12. April 1869 bittet Odobescu Rómer, den er auf der Pariser Weltausstellung 1867 kennen gelernt hatte, Szilágyis Einwilligung zur Herausgabe seines Werkes über den siebenbürgischen Hóva-Aufstand von 1784 in rumänischer Sprache zu erwirken. Szilágyi war bereitwillig einverstanden, machte Odobescu aber aufmerksam, dass seine Arbeit mit Erweiterungen und neuen Belegen noch in demselben Jahre wieder erscheinen würde. Diese geplante Ausgabe verzögerte sich aber zwei Jahre. Von dem Erscheinen der rumänischen Übersetzung wissen wir nichts. Dass sie nicht zustande kam, hat wahrscheinlich zwei Gründe: 1. 1871 hatte die Frage schon an Aktualität verloren; 2. Szilágyis erweiterte Studie passte der rumänischen öffentlichen Meinung nicht mehr so wie seine erste Konzeption. Verfasser veröffentlicht die beiden französischen Briefe Odobescu und ihre ungarische Übersetzung.

Szabó T., Attila: *Die handschriftlichen Gesangbücher des Siebenbürgischen Museum-Vereins aus dem XVI—XIX. Jh.*

Verfasser weist in den einleitenden Zeilen darauf hin, dass die handschriftlichen Liedersammlungen, grösstenteils unbearbeitet, auch vom geistesgeschichtlichen Standpunkt aus sehr viele interessanten Belege für die Beliebtheit und Verbreitung der Volksdichtung enthalten. Hierfür sind besonders die Sammlungen des XIX. Jh. wichtig, während die Bedeutung derjenigen des XVI—XVIII. Jh. vor allem von der Literaturgeschichte gewürdigt wird. Das Archiv des Siebenbürgischen Museum-Vereins bewahrt allein 90 ungarisch Liedersammlungen kirchlichen, weltlichen und gemischten Inhalts und eine Menge davon ist heute noch nicht bearbeitet. Verfasser gibt mit der einschlägigen Literatur zugleich eine genaue Beschreibung des Ausseren und des Inhalts.

Juhász, Coloman: *Die Gerhardslegende.*

Der Text der *Vita Gerardi* ist in einer, aus dem 15. Jahrhundert stammenden Handschrift der Wiener Nationalbibliothek erhalten. Dieser Text ist nicht der ursprüngliche. Doch die beanstandeten Stellen sind so unbedeutend, dass sie den

Wert des Werkes nicht beeinträchtigen. Da die *Vita* eine Heiligenlegende ist, kommen ihren einzelnen Ausdrücken und Schilderungen keine andere Bedeutungen zu, als solchen Geschichtsquelle im allgemeinen. Sie ist auch in ihrer jetzigen Form eine glaubwürdige, erstrangige kulturhistorische Geschichtsquelle.

Bányai, Johann: *Sarmatische Acicularia und Neritina im Tale von Kis-Homoród (Székelyland)*.

Den eingehenden deutschen Auszug dieser Studie s. S. 325—327 dieses Heftes.

In der Bücherschau streitet Univ.-Prof. *Georg Kristóf*, entgegen einer Studie Alexander Takáts, im Budapester Szemle, Graf Adam Kendeffy das Prädikat „Siebenbürgens Széchenyi“ ab und weist mit reichen Belegen nach, dass er nach der öffentlichen Meinung mit Recht nur Graf Emerich Mikó, dem Gründer des Siebenbürgischen Museum-Vereins, zukäme. *Géza Blédy* berichtet über die Situation der ungarischen Sprache und Literatur an der Klausenburger Universität (1922—1930) und weist auf einige wichtigen Probleme der ungarischen Lehrerausbildung hin.

In den kleinen Mitteilungen stellt *Ludwig Kelemen* auf Grund archivalischer Belege Todestag und -jahr Johann Bodó's von Szentmárton fest, jenes siebenbürgisch ungarischen Schriftstellers, der im XVII. Jh. lebte; *Ludwig György* führt die ungarischen Varianten der Sage der Weiber von Weinsberg (der älteste Beleg stammt aus dem Jahre 1623) vor und macht auf ungarische Derivate zweier Anekdoten Petrarcas aufmerksam; *Árpád Bitay* berichtet interessant von dem im letzten Jahr vollendeten grossen englischen Wörterbuch und von den technischen Arbeiten zu dem jetzt in Vorbereitung befindlichen grossen griechischen Wörterbuch.

Die Bücher- und Zeitschriftenrevue stellt den Lesern 71 z. T. siebenbürgische, meist ungarlandische wissenschaftliche Bücher und Abhandlungen vor.

In der kritischen Rundschau kommen folgende jüngst erschienene Werke von grösserer Bedeutung zur Besprechung: *Das Gedenkbuch des Székler Nationalmuseums* (Klausenburg 1929); Arthur Balogh: *Der internationale Minderheitenschutz* (Berlin 1928, deutsch: München, Südost-Verlag, 1928; französisch Paris, Lapradelle, 1929); Andreas Balázs: *Data zu den Schulschutzkämpfen der siebenbürgischen Minderheiten, 1919—29* (Klausenburg 1929); Georg Bartók: *Philosophische Untersuchung der „Methode“*, Budapest 1928; Josef Nagy: *Die Idee der Entwicklung*, Budapest 1929.

Diesen Band der Zeitschrift beschliesst die Bibliographie der siebenbürgisch-ungarischen Literatur von 1928, zusammengestellt von Oberbibliothekar *Nikolaus Ferenczi*. Danach erschienen in Siebenbürgen 1928, 332 ungarische Bücher. Das auf selbständiges Leben gewiesene Ungarum Siebenbürgens hat von 1919—28 eine zehnjährige geistige Produktion von insgesamt 3186 Büchern aufzuweisen.

TARTALOM:

1929. VI. ÉVF.

TANULMÁNYOK:

Balogh Arthur: A kisebbségi jogok kérdése a román jogi irodalomban —	225
Bányai János: Acicularia s Neritina a Homoródmonti szarmata-képződ- ményekben — — — — —	320
Bíró Vencel: Az erdélyi fejedelmek temetkezése — — — — —	74
Bíró Vencel: Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus — — — — —	263
Gál Kelemen: Az 1791. évi erdélyi országgyűlés közoktatásügyi bizottsága —	43
Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum — — — — —	3
Gyárfás Elemér: A püspökválasztási jog a gyulafehérvár-fogarasi görög kath. egyházmegyében — — — — —	193
György Lajos: Egy régi híres könyvreklám. Egy állítólagos Pancsatantra- származék irodalmunkban — — — — —	62
Juhász Kálmán: A Temesköz fölvirágzása a tatárjárás után — — — —	16
Juhász Kálmán: A Gellért-legendá — — — — —	305
Kántor Lajos: Odobescu Sándor magyar vonatkozású ismeretlen levelezése —	274
Kelemen Lajos: Vajdakamarási Lőrinc pap — — — — —	92
Kristóf György: Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolutizmus korában —	25
Rónay Elemér: Kemény János fejedelem halála és nyúgvóhelye — — — —	49
Steuer János: A székely-kérdés választóján. II. — — — — —	241
Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei — — — — —	281
Varga Béla: A fausti és karamazovi lélek — — — — —	230

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

Bitay Árpád: Tanulmányok adat az erdélyi magyar neveléstörténethez. Ada- lék Br. Kemény Zsigmond életrajzához — — — — —	102
Bitay Árpád: Szent István király és a román köznép — — — — —	103
Bitay Árpád: Még egy román kortárs magasztaló megemlékezése Szé- chenyi Istvánról — — — — —	105
Bitay Árpád: Pótlás az Erd. Ir. Szemle 1928. évi 120. és 154. lapjához —	106
Bitay Árpád: Elkészült az angol nyelv nagy szótára — — — — —	350
Bitay Árpád: A görög nyelv nagy szótára — — — — —	350
Boros Fortunát: Magyar misszionárius Keleten a XIV. században — — — —	96
Csúry Bálint: Gyulai Pál széljegyzetei Riedl Arany Jánosához — — — —	98
György Lajos: Futó ellenségnek aranyhíd — — — — —	97
György Lajos: Anekdoták a megvesztegetett bíróról — — — — —	102
György Lajos: Báróci Sándor „Amália” c. regényének forrása — — — —	103
György Lajos: A weinsbergi asszonyok mondájának régi magyar változatai —	347
György Lajos: Petrarca két anekdotája irodalmunkban — — — — —	348
J-es: Egykorú román lapvélemény br. Orbán Balázs művéről — — — — —	105
Kelemen Lajos: Szentmártoni Bodó János halála ideje — — — — —	344
Kristóf György: Szikligeti Szökött katonája románul — — — — —	346
Steuer János: „Székely” és „csángó” — — — — —	101
Tompek József: A XIII. ikerlegió munkavezetői Apulumban — — — — —	351

SZEMLE:

Blédy Géza: A magyar nyelv és irodalom a kolozsvári egyetemen (1921-30) —	338
Kristóf György: Erdély Széchenyi Istvánja — — — — —	328
Sulyok István: Történelmi vita Erdélyről magyar és román tudósok között —	157

KÜLFÖLDI SZEMLE:

Jancsó Elemér: Kritikai harcok a romantizmus százéves fordulójá körül —	113
Kristóf György: Az esztétika nemzetközi problémái — — — — —	107

KRITIKAI SZEMLE:

Balázs András: Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez. 1919—1929. Biró Vencel — — — — — — — — — —	395
Balogh Arthur: A kisebbségek nemzetközi védelme, Sulyok István — —	394
Bartók György: A „rendszer” filozófiai vizsgálata. Tavaszy Sándor — —	397
Böhm Károly: Az ember és világa. T. S. — — — — — — — — — —	123
Csutak Vilmos: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Rajka László, Herepei János, Balogh Ernő — — — — —	379
Imre Sándor: Neveléstan. Gál Kelemen — — — — — — — — — —	125
Juhász, Koloman: Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. Rajka László — — — — — — — — — —	130
Nagy József: A fejlődés eszméje. Tavaszy Sándor — — — — — — — —	398
Osvát Kálmán: Erdélyi Lexikon. Kristóf György — — — — — — — —	137
Rákosi Jenő emlékezései. Gyalui Farkas — — — — — — — — — —	133
Szülők könyvtára. Gál Kelemen — — — — — — — — — —	130
Varga Béla: A subsistentia fajai. Gál Kelemen — — — — — — — —	128

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE:

A különféle szaktudományok köréből 133 könyv és tanulmány ismertetése részben szak szerint, részben betürendben csoportosítva 139-156 és 353-378

BIBLIOGRAFIA:

Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1927. év —	166
Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről — — — — — — — — — —	400

HIREK:

Az erdélyi magyar tudományos élet eseményei — — — — — — — —	164
---	-----

RÉSUMÉ:

Német nyelvű kivonat — — — — — — — — — — — — — —	185 és 433
--	------------

Erdélyi Tudományos Füzetek

Szerkeszti: Dr. György Lajos

Az „Erdélyi Irodalmi Szemle“ kiadása

1. <i>Rass Károly</i> : Reményik Sándor	40.—	Lej
2. <i>Párvan Bazil</i> : A dákok Trójában	30.—	“
3. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	30.—	„
4. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : A moldvai magyarság	40.—	„
5. <i>Szokolay Béla</i> : A nagybányai művésztelep	40.—	„
6. <i>Dr. Balogh Ernő</i> : Kvarc az erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben	40.—	„
7. <i>Dr. György Lajos</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1925. év	50.—	„
8. <i>K. Sebestyén József</i> : A brassai fekete templom Mátyás-kori címerai	40.—	„
9. <i>Dr. Karácsonyi János</i> : Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez	50.—	„
10. <i>Dr. Gál Kelemen</i> : Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	50.—	„
11. <i>Dr. Tavasz Sándor</i> : Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése	40.—	„
12. <i>Dr. György Lajos</i> : Két dialogus régi magyar irodalmunkban	60.—	„
13. <i>K. Sebestyén József</i> : A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a Bethleni gróf Bethlen család címere	50.—	„
14. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1926. év	50.—	„
15. <i>Dr. Gyárfás Elemér</i> : A Supplex Libellus Valachorum	50.—	„
16. <i>Rónay Elemér</i> : Kemény János fejedelem halála és nyughelye	50.—	„
17. <i>Dr. György Lajos</i> : Egy állítólagos Panaszatnira-származék irodalmunkban	50.—	„
18. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1927. év	60.—	„
19. <i>K. Sebestyén József</i> : A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai	60.—	„
20. <i>Szabó T. Attila</i> : Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei	50.—	„
21. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről	50.—	„

AZ ERDÉLYI KATHOLIKUS AKADÉMIA FELOLVASÁSAI

Szerkeszti: Dr. György Lajos.

I. 1. <i>Dr. Biró Vencel</i> : Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus	50.—	Lej
I. 2. <i>Dr. Juhász Kálmán</i> : A Gellért-legenda	50.—	„
III. 1. <i>Dr. Gyárfás Elemér</i> : A püspökválasztási jog a gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus egyházmegyében	60.—	„

Erdélyi Irodalmi Szemle

Tudományos és kritikai folyóirat

Alapította :

Dr. Borbély István és Kovács Kálmán

Erdély egyetlen tudományos folyóirata, a mai körülmények közt az erdélyi magyar tudományosság egyedüli megnyilatkozása.

Feladatát elsősorban a magyar tudományos szellem föntartásában, az erdélyi életünkkel kapcsolatos szellemi tudományok művelésében, multunk szellemtörténeti szempontból jelentős adatainak feltárásában, a magyar és külföldi tudományosság eredményeinek ismertetésében, a román és az erdélyi német tudományos irodalom magyar vonatkozásainak figyelemmel kísérésében, illetőleg a magyar tudományossághoz való közvetítésében, s végül az erdélyi magyar szellemi élet kritikai és bibliografiai számontartásában látja.

Erdélyi jelzője nem elkülönülést jelent a magyar tudományosságtól, csupán azt a törekvését fejezi ki, hogy főképen azoknak a feladatoknak organizálására és megoldására törekszik, amelyek a magyar tudományosság speciális erdélyi feladatai.

Az

Erdélyi Irodalmi Szemle

megjelenik negyedévenként, április, július, október és december hónapokban, számonként 6—7 iv terjedelemben.

Előfizetési ára számonként 100 lej (5 pengő), egész évre 400 lej (18 pengő).

Magyarországi bizományos :

Studium R.-T. Budapest, IV. Múzeum-körút 21.

Előfizetési díjak, megrendelések és a lap szétküldésére vonatkozó reklamációk a kiadóhivatalhoz intézendők :

**Erdélyi Irodalmi Szemle Kiadóhivatala
Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (Brassai-ucca) 5.**

A folyóiratnak szánt közlemények (lehetőleg gépirással), könyvek, folyóiratok, cserepéldányok stb. a szerkesztőség címére küldendők:

**Erdélyi Irodalmi Szemle Szerkesztősége
Cluj-Kolozsvár, Str. Universităţii (Egyetem-ucca) 10. I. 7.**

Erdélyi Irodalmi Szemle

Felelős szerkesztője : Kiadója : Kiadóhivatali igazgatója :
Dr. György Lajos. A kiadóbizottság. Kovács Kálmán.

LAPKIADÓ NYOMDAI MŰINTÉZET RT. NYOMÁSA, CLUJ-KOLOZSVÁR.